Fourth Copy

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ-ਅੰਦੋਲਨ

(Bhakti Movement in Panjabi Literature)

A THESIS

SUBMITTED FOR THE DEGREE OF
DOCTOR OF PHILOSOPHY
TO
PANJAB UNIVERSITY
IN
November, 1964.

Supervised by:—

Dr. S. S. Kohli,
Prof. & Head of the Panjabi Deptt.,
Panjab University,
Chandigarh.

submitted by:—

Manmohan Singh,
Panjabi Department,
Kurukshetra University,
Kurukshetra.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਸ਼ੇ-ਸੂਚੀ

		ਪੰਨਾ
੧.	ਆਰੰਭਕ-	
੨.	ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ- ਭਗਤ ਮੰਗਤ- ਉਹਦਾ ਘਰ ਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ	੧-੫੭
੩.	ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਮੰਗਤ ਦਾ ਪਿਤ-ਦੁਖੀ	੫੮-੮੭
੪.	ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ- ਭਗਤ ਮੰਗਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਦੇਣ	੮੮-੧੫੫
੫.	ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ-ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਗਤ ਸਾਹਿਤ	੧੫੬-੧੮੮
੬.	ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ- ਭਗਤ ਮੰਗਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਦੇਣ	੧੮੯-੨੨੮
੭.	ਛੇਵਾਂ ਅਧਿਆਇ- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਮੁਣ ਭਗਤ ਆਦਿ	੨੨੯-੨੪੮
੮.	ਸਾਰ	੨੪੯-੨੫੯
੯.	ਸੰਦਰਭ	੨੬੦-੨੭੧
੧੦.	ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	੨੭੨-੨੮੫

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੁਖਬੰਧ

ਬਜਟ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ – ਇਸੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਮੁੱਖ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ। ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਵਰਤਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਚਾਹੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੇਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇਵਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਰਚਨਿਆਂ ਲੇਖਾਂ ਆਦਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਏ ਬਜਟ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਂ ਯੋਗ ਕੀਤਾ– ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਅਣਜਾਣੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਕਾਰਿ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੋਏ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਧਿਆਨ-ਖਿੱਚਣਾ ਨਹੀਂ ਪਈ।

ਇਸ ਪ੍ਰੈਕਟੀਸ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।–

ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ – ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ – ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਯੂਨਾਨੀ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰੂਪ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਕਾਲਾਂ ਦੇ ਰੀਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਵਜੋਂ। ਦੋਵਾਂ ਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈਆਂ ਲੋੜੀਆਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਬਜਟ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵਾਂ, ਉਪਯੋਗਤਾ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਬਜਟ ਨੂੰਆਂ ਅਤੇ ਕੀਤਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪਾਂ ਵਿਕਾਸ ਸਭਤੋਂ ਵਿਚਲੇ ਬਜਟ-ਕਾਰਜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਕੋਈ ਓਪਰੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਜਟ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਬਜਟ ਹੀ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਆਸਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉੱਘੜੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਲਗਾਵ-ਪੈਦਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਦਿਤਾ, ਕਿਵੇਂ ਨਾਥ ਦੇ ਅਦੇਹ ਅਤੇ ਅਲਿਖਾਰਾਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਮ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅ ਸੰਪੂਰਨਾਂ— ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਪੂਰਨ, ਦੁਹਾਮ-ਸੰਪੂਰਨ, ਦੁਵਦ-ਸੰਪੂਰਨ, ਸੰਕਲਾ ਵਿ-ਸੰਪੂਰਨ— ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਦੇ ਪੁਰਖਜਨਾਂ— ਰਾਮਾਨੁਜ, ਮਧਵ, ਨਿੰਮਬਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ— ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰਾਮਭਗਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪੁਰਖਜਨ ਰਿਸ਼ਾਨੇਮੁਖ ਆਦਿ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਮੁਲਸਤੀ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ।

ਤੀਸਰੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਸਬੰਧਿਆਂ ਆਸਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਚਾਮਾਰੰਦ, ਬੈਲਭ, ਮੱਧ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੈ, ਉਸ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼— ਭਗਤੀ — ਦੇ ਤੁਲਸੀ ਸਮੁਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਭਗਤੀ ਸਾਧਨ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸਾਧਕ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਬੈਰੀ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਦਿ ਹੁਰੇ ਗਏ ਸਭ ਸਹਿਤ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਥਿਤ ਵਿਚ ਸੋ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਕੜ ਦੱਸੇ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰਪੂਰਕ ਵਰਣਨ ਕਿਆ ਹੈ। ਕਲਾ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਥਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਤੀਸਰੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਚ ਪੰਥ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਪੰਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣ ਵਿਚ ਹੈ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ। ਸੁਸੀ ਨੁਕਤਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਦਿਨੇ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਪੰਥਾਂ ਦੀ ਉਹ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਕੀ ਅਧਿਆਇ+ ਵਿਚ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਗਤੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਰਕੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਧਿਆਇ ਕਰਤ ਲੇਖਕਾਂ ਸਿਹਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੁੰ ਆਮ ਪ੍ਰਮ ਚਰਿਤਰ ਸੀ, ਤੁਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਗਤੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਤਰਕੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਸਮੁਟ ਅਤੇ ਨਿਰਯੁਟ ਤਰਕੀ, ਤਰਕੀ ਦੇ ਲੱਛਣ, ਤਰਕਾ ਤਰਕੀ, ਤਰਕੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਤਰਕੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ ਮੁਢਲੀ ਗਰਿਵ ਧਾਰਾ ਦੀ ਤਰਕੀ ਵਿਰੋਧਤ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਢਲੀ ਗਰੰਥਾਂ ਦੀ ਤਰਕੀ ਵਿਰੋਧਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇਣ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ-ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਚ ਕਥੀ ਧਾਰਾ-ਸਮੁਟ ਤਰਕੀ ਗਰਿਵ ਧਾਰਾ- ਕਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਹੁੰ ਕਥੀ ਧਾਰਾ ਆਮ ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ/ਅਸੀ ਤਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ। ਆਮ ਸਹਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਧਾਰਾ ਕਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਥੀਆਂ ਕਥਾਂ ਚਰਤਰਾਂ ਹੁੰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸਾਰੀ।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਲੇਖੇ ਤੋਂ ਸਹਜੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਸੰਪੂਰਣ ਸਮਾ ਹੈ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਧਿਆਇਆਂ ਰਾਹੀ ਸਮਤਿਆਂ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸ ਸਮੱਸੀ ਦਾ ਆਪੇ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਸਪੰਤਰ-ਪੂਰਣ ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮੀਂ ਤਾਰਦਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੇ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਹ ਖੋਜ-ਪੁਰਬ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ।

ਅਵਤੇਜਕ ਸਿੰਘ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਭਤੋ ਮੰਡਿਲਨ – ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਸਭਤੋ ਮੰਡਿਲਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸ ਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਕਤੋ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਯੋਗ ਦੀ ਆਸਣ ਦੀ ਭਕਤੋ ਮੰਡਿਲਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਆਓ ਦੇਖਾਂ ਅਸੀਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲਾ ਮਤ

ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕੁਝ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਪਰਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਜੋਰਜ ਅਤੇ ਕੁੰਅਰਸਨ ਆਦਿ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੀ ਦੇਣ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੰਅਰਸਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸਾਈ ਸੰਤ ਦੀ ਤਰਜ਼ੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਆ ਦੇ ਨੈਸਟੋਰੀਅਨ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਇਕ ਦਲ ਮਲਾਬਾਰ ਖਾਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਵਸਿਆ। ਸੰਤ ੬੬੦ ਈਸਵੀ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋਂਦ ਬਾਅਦ ਪਹਚ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਗੀਰਜ ਸੀ,ਉਸ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਾਜਾਨੁਸ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਖਿਆ ਇਸੇ ਪਹਚ ਹੋਏ ਵਸਨੀਕ ਸਮਾਜ ਤੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਈਸਾਈ ਭਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਡਾਢਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਫੈਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ ਭਕਤੋ ਮੰਡਿਲਨ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਲੇਖ ਨੇ ਕੁੰਅਰਸਨ ਦੇ ਇਸ ਮਤ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ। ਕੋਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ

---

(੧) ਸ.ਵਾ.ਏ.ਬ੍ਰ.ਸੰਸ ਵਰ੍ਹੇ੭ ਵਿਚ ਕੁੰਅਰਸਨ ਦਾ ਲੇਖ।

(੨) ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ ਦੇ ਪੰਜਾ ਪਬਲੰ ਤੇ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁੰਅਰਸਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

According to Indian tradition Ramanuja was born, brought up, and spent the best part of his life near St. Thome. In his early years he was Vedantist and while he was still a young man it was in this neighbourhood that he became connected to Bhagvatism, through his systematized qualified monism noticed in a former discussion his old Vedantist teacher and refuted such presumptive Christianity of the cases of Ramanuja and Madhva is worth noting. Both were converts from Vedantism and both were within reach of Christian influence. Madhva was a man of Udipi, close to Kalyanpur where there was an old Christian bishopric.

(੩) ਸ.ਵਾ.ਏ.ਬ੍ਰ.ਸੰਸ ਵਰ੍ਹੇ੭

(੪) ਸ.ਵਾ.ਏ.ਬ੍ਰ.ਸੰਸ ਵਰ੍ਹੇ੭

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੋੜ ਆਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਆਪ ਕੁਆਰਸਨਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਲੈ ਆਏ। ਇਥੇ ਸਿੰਕਲੇਅਰ ਨੇ ਵੀ ਕੁਆਰਸਨਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿੱਟਮੈਨ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕਾਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਕੀਸ ਸੋਜ਼ਦ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੈਚਲ, ਕੁਆਰਸਨਰ, ਲੈਨੇਸ, ਡੈਨਾਰਕਸ ਆਦਿ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਯੀਸ਼ੂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਕਥਾ ਦੀਆਂ ਮਸੀਹ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਕਰਾਈਸਟ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਵੈਚਲ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਦੀਆਂ ਮਸੀਹ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਰਪਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੁਵੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਜਾ

---

(੫) ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ ਵਿੱਚ "ਕਰਤੇ ਆਫਰ" ਕਥਾ ਲੇਖ।

(੬) ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ ਵਿੱਚ "ਅਵਤਾਰ" ਕਾਮੇ ਲੇਖ।

(੭) ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਲਿਟਰੇਚਰ– ਵਿੰਟਰਨਿਟਜ਼– ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ।

(੮) ਮੂਲ ਸਹਿਤ– ਹਰਪਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੁਵੇਦੀ– ਪੰਨਾ ੧੭-੧੮

(੯) ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਟੀਕੁਅਰੀ ਜਿਲਦ ੩-੪ ਵਿੱਚ "ਵਿਸ਼ਨੂ ਸਹਸ੍ਰਨਾਮ"। ਕਥਾ ਲੇਖ।

(੧੦) ਸ.ਕ.ਈ.ਸ.ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਦੀਆਂ ਵਿੱਚ "ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿਹਾ ਕਾਮੇ ਲੇਖ।

(੧੧) ਸ.ਕ. ਈ.ਸ.ਸੰਨ ੧੯੦੭ ਈਸਾਈ ਵਿੱਚ "ਵਿਸ਼ਨੂ ਈਸਾਈਮਤ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਨ" ਕਥਾ ਲੇਖ।

(੧੨) ਐਨਸਾਇਕਲਪੀਡੀਆ ਐਂਡ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ–ਰੀਚਰਡਸ ਪੰ-ਛਟ-ਛਟੰ,

(੧੩) ਮੂਲ ਸਹਿਤ– ਹਰਪਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੁਵੇਦੀ– ਪੰ-੬,

(੧੪) It was he positively who suggested that the idea of Krishna was borrowed from that of Christ. He points out four analogues in the version connected with them. Christ was born from the Divine Mary and Krishna from Devaki the Divine. There were shepherds round them in the first case and cowherds in the other; and the killing of children at Bethlehem and Gokul respectively was common to the two stories. From this point of view Weber argues that the story of Krishna was taken more literally than the story of Christ.

ਦੀ ਸਰਵਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਸਾਨੀ ਆਫ ਆਫ ਕਿਰੈਕਟਰਿਸਟਿਕਸ–
ਆਫ.ਜੀ.ਰਾਓ– ਪੰ-੧੦੭,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਿਲਜ਼ ਕਯਾਮਤ ਦੇ ਦੂਧ ਦਲ ? ਇਹ ਤਾਂ ਸੌਖੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੀਸਾ ਦਾ ਜਨਮ ਖੋਟੇਆਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸੀਸਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦਾ ਸਿਧੀਯਨ ਆਗੋਰਾ ਦੇ ਚਾਲ-ਚੱਲਣ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦਾ ਦੇ ਕਲਨ ਹੋਵੇ ? ਕੀ ਸੰਸਾਰ ਚੰਗਾ ਹੋਵਣਾ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਕਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਵਰਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਿਕ ਕਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹੀ ਨਿੰਦਾ ਹੈ ਦੀਆਂਦੀਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਦੀਆਂਦੀਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਗੋਰ ਅਤੇ ਦਿਹਰਾਂ ਦੇ ਚਾਲ-ਚੱਲਣ ਸਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਇਕੋ ਹੀ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੀਸਾ ਅਤੇ ਖ਼ਿਲਜ਼ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ? ਖ਼ਿਲਜ਼ ਜੋਕ ਸੀਸਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵਾਰਾ ਅਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ਤੋ ਕਿਸਦੇ ਹੀ ਆਗੋਰਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ, ਤੁਸੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫੁਰ ਦੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫੁਰ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੀਸਾ ਅਤੇ ਖ਼ਿਲਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਦਾਰਾਂ ਭਰਤ ਵਰਤ ਖ਼ਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸੀ ਹੋਈ ਆਗੋਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਕ ਹੀ ਭੌਤਕ ਤੋਂ ਬੁਹਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਭਰਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਿਵਦੰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਦਵਪੁਰੀ ਨੇ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਨੂੰ ਪਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਫੁਲਤ ਸਮਝਿਆ। ਵੈਸਟ ਨੇ ਸਦੋਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਦਾ ਤਿਲਤ ਪੜਿਆ ਤੇਸ ਦੀ ਜਾਚੇ ਤੇਸ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਲਾਭ ਲਭ ਲਇਆ। ਤੇਹਨੇ ਇਹਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਰਥ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਸਫੈਦ ਚੱਪ ਲਿਖਿਆ— ਓਹ ਚੱਪ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰੰਗ ਦੇ ਲੇਖ ਵਰਿਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਢਲਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਬਾਨ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਰੰਗ ਦਾਗੇ ਲੇਖ ਵਰਿਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਵੈਸਟ ਅਨੁਮਾਨ ਮਾਰਾ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਗੋਰਾ ਨੂੰ ਮੁਲਾਹਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੰਗ ਲਾਗਿਆਂ ਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਅਤੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਲੀਸ ਵਿਚ ਭਰਤ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੁਣ ਵਿੱਚ ਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੈਸਟ ਨੂੰ ਇਹ ਲਗਿਦ ਵਿਚ ਵਜਾ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਸਾ ਲਗਿਦਾ ਪੈਣ ਲਾ ਆਈ ਕਿ ਭਰਤਵਰਤ ਦਾ ਭਰਤਾਕਾਰ ਦੀਆਂਦੀਆਂ ਦੀ ਦਲਣ ਸੀ। ਕਾਰਦਿਣੀ ਪੁਰਾਤਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਦਲ ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ ਅਤੇ ਦੇਵ ਦੂਰਮਤਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੈਸਟ ਨੇ ਦੂਰਮਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬੀਤਿਆ ਹੈ।

---

(੧੫) ਦੁਵ ਸਾਹਿਤ— ਹਰਮਾਨੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਵੈਦੀ, ਪੰਨਾ-੧੭-੧੧,

(੧੬) ਮਯਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰਦਿਣੀ ਪੁਰਾਤਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਂਚ-ਰਾਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਬਾਨ ਦੁਵੈਤ ਚੱਪ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਦੁਵੈਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਰਦਲੀ ਦਲਾ ਕੁਪਤ ਅਤੇ ਭੰਡਾਰਕਰ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਦੁਵਿਦ ਇਸ ਚੱਪ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਂਚ-ਰਾਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਭਰਤ ਵਰਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਇਹ ਗਲਤ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸ਼ਬਦ ਅਧਿਕ ਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਦੀਸ਼ਾਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਚੀਨ ਸੀ।

ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਾਣੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲੈਸਨ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪੋਸ਼ਤਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਰਵਾਲ ਗੀਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੁਵੇਤ ਦਾਖਾਂ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸੁਵੇਤ ਦਾਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰੀਆ ਦਾ ਕਲਾਸਿ ਪਾਰਥਕਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸਾਈਮਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਅਦ ਨੂੰ ਦਿਖੇ ਗਏ ਸੀ। ਇਹੋ ਹੀ ਭਰਵਾਲ ਗਾਰਬਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਮਤ ਵਲੋ ਕਾਫ਼ਲੀਅਤ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਭਰਵਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੈਸਨ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਹੀ

(ਖ) When weber read the account of Buddha from Hiuenthsang he thought he had made a great discovery; Buddha, he tells us literally means the island of white men, or the white islands, and as the men also are white in the western part of the world, weber thought probably that the Buddhists and, therefore, also the Bhagvatgita were influenced by the doctrines and teachings of these white men. But as the Bhakti was the central teaching of the Bible, weber had no hesitation nor any difficulty in saying that the Bhakti-doctrine in the Bhagvatgita was borrowed from Christianity. The journeys of the Brahmans, Vidya, Pandy Tulsi and Manik to the Buddha, he interpreted as the journeys of the Brahmans from India to the Western world. Particularly such a journey was made to Alexandria, which was at that time the connecting link between Eastern and the western world. These Brahmans brought back to India two central concepts, namely, the worship of the invisible God, which is a fundamental thing in Christianity, and the yearly observed pageant.

ਦੀ ਭਰਵਾਲਗੀਤਾ ਖੋਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਖਿਆਤਮਿਕ— ਮਾਰ ਜੀ ਗੁਪਤ ਪੰ-੧੦੭

(ਖ) ... in (Lassen) welcomes his (Weber's) idea of Christian influence on the Bhagvatgita and the Mahabharata through the Buddha. He agrees that the Buddha must be interpreted as the Island of white men, but he says that by Buddha we must mean Pushkin, and for one particular reason, namely the Apostle Thomas preached the Christian doctrine there. It was probably there in Pushkin, says Lassen, that the Brahmans travellers got this information about Christianity, and brought it to their own country."

ਦੀ ਭਰਵਾਲਗੀਤਾ ਖੋਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਖਿਆਤਮਿਕ—ਮਾਰ ਜੀ ਗੁਪਤ, ਪੰ-੧੦੮,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਲ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

"Some Sadhuans had become acquainted with Christianity in some country lying to the Northwest of their own Land and had brought some Christian documents to India. One may conjecture that this country may have been Palestine because the tradition that the Apostle Thomas preached the Gospel in this country is an ancient tradition."[19]

ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਚੌਥਾ ਕੋਣ ਤੋਂ ਮੁੱਲ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਕਥਾ ਕੇਵਲ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਮੁਢੋਂ ਦੀਪ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਨੇ ਇਸ ਕਲਪਨਿਕ ਦੇਸ਼ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਸਾਹਬ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਲਯ ਕਥਨਾਂ ਹੋਇਆਂ ਮੁੱਲ ਵੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਮੁਢੋਂ ਦੀਪ ਦੇ ਕਥਾ ਨੂੰ ਕਲਪਿ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਕਾਰਣ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਥਾ ਜਿਸੇ ਮਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਲਹੀ ਗਈ, ਕਾਰਣ ਜਿਸੇ ਨਹੀਂ ਮਾਨੀ, ਇਹ ਈਸਾਈਮਤ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੁੱਢਲਾ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਰ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਿਖ ਕਥਨਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮੀ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਵਾਰਥ ਵੇਰਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਕਵਦ ਕੋਣ ਦਾ ਮੁਕਤੇਸ਼ਵਰ ਜਿਸੇ ਕਥਾ ਦੇ ਈਸਾਈਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ:-

---

(੧੯) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਕਵਦਜੀ ਦੇ-ਪੀ-ਦਾਸ
ਦੀ ਮੁਕਵਦਗੀਤਾ ਬੋਧ ਹੈ ਜਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਦਾ ਇੰਡੀਅਨਜ਼-
ਆਫ, ਜੀ, ਰਾਓ- ਪੰਨਾ ੧੦੮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ।

(੨੦) Some authorities both Lutheran and Latin in their view of the influence of Christian devotion on the Nagnaijhis through the Buddha and does not believe that there is any historical kernel in this story. The story is so fantastic as to doubt that we must consider the Buddha as a purely mythical country of "blessed immortals". He agrees both with who he fully agrees and who regards the story as a product of more purely Hindu. Some goes on to tell us that instead of Nagnaijhis having borrowed from Christianity, it was of genuine Indian origin and growth and have also in spite of his support. Both these scholars, Caldo and Barth tell us that the Nagnaijhis sect of the Nagnaijhis must be regarded as entirely independent of any Christian influence.

ਦੀ ਮੁਕਵਦਗੀਤਾ ਬੋਧ ਹੈ ਜਿਲਾਸਫੀ ਆਫ ਦਾ ਇੰਡੀਅਨਜ਼-ਆਫ, ਜੀ, ਰਾਓ, ਪੰਨਾ-੧੦੯-੧੦

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

"I have not been able to convince myself in reading these remarkable passages that there lies in that legend the historical kernel which many old Lamas believe they find in it. The story is so fantastic that I can see in it only the description of a purely mythical country of blessed creatures. The view of Barth (Religions de l' Inde, p.120) that here we have before us merely a product of poetic fancy seems to me to be thoroughly to the point."[21]

ਮਾਰ ਕਾਰਵੇ ਵੈਦਗੀ-ਸਿਮਾਂਤ ਵਿਚੁਧ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਦੇਵ ਦੀਪ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਥਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁਦੇਵ ਦੀਪ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਵਯਾ ਰਹਿਤ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤੋਸਨ ਤੋਂ ਕਿਤਾ ਦਾ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੋਨ ਨਾਲ ਪਾਪੀਆਂ ਵਾਸਾ ਬੱਧੇ ਮੱਨੁਖਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਿਬਾਤੀ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ, ਜੋ ਬੁਧਮਾਣ ਬੁਦੇਵ ਦੀਪ ਦੀ ਨਾਗਰਤਾ ਤੇ ਕਈ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਤਿਰਾਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀਕਦਾ ਕਾਰਣਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਧਮਾਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਧਮਾਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਲਾਰਦ ਨੂੰ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਵਿਚੋਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਦੀ ਕਿਹੜਾ ਮੇਲ ਕੀਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਸਥਲਾਂ ਨੂੰ ਕਥਿਤ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਦੀ ਦੇਣ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵੀਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਣੇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕਥਾਵਾਚਕਾਂ ਨੂੰ ਦੀਕਸ਼ਤੀ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੁਧਿਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਲੌਕਰੂੰਹੀਬੁਖਾ, ਪਾਰਬਰਮਾ ਜਾਂ ਏਤੂਰਮਾ ਅਸਥੀਤਵ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰੀਵਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁਧਮਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀਤੇਧ ਕਥਿਤ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੀਕਸ਼ਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।[22]

---

(੨੧) ਵਿੰਟਰਨਿਤਜ਼ ਦੂ ਦੀ ਭਗਵਦਗੀਤਾ-ਪੰਨਾ-੨੮-੨੯
ਦੀ ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਵੈਸ਼ਨੂ ਦੇ ਜਿਨਾਸਤੀ ਆਫ ਕਲਾ ਰਿਵੈਲਾਟਿਨਿਤ-ਆਫ ਸ਼ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਪੰਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ

(੨੨) Some advocates these arguments against scholars and says that the concept of Swetdipa and the "blessed creatures" there must be regarded as purely fanciful. In the first place he says that the so called blessed creatures of Swetdipa have described as having no senses, they are supposed to live without nourishment and their brilliance is so great that they blind the eyes of the simple by their lustre. Secondly the sages Nida, Prita and Tridiva made Sweta and are supposed as Nishadas. They are described as the sons of Sweta who is a mythical deity. Narada also is always regarded in India as a permitted traveller and as an intermediary between God and man. But the connection between God and man is not so easy to establish. For these reasons Nida, Prita, Tridiva and Narada were all to be regarded as products of a purely poetic mythology. Lastly Garbe holds on that the Indian need not have gone either to Abyssinia or Persia or Asia Minor to receive

(ਬਾਕੀ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਰਅਸਲ ਗੌਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰੀਤ ਰਾਮ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਕਰਾ ਸਾਹਿਤ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਸਰਵਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਵਾਇਣ ਦਾ ਸੁਰੀਤ ਰਾਮ ਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਿਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾ ਵੈਕੁੰਠ, ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਕੈਲਾਸ਼ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਗੋਲੋਕ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸੇ ਨੂੰ ਇਸੇ ਦੇ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਇਸੇ ਨੇ ਵੈਕੁੰਠ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੇ ਪਾਰਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸੁਰੀਤ ਰਾਮ ਦੇ ਲਈ ਇੰਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਿਉਂ ਅਲਾਹਿਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾਂ ਪੁਰਾਣ ਦੁਰੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਸ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪੰਦਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਿੱਧਾ ਹੈ। ਵੈਸ਼ਣਵ ਲੋਕ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ "ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਾਨ" ਆਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਲੋਕ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਲੱਗਦਾ ਈਸਾਈਅਤ ਦਾ ਵੇਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸੀਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਉਹ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਕਲ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਹੁਨਰ ਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਅਨੁਚਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਸਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਯੂਨਾਨ ਨਾਲ ਅਵੱਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣਾਂ ਦੀ ਅੰਧ-ਭਾਵਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਪਰ ਇੰਨਾ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਭਗਤੀ ਕਾਲੀਨ ਸੁਰੀਤ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੀ।

Christian influence. They had already had abundant contact with the Greeks in their own land and even before the days of Alexander and hence it was not necessary for them to go to any of these countries later on to receive Christian influence.

ਦੀ ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਐਂਡ ਏ ਕਿਰਨਾਲੀ ਆਫ ਗਰੇਡ ਇੰਡੀਅਨ ਥੀਓਲੋਜੀ—ਐਸ. ਜੀ. ਚਾਂਦੇ, ਪੰ-੧੧੦-੧੧.

(੨੩) ਵੈਸ਼ਣਵਿਜ਼ਮ, ਸ਼ੈਵਿਜ਼ਮ ਐਂਡ ਅਦਰ ਮਾਈਨਰ ਰਿਲੀਜਸ ਸਿਸਟਮਜ਼, ਡਾ. ਭੰਡਾਰਕਰ—ਪੰ-੭੪

(੨੪) ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨਜ਼— ਸ.ਵਾ.ਏ.ਸ.ਸੈਲ ੧੯੦੭ ਦੀਆਂ

(੨੫) ਕੈਨੇਜ— ਸ.ਵਾ.ਏ.ਸ.ਸੈਲ ੧੯੦੭ ਦੀਆਂ

(੨੬) ਲੈਸਨ- ਇੰਡੀਕਸਕਨ ਟੂ ਦੀ ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਪੰਨਾ-੧੨.

(੨੭) ਸੁਰ ਸਾਹਿਤ— ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇ— ਪੰ-੨.

(੨੮) ਸੁਰ ਸਾਹਿਤ— ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇ— ਪੰ-੮੨.

(੨੯) ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ— ਹਰਦਾਸ ਮਿਸ਼ਰ ਸਿਸ਼ੂ— ਪੰ-੧੦੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰ ਸੂਰਵੀਰ ਦੀਪ[30] ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਗਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹੈ[31]। ਇਸ ਦਾ ਸੋ ਵਰਣਨ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੂਰਪ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸੂਰਪੀਠ ਪੰਡਤ ਸਫ਼ੀਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸੂਰਵੀਰ ਦੀਪ (ਸਫ਼ੀਦ ਦੀਪ) ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਹਿ ਉਠਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦੀਪ ਕਿਸਦੇ ਹੀ ਪੁਤਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਘਟੇ ਘਟ ਸੂਰਪੀਠਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ "ਦੈਆਸ" ਨਦੀ ਦਾ "ਤਮਸਾ" ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਮ-ਮੇਲ ਵੇਖ ਕੇ ਵੇਖੀ ਕਹਿ ਉਠੇ ਕਿ ਬਾਲਮੀਕੀ ਦਾ ਆਸ਼ਰਮ ਕਿਸਦੇ ਹੀ "ਦੈਆਸ" ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਰੰਜੰਥ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਹੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਚਰਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਨਭੋਜਾਂ ਨੂੰ ਅਵਿਦਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਸਦੇ ਹੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨੇ ਦਿਤੀ[32]।

ਦੂਜਾ ਅਰਥ

ਕਲਤੀ ਮੱਲਿਨਾਥ ਦੀ ਟਿਪਣੀ ਛਾਡੇ ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਨ ਸਵਰਗੀ ਚਾਰਚੰਦਰ ਸੁਹਲ ਜਿਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੈਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੀ ਸਭਾਵਨਾ ਕਰਨ ਲਿਖੇ

---

(੩੦) ਸੂਰਵੀਰ ਦੀਪ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਫ਼ਰਦ ਪੁਸਤਕ ਧਰਮ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ ਪੁਸਤਕ "ਮਲਤੀ ਕਾ ਵਿਲਾਸ" ਦੇ ਪੰਜ ਵਖਤ ਦੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

"ਸੂਰਵੀਰ ਦੀਪ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਹੈ। ਅੰਤਰਾਤੀਯ ਸਮੇਲਨਾਂ ਸਮਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੋ ਵਰਤਣ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਥ ਤੇਜਸਵੀ ਅਤੇ ਸਥਾਰ ਵਿੱਦਵਤਾ ਰਹਿਤ ਇਸ ਲਈ ਜਿਹਾ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਲਾਭ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚਾਰਚਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾ ਹੀ ਤਮੇਲਨ ਦਾ ਕਲਪਾਣ ਅਤੇ ਜਾ ਹੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਲਕ ਚੰਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੀਪ ਤੋਂ ਹੀਰ ਸਮੇਲਨ ਦੀ ਇਹ ਸਮਿਤੀ ਕਾਸ਼ਰਵ ਵਿੱਚ ਤੇਜ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਫ਼ੀਦ ਹੈ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਚੰਚਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮੇਲਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਚੰਚਲਤਾ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾਦਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤਮ ਲਾਭ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਲਨ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦੇਸ਼ ਕਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਲਪ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦ ਲਗਦੀ ਹੈ"।

(੩੧) ਸੂਰਮ ਸੰਹਿਤਾ, ॥ ਪਵ॥

(੩੨) ਸੂਰ ਸਾਹਿਤ- ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਵੇਦੀ- ਪੰ-੨-੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਤਜੁ ਦਾ ਸਵੈਮਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਵਿ ਨੇਰਾ ਦੇ ਕਿਆ। ਸਤਜਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੰਚ ਬਣੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਦੇਵ-ਪੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਬੇਬਸ ਹਿੰਦੂ ਸਤਜਾ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸ ਕਾਰ ਹੀ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਰਸਿੰਘਜੀ ਸਾਰੇ ਜਿਹਾ ਸੂਰ ਹੀ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਚਾਰ ਹੀ ਸਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਾਵਾਰ ਦੁਆ ਤਕ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀ ਵਿੱਚ ਲਗਨ ਵਾਲੇ ਸੁਤੰਤਰ ਚਾਨੇ ਜੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਨਿਰਨੇ ਮਹਾਨ ਬਾਸਨਕੋਡਾ ਲੋਕ ਛੋਰ ਲਾਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਤਜਾ ਨੂੰ ਥੁਹਰ ਦੇਰ ਤਕ ਟਿਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਬਲਾਵਲੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਜਾਤੀ ਲਈ ਅਕਬਰ ਦੀ ਮੁਹਤੀ ਅਤੇ ਥੁਹਰ ਤਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ ਸਵ ਤੋਂ ਟਿ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਹੀ ਹੀ ਹੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਪਰ ਹਨੂਮਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇਦੀ ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਹਨੀਹਾਤਾਂ ਤੇ ਕਿ ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ ਪੂਰਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਕਤਮਾਰ ਦੀ ਸੁਰਵਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਧਾਰਾ ਨੇ ਸਤਮ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਐਵੇਂ ਉਹ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਠੀਕ ਹਨ ਦੁਬੇਦੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਨਿਰਨਾਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੇਬਸ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਕਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਉਪਜ ਦੇ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਸਿੱਖ ਅਵਾਜਾਂ ਦੇਖਣ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਸੰਤਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ- ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਭਗਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਪੁਰਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਸ ਦੁਬੇਦੀ ਜੀ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪੈਦਾ ਮਤਵਾਦ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੋਜਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਚਾਮਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਨਕਰ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਏਕਤਾ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਹਸ਼ਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

---

(੩੩) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ– ਰਾਮਖੇਲਾਵਨ ਪਾਂਡੇਯ– ਪੰ-੫੯

(੩੪) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ– ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇਦੀ।

(੩੫) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ– ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇਦੀ।

(੩੬) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ– ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇਦੀ– ਪੰ-੫੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

•ਪੁੰਜ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸਹ ਵੈਸ਼ਣਵ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੁਮਾਰਗ ਅਪਣਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੈਸ਼ਣਵ ਮੱਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁੰਜੋ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਲਹਿਰ ਪੁੰਜ ਭਾਵ ਵਿਚ ਪੁਜਾ। ਇਹ ਵੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮਾਨੁਜ, ਮਾਧਵ, ਨਿੰਮਾਰਕ ਅਤੇ ਵਲਭਾਚਾਰੀਆ ਆਦਿ ਸਭੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਵਿਚ ਮੱਤਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਿਹ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਅੱਛਾਰ ਲਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪਤੀ ਮੰਨਕੇ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਆਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਕਥਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਤੱਥ ਰਾਮਾਨੁਜ ਮੁਕਤ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੋ ਰੂਪ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹੋਸੀ ਹੋਇਆ ਪੁੰਜ ਭਾਵ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆ ਚਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਮਾਨੁਜ ਤਾਮਿਲੀ ਦੇ ਗਰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਹੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰੇ-ਮੋਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਮਾਨੁਜ (ਸੰਮਤ-੧੦੭੭) ਤੋ ਪੂਰਵਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਜਿਸ ਸਮੂਹ ਭਗਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੁਪਦ ਮੋਤਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਪੂਰੀ ਜਨਤਾ ਅਛਵਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੋ ਲਹਿਰ ਪੁੰਜ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਖਣ ਦੀ ਵੈਸ਼ਣਵ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅਲਵਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਆਈ ਸੀ।

ਸ਼ੁੰ ਅਜ ਅਲਵਰ ਮਹਾਤਮਾ ਵਿਚ ਦੀ ਦੁਵਿਧ ਦੇਣ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਰਸ-ਕੁਮੇ ਰਿਹਾ ਲਿਖਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਗਤੀ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਪੁਜਕੇ ਚਲੀ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰਜੀ ਵਲਭਾਚਾਰੀ ਤੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਰੂਪ ਦੇ ਦੋ ਪੁੰਜਾਂ ਦਾ ਸੋਤ ਹੈ ਜਹੀ ਪਰ ਉੱਤਰਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਜਕੇ ਹੀ ਇਹ ਭਗਤੀ ਮੁਕ ਸੁਮਾਰਗ ਹੋ ਪਈ। ਸੋ ਕ੍ਰਮਬਦ੍ਧ ਮਹਾਤਮਾ

---

(੩੭) ਰਾਮਾਨੁ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਏਤਿਹਾ— ਰਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਨਕਰ ਪੰਨਾ-੪੯.

(੩੮) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਵਿਕਾਸ— ਰਾਮਖੇਲਾਵ ਮੁਕਤ-ਪੰਨਾ-੪੮.

(੩੯) ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ— ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ— ਸਲੋਕ ੪੮-੫੦.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਦੌਲਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਕਟਰ ਚੌਧਰਨ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਆਸਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ (ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ) ਵਰਤਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਡਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਪੁਰਾਣ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਵਰਤਾ ਨੇ ਕਰਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਕਿ ਉਹ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੰਡਿਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੁਰ ਪੱਧਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰਚਨਾ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਦੇ ਲੋਮਹਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸੋਹਣੇ ਚਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ[40] ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਚੌਧਰਨ ਇਸ ਮੰਡਿਲ ਨੂੰ ਅਕਾਰਣ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ "ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਅਕਾਰਣ ਇਸ ਸਭੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਵ ਪੋਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ। ਕੋਈ ਚਿੰਤ ਇਹ ਕਹੇ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਕਿਥੋਂ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।[41] ਪਰ ਹਰਮਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੁਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਮੰਡਿਲ ਦੀ ਉਪਜ ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਬੁਖੇ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਦੇ[42]। ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਮੰਡਿਲ ਦੇ ਬਣੇ ਕਈ ਸਵੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਰੀ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੱਖਾਂ ਸਵੀ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੀ ਜੋ ਉੱਨਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹੋਈ ਉਹ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਬਾਕੀ ਹੀ ਚਲੀ-ਤੁਰਦਾ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕੀ।[43]

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤੀ ਮੰਡਿਲ ਬੀਜਾਪੁਰੀ ਮਤ ਦਾ ਦੇਣ ਨਹੀਂ (ਜਿਥੇ ਕਿ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ), ਸਗੋਂ

---

(40) ਸ.ਬਾ.ਏ.ਸ.ਸ. ਸੰਨ ੧੯੬੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦੇਖੋ।

(41) ਸ.ਬਾ.ਏ.ਸ.ਸ. ਸੰਨ ੧੯੬੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦੇਖੋ।

(42) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ— ਹਰਮਾਨ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਵੇਦੀ ਪੰ-੫

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚ ਦੀ ਤੋਪਜੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂਤੇ ਵਾਲ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਚਨ ਕਾਂ ਹੋਰ(ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਮਕਲਿ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ), ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਅਰਾਰਤ ਦਾ ਪੈਰਾ ਕਹਾਂ ਹੋਰਿਆ(ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਮਕਲਿ ਰਾਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ), ਸਾਡੇ ਇਸ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਤੋਪਜੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੋਰਦਾ, ਤੋਪਜੀਦਾਂ, ਜੀਤ ਅਤੇ ਕਰਨ ਦੇ ਦੁਖਿਤਾ ਦੇ ਕਰਨ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰੀਖਾ ਮੋਜੂਦ ਹੈ, ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਮੋਜੂਦਾ ਮਾਲਕਾਂ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਾ ਮੋਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਪ੍ਰੀਤਵਾਦਾਂਆਂ ਦੇ ਅਦੀਤਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਚਨ ਕਾਂ ਤੋਪਜੇ ਕਾਲ ਕਰੋਂਜ ਸੰਪੂਰਨਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਜ ਦੇ ਸਵਾਰਥਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਰਨ ਹੋਰਦਾਰ ਹੈਂਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਨੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਕਰਨ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨੀ

ਅਰ ਤੱਕ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਨੀ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤੋਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਵਾਪ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਸਣਾ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨ ਕਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸੇ ਕਰਨੀ ਕਰਨਾ ਨੂੰ ਕੋਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕਰਨੀ ਕਰਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਸਾਤਰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਤੋਪਜ ਸੰਪੂਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਖੇ ਰੱਖਦੇ ਕਰਨ ਹੋਰਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿਹੜਾ ਕਰਨੀ ਦੇ ਅਰੋਹਾਂ ਤੋਰ ਹੀਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਮਣੇ ਪਏ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਮ ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਤੋਹਾਨੀਦ ਕਹਾਂ ਕਿ ਕਰਮ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਾਂ ਦੀ ਤੋਪਜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਰਸ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕਰਨ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਵੀ

---

(੧੩) ਸੁਰ ਸਾਹਿਤ– ਹਰਮਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੁਰੇਜਾ– ਪੰ–੮੩.

(੧੪) (ੳ) ਰਾਮਕਲਿ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਸੰਪੂਰਨ
(ਅ) ਮਹਲਾਕਾਰਾਂਆਂ ਦਾ ਤੁਖਮ ਸੰਪੂਰਨ
(ੲ) ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਸਾਸਮ ਦਾ ਸੁਰਦ ਸੰਪੂਰਨ
(ਸ) ਤਿੰਮਹਾਰਤਾ ਰਾਗਾਂਆਂ ਦਾ ਸਤਰਾਂਇਆ ਸੰਪੂਰਨ

(੧੫) ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਵਰਗ ਲਈ ਕੋਰੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਸਤਕ ਰਾਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ-੧੧੧-੧੮੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਅਤਿਅਮਲੀ ਕਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਕਾਂਡ ਦੇ ਨਾਲ ਕਲ ਸਾਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਪਰਿਪਾਰ ਦੇ ਕੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਾਂਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਜੋ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤੁਦੇ ਤਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਰੂਪੀ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਭਗਤੀ ਸੰਪੂਰਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਵਿਗਵੇਦ ਹੈ। ਵਿਚੇ ਕੁਝ ਸੈਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ[ਖ੬ੱ]।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦੮ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਪੂਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕੁ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦੮ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਮੁਖ ਮੁਖ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ— ਬ੍ਰਹਿਦਾਰਣਯਕ, ਛਾਂਦੋਗਯ, ਏਤਰੇਯ, ਤੈਤਰੀਯ, ਕਠ, ਕੇਨ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਮੁੰਡਕ, ਮਾਂਡੂਕਯ ਅਤੇ ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ।

ਜਿਥੇ ਵੈਦਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਕਥਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਮਾਰਗਾਂ— ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਮਾਰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਦੋਕਤ ਯੱਗ ਯਗ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮੀ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿੱਚ ਯਗ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਯਗ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਲਾਗ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯਗ ਹੀ ਪ੍ਰਥਮ ਹੈ ਉਥੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਯਗ ਆਦਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਸਮੂਲ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨੀ ਵੇਦਾਂ ਵੇਦੋ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤਿਮ ਸਤਯ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੂਰਖ ਹੈ[ਖ੭ੱ]।

(ਖ੬ੱ) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ, ਜਾਕਟਰ ਰੋਮੇਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਮਜੂਮਦਾਰ, ਪੰਨਾ-੫੮,

(ਖ੭ੱ) ਮੁੰਡਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ — ੧,੨,੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਅਸਿਧੀ ਸਮੁਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ (ਪਰਮਾਤਮਾ)ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਭਗਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸਚੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਉਹੋ ਹੀ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹੇ ਹੋਏ ਰਹੱਸਮਈ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (੪੮)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰਾਂ ਸੰਕੇਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। (੫੦)

ਕਰਤਾ ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ

ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਨਾਰਦ ਨੇ ਉਸ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ "ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ" ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪਰਮ-ਪ੍ਰੇਮ-ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਹੈ। (੫੧) ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਕੀਮਤ-ਰੂਪ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੫੨) ਅਜਿਹੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸ਼ੋਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਦਵੈਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੁਰਸ਼ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੫੩)

---

(੪੮) ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ੬ ਵਿੱਚ ਰਬ, ਜਗਤ, ਆਤਮਾ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਰੰਸ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ, ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ: ੬,੨,੬,੫,੬,੯; ੬-੧੧; ੬,੧੩; ੬,੧੬ ਆਦਿ।

(੪੯) ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ੬,੨੩.

(੫੦) ਇਹਨਾਂ ਸਕੇਤਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਡਾ. ਪ੍ਰਮਪਾਲ ਕਾਮ ਸ਼ੈਰਮਾ, ਪੰ-੨੨੭-੨੩੭.

(੫੧) ਨਾਰਦ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ-੨, (੫੨) ਉਹੀ-੩,੪ (੫੩) ਉਹੀ-੫

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾਰਦ ਨੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਗਰਾਮ, ਨਿਆਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਾਧਯ ਹੈ, ਅੰਤਿਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।[48]

ਲਾਰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਅਵਾਚਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਸ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਨਿਆਸ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ-ਨਿਆਸ ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਸ਼ੈਵ ਦਾ ਨਿਆਸ, ਹਿਰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਣਾ, ਅਖੰਡ ਜਾਪ, ਵੈਰ-ਸਮਾਪਤ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਵੈਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੈਰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਗੁਣ-ਸ਼ੁਕਰ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਜਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੀ ਹੈ। ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।[44]

ਲਾਰਦ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚਮੋਨ ਲਈ ਨਿਆਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰਮ, ਵੇਦ, ਲੋਕ, ਮੋਹ, ਆਦਿ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਤਬਾਹੀ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ।[45] ਇਹ ਕਰਮ, ਵੇਦ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਾਸ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਤਰੰਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਙ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[42]

ਲਾਰਦ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਅਭਿਵਯਕਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੁੱਝ ਦੇ ਗੁਣ ਖਾਸ ਵਾਂਙ।[46] ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਘੜੀ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[47] ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।[50]

ਲਾਰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਉਤੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਾਰਦ ਨੇ ਏਕਾਂਤ ਭਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਅਨੰਨ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਛਣੰਨ ਭਗਤ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਿਆਂ ਕੁਲਾਂ ਅਤੇ

---

(48) ਤੁਲਨਾ- ਵਯ, ਵਫ, (44) ਤੁਲਨਾ-ਤਅ-ਤਅ, (46) ਤੁਲਨਾ-ਤਤ-ਤਤ, (42) ਤੁਲਨਾ-ਤਪ
(47) ਤੁਲਨਾ-ਪ੧-ਪਦ, (48) ਤੁਲਨਾ-ਪਤ, (49) ਤੁਲਨਾ-ਪਪ, (40) ਤੁਲਨਾ-ਫ੨

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

www.archive.org/details/namdhari

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਤਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹ ਦਾ ਵੀਰੇ ਤਿਆਗ, ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਰਮ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਤਰ ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਲੋਕ ਲੈਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਜਾਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ, ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ, ਵਿਦਿਆ, ਰੂਪ, ਕੁਲ, ਧਨ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਆਦਿ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੁਲਿਤਖ ਸਤਗੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ

ਮੁਲਿਤਖ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਮ ਅਨੁਰਾਗ-ਰੂਪ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਮੁਲਿਤਖ ਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਾਰਦ ਜੀ ਭਗਤੀ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮ-ਪ੍ਰੇਮ-ਰੂਪ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਕਿਆਨ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਆਨ ਤਾਂ ਦਵੈਖ ਵੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਸੁਰਦਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਿਆਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਦਵੈਖ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਹਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਜ੍ਞਾਨ-ਰੂਪ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਕਰਮ ਲਿਖਿਆ-ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਆਨ ਦੇ ਵਾਂਙ ਕਿਰਤੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਫਲ ਅਨੰਤ ਹੈ।

ਨਾਰਦ ਵਾਂਙ ਮੁਲਿਤਖ ਨੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਿਆਨ, ਕੋਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੌਣ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਆਨ, ਕੋਰ ਆਦਿ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਕਿਆਨ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਿਆਨ ਦੀ ਅਟਕੌਂਦ ਕੋਰ ਤੇ ਵਾ ਕੇਵਲ ਪਰਮ ਅਨੁਰਾਗ-ਰੂਪ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੁਲਿਤਖ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਹੀ ਭਗਤੀ ਪਰਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਹੀ ਭਗਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿੱਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ। ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਹੋਵਿਆ ਸਦੈਂ ਜੇ ਸਾਧਨ ਸੰਗਤ ਹੋਵੇ, ਉਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਏ੪) ਉਹੀ-ਏ੮, (ਏ੫) ਉਹੀ-ਏ੮, (ਏ੬) ਉਹੀ-੨੦, (ਏ੪) ਉਹੀ-੨੧, (ਏਏ) ਉਹੀ-੨੨-੨੩, (ਏ੭) ਮੁਲਿਤਖ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ-੨, (ਏ੮) ਨਾਰਦ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ-੨, (ਏ੯) ਮੁਲਿਤਖ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ-੪, (੨੦) ਉਹੀ-੪, (੨੧) ਉਹੀ-੬, (੨੨) ਕਿਰਤੂ (੨੩) ਕਿਰਤੂ, (੨੪) ਉਹੀ-੧੦, (੨੫) ਉਹੀ-੧੩, (੨੬) ਉਹੀ-੪੬ (੨੭ ਉਹੀ-੪੨ ੨੮) ਉਹੀ-ਏ੨

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਣ ਤੋਂ ਭੈ ਕੀ ਹੈ ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜਾਣ ਤੱਕ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਤਦ ਜਿਸ ਤਦ ਅਧਿਆਤਮ, ਸੱਚ ਆਦਿ ਸਾਰਥਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪਲਕ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ

ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਨੂੰ ਸਾਸਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਣੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭਤੋਂ ਭਗਤੀ ਮੰਥਨਨ ਵਿੱਚ ਗੀਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੀਤਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੀ ਇਸ ਮੰਥਨਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਕਰਮ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਤਿਸਯੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੀਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੈ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੀ ਅਤੇ ਬੀਤਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਯੋਗ ਅਤੇ ਬੀਤਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੱਤਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਤੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਭਗਤੀ ਛਾਈ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਖਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਰਾ ਗੀਤਾ ਹੀ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੈ।

ਜਿਹੜਾ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਅਧਿਆਇਆਂ (੧ ਤੋਂ ੬ ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਆਇ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਆਇ (੭ਵ ਤੋਂ ੧੮ ਤੱਕ) ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਆਇ ਮਿਲੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨਯੋਗ, ਕਿਆਨਯੋਗ, ਅਭੂਤਯੋਗ, ਕਰਮ ਯੋਗ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਤੇ ਸਰਲ ਸੌਖਿਆ

---

(੭੯) ਦੇਖੋ-੭੮

(੮੦) ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ, ੨/੬, ੩/੩੦, ੪/੬, ੪/੮, ੪/੧੧, ੫/੨੧, ੬/੧੫, ੬/੩੧, ੬/੪੭ ਆਦਿ।

(੮੧) ਇਸ ਮੱਸਲੇ ਦੀ ਪੂਰਣੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਮਦਭਗਵਦਗੀਤਾ, ੧੩/੪੭, ੧੩/੭੦, ੧੪/੧੬, ੧੪/੪, ੧੪/੧੯, ੧੮/੬੬, ੧੮/੫੬, ੧੮/੫੭-੫੮, ੧੮/੬੨-੬੩ ੧੮/੬੫-੬੬ ਆਦਿ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿਆ ਹੈ।[੮੨] ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਂ ਜੁੜਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਭਚਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤਜਨ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਭਚਾ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਾਲੀ ਪੂਰਨ ਮਿਠੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮੋਹ ਦੁਖ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।[੮੩]

ਗੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਪਾਪੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਛੇਕਲ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।[੮੪]

ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤਜਨ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਹੇ ਅਰਜਨ! ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਰਥੀ (ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਲਈ ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਆਰਤ (ਔਕੜ ਨਿਵਾਰਣ ਦੇ ਲਈ ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਜਿਗਿਆਸੂ (ਮਿਠੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੁਖ ਨਵਿਰਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਮੋਹਰ ਭਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ), ਅਤੇ ਜਿਗਿਆਨੀ ਅਰਥਾਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮੀ)— ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਗਤ ਮੇਰਾ ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।[੮੫]

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਬੂਤ ਹਨ ਜੋ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਅਨੰਨ ਭਗਤੀ, ਅਨੰਨ ਅਵਿਭ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ-ਰੂਪ ਭਗਤੀ, ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਹਨ।[੮੬]

ਇਸ ਭਗਤੀ ਦੀ ਉਪਜੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਵਿਕਾਸ ਵੇਦਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਮੁਢਲੀਆਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਭਗਤੀ ਮਿਲਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਭਾਗਵਤ ਭਗਤੀ ਮਿਲਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

---

(੮੨) ਗੀਤਾ— ੬/੪੭, (੮੩) ਗੀਤਾ-੯/੩, (੮੪) ਉਹੀ-੯/੩੦-੩੧ (੮੫) ੭/੧੬
(੮੬) ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਗੀਤਾ, ੮/੧੪, ੧੨/੬-੭, ੯/੩੪, ੯/੨੨, ੭/੧੪, ੧੦/੮-੧੦, ੧੧/੫੫, ੭/੧੭, ੬/੪੬, ੭/੧੮, ੧੨/੧੩-੧੪, ੧੨/੧੫, ੧੨/੧੬, ੧੨/੧੭-੧੮, ੧੨/੨੦ ਆਦਿ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਸ

ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨਾ ਲੁਪਤਤਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਚਾਰਯਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਦੇਣ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਧਰਮਾਚਰਯਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣੀ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝਣ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਨੂੰਚੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਠ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਯ ਹਿਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਅਭਾਵ ਕਾਰਣ ਇਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੁਟ ਪੈ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਦਰਸ਼ ਅੰਤਰਮੁੱਖੀ ਵਿੱਤਾ ਸਨਤਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਸੀ ਦਵੈਸ਼, ਕਲਹ ਅਤੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਵੀ ਦਿਨ ਬ ਦਿਨ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਰਾਜਸੀਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਹੱਦ ਤਕ ਸਥਾਨਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਧਾ ਤਕ ਕੁਪਤ ਸਾਮਰਥਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਣਵ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਭਾਗਵਤ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹਾਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਇਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁਗ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੁਤਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਮਰਥਾ ਧਰਮਾਚਰਯਨ ਨੇ ਭਾਗਵਤ ਧਰਮ ਵਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਅਵਸ਼ਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਕਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਅਠਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਬਲ ਸਰੂਪ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜੋ ਚਸ਼ਮਾ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਚਾਰਯਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜੀ।

ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਾਲਤੂ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਦੇ ਵਾਸ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਰਖਿਆਪੂਰਣ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਣਵ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੂਰਣ ਸਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਧਰਮਾਚਰਯਨ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੁਲਕੇਸ਼ਨ ਦੂਜੇ ਨੇ ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯਗ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਤੇ ਪੂਰਣ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪੱਲਵ ਵੰਸ਼ੀ ਨਰਸਿੰਘ ਵਰਮਾ ਨੇ ਵੀ ਪੌਰਾਣਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੱਲਪੁਰਮ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਣਵ ਧਰਮ ਦੇ ਅਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ, ਚਿਦਾਤਮਾ ਅਤੇ ਦਇਆਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਦੱਖਣ ਦੇ ਵੈਸ਼ਣਵ ਆਲਵਾਰ ਭਗਤ

ਦੱਖਣ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਵੈਸ਼ਣਵ ਆਲਵਾਰ ਭਗਤਾਂ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਪੱਲਵ, ਤਿੰਨ ਚੋਲ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪਾਂਡਯ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਆਲਵਾਰ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਲਗ ਭਗ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਗੀਤ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ "ਪ੍ਰਬੰਧਮ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਤਿਆਈਂ ਪੂਜਨੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਦਾਰ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਕ "ਤਿਰੁਵਾਏ ਮੋਲੀ" ਨਾਮਕ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧਮ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ "ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਬਾਣੀ" ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਵਾਸੁਦੇਵ, ਨਾਰਾਇਣ ਆਦਿ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ, ਅਨੰਤ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਮੰਨ ਕੇ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮਤਾ ਅਧਾਰਤ ਪੂਰਣ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਲਵਾਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਖਦੇ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਾਰਤਸਲ, ਦਾਸ ਅਤੇ ਕਾਂਤਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ [illegible] ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਮਧੁਰ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਬਾਰਾਂ ਆਲਵਾਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਚਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ[੮੨] ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਕ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸ਼ਣਵ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ-

(੮੨) ਦੇਖੋ "ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ" ਦੁਰਗਾ ਸ਼ੰਕਰ ਮਿਸ਼੍ਰ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੂਰਣ ਦੇਵ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਰਮਲਿਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਲੰਕਾਰ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੋਣਾਂ ਦੀ ਭਰਮੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਵਿਧੀਯਤ ਜੀਵਨਯਾਤ ਸਮਰਥਨ ਦੀ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚੇਤਨਤਾ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੌਣ ਵਿਚ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹੋਣਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ— ਮੈਂ ਭਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਾਉ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦੇ (ਵਿਹਾਰੀ) ਮਾਰ ਭਰਮਾਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਦ ਤਕ ਸਾਨੂੰ ਚੇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਭਰਮਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੀ ਭਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਭਾ ਭਾਵ ਦੀ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਹਾਰਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਭੇਤ ਦੀਰਘਦਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਅੰਤਮ ਚਿਠੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘਟ ਪ੍ਰਚਾਰਦਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਣ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਭਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਹਾਰਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ— ਹੇ ਜਗਦਾਤ! ਆਪ ਦਾ ਸੇਵਕ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵਿੱਚ ਅਰਦਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਘੜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਲਕ ਵਿਚਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੁਰਾਹੇ ਦਾ ਮੋਕਸ਼ ਕਰ ਦਿਓ।

ਅਲੰਕਾਰ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿਸੇ ਕਰੋ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਭਰਮੀ ਕਿਤੇ ਵਧ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਭਰਮ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪਤ ਕਰਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ— ਹੇ ਜਗਦਾਤ! ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਲਕਸ਼ਾ ਵਰੁ ਦੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਸੀ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੋਹ ਸਭਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਭਰਮਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦਾ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਨਾ ਸੁਹਿਆ ਤਾਂ ਹੋ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰਥ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਹ ਦਾ ਭਰ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਲੰਕਾਰ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੋ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵੀ ਸਭ। ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਸੁਹਿਰੀ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਹਿਰੀ ਭਾਵ ਹੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ

---

(੮੮) ਵਿਸ਼ਵ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਸੋਣਿਆ, ਸੋ. ਐਸ. ਐਸ. ਯੂਪ, ਪੰ-੩.
(੮੯) ਪ੍ਰਿਆ ਪੰਜ-੭੯, (੯੦) ਪ੍ਰਿਆ-ਪੰ-੪੯, (੯੧) ਪ੍ਰਿਆ-ਪੰਜ ੪੩,
(੯੨) ਪ੍ਰਿਆ-ਦੋਹੇ ਸ਼ੁਮਾਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਬਹੁੱਸਮਾਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਹੁੱਸ ਜਾਣਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕੀ ਦੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਯੱਗ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੂਜੀਕ-ਪੁਸ਼ਪਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬਹੁੱਸ ਜਾਣਕਾ ਦਾ ਪੂਰੇਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਿਰਯੁਕ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਆਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਦੱਖਣ ਦੇ ਆਦਿਆਸਥ ਮੁੱਖ ਭਗਤ

ਆਲਵਾਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਦਿਆਸਥ ਮੁੱਖ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੋਡ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧਮਤ, ਜੈਨ ਅਤੇ ਸੈਵ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੈਵਮਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਸੈਵ ਧਰਮ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਕਣ ਸੰਘਰਸ਼ ਚਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬੰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤ ਦਾ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ਾਤਮਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੈਵ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਸਥਿਤ ਪੱਖ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਸੈਵਮਤ ਨਵੀਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁੱਖ ਸੰਤ ਹੋਏ— ਸਮਾਂਦਰ ਅਤੇ ਅੱਪਾਰ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਭਰ ਸਵਰੂਪ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਵਿੱਚ ਡੀਕਣ ਸੰਘਰਸ਼ ਚਲਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੰਤ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਤਰਕ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਦਾਰੂ ਪੋਲ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂਤਰ ਤਕਰੀ ਮੁੱਖ ਦਰਸਾਈ। ਸੰਤ ਸਮਾਂਦਰ ਤਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜੁੜ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚੇਤ "ਪਦਕਮ" ਵਿੱਚ ਜੈਨੀਆਂ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ "ਪਦਕਮ" ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਜੈਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਧਾ ਦੇ ਕਿ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਂਦਾ।

ਸੰਤ ਅੱਪਾਰ ਮੁੱਢ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਜੈਨੀ ਸਨ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੁੱਖ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮਤ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਸਾਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਮੁੱਚਾ ਹੈ। ਅੱਪਾਰ ਸਮਾਂਦਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਪਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ

(ਦੱਸ) ਹੁਸ਼ਾ-ਪੰਜ ਭਗ,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੈਨ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਮਈ ਦਸ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਝੰਦਰ ਤਾਂ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਅੱਪਾਰ ਸੰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ "ਮਣਿਕਵਾਸਗਰ" ਦੇਵੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ "ਤਿਰੁਵਾਸਗਮ" ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਜੋ ਕੰਮ ਅੱਪਾਰ ਅਤੇ ਸਮਝੰਦਰ ਨੇ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਉਹੀ "ਮਣਿਕਵਾਸਗਰ" ਨੇ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋਫੈਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿੱਦਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਵ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਬੁੱਧ, ਜੈਨ ਆਦਿ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਫ਼ਲ ਵੀ ਰਹੇ। ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਆਸ਼ਤਕਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਤਰਕਵਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣੀ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸ਼ੈਵ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਇੰਜ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਵੈਸ਼ਣਵ ਆਲਵਾਰ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ ਆਡਿਆਰ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹੀ ਕੰਮ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਬਲ ਭਗਤੀ-ਸੰਪ੍ਰਦਾ

ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ, ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹਨ। ਦੂਜੇ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ "ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਯੰਮ ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ" ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਯ ਹੈ ਪਰ ਜਗਤ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲੋਕ ਪਾਸ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਇਸ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆਵਾਦ ਦਾ ਵੀ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤੀ ਲਈ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੀ ਗਈ, ਜੀਵ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਯਾਨੀ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਦਿਤ ਹਾ ਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਹਾ ਂ ਸ੍ਕੂਲ ਵਿਚ (ਅਨੈਤ ਜੀਵ) ਅਤੇ ਸ੍ਕੂਲ ਅਵਿਦ੍ਯਾ(ਜਗਤ) ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਸ਼ੀ। ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਟਾ ਸ੍ਵਰੀ ਦਾ ਨਿਮਿਤ੍ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਵਿਦ੍ਯਾ (ਜੀਵ) ਅਤੇ ਅਵਿਦ੍ਯਾ(ਜਗਤ) ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ ਅਤੇ ਅਧ੍ਯਾਤਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ (ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ) ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ (ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ) ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਾ ਸਕਦੇ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਦੈਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ (ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ) ਕਲ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਦੇ ਦੈਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਚ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਕਾਰਣ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਨਾਮ "ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪਵਿਦ੍ਯਾ" ਜਾਂ "ਵਿਦ੍ਯਾਰੂਪ-ਅਵਿਦ੍ਯਾ" ਪਿਆ।

ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੇ ਵੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਆਚਾਰ੍ਯ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਸਮ੍ਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸਾਹਿਤ ਵੇਦਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾ ਨਿਕਟ ਹੋਣਾਂ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਸਿਧ੍ਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਹੀਰੋ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੈਦਾਂਤ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਿਧ੍ਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ-ਸਾਰਥਕ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਤ੍ਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤ੍ਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ਟ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ੍ਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਲੁਧ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਰਾਮਾਨੁਜ ਨੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿੱਚ ਰਖਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਅਤੇ ਜੀਵ ਸੂਖਾ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਸ੍ਵਰੂਪ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਵਿੱਚ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਪਰਮਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਬਾਇਸ੍ਕੋਪ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਬਾਇਸ੍ਕੋਪ ਜਾਂ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਜਿਥੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਥਾਂ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਨੇ ਵੀ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਸਥਾਪਿਤ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਆਪ ਲੋਕ ਵੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਦੀਕ੍ਸ਼ਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਧਾ ਦੇ ਪਾਠਕ ਬਣ ਕੇ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ: ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੀ ਸੰਵਾਦ ਪ੍ਰਕਤੀ ਕਹਿਣ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਭ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸਮਝੋ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਮ, ਦਾਮ, ਦੰਡ, ਭੇਦ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਰਤ ਆਦਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਰਾਬਰ ਹੁਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹਿਆਰਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾ ਦੀਕਸ਼ਾ ਹੋਣੇ ਸੁਭਦਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕ ਸਹਤਾ ਦਾ ਦੀਕਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਅਤੇ ਦੀਕਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਹੀਂ ਹਨ। ਜੋ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਅਭਿਮਤ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦਾ ਜੀਵ ਅਤਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੇ ਦੀਕਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦਰੋਲ ਜੀਵ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿਆਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਜਾਤਾ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ। ਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦੀ ਆਤਮਸਿਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੀਵ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦੇ ਜਿਹਾ ਅਸਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜਹਿਣੇ ਸਰੀਰ ਜੀ ਹੋਣ ਆਤਮਾ ਤੇ ਜਿਹਰ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਰਤਾ ਦੀਕਸ਼ਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ।

ਦੀਕਸ਼ਾ ਦੇ ਮੋਕਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਜੀਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਦਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਹੈ। ਹਰਿਹਾਰ ਹੀ ਸਮਰਪਣ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੀ ਸਮਰਪਣ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਮਾਨੁਜ ਸਾਰਤਮ ਵੀਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਜਦਤ ਹੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਨਾ ਦੇਵ ਕਾਰਿਮ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਹੋਰ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹਰ ਹੈ ਹੋਰ ਦੇ ਆਤਮਾ ਮਹਾਂ ਸਕੇ।

ਰਾਮਾਨੁਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਪਤੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਦੀਕਸ਼ਾ ਹੈ। ਅਲਿਹਿਆਰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦਿਹਾਰੀ ਕਰਤਾ ਕਹੀਂ, ਜਿਸੇ ਕਿ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੀਕਸ਼ਾ ਅਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰਨਾ ਦੀ ਸਰਤ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਹੁਣ ਵਿਚ ਅਧਾਰ ਸਿਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਨਾ ਕਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਵਲ ਮੁੱਕਤ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾ ਮੁਕਤ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਰਤੁਤ ਮੁਕਤ ਦੇ ਰਾਹਤੇ ਤੇ ਸਮੁਹ ਦੇ ਦੇ ਹਾਰਦ ਮੁੱਲਾ ਦਾ ਵਿੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਸ੍ਰੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦੇ ਸਰਤਣ ਮੰਦਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਹੀ ਕਈ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਰਮ ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਜੋ ਵੀਜ ਕੀਤਾ ਹੋਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੈ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਦੈਤ ਦੀਕਸ਼ਾ ਦੇ ਅਸੀਤਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸੁਧਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੁਧੀ ਤੋਂ ਅਭਿਮਾਨ

---

(੨੪) ਭਰਤੀ ਕਰਾਵ ਦੇ ਪੁਸ਼ ਹੈਤ– ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀਕਸ਼ਾ ਸ਼ਿਲ੍ਹ ਸਿਲ੍ਹ, ਪੰਨਾ- ੧੦੦-੧

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਪੂਰਣਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹਰ ਭਰਵਣ ਭਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਤੱਤ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਰਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਟੇਕ ਦੇਣ ਵਾਲੇ "ਦਵੈਤ ਸੰਪੂਰਣ" ਸਮਝ ਇਕ ਨਵੀਨ ਸੰਪੂਰਣ ਦਾ ਸਰਜਣ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਪੂਰਣਤਾ ਸਨ ਅਦਵਾਰਥੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਅਦੈਵਵਾਦ ਦੀ ਸਿਖਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅਦਵਾਰਥੀਆਂ (ਦਵੈਤਵਾਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਪੂਰਣਤਾ)

ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਪੂਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਰਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਪੂਰਣ "ਦਵੈਤ ਸੰਪੂਰਣ" ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਪੂਰਣਤਾ ਸਨ ਮਧਵਾਚਾਰੀਆਂ। ਮਧਵਾਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਅਦਵੈਤ ਮਤ ਦਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ/ਸਗੋਂ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾਦਵੈਤ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮਦ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਵੈਤਮਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮਧਵਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਚਿਰ ਸਥਾਈ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਗਤ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਚਲਣਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮਧਵ ਮਤ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਟੀਚੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲਾ ਦਾ ਭੇਦ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਦੈਤਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਜਿਆਤ ਅਜਿਆਤ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਮਧਵ ਮਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਤਿਨੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:—

(੧) ਈਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਜੀਵ ਭੇਦ:—

ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਜੀਵ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਤੁੱਛ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।

(੨) ਈਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ ਜਗਤ ਭੇਦ:—

ਜੜ੍ਹ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ, ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਜਗਤ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

(ਗ) ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਭੇਦ।-

ਜੀਵ ਜਗਤ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜਗਤ ਜੀਵ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਜਗਤ ਜੜ੍ਹ ਹੈ।

(ਘ) ਜੀਵ ਜੀਵ ਭੇਦ।-

ਇਕ ਜੀਵ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਵੀ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਣੂ ਜੀਵ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਙ) ਜਗਤ ਜਗਤ ਭੇਦ।-

ਇਕ ਜਗਤ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿਰਯਾ ਵਿਚ ਵੀ ਭੇਦ ਹੈ।

ਮਾਧਵ ਨੇ ਦੋ ਮੁਖ ਤੱਤ ਮੰਨੇ ਹਨ- ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਪਰਤੰਤਰ। ਜੀਵ ਅਤੇ ਜਗਤ ਪਰਤੰਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ।

ਮਾਧਵ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸ਼ੁਧ ਸਿਧਿਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਧ ਤਾਂ ਸਤੁਣ ਹੈ ਜੋ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ, ਪਾਲਣਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਸੰਘਾਰ, ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਮੋਖ ਆਦਿ ਦੇ ਦਾਤਾ ਹਨ।

ਮਾਧਵ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਅਵਤਾਰ ਪੂਰਨ ਹਨ। ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਵਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ੇਰਫ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਰਨ ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਾ-ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮਧਵਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਭ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲਕਸ਼ਮੀ ਮਧਵ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੁਰਗਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਨੀਅਸ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਮਧਵ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਰੁਦਰ ਆਦਿ ਤਾਂ ਲਕਸ਼ਮਣ ਹਨ ਪਰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਲਕਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਚਤੁੰ-ਮੁਖੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਭਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕਤ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਕਤ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਸਾਮੇਂ ਆਹੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਦੀ ਰਿਸ਼ਪ-ਪੂਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮਹਾਭ ਦਾ ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਕ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਵਰਤੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਪੁਰਾਣਤਾ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਾਧ ਵਿਸ਼ਨੂ ਹੀ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬੋਧਲ ਦੀ ਪੁਰਾਣਤਾ ਦਾ ਮਹਾਭ ਨੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਭਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਹਾਕਾਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੀਤਾਕਾਲ ਦਾ ਬਹੁ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਭਰਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੀ ਦਰੀਤਕਾਲ ਦੀ ਰਾਜਨੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਮਾਵਨ ਅਤੇ ਭਰਤ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਵੀਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੂਚਨ ਹੈ। ਮਹਾਭ ਦੇ ਦਰੀਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵੈਦਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮਹਾਭ ਦੇ ਦਰੀਤਕਾਲ ਨੇ ਭਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਠੋਸ ਤੇ ਪੱਕਾਪੋਤਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਅਦਰੀਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਕਾਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾਵੇਂ ਮਹਾਭ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਕੌਰਵ, ਕੰਬਲੀ, ਸ਼ਿਸ਼ੁਪਾਲ ਅਤੇ ਪੌਲਮੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰੀਤ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਨਿਆਕਾਰ ਮਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਅਠ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚੌਥੀ ਬਾਕੀ ਭਰਤ ਵਿੱਚ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਕਾਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਨਿੰਮਬਾਰਕਾਚਾਰੀਆ (ਭੇਦ ਅਭੇਦ ਜਾਂ ਦੈਤ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਸਨਕਾਦਿ ਸੰਪੂਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ)

ਨਿੰਮਬਾਰਕ ਦਾ ਮਤ "ਭੇਦਾ ਭੇਦ" (ਭੇਦ-ਅਭੇਦ) ਜਾਂ "ਦਵੈਤਾਦਵੈਤ" (ਦਵੈਤ-ਅਦਵੈਤ) ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਸਭਤ ਦਾ ਵਿਆਪਤ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਬੰਧੂਰਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਅਨਾਸਕਤ ਭੇਦ ਕਰਮ ਬੁਰਮਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਭਿੰਨ ਵੀ। "ਦਸ਼ਸ਼ਲੋਕੀ" ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿੰਮਬਾਰਕ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਹਰੀ ਵਿਆਸ ਦੇਵ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬੁਰਮ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਵਿਆਪਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਜਾਂ ਸੂਰ ਅਤੇ ਸੂਰ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀ ਤੇਰ ਦੇ ਮੈਂ ਜਥੇ ਜਥੇ ਜਾਂਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੀ ਦੇ ਹਨ।

ਨਿਮਬਾਰਕ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਜਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਮਕੜੀ ਦੇ ਜਾਲੇ ਵਾਂਗ ਬ੍ਰਿਹਮ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਮਬਾਰਕ ਮਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵਾਂਗੰ ਅਕਸ਼ਰਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਕਸ਼ਰਬ੍ਰਹਮ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਮੋਕਸ਼ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਮਬਾਰਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਰਾਧਾ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਤ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਧਾ ਦੀ ਵੀ। ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਦੇ ਸਵਰੂਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਮਬਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਰਬੰਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਧਾ ਵੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਤੀ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਨੰਦ ਦੀ ਕੌਮਲਿਆ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਹੈ।

ਇਹ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹਨੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਰਾਧਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਵੀਰ ਸਾਲ ਪੂਰਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਨਿਮਬਾਰਕ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ। ਨਿਮਬਾਰਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ੀ ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਬ੍ਰਹਤਾ ਪੂਰਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਮਾਨੁਜ ਅਤੇ ਮਧਵ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾਣ ਕੇਂਦਰ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਮਬਾਰਕ ਨੇ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚੁਣਿਆ। ਨਿਮਬਾਰਕ ਦੇ ਮਤ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਧਾਵੱਲਭ ਅਤੇ ਹਰੀਦਾਸੀ ਮਤਾਂ ਦਾ ਉਪਜਣ ਹੋਇਆ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਵਿੱਚ ਸਖੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾਣ ਕੀਤਾ। ਨਿਮਬਾਰਕ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉੱਤਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪੂਰਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੁਖ ਕੇਂਦਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾਣ ਦਾ ਵ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਹੀ ਰਿਹਾ।

---

(੮੫) ਵੇਖੋ- ਵਰਾ ਪੁਰੋਕ੍ਰੀ ਸਫ਼ੋਕ ੫.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ (ਤੁਲਵ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ)

ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਰਚਣਾ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ "ਸਰਵੱਗਯ ਸੂਕਤ" ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। "ਸਰਵੱਗਯ ਸੂਕਤ" ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੀ ਸਿਖੀ ਹੋਰਾ ਸੁਆਮੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ, ਸਰਵੋਤਮ ਅਤੇ ਸਰਵ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤ, ਚਿਤ, ਤਿਤ, ਪੁਰਣ ਆਨੰਦ-ਮਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਵ੍ਰਿੰਦਾਵਨ ਅਤੇ ਜੀਵ ਇਕੋ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਭੰਡਾਰਕਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਵਿਛੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਅਖੀਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸੇ ਤਿੰਨਗੁਣਾਂ ਪ੍ਰਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਲਯ ਦੇ ਅਖੀਰ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਭੰਡਾਰਕਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਮਾਇਆਵਾਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਇਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਮਾਇਆਵਾਦ ਦਾ ਸੀਮਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਵਾਨਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਾਲ ਰਚਣਾ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕਾਂ ਦਾ ਨਿਜੀ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਹੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਫ਼ਰਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਿਰੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਨੇ ਇਸ

(ਦੰਦ) ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹਟਵਾਂ ਕੋਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ ਅਤੇ ਵਲਭਾਚਾਰੀਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾਦੈਤ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਹ ਪ੍ਰਸਥਾਨਿਕ ਤਿੰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ "ਭਗਤੀ ਰਸਾਇਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੭੦ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਪੁਸਤਕ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਸੰਗਠਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਧਾਰਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਊਬਨਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਕਿਸ ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ, ਸਭਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਿਆ ਗਈ ਇਕ ਨੂੰ ਸਤਯ ਕਿਹਾ ਕਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੱਚੀ ਦਾ ਨਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭਤੋਂ ਸੱਚੇ ਦਾ ਤੁਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਸੇ, ਵਿਚਾਰੀ ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਨੇ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਸੱਚ ਮੰਨੇ ਜਿਹੇ ਤੇ ਮਤ ਦਾ ਉਲਟ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕਦਮ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੇਲ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਾਂਕਿ ਇਹ ਅਵਾਸਤਵਿਕ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਸਰਵਥਾ-ਪੂਰਨ ਵਿਛੋਚਨ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਿਵਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਵਿਚਾਰੀ ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਅਤੀਤ ਦਾ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਕਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਨਾਦਰਯੋਗ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਤੀਤ ਦਾ ਕੁਝ ਅੰਸ ਅਜੇਹਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼੍ਰੀ ਸੰਪੂਰਣਾਨੰਦ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪਰਿਚਾਰਕ ਸੋਚ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਅਸਫਲ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹਚਾਣ ਸਕੇ ਕਿ ਅਤੀਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅੰਸ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਅੰਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਪੂਰਣਾਨੰਦ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮਸਤ ਸੰਪੂਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਰਾਜ ਵਿਹੂਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ, ਵਿਸ਼ਣੂ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਣੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਣੂ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪੂਰੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਣੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਰਸ਼ਾਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਚੈਕਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੀ ਮੁੜਕੇ ਪੁਨਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿਸ਼ਣੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਿਆ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮਸਤ ਸੰਪੂਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਉੱਪਰ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿਧਾਂਤ

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਦਾ ਨਾਮ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਰਚਿਆ ਹੈ— 'ਸਮਾਜ' ਅਤੇ 'ਵਾਦ'। ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਾਰਥਾ ਅਤੇ ਮਿਲਾ ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਰਤਨ ਵਾਲਾ' ਹੈ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦਾ ਅਰਥ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਪਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਵਿਚ ਜਾਨਣਹਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਚਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸੋ ਪੈਂਡਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਬਿਠੱਲ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਅਤੇ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੇਮ ਨਾਲ ਪੈਂਡਰਪੁਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਉਥੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੋਰਣਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸ ਕਾਰਣ ਨੂੰ 'ਵਾਰੀ' ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਕਿਸ ਪਾਂਡੁਰੰਗ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਵਾਰਕਰੀ' ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਾ ਕਥਨ ਅਸੀਂ ਪਿਛਾਂ ਹੈ। ਵਾਰਕਰੀ ਯਾਤਰਾ ਜਿਸ ਪੈਂਡਰਪੁਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਪੈਂਡਰਪੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਦਿਰ ਭੀਮਾ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਿਠਲ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀ ਚੁਫੇਰਾ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ 'ਚੁਫੇਰਾ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿੱਠਲ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਕਰੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਚਲਾ ਸ੍ਰੀਮਦ ਅਦਵੈਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਦਵੈਤ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਭਗਤੀ ਅਦਵੈਤ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਸਥਾ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸਥਾ ਹੈ ਆਨੰਦ ਸਚਿਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਅਨੰਦ ਹੈਂਦਾ। ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਥਾ ਹੈ ਸਥੂਲ ਅਨੰਦ ਆਤਮ ਹੈ, ਜਿਸੇ ਮਾਂ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਥਾ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਚ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਥੂਲ ਮਧੁਰ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਮਿਲ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਸ਼ਲਾਪਣ, ਜਿ ਕੁਛ ਅਤੇ ਕਿਸਾਰਥ ਦੁਨਿਆਂ ਦੇਹਿਆਂ ਦਾ ਮਰੂਦ ਅਤੇ ਸਾਰਥਿ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ— ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਪੰਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਤੇ ਸਰਜਣ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਸਮੋਂ ਹੋਇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਸੇ ਸਾਰਥਕ ਸਾਹਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਰੂਪ ਪੁਰਾ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘਰ ਹੀ ਦੌੜੀ ਗਈ ਹੈ।

ਵਾਚਲਾ ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੰਚ ਦਾ ਅਰਾਧਯ ਸ੍ਰੀ ਬਿਠਲ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸ ਪੈਂਡਰਪੁਰ ਹੈ। ਕਈ ਵਿੱਚ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਸੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ, ਹਥ ਵਿੱਚ ਚੰਦਨ (ਪਦਮਾਨ), ਮੱਥੇ ਤੇ ਗੋਪੀਚੰਦਨ ਕਾਲਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, 'ਰਾਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਰਿ' ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ 'ਰਾਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਰਿ' ਵਿਠਲ ਭੇਵਲ ਨੇਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਸਥੂਲ ਸੰਗੀਤ ਨੇਹੇ ਕੰਨਤਾਲ ਕਰਦੇ ਹੈ। ਹਰ ਸੰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਵੈਲਕ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਚਲਾ ਨੇਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੰਚ ਵਿੱਚ ਸੰਕੀਰਤਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਤੇ ਪੁਲੁਵਿਲੇ ਤੇ ਚਾਂਦੇ ਹੈਂਦੇ ਹੈ। ਸੰਕੀਰਤਨਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਮੱਧ ਹੈ। ਚਾਰ ਮੰਜੀਰਤਨ ਅਗਿ ਹੈ ਹੀ ਸਭ ਸਾਜਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਸੰਗਿਕਾ ਜਿਕਾ ਹੈ। ਗਾਨ ਵਿੱਚ 'ਸੋ ਸੋ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਰਿ'

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਸ਼ਲੀਥ ਕਰਦ ਹਰਿ ਵਿਠਲ ਆਦਿ ਦੋਸਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ, ਭਜਨ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰਿ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬਖਾਨ ਜਾਂ ਗੁਣਗਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਸਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੰਡਣ ਦੀ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਕਾਬਲਚੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਕੁਦਿਸਤ ਨਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਅਨੁਭਾਵ ਲੈਅ ਹਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਦ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚਾਲੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਨੂੰ ਜਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਹੱਈਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਮੁਹਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਸਮਝਣ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤਾ ਨਾ ਕਹਣਾ, ਮਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਦੁਖ ਦਰਿਹਾ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਪਹਲੂ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਰਿਹਾ ਸੁਲਝਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਇਕੀ ਪੂਰਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰ ਅਤੇ ਲੈ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰ ਅਤੇ ਲੈ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਲਈ ਤਾਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਲਾਵੰਤ ਜਾਂ ਕਲਾਵੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਮਰਾਨੀ ਦੇ ਸਿਮਰੋਪਰਦਾ, ਸੰਮ੍ਰਿਤਕੁਤਾਵ, ਨਾਲ ਭਾਰਕਤ ਆਦਿ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨਾਮ ਦੇਵ, ਸੰਤ ਕਬੀਰ ਦਾਸ ਦੇ ਅਭੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਾਬਲਚੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਤ ਸੰਤ ਨਿਮਨਲਿਖਤ।

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲਾਈਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਰਾਂਤ 'ਪੂਰਨ ਸਤਯ' ਹੈ, ਸਰਤ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਕਾਲ ਨਿਆਲੋਪਦ ਮੂਲਾ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜਤ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਮੋਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਿਆਲੋਪਦ ਤੇ ਸਰਤ ਨੂੰ ਕਰਮ ਖੰਡ ਤੋਂ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਚਾਰਵਾਕ ਸਰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਹੋਰ ਦਾ ਨਿਆਲੋਪਦ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਤ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

ਕਾਲਚਰ ਵਿੱਚ ਅਨੰਤਮਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਦਰਸ਼ਿਕਾਂ ਲੋਪਿਆ ਹੀ ਹੋਰ ਸਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਿੱਧੀ ਪੂਰਨ ਨਿਆਲੋਪਦ ਹਰ ਸੁਲਝਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨਾਂਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਰਮਾਨ ਪੂਰਨ ਦਾ ਮੌਜ਼ ਹੀਣਾ ਸਮਾਨ ਹਨਾਂ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅਦੈਤਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਰਤ ਦਾ ਸਮਾਨ ਦੇ ਵੀ ਸਮਰਥਕ ਸਨ।

ਸਰਤ ਦੇ ਸਰਤਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਆਲੋਪਦ ਦੇ ਵੀ ਨਿਆਲੋਪਦਵਾ ਦੇ ਤੇਦੁਦੇ ਅੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚਾਵ ਦੇ ਸਰਤ ਕੁਝ ਸਰਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰਸ਼ ਤੋਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸ਼ੁਭਅਰੰਭ ਹੋ ਸਕੇ। ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਨ

ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਸੰਪੂਰਣ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਵਾਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣਾਚਾਰਜ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਤ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਾਯਤ੍ਰੀ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ 'ਭਰਗੋ-ਦੇਵਸਯ-ਧੀਮਹਿ' ਪਦਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗਾਯਤ੍ਰੀ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ 'ਸਵਿਤੁਰ-ਵਰੇਣਯਮ' ਹੈ। ਗਾਯਤ੍ਰੀ-ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸੇ ਲਗਾਮ ਲਾਉਣ ਦੇ ਔਗੁਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵਾਕ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸਵਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਭੇਅ ਛੁਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਕਿਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਨਾ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਜਿਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਮੈਂ, ਅਸੀਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (੯੯) ਇਸ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚਾਰ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਦੁਹਰਾਓ ਨਾ ਹੋਵੇ। (੯੯)

ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਸਰੂਪ, ਆਰੰਭ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਤੋਤਾ ਰਟੀ ਰਟਾਈ ਲੀਕ ਨੂੰ ਪੀਟ (ਪਿੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਲੀਹ ਜੰਤ੍ਰ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਸਾਰ ਹੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤੋਤਾ ਰਟੰਤ ਹਨ, ਜਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤੋਤਾ ਅਤਿ ਤਰਾਂ। ਜੀਵ ਸਰੂਪਤ ਕਹੀਂ ਹੈ, ਤੋਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਾਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸ ਤੋਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਵਿਆਕਰਣਾਚਾਰਜ ਕੀ ਤਾਰਾਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋਤਾ ਰਟਣ ਵਾਂਗ ਰਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਪੁਰੋਹਤ ਜੀ ਨੂੰ ਤੋਤਾ ਰਟਣ ਦੀ ਆਦਤ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

---

(੯੮) ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਸੰਪੂਰਣਾਨੰਦ ਪੰਨਾ ੨੬੦

(੯੯) ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੰਪੂਰਣਾਨੰਦ ਪੰਨਾ ੨੬੧

(੧੦੦) ਟਿੱਪਣੀ-ਪੰਨਾ ੧੪੧

(੧੦੧) ਟਿੱਪਣੀ-ਪੰਨਾ ੧੩੧

(੧੦੨) ਸ਼ੁਭ ਪੈਮਾਨੇ ਅਨੁਵਾਦ ਸਮਝਣ- ਸੰਪਾਦਨ ਰਾਮਾ-ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਮ ਪੰਨਾ-੪

(੧੦੩) ਟਿੱਪਣੀ-੧, (੧੦੪) ਟਿੱਪਣੀ-੧, (੧੦੫) ਟਿੱਪਣੀ-੧, (੧੦੬) ਟਿੱਪਣੀ-੧੫-੧੬,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾਮਕੰਵਰ ਦਾ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ ਲਈ ਗਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰਾ ਚਿਕਤਸਾਵਾਦ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ[੧੦੨], ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ[੧੦੮] ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਮਕੰਵਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰਾਮਕੰਵਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵਰਨ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਰਾਮਕੰਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਅਹਿਮਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਨਾਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ[੧੦੯], ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਰਾਮਕੰਵਰ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਗੁਰੂਮਹਿਮਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸੁਨਾਮ, ਮਾਲਵਾ, ਦੋਆਬਾ, ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਨੂੰ ਜੋ ਤਰਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਦੱਸੇ ਹਨ ਉਸੇ ਦਾ ਰਾਮ ਪੰਥ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਿੱਤਾ। ਰਾਮਕੰਵਰ ਦੀ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਹਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂ ਕੁਲ ਦਾ ਵੈਰਤ ਨਹੀਂ। ਦੂਰ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਭੇਜਣੇ ਕੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਿੱਤਾ। ਮੱਕੇ ਵਰ ਦੀ ਸਥਾਨਕਸਥਾਨਾਂ ਵਰਿੱਤੇ ਹਨ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੀ ਨੇ ਵਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤੀਹਾ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਦਤ ਤਬਦਲ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨਦੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਸਭ

ਜਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਅਦਿ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸਮਾਨ ਖਿਚਿੱਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਮਾਨ ਵਿਚ ਨੀ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵੀ।[੧੧੪] ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਸਲੀ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਹੋਣਾ ਹੈ— ਅਸਲੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨੁਰਾਗ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਮਾਰਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਦਾ ਸੋਚਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਲੋਕ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਦਾ ਅਟੁਟ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿਮਾਨ ਹਰਾਮ ਹੀ ਅਸਲੀ ਤੇ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਦਾ ਅਟੁਟ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿਮਾਨ ਹਰਾਮ ਹੀ ਅਸਲੀ ਤੇ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਤਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਪਾਰੀ ਅਨੁਮਾਨ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਤ ਕਾਲ ਕਰਮ- ਦੇਤ, ਜਿਸਤ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੇ ਮਾਤਰਾ ਹਰਤ ਨਾਂ ਹੋਣਾ ਨੂੰ ਸੋਚ ਲਿਆ ਜਾਵਾ ਹੈ।[੧੧੫] ਵਿਚ ਮੁਸਾਫਾ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਮਾਤਰਾ ਅਰਥਾਤ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਸਮਾਨ ਮੰਗਿਆ। ਹਰਾਮ ਮਾਤਰਾ, ਵਿਚ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਿਚ ਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਰਨ ਦੇ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਮਾਤਰਾ ਹਨ।

ਵਪਾਰ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਲੋਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਰਾ- ਲੋਕ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[੧੧੬]

ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਮਾਤਰਾ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਵਧਾ ਲੀਤਾ। ਉੱਤਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦਾ ਅਟੁਟ ਸਿਮਾਨ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਚਾਰ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਅਸੀਮਤਾ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਟੁਟ ਦੇਸ਼ ਮਾਤਰਾ ਦੀਤਾ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀ ਚਲ ਹੈ ਦੇ

---

(੧੧੨) ਸ੍ਰੀ ਵੈਦਿਆ ਅਨਾਜਨ ਮਾਤਰਾ ਦਾਸ ਦਾਸ ਮਾਤਰਾ, ਪੰਨਾ-੧੦

(੧੧੩) ਸ੍ਰੀ ਵੈਦਿਆ ਅਨਾਜਨ ਮਾਤਰਾ ਮਾਤਰਾਮਾਤਰਾ ਪੰਨਾ-੧੧੭.

(੧੧੪) ਸ੍ਰੀ ਵੈਦਿਆ ਅਨਾਜਨ- ਮਾਤਰਾ ਦਾਸ ਮਾਤਰਾ ਮਾਤਰਾ ਪੰਨਾ-੧੦

(੧੧੫) ਹੋਰੀ-ਪੰ-੧੦

(੧੧੬) ਹੋਰੀ- ਦਾਸ ਮਾਤਰਾ ਮਾਤਰਾ, ਪੰਨਾ-੧੮੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਾਮ ਵਾਂ ਹੈ ਕਰਮਿਆਂ ਪਹਿਲਾ ਸਿਮਰ ਸਤਗੁਰ ਸਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਰਾਮ ਕਰੀਰ ਵਸ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੁਸਾ ਸਹਜ ਸਰਧਾ ਸਾਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਮਰਨ ਦੇਹ ਸਾਰੀ ਦੁਖਸਾਰਨ ਜੀ ਹੋਵੇ। ਕਾਰਜ ਜੀ ਤੁਮ ਕਰਨਹਿਰ ਹੋ ਦੀ ਸਿਮ ਪਰੀਹਰ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰੀ ਜਿਵੇ ਦੁਖ ਹੋਵਨ ਸੰਤੋਖੀ ਦਾ ਸੰਤਿਖ ਜਿਹਾਰ ਦੇ ਕੋਈ ਦੁਸਾਰੀ ਹੈ।

ਦਸੰਦ

"ਸੁਰਤੀ ਦੁਖ ਜਿਸ ਦੁਖੀ ਕਰੀ ਵਾਸਾਰਿਦ
ਪੂਰਨ ਕਾਜ ਕਰੀਨ ਜੋ ਸਹਤ ਰਾਖ ਕਰਤੀਰ।।"

ਦੁਸਰੀ ਸਾਰਨ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਮੁਸਾਰ ਅਤੇ ਦੁਖਾ ਸਰਨ ਸਿਮ ਦਸਾਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਸਿਮੁੰਹ ਅਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸਿਮ ਸੰਤੋਖ ਦਾਤੂੰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਸਾਰੂ ਸਿਮਰਨਾ ਦਿਤੇ ਦਸ। ਜਿਸ ਤਾਂ ਦੁਸਾਰਨਾ ਸਰਨ। ਸਿਮ ਜੀ ਸੰਤੋਖ ਸਾਰੇ ਦੁਸਾਰੂ ਦੇ ਸਾਰਨਾ ਸਾਰਨ ਸਿਮ ਸੰਤੋਖ ਦੁਸਾਰਨੀ ਸਿਮ ਸਿਮਰਨ ਸਾਰੇ ਸਾਰੂ ਸਾਰਨ ਸਾਰੂ ਸਿਮ ਸਾਰੂ ਸਾਰਨ ਸਾਰੂ ਸਾਰਨ ਸਾਰੂ ਸਾਰਨ

ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਕ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰੇਮਤਾ ਸਨ।[੧੭]

ਪ੍ਰੰਤਰਾ ਸਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਰਹਿਣੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖਯ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਨ ਕੁਝ ਲਾਲਚ ਵੀਰ ਸੀ। ਇਸਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਹੋਰ ਅਧਾਰਜਾਂ— ਵਲਭ ਅਤੇ ਚੈਤੰਨਯ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅਧਾਰ ਕੁਝ ਲਾਲਚ ਵੀਰ ਨੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ।

ਵਲਭਾਚਾਰਯ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ (ਸੰਮਤ ੧੫੩੫-੧੮੮੭)

ਭਾਵੇਂ ਵਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਸੰਨ ਤੋ ਵਲਭ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਤਿੰਮਵਾਰਚਾਰਯਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਰਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਰਾ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਲਭਾਚਾਰਯਾਂ ਅਤੇ ਚੈਤੰਨਯ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਹਥ ਹੈ। ਜਾਂ ਹੀ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੰਤਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਦੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀਰੋਵੇ ਕਰਨੇ ਵਲਭਾਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ।

ਵਲਭਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸੁਧਾਦੈਤ (ਸ਼ੁਧ ਅਦੈਤ) ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਲਭ ਨੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਸਤਾ ਮੰਨੀ ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸ਼ੁਧ ਅਦੈਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਅਦੈਤ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਕੇਵਲ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਲਗਾਉ ਸੀ। ਵਲਭ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਮਾਇਆ-ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਸ਼ੁੱਧ ਅਦੈਤ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸ਼ੁਧ ਅਦੈਤ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋਰਨਾਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਅਚਾਰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਵਲਭ ਨੇ ਵੀ ਮਾਇਆਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਇਆ ਪਰਮਪੁਰਖ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵੱਸ ਦੀ ਸਾਧਨ ਭੁਗਤੀ ਜਾਂ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ। ਇਹ ਪਰਮਪੁਰਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਸਤਯ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੁਧ ਅਦੈਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਹੀ

---

(੧੭) ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਖੋ— ਸਰੀਰ ਲੀ ਵਿਲਯਮਜ਼ ਦਾ ਲੇਖ ਦਿ ਹਿਸਟਰੀਕਲ ਰਿਲੇਸ਼ਨਸ਼ਿਪ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਵਾਰਡਾਂ ਦੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਟੁਕੜੀ ਅਤੇ ਤੋਪੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਂ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹਨ।

ਫਲਨ ਸੈਪੂਦਾ ਜਿਹਨਾਂ ਆਰੰਭ ਸਮੂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਪਾਕਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਦੇਵ ਮੰਤ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਦੀ ਹੀ ਫਲਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾਮ ਆਰੰਭ ਪੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਪੈਂਤ ਸਾਰਤ ਸਮਝਿਆ ਜਿਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸੂਤਰ ਅਵੱਸਤ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਰਜ਼ੀ ਬੋਲਚ ਵਿਚ ਤੋਪਖਾਨਾ ਦੀ ਸਾਰਤਾ ਪਾਤਰ 'ਪੁਸ਼ਤੀ ਮਾਰਗ' ਦੇ ਕਾਮ ਕਾਰਜ ਪੁਸਿਧ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਹੀ ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਣੂ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਿਲੀ ਹੋਏ ਪਰ ਸਮਾਜ ਅਤਰ ਵਿਕਾਸਵਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਦੀ ਤਿਨੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੈਪੂਦਾਂਵ ਪੁਰੋਧਾ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਤੀ ਤਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਤੀਤੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਨੂੰ ਆਂਤਿਮ ਪੈਂਤ ਦਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ।[1967]

ਸਾਨੂੰ ਤੋਪ ਹੈ ਅਸੀਂ ਕਾਫੀ ਸਟਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਂਦੇ ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋਰ ਯੋਧਾਵਾਂ ਅਰਥਾਤ ਨੈ ਤਾਂ ਯੋਧਾਵਾਂ ਸਮਾਂ ਦੀ ਤੋਰਤੀ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਦੇਣ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਤੋਪਖਾਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਯੋਧਾ ਸੰਧਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤੋਪਖਾਨਾ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾ ਯੋਧਾ ਦੇ ਫਲ ਸਮੂਹ ਯੋਧਾ ਅਤੇਸ਼ਾਵਾ ਸੈਪੂਦਾ ਅਤੇ ਸੁਰਿਦ ਮਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਹੇ ਪਰ ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਨੇ ਅਦੁਤ ਸਿਧਾਂਤਿਤਵ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਰਜ਼ੀ ਮਤ ਨੂੰ ਸਰਲ ਸਾਧਾਰਣ ਹੈ ਸਮਝਾਏ ਕਰਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਤੋਪ ਦਾ ਇਹ ਫਲਨਾਨ ਵਾਲੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹਲ ਦੇ ਪਿਛਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੁਸ਼ਤੀ ਤੋਪਾਨਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਮ ਕੀ ਕਰੀ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਇੰਜ ਪੁਰਾਣੀ ਫਲਨਾਨ ਵਿਚ ਤੋਪ, ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਪੁੰਜ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਆਯੀਆਂ ਕਾਲ ਫਲਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹਵਾਈ ਦਿਹਨਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾਵ ਅਤੇ ਮਾਰਿਆਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਤੋ ਤੋਪਖਾਨਾ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਆਯੀ ਬਤਾਇਆ।[1968]

ਤੋਪਖਾਨਾ ਮਾਰਪੁਸ਼ (ਸੰਮਤ ੧੫੭੨-੧੫੮੦)

ਤੋਪਖਾਨਾ ਮਤ ਦਾ ਮਾਰਨ ਸੈਪੂਦਾ ਕਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੰਤੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਰਯ ਸੈਪੂਦਾ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੰਤਿਕਾਵਾ ਅਖਾਰ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਹੁਣ ਤਰਜ਼ੀਕਾਰ ਤੇ ਕਾਲ ਤੋਪਖਾਨਾ

---

(੧੭੭) ਫਲਨਾਨਵੀਆ ਸੰਤੀਤੀ ਵਾਲੇ ਸਿਮਰਾਵ ਨਾਮ ਹੈ- ਅਸਤਾਲ ਸੈਪ ਫਲਨ ਸੈਪੂਦਾਵਿ- ਦੀਨ ਫਲਿ ਦਿਮਾਨ ਤੁਪਤ-

(੧੭੮) ਤੋਪਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਫਲਨਾਨ- ਅਤਰਾਲ ਪੈਸ, ਮਾਰਤਾ, ਪੰਤਾ-ਫਲਨ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕਬੂਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਾਤਾਵਾਲੀਆ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨਾਂ ਮਾਤਾ-ਸੁੰਦਰੀ ਰਚਿਤ ਹੀ ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਪੰਥਸਿਆ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਾਤਾ ਹੈਰੋਸ਼ਕਤ ਸੁੰਦਰੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾਵਾਲੀਆ ਦੇ ਰਚਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨਾਂ ਰੂਪ ਹੈਰਤਨਾ ਸਿਮਰਨਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਹਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪੰਥਸਾਰ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਸਿਮਰਨਾਂ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਗੁਰੂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਥਸਾਰ ਦਾ ਧਾਮ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਥਸਾਰ ਦੀ ਸਭਾ ਸਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਪੰਥਸਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਤੱਥ ਦੀ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜਿਤਾਂ-ਜੁੱਗਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਦੀ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਪੰਥਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਤ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂ ਮਤ ਤੋਂ ਪੰਥਾ ਹਤ ਹੈ, ਪੰਥੇ ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸਤ ਤੋਂ ਪੰਥਾ ਹਤ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਭਗਤਜਨ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪੂਰਣ ਅਵਤਾਰ ਹਨ, ਪੰਥਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਪੰਥਸਾਰ ਹੋਰਤਾ ਨਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪੰਥੇ ਦੂਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਹੀ ਪੂਰਣ ਅਵਤਾਰ ਹਨ। ਪੰਥੇ ਆਪ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪੰਥਸਾਰ ਦੇ ਸ਼ੰਭੂ ਅਵਤਾਰ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਹੀ ਜਿਥੇ ਵਿਚ ਪੰਥਸਾਰ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਰਥ ਸਭਾ ਪੰਥਸਾਰ ਹੈ, ਦਾਸ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਭਾ ਪੰਥਸਾਰ ਹੈ। ਦਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀਤ, ਸਖਾ, ਵਾਤਸਲ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੈਤਨਯ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਦੇਵਤੇ ਸ਼ੈਤਨ ਹਨ, ਉਂਝ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਭਗਤਜਨ ਹੀ ਸ਼ੈਖ ਦੇ ਅੰਤਰੰਗ ਹਨ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਆਦਿ ਸ਼ੈਤਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਧੁਰ-ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਬ੍ਰਜ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇਹਾਂਸ਼ ਸ਼ੈਤਨ ਹਨ, ਉਹ ਲੱਖ ਸਭਤੀਂ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਭਗਤ ਭੇਖ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰੋ ਸ਼ੈਖ ਦੇ ਅੰਤਰੰਗੀ ਹਨ, ਭਾਗਵਤ ਸਭਾ ਸ਼ੈਤਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਵ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੈਰਤਨਾ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤਜਨ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ—

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

(੧) ਵਿਦਵਾਨ (੨) ਚਰਚਾ (੩) ਚੋਣ। ਵਿਦਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਸਾਰ ਲੈ ਲਵੇ ਹੈ। ਚੋਣ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਕਹੀਂ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਦਾਸ, ਚਾਤਸ਼ਕ ਆਦਿ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਕੱਲਾ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਉਹੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਧੀਨ ਕੁਰਹਤੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਅਜ ਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਲੂਲਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੧੨੦

ਚੋਣਕਾਰ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦੁਖ ਕਲਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਰਮਤੀ ਕਰਕੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਪਾਣ ਦੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਦਾ ਟੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਾਣ, ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਨਣ ਦੇ ਵੈਰ, ਕੁਰਹਤ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਇਹ ਦੋ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹਨ। ਚੋਣਕਾਰ ਮਤ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਆਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

• ਮੈਂ ਸੁਹਾਗਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਖਰਚੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਾਂ ਸੁਫਲ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੁਹਮਚਾਰਨੀ, ਤਪਸਵਣੀ, ਜਾਨਪੂਰਨ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਚਿ-ਪੂਰਨਾਨੰਦ ਸਮਸਤ ਪਰਮ ਅਭੇਦ ਪੂਰਨ ਅਖੰਡ- ਸਚਿਦਾਨੰਦ-ਸਰੂਪ ਸੋਹੀ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਚਰਣਾਰਬਿੰਦ ਦੇ ਦਾਸ ਦਾ ਵੀ ਦਾਸਨ-ਦਾਸ ਹਾਂ। ੧੨੧

ਚੋਣਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਪਰਿਚਾ ਅਜੇ ਪੂਰਾ ਸਾਕਤ ਹਲੀ ਕਾਲ ਗੋਚਰਤ ਹੈ। ਚੋਣਕਾਰ ਮਤਾਂ ਪੂਰ ਨੂੰ ਗੋਚਰਤ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਿਹਾ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਗੋਚਰਤ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੋਮ ਦੇ ਚੋਣਕਾਰ ਕਾਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮੋਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਚੋਣਕਾਰ ਮਤਾਂ ਪੂਰ ਦੇ ਥੰ ਸਿਰ ਹੈ। ਚੋਣਕਾਰ ਗੁਰਮਤੀ ਸੰਪੂਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥ ਪੁਰਤਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚਾ ਦੇਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗਾਰਨ ਦੇਵ ਜੀ (ਸੰਮਤ ਪਰਿਚੈ- ੧੮੮੧)

ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਰਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਕਤ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਕਥਾ ਪਾਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਤੁਸੀ ਕਰਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਅਭਲੰਘ ਵਰ ਲਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਦੂਸੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ- ਵਾਮਾਦੇਵ, ਚੋਣਕਾਰ, ਕਲਤ ਆਦਿ ਜਾਂ ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਸਾਕਤ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਲਿੰਗਪੁਰਾਣ ਲਿਖਦਾ ਹੈ— ਤਾਂਡਵ ਅਤੇ ਤੇਰਮ ਨੇ ਪਾਰਮਿਆ ਦੈਵਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਚੋਣਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਕਰਮ ਦਾ ਸਰਧਾਤਾ ਜਾਣੇ ਜਿਸ ਕਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕ ਧੋਤਰ

---

(੧੨੦) ਚੋਣਕਾਰ ਮਤੇ ਵਿਚ ਦੇ ਮਤ ਸੰਗੀਤੀ ਕਰੀਬੇ ਨਿਮਾਰਥ ਲਹੇ ਹੋਏ—
ਚੋਣਕਾਰ ਮਤ ਤਥਾ ਕੁਲ ਸਾਹਿਤ—ਪੂਰ ਵਿਮਲ ਮੰਤਰ ਅਤੇ ਚੋਣਕਾਰ ਅਧਿਆਮੁਕਤ, ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਹਿਰਾਸ।

(੧੨੧) ਚੋਣਕਾਰ ਮਤ ਤਥਾ ਕੁਲ ਸਾਹਿਤ— ਪੂਰ ਵਿਮਲ ਮੰਤਰ, ਪੰਨਾ-੮੧.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੇ ਆਖੀਆਂ। ਰਬੀਚ ਨੇ ਪੁਰਤੇ ਪੁਜ ਦਾ ਨਿਰੀਖੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਦਿਮ ਲੈਕ-ਗਾਹ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਕਲਾਸਵਾਲੀਆ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਵਿਚ ਦਰਤੇ ਅਤੇ ਜਖਮ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਮੇਲ ਜੀਵਤ ਜਾਂ ਮੌਤ ਉਪਰਤ ਤੋਂ ਇਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਨਾ ਉਲਝ ਹੋਣਾ ਨਿਰੀਖਣ ਅਧੂਰਾ ਲਗਾਂ ਜਾ ਰਹਾਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਸਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਕੁਰਮਾ ਜਖਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਤਪਨਾ ਵਿਕਾਰ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਜ ਅਤੇ ਬਹੁਦੇਸਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧਤਾ ਦਾ ਪੂਰਣ ਤਾ ਅਭਾਵ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੈਚਾਰਕਤਾ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਪੁਰਾਣੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਆਕੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸਕ ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਤਜਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੈਚਾਰਕ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਸਕੇ ਜੋ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਆਰੰਭਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਜਖਮ ਵਿਚ ਜਖਮ, ਦਰਦ ਵਿਕਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਰਾਹੁਲ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਣ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਨਿਰੀਖਣ ਕਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਿਸੇ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।[੧੨੨]

ਸੋ ਜਹਾ ਤਕ ਕੈਮਰੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਲਤਾਨਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਦੋ ਹਵਾਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਵਲਿਕ ਸੁਹਜ ਸੈਲੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੋਏ ਪਰ ਕਾਫ਼ਕ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣਵਿਚ ਸਮ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਵਿਚਾਰ ਲਿਖ ਅਵਿਚ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ ਦੇ ਕੇਵ ਤੇ ਦਾਮ ਦੇਣ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹਾਂ ਦਾਰਤ ਦੇ ਵਿਚ ਅਧਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ਕਾ ਤੇ ਵਿਟੈਨ ਵਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮ ਸਾਰਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ਕਾ ਦਾਂ ਅਧਾਰ ਪਰ ਪੂਰੀ ਕਰਿ ਲੈਦਾ। ਹਰੇਕ ਦੇ ਭੰਨੇ ਸੋ ਚਲਿ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਸਾਰਵਾਦ ਨੂੰ ਸਕੀਰਣ ਕਰਕੇ ਰਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦੇਣਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਕਾਫ਼ਕਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ। ਵੈਕੁਰਾਂ, ਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਟਾਂ ਦੇ ਅਪਣਾ ਵਿਚੋਂ ਘਟਾ ਦੀ ਕਲਪਿਤ ਦਾਰੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵੀ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਸਾਹਸੀ ਹੋਣ ਦੇ ਹੀਣਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਨਤ ਦੇ ਬਸਤੂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਜਾ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਚਾਹਿਦੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਖਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਮਤ ਦੀ ਵਿਧੀ

---

(੧੨੨) ਹਿਸਟ੍ਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਮਬਾ- ਨੇ.ਜ.ਕਰੀਆਨ- ਪੰਨਾ-੨੮.

(੧੨੩) ਦੁੰਸਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ ਸਿਚੁਏਸ਼ਨ- ਫਰਾਂਟਰ ਨੋਵਲ ਐਂਡ ਆਦਰ ਐਸੇਜ-ਪੰਨਾ-੨੨, ੨੩, ੨੪.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਾਲਤ ਹੋ ।, ਹੁਣ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਰਾਸਤਾ ਹੋਰ ਤਾ ਸੰਕੀਰਣ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਬੋਰਖ ਲਾਭ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣਵਾਦ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣ ਜਾਲਨਾ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨੂੰ ਰਦ ਸਮੇ। ਬੋਰਖ ਦੇ ਕਦਮ ਵਿਚ ਅਗਾਹਿ ਕਲ ਹੈ ਚਾਹਤੀ ਅਡਿੱਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੁਨ ਕਹੇ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਲਾਭ ਸੋਜ਼ੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਐਪਲਾ, ਐਲੀ, ਮਪਰ, ਪ੍ਰੂਟਾਂ, ਟੋਲ੍ਹੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੁ ਰਚਾ ਲਵਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜੀਵਸ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੀਮਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਜਾ ਲਕ ਪਏ।[੧੮੬] ਵਿਚਾਰ ਮੋਜਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾਣ ਜਾਰਜੀ ਸਤਰਾ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੋਹਾਂਕ ਚੰਮਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਹੈ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੋਹਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾਣ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੰਤਿਮ ਸਾਧਨਾ ਵਜ ਗਈ ਸੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਬੋਰਨਾਂ ਸੰਪੂਰਣਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਸੰਪੂਰਣਵਾਦ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਅਧੀ ਆ ਪਣੇ ਚਾਹਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਦਿ ਸਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸੰਪੂਰਣ ਨੂੰ ਪੈਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜ਼ਾ ਪਈ ਸਨ।

ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਕਦਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰਮ ਟੀਚਾ ਸਮਝੀ ਸਨ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਅਨੁਆਈ, ਵੈਰਾਗੀ, ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇਖਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਲੋਕ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਸਾਧਿਆਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਨ। ਬੋਰਖ ਲਾਭ ਦੇ ਸੋਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਇਸ ਦਾਰੂਨੀ ਕੀਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਹੁਣਾਂ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਹੁਣਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਤਾਂਦੇ ਹੁਣਿਸਤੀ ਸਨ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਹੁਣ ਵੈਰਾਗ ਨੇ ਕਾਰੋਬੇ ਨੋਟ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਇਸ ਮਾਨਵਤਾ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੁਣਾਂ ਨੂੰ ਖਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨੋਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਲੋਕ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਭਾਗਵਾਨੀ ਬਣ ਗਏ।

ਇੰਜ ਭਾਵੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮਾਤ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਦ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਕਦਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਰ ਹੁਣਾਂ ਨੂੰ[੧੭੭] ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਰੀ ਕਾਲਕ ਦੇਵ ਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀ ਸਭਿਤਾ ਨੂੰ ਹੁਣਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣਾਂ ਉਹ ਕੋਣ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਲਵਾ ਜਿਹੜਾ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਾ ਸਮਝੇ। ਕਦਮ ਹੁਣਾਂ ਪਿੱਛਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਜਿਹਾ ਇਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕਿਵੇਂ ਵਾ ਹੋਵਾਂ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਇਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿ ਸਭਨੂੰ ਤੋਂ ਸਹਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਸਕੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਿ ਸਭਨੂੰ ਦਾ ਦਾਤਾ ਕਰਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵਾਂ ਹੈ।[੧੭੮] ਕਰਿੰਘਮ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ

---

(੧੭੬) ਕਾਲ ਸੰਪੂਰਾਦਿ– ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇ-ਪੰਨਾ-੧੪.

(੧੭੭) ਏ ਹਿਸਟ੍ਰੀ ਆਫ ਦਾ ਸਿਖਸ– ਸੀ.ਐਚ.ਪੈਨ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਹੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਸਤੂਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ। ਉਹਨਾਂ ਚੰਗਾਂ ਮਾਰਗਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਿਆ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਉਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਹ ਧਾਰਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨੂੰ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ, ਜੋ ਗਲਤ ਰਾਸਤੇ ਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਭ ਵੱਲ ਵਾਸਤੀਕਤਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੋੜ ਸਕਣ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਸਕਣ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਲਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੂੰਜੇਹਾ ਹੈ। ਸ. ਖੈਰ. ਪੇਤ. ਅਤੇ ਜਾਹਦਰ ਕੋਹਲ ਹੋਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਗਲਤੀ— ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਕਵੀ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸੰਤ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਗੁਰੂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਲੀਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਗਲਤੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ੀਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ, ਰਸਮ ਰੋਮ, ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਿਆਣਾ ਮੈਕਲਿਫ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਸਾਪਿਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਕੇਵਲ ਸੁਧਾਰਕ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕੇ ਇਕ ਦੂੰਜੇ-ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੁੰਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ, ਸਾਰੇ ਪਾਤ ਦੀ ਸਮਤਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ। ਸਾਰੇ ਪਾਤ ਦੀ ਵਿਚੋਰਧਾਰਾ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹਨੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਾਇਆ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤ ਦਾ ਕੇਵਲ ਵਿਚੋਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਾਤ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਦਰਅਸਲ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਜਾਂ ਦੂੰਜੇਹਾ ਸਿੱਖ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ ਪਰ ਆਮ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਕਿਤੇ ਉੱਚਾ ਸੀ ਤੇ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੰਦ, ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਚੈਤੰਨਯ ਆਦਿ ਭਗਤ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਅਜੂਬਾ ਨੇ ਕਈ

(ਬਾਕੀ) ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਕਾਲ— ਡਾਕਟਰ ਰਿਤੰਬਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪੰਜਾਬ-ਯੂਨੀ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਵੀ ਚੌਪਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਾਖਸ਼ਾ ਦੁਹਰਾਉ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਲਾਧਾਰ ਵਿੱਚਾਰ ਪਾਠਿਆਂ ਪਰ ਵਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋਗਾ ਜਿੰਤਾ ਦੇਹ ਵੈਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਸਿਖਸ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਰਕਿਕ ਤੇ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਜੋਗੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਖਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਵਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਲਾ ਵਿੱਚਾਰ ਪਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਖਸ਼ਾ, ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰਤਾਂਤਕ ਮਹੌਲ ਦਾ ਜੋ ਮਸੌਦਾ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਸਾਖਸ਼ਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਆਪੇ ਜਿਥੇ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਸਾਖਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਇਆ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕਾਲ ਲਾਇਆ, ਚੁਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਸੋਗਾਂ ਦੇ ਬੋਧੀ ਸੋਖਾਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਸੰਗਿਕ ਵਾਸਤਵਿਤਾ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ-ਸੋਤਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਵਾਜ਼ਵਾਦ ਦੇ ਤੋਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਾ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਵਰਨਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਦਾ ਸੋ ਵਰ ਕਵੇਂ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕ। ਜਤਨਾ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨੀਮਾਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਪਾਸੇ ਕਾਸੇ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਕੋਈ ਨੁਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ-ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਦਾ ਸਾਰਥਕ-ਆਦਰਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਾ ਕਰਮ ਕੋਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬਿਤ ਦੇ ਤੋ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬਿਤੀ ਤੋ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਕਰਤਾ ਦਾਸਾ ਹੀ ਤਾਰੀ ਦੇਵ ਤਕ ਤਮੁਤ ਤੋ ਟਿਕ ਸਕਦਾ ਹੈ(ਕਾਸਾ ਤਮੁਤ ਟਿਕੇ ਹੁਤੇ ਹੈ ਪੰਜਾਬਿਤ ਕਰ- ਮਾਰੂ ਮ।੧) ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਆਪੇ ਸਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਦਾਸ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਸੰਤਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਿਹਾ ਕੋਸ਼ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ। ਵਧਾਈ ਵੱਖੋਂ ਸਭੋ ਤਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਚਿਤੀ ਕਰਕ ਚੁਹਮਣਵਾਦ ਦੀ ਕਰੋਲਤਾ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਹੋਈ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਗ ਪਈ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਕੋਲੇ, ਪਹਿਰ-ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਕੁਲਾਮੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਮੂਹ ਦੇਣ ਲਗ ਪਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦਾਬ ਖ਼ਾ ਚੁਕੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸਵੈਮਾਣ ਤੇ ਸਾ ਹਸ ਸਭ ਕਹਿ ਚੌਕਾ ਹੋ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਕਹੁ[ਪਿਛੋਂ] ਨੂੰ ਜਿਸੇ ਚਰਨ ਨੇ ਸਾਹਿਬਾ ਪੁਤੇ ਗੁਰੂ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਾ ਪਰ ਜਿਸੇ ਚਰਨ ਨੇ ਜਿਨੇ ਕਿ ਕਾਮ ਟਿਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਭਾਲ-ਭੋਪਾਲ ਦੇ ਸਾਹਸ ਪਹਾੜੀ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਤਾਲਾਬ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸਹੇ ਜਿਲਾਵੇ ਦੀ ਜਾਵਣ ਨੂੰ ਕੁਲਾ ਦੇਵ ਦਾ ਸਤਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਲਾਲ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਵਣੀਆਂ ਦਾ ਰਖੇ ਪੈਰ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਜਾ ਕਰੀ ਕੁਲੀ ਚਰਾ ਨੂੰ ਪੁਨ ਪੁਨ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਚਾਨੀ ਜਾਵਣੀ ਸਤਰ

ਮਗਰੋਂ ਪਿਤਾ ਸ਼ਿਵਦਾਸ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੰਤ-ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਜਿਹਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਕਰਮ ਤੋਂ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੀਤਕਰਮ ਤੋਂ ਕਾਰ ਪੁਸ਼ਤ ਭਗਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪ੍ਰੀਤਕਰਮ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਰੂਪ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਲਕ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਵਾਣ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਰਲਿਆ। ਇਹੀ ਕੀਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਤਿਹੋਸ ਨਿਰਾਸ਼ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਕਰਮ ਤੋਂ ਇਹ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਚੌਥਨ ਤੋੜ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਤੇ ਜਾਣੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਸ ਨਿਰਗੁਣ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਵਹਲਵਾਦਗੋਆ ਵਲਮਿਆਂ ਨੇ ਸਰੂਪ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਤੇ, ਜਿਥੇ ਵਹਲਵਾਦਗੋਆ ਦੀ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੈ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ-ਵਾਦਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਲੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਅਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਸ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਮਧੁਰਭਾ ਦੇ ਰਾਤੀਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕਿਆ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਪੂਰੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਹਿਣੇ ਪਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਓਤ ਪ੍ਰੋਤ ਸਾਹਿਤ ਰਚਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਜਿਨਾਂ ਕਹੀਂ ਆਇਆ, ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਸਰੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਹੋਰ ਵਾਧੇਰੇ ਸੀ, ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲੀਹਾਂ ਅਤੇ ਦਾ ਸਹਜ ਸਰਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਪੂਜੇ ਜਿਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ਕ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲਪਨਿਕ, ਸੰਪੂਰਨਤਾ, ਜਿਸੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੇਲਜ ਗਲ ਹੀ ਸੰਮਤ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ, ਸਾਮੂਹਕ ਰੂਪ ਦੇ ਦੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਹੀ ਪਲਟ ਦੇ ਰਖ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ/ਸਾਹਿਤ-ਮਤੇ, ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀਕ ਜਾਮ ਹਰਦਾ ਹਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੁਲਮਾਤਕ ਹਯੁਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਪੈਦਾ ਹਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਸਿਹਾ ਜਹਾਦ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹੀ ਪ੍ਰਚੁਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਮਹਲ ਢਾਮਾਂ ਰਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਕਹੁ ਕਾਲ ਦਾ ਵਾਇ ਤਾਂ ਪੜਾ ਲਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਚੁਰ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਹਿਲਾ ਕੀਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਰਕ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਆਸਾਂ ਕੁਝ ਕਾਰਕ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਰਾਤਨ ਹਰਦਾ ਕਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਿੰਦੂਤਵ ਭਗੀ ਅਤਿਆਚਾਰ • ਸਿੱਖ ਤਹੁਆਂ ਦਾ ਜਹਾ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਦੇਣ • ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਕਲਾ ਪੱਖ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰੋਪੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਆਤਮ-ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ-ਦੇ ਤੁਲਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਸੀਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਆਦਿਕਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਭਗਤੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਦਿ ਜਹੀ ਬਾਤਾਂ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਭਗਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੋਟੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਸੇਵਾ, ਟਹਿਲ, ਪੂਜਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਖੇਪਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਤਕ ਅੱਪੜਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਦਿਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਦਿਆਂ ਦੀ ਸੁਲਾਖ ਕਿਤੇ ਨਿਰਮਲ ਰੂਪ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲਗ ਜਾਵੇ।[1]

(1) ਭਾਗਵਤ ਸਕੰਧ ੩, ਅਧਿਆਇ ੨੫, ਸਲੋਕ ੩੨-੩੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਵਰੇ ਜਿਸੇ ਕਰ ਦੀ ਪੱਤਰ ਦੀ ਜਿਸ ਦੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨ ਦੀ ਤੋਂ ਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾ ਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ ਜੋ ਦੀਵਾਰ ਵਲ ਕਰਿ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੀਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਭਿਮੁਖ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਮਾਰਗਾਨੁਸਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਤਮ ਜਿਸਨ ਪੁਰਖ, ਮੁਨਿ, ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਸਾਰਥਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਪੁਰਖਾਂ ਜਿਸਾ ਨ ਤੋਂ ਦੂਜਾਂ ਦੂਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਸੇਸ਼ਾ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਰਤਾ ਜਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਕਰਤਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾ ਦੇ ਪੂਤੇ ਜਿਸਨ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਜਿਸੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾਨ(ਰਾਮਾਨੰਦ) ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸੇ ਅਰਥ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਮ ਅਰਥ ਜਿਸ ਦੇ ਅਠ ਕੰਡ ਹਨ, ਕੋਕਾਰਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲਿਖਿਤ ਕੀਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸੁਕਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸੇ ਸਕੇਤ ਹੈ, ਇਹੀ ਪਰਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਰਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨ ਲਗਾਤਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਲਹਾਤ ਸਥਾਨ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਿਸ ਨ ਤਾਂ ਦੇ ਦਾ ਕ ਮ ਜੀ ਬਰਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਦਾਮਾਨੁਜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਪ੍ਰਿਆ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਹਾਲ ਕੋਈ ਹਾਲ ਰਾਮ ਹੀ ਅਟੁਟ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਿਸੇ ਮੁਕਾਮੀ ਸਿਮੋਕਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾ ਦੇਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਤ ਅਸਤੀ ਅਤੇ ਸਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ, ਮਧੁ, ਕੀ ਭੀਤ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੋਲ ਕੀ ਕਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾਨੰਦਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾ ਕੀ ਸੇ ਜਿਸਦਾ ਪੁਰਖਾਨੀ ਹਨ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਦਾ ਮੁਲ-ਆ ਕਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਦੇ ਪੂਰਕ

ਕਰਤਾ ਦੀ ਜਾ ਕਰਤਾ ਜਾਂਦੀ ਜਿਸੇ ਦੇਵ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਨਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ— ਦੇਹੀ ਕਰਤਾ ਅਤੇ

---

(੧੩੯) ਭੋਪਾਲਤਾਪਤੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ੨-੧

(੧੪੦) ਕਰਤਾ ਦਾਮਾਵਤ- ੧-੩,, (੧੪੧) ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਮੁਤਬ।

(੧੪੨) ਮਾਰਕੰਡਾਹ ਪੁਰਾਣਾਂਤਰ ਜਿਲਦ, ੧, ਪੰਨਾ, ੧੦੭.

(੧੪੩) ਤਤਵਦਰਸ਼ਪ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਤਾਨੁਵਾਦ ਪਰਮਾਰਥ, ਜਿਲਦ ੨ ਦਾ ਭਾਗ, ਦੀਵਾਨਾਂ-ਕਲੀਨ ਸਭਾ, ੧੮੭, ਕਰਤਾ ਕਾਰਿ -ਕੇ ਮੁਲ ਸ੍ਰੋਤ ਭੇਖਾ ਦੁਰਗਾ ਪੰਥਿ ਸਿਸ਼ੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ।

(੧੪੪) ਸ੍ਰੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮਤਾਨੁਸ ਕਾਨਾਤ ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਦਾਸ ਪੰਨਾ-੧੭, ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਕਰਤਾ ਪਿੰਜੀ ਪਰ ਹੋਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੇਖਾ ਹਾ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਾਧਿਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਤਵ ਪੰਨਾ-ਵਰਤੰਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ।

(੧੪੫) ਵੈਸ਼ਾਖ ਸੰਸ੍ਰਿਤ-ਪੰਨਾ-੬੧, (੧੪੬) ਕਰਤਾ ਪੋਰ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਟੀ, ਕ

(੧੪੭) ਕਰਤਾ ਕੋਸ਼- ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਪੰਨਾ-੧੪.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਰਾਕ੍ਰਿਤੀ। ਪੈਰਾ ਵੈਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਿ ਤਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਪੰਖ। ਸਾਰ ਪੰਖ ਦੀ ਭਗੋਤੀ ਭੈਰੀ ਅਖਵਾ ੍ਚੋ ਿ ਆਈ ਸਾਰ ਪੰਖ ਤੀ ਤਕਾਰੀ ਪਰਾ। ਮਨ ਦੀ ਵਿਟਾਕਲਾਤਾ ਰਾਹ ਭਕਤਾਰ ਦਾ ਤਿਰੰਤਰ ਸਿਮਰਨ, ਸੁਣਨ, ਲੇਖਣ, ਪਾਠ, ਅਰਾਧਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਸਰਲ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਸਾਰਥ ਪੰਖ ਸੰਕਲਪ ਸਿਮਰ ਿ ਆਈ ਭਕਤਾਰ ਿਚ ਪਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਰਥਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦਾ ਸਾਰਥਪੰਖ।

ਦਸਵੀ ਅਤਾਦਸਾਂ ਨੈ ਪੈਰਾ ਭਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਾਰਾਂ ਿਚ ਚਿੱਤਰਆ ਹੈ— ਵੈਰਾ ਅਤੇ ਤਾਰਾਨੁਰਾ। ਸਿਸ ਭਕਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਦਾਸਤੂ ਅਤੇ ੍ਵੈਰਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਤੇ ਜਾਂਦੀ ਿ ਪੈਰ ਨੂੰ ਵੈਰਾ ਭਕਤੀ ਆਖਦੇ ਦਤ। ਿ੍ਰਿਹਿ ਅਤਿਹਾ ਭਕਤੀ ਿਸੇ ਮਹਾਰਾਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਿਸਸ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਿਸਸ ਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਣਾ ਭਕਤੀ' ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਸ ਿਸਸ ਕਾਲ ਸਹਜ ਭਕਤਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਿਚ ਅਪਾਰ ਦਸਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਿਸਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਭਕਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਿਚ ਪਰਮ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨੂੰ ਵਾ ਆਨੁਰਾ ਭਕਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ~~ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਾ ਆਰਭਿਮਕ ਭਕਤੀ ਨੂੰ~~

ਸਾਰਾਨੁਰਾ ਸਾਂ ਵਰਤਾਨੀਕਾ ਭਕਤੀ ਨੂੰ ਅਹੈਤੁਕੀ ਭਕਤੀ (ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ) ਸਾਂ ਮੁਖ ਭਕਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਹੈਤੁਕੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੇਤ ਦੀ ਅਪੇਕਸ਼ਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਅਜਿਹੀ ਭਕਤੀ ਵਿਚ 'ਮੁਝ ਦੇਹ', 'ਮਤ ਦੇਹ', 'ਸਭ ਦੇਹ' ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਸਰੋਤ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਵੀ ਹੇਤੂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਹੈਤੂ ਭਕਤੀ ਨੂੰ ਹੈਤੂਕੀ (ਕਾਮਨਾ ਸਹਿਤ) ਸਾਂ ਹੈਤੂ ਭਕਤੀ ਅਦਿ ਦੇ ਵੀ ਨਾਮ ਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਿਸੇ ਦੇ ਅਗਾਵੇ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਹੀ ਵਾਰਾਨੁਰਾ ਭਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰੂਪ ਗੋਸ੍ਵਾਮੀ 'ਭਕਤੀ ਰਸਾਮ੍ਰਿਤ ਿੰਧੂ' ਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਭਕਤ ਭਾਵ ਦੀ ਦਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਤਕ ਹੈਤੂ ਭਕਤੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਾ ਹੈਤੂ ਭਕਤੀ ਵਾਰਾਨੁਰਾ ਭਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਨਤੀ ਹੈ। ਹੈਤੂਕੀ ਭਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਧੇ ਹੋਏ ਸਾਂ ਕੀਤੀ ਸਾਧਿਆ ਸਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਿਸਸ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਹੈਤੂਕੀ ਭਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਿੱਚ ਭਕਤੀ ਦੇ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਖ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਕਤਾਰ ਦੇ

---

(੧੭੦) ਵਰਾ ਭਕਤੀ ਰਸਾਮ੍ਰਿਤ ਪੂਰਬ ਭਾਗ ਲਹਰੀ ੨, ਅੰਕ ੩

(੧੭੧) ਦੇਖੋ-ਅੰਕ ੪, (੧੭੨) ਦੇਖੋ ਅੰਕ-੫, (੧੭੩) ਦੇਖੋ ਅੰਕ-੬੨,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੀਜੇ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਬਕਸ ਤੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨੂੰ ਦੋ ਮਾਰਗ। ਕਲਾਕ ਮੈਕ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਹੈ, ਸੁਰਮਾ ਦੀਆਂ ਤਿਹਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਵਿਚੋਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਜਾ, ਦੰਡ, ਕੈਂਚ ਆਦਿ ਦੇ ਵਸ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਮੈਲਾ ਪੁਸਾ, ਕਲਾਕੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੁੰ ਤਾਮਸੀ ਕਲਾਕੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਐਵਿਹ ਵਿਚ, ਜਸ ਨਾਂ ਕੈਂਚਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਕੀਤੇ ਮੈਲਾ ਕਲਾਕੀ ਦਾਸਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਲਾਕ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਾਹਮ ਹਲਨ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਰਨਾਂ ਕਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਤੂ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਹੁੰ ਮੈਲੇ ਪੈਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਮੈਲੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੀ ਕਲਾਕੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਲਾਕ ਮੈਲੇ ਕੁਵਾਂ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਤਕ ਆਪ ਪਿੱਤੂ ਸਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਕਲਾਕੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਲੋਕਤਾ ਨੂੰ ਨਿਮੁਕਾਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਲਾਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਲਾਕ ਮੈਲਾਮਾਂ ਵਿੱਚਮਾਂ ਪੈਣਾਂ ਪੂਰਾਣਾ ਮੁਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਭਣ ਕਹਾਂ ਜਾਂਦੇ।[੧੬੩]

ਭਾਰਤਵਰਤ ਵਿੱਚ ਕਲਾ ਦੇ ਤੇ ਪੂਰਾਣ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ— ਸੂਤਰ, ਲੱਖਣਾ, ਨਿਮਾਣਾ, ਪਾਂਦ ਮੈਖਣ, ਅਭਿਰਾਮ ਚੰਦਨ, ਦਾ ਸ, ਸਮਾ ਅਤੇ ਅਨਾਮ ਨਿਰੂਪਣ।[੧੬੪] ਸੂਤਰਧਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂਰਾਂ ਕਲਾਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਿਤ੍ਰ ਚੋਰ ਦਸਤੀਂ ਕਲਾਕੀ— ਪ੍ਰੇਮ ਲਕਸ਼ਣਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਮਿਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।[੧੬੫]

ਕਲਾਕੀ ਅਰਥ ਦੇ ਸਾਧਨ

ਕਲਾਕੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੂੰ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਹਨ। ~~ਕਲਾਕੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਹਨ।~~ ਕਲਾਕੀ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਜਿਸ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਲਾਭਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬੁੱਧ ਪੈਰੋਕਤ ਸੁਝਾਅ ਕੀਤੇ ਹਨ— ਸਤਿਸੰਗ, ਪੁਰੂ ਭਕਤੀ, ਸੂਸਤ੍ਰ ਅਭਿਆਸ, ਲਾਭ ਕੁੱਤ ਅਤੇ ਸੂਜ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਪੈਸਾ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀ ਸਾਧਨਾ ਕਲਾਕ ਨਾਲ ਪੂਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਾਂਦਾ ਹੈ।[੧੬੬]

ਕਲਾਕਾਰ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ— ਮੈਲਾ ਸੰਸਿਤ ਦੇ ਸਾਰਨ ਰਚਿਆਕਾਰਾਂ ਦਵਾ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ, ਤਿਰੰਜਦ ਮੈਲੇ ਲਾਲ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਰਾਮਾਨਣ, ਮੈਲਾ ਪੁਰਾ ਵਿਚ ਪੁਰਦ ਵਿਸ਼ਨੂਦਾਸ, ਸਭੇਤਰਾਂ (ਪੁੰਸਾ ਕੀਤੀ) ਦੇ ਰਾਗੀਂ ਮੈਲਾ ਸੰਗੀਤ, ਮੈਲਾ ਸੈਲ ਵਿੱਚ ਸਿਖਿੱਤ ਆਦਰ, ਸਭ ਥੋਂ ਲਾਲ

---

(੧੬੩) ਭਾਰਤਰਤ ਤੋਮਾ ਸਫ਼ੈਪ, ਵਰਣਆਸ਼ਰਮਾਦਿ, ਸਫ਼ੈਤ-ਪ-੧੭

(੧੬੪) ਭਾਰਤਰਤ, ਸੈਤਰਾਂ ਸਫ਼ੈਪ, ਅਧਿਆਸਦਿ ਪੈਸ, ਸਫ਼ੈਤ-੨੮-੨੭

(੧੬੫) ਸੂਤ ਸੰਹਿਤਾਵਾਂ, ਸੂਤ ਸਾਹਤਾ, ਤੋਤਰੋਸਾਖਰ ਪ੍ਰੈਸ-ਪੈਤ-੫ ਅਤੇ ਪੈਸ ੬੯੯

(੧੬੬) ਕਲਾਕੀ ਦੇਖ, ਅਨੁਵਾਦੀ ਸੂਤਾਰ ਦੇਤ-ਪੈਸਾ ੧੮੭,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਿਤੂ ਕਮਲਵਾਲ, ਮੋਹੇ ਜਗਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੁਪ ਨਾਲ ਪੁਰਾ, ਸਤਗੁਰ ਪੂਰਨਮਾਂ ਵਿਚ ਮਿਤੂ ਬੋਧਣ, ਮੋਹੇ ਬਾਨਤੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਲੋਕਿਕ ਕਰਮ ਕਰਨੇ, ਚਰਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਨ ਮੋਹੇ ਦੀ ਕੁਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ, ਅਤ ਤੂੰ ਮੋਹੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਸਤ ਕਰਮਕਾਰਾਂ ਤੂੰ ਰਤ ਹੋਣਾ, ਮਦੀ ਲਸ਼ੀ ਚਰ, ਹੋਰ ਸਭੇ ਤੁਖਾਂ ਤੂੰ ਨਿਸਾਰਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਮੋਹੇ ਦੀ ਲਈ ਰਚ ਦਾਨ, ਧੋਮ, ਜਪ, ਤਪ ਅਤੇ ਵਰਤ ਆਦਿ ਪੁਨਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਤ ਕਰਮਾਂ ਤੂੰ ਕਰਨਾ, ਹੈ ਪ੍ਰਭਤ! ਆਤਮ ਨਿਵੇਦਨ ਪੁਰਾਨਾ ਵਿਦਤਾ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਰੀ ਮੋਹੇ ਪ੍ਰਿਆਸਤ ਕਰਨ ਲਾਲ ਮਤੁਮ ਤੂੰ ਮੋਹੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਕਰਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਤ ਲਈ ਤੁਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਾਂ ਕਰੀਂ ਦਾਨ ਜਾਂਦਿਆਂਦੇ ।੧੪੮।

ਬ੍ਰਹਮਣ ਭਗਵਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਤ ਕਾਮਲ ਮੋਕਸ਼ਦਾਤ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਮੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਕਰਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਵਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ-- ਜਿਸ ਤੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਕਰਿਆਣ ਜਨਕ ਦੀ ਦਿੱਜ ਹੋਏ, ਤਿਸ ਤੂੰ ਭੇਦ ਦੀ ਜਿਸਮਾਨ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਮਾ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਭਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਚ ਸਾਹਨ ਦਾਈਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਤੂੰ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੋਹ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਭਾਵ ਕਰਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਤੋਹਨਾਂ ਜਗਤਗੁਰ ਧਰਮਾਂ ਤੂੰ ਸਿਖਰ ਦਾਈਦਾ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਕਰਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਰਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਤ ਕਰਕ ਸਭ ਤਿਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ, ਸਾਧੂ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗ, ਦਾਸਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦਾਨ ਹੋਰ ਦੀਖਿਆ, ਤਪਾਨਤ ਦਾ ਹੋਮ ਜਗਿਆਂ ਕਰਨਾ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਅਤਿਮਾਂ ਪੂਜਾ ਤਿੰਨੇ ਸਿਰਤਾਬ, ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕਰਕ ਪਰਿਤਰ ਰਹਿਣਾ, ਹਰੂਦ ਸਾਧ ਦੇ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਰਨਾਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੁਪੀ ਤਪ ਕਰਨਾ, ਸਦਕੀ ਕਰਮਾਂ ਆਦਿ ਤੂੰ ਸਹਿਜ ਕਰਨਾ, ਕਿਰਤਕ ਕੀਤਦਾਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਮਨਨ, ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕਾਂ, ਸਦਚਰਤਾ, ਦ੍ਰਤਮਚਰ, ਅਹਿੰਸਾ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਆਦਿ ਦਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਲਾਦ ਰਹਿਣਾ, ਕਰ ਅਤਿ ਤੂੰ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸੰਤਣਾ, ਸ਼ੁਭ ਸਸਾਧਾਰ ਬਾਰੂ ਪਰਿਕਰਾਂ, ਮੈ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਨਿਸੇ ਤੋਂ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਮਨਾਂਦਾ, ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਰਾਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਸੁਰਤਾ ਰੱਖਣੀ, ਅਦਭੁਤ ਲੀਲਾ ਕਰਤਾ ਰਾਹੀ ਸ਼ੁ ਹਰਾ ਦੇ ਸਤਸ, ਰਜਸ ਅਤੇ ਤੁਮਸ ਦਾ ਸ਼ੁਦਣ, ਰੋਚਤਨ ਅਤੇ ਨਿਘਾਣ ਕਰਨਾ, ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਲਖਾਂ ਹੀ ਸਜ ਵਸੇ ਕਈ ਕਰਮ ਕਰਨੇ, ਯਜ, ਦਾਨ, ਤਪ, ਜਪ ਆਦਿ ਸਕਾਰਾਦ, ਆਪੇ ਪ੍ਰਿਸ ਲੋਕ ਰਾਹੀ ਸਭ ਪਰਮਾਤਮਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਤਰ ਧਨ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਤਰ ਤੂੰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਇੰਜ ਕਰਕਰਮ ਦੀ ਸਿਧਤਾ ਦਾ ਆਤਮ ਅਤੇ ਤੁਮਾਮੀ ਦਰਸ, ਅਜਿਹੇ ਕਰਤਾ ਕਰਕ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ, ਸਾਰੇ ਚੇਤਨ ਜੀਵਾਂ ਚੋਂ, ਮਨੁਖਾ ਦੀ ਅਤੇ ਮੁਖਾਮੀ ਦਰਸ ਕਰਨਾ, ਸਾਧੂ ਸਜਨਾਂ ਰਾਹੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੁਪ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨੰਮ ਦਾ ਸਵਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਗਵਤ ਕੁਣ ਗਾਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਕੁਪਾ ਦੀ ਸਕਿਰਤੀ ਹੋਵਾਂ-- ਇਹ ਸਭ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

---

(੧੪੮) ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ੧੧•੧੯/੨੦-੨੪.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ੁੱਧ ਦਯਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਂ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੁਖੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾਂ ਦਾ ਸਥਾਈ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।(੧੪੯)

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਆਪੇਖਿਕ ਮੁਹਾਰਤਾਂ

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤਾਂ ਇਕੋ ਜਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨ ਦੀ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਗਹਿਰੀ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਸ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਵਡੱਤਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਰੋੜਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਤੋਂ ਹਨ।

ਭਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰ

ਸ਼ੁੱਧਮਦ ਭਗਵਦ ਲੀਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਆਰਥਾਰਥੀ, ਅਰਥਾਰਥੀ, ਜਿਗਿਆਸੂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ।(੧੫੦) ਆਰਥਾਰਥੀ ਭਗਤ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਾਰਥੀ ਭਗਤ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਜਾਤ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਭਗਤ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਭਗਵਤ ਤਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਗਤ ਸਾਰਥ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਭਗਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਭਗਤ ਹਨ।

ਸ਼ੁੱਧ ਮਦ ਭਗਵਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਨ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮੁਖਤ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਭਗਵਤ ਦਸਾ ਤੋ ਭਗਵਤ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ— ਉੱਤਮ, ਮਧਮ ਅਤੇ ਨਿਮਨ। ਕੀਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਭਗਤ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੇਵਲ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ

---

(੧੪੯) ਸ਼ੁੱਧ ਮਦ ਭਗਵਦ ੧੧, ੨੧-੩੧.

(੧੫੦) ਗੀਤਾ— ੭/੧੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੈ ਹੋਰ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਜਾਂ ਸਾਧਨਾ ਪੂਰੀ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ। ਜੋ ਪੁਰਖਾ ਦਾ ਪੁਸਤਕ ਰਚਦੇ ਹਨ, ਹਿਰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਸਿਹਰਾ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚ ਸੀਨੁਵਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੁਕਮ ਪਾਲਣਾ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਸਿਮਰਣ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿ ਪੁਰਖਾ ਆਦਿ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੀਨੁਵਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਜਾਂ ਹੁੰਦੇ, ਹੋ ਕਿਸੇ ਪੂਰੇ ਦੇ ਲੜ ਭਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੂਰੇ ਦੇ ਭਗਤ ਮੁਖਵਿਚ ਦਸ ਲੱਛ ਭਰਮ ਕਰਤੇ ਦੀ ਸ਼ਿਰੋਮਣ ਜਾਂ ਭਰਦੇ। ਹਿਰਦਾ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਿਰਦਾ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੈਰ ਭਰਮ ਸਾਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਿਰਦਾ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੀਵਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਈ ਮੋਹ ਦੀ ਭਾ ਹਿਰਦਾ ਵਿੱਚ ਆਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੇਵਲ ਸੀਨੁਵਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।[੧੫੧]

ਮਧਮ ਕੋਟੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਲੱਛ ਦੱਸਦਿਆਂ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੀਨੁਵਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਣੀਆਂ ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ,[੧੫੨] ਓਹੋ ਮੱਧਮ ਕੋਟੀ ਦਾ ਭਗਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁਖ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਕੋਟੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚ ਸੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀਨੁਵਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੀਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਸਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੀਨੁਵਰ ਦੇ ਭਗਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਿਮਰਣ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਿਆਨੀ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਰਸਕਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਓਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਹੋ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਫੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝਲਤ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਨ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸ਼ੁਮਦ ਭਾਵਵਤ ਵਿੱਚ ਉਤਮ ਭਗਤ ਦੇ ਲੱਛਣ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮੀ ਦੇ ਯੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇਕੋ ਭਾਵ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਵੋਤਮ ਭਗਤ ਹੈ।[੧੫੩] ਜੋ ਮਨੁਖ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀਨੁਵਰ ਦੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਵੇਖਦਾ

---

(੧੫੧) ਭੂੰ ਮਰ ਭਾਵਵਤ- ੧੭/੨/੬੭, (੧੫੨) ਹੋਹੀ-੧੭/੨/੬੮

(੧੫੩) ਭਗਤੀ ਰੋਸ-ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੁਮਾਰ ਵੱਤ, ਪੈਰਾ-੨੧੦.

(੧੫੪) ਭੂੰ ਮਰ

ਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ [illegible] ਹੋਵਾ ਹੈ ਉਹੀ ਉੱਤਮ-ਭਗਤ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸਮਝ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਖ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਡਿੱਗ ਰਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੁਖ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਉੱਤਮ ਭਗਤ ਹੈ।[੧੫੫]

ਭਗਤ ਕਉਣ ? ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੂਰੀ ਕਲ ਦਖਿ ਲਹਾਂ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਪੂਰੇ ਦਇਆਲੂ, ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਤਲ, ਨਿਰਮਲ, ਅਦੋਖ ਰਹਿਤ, ਖਿਮਾ ਦਾ ਸ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਤੋਖੀ, ਮਿਠੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਰਖ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤ ਕਰਕੇ, ਨੰਮਰੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅਤੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਜੋ ਐਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ,[੧੫੬] ਉਹੀ ਭਗਤ ਮਿਠੂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਹੈ।[੧੫੭] ਜੋ ਪੁਰਨ ਸੋਚ, ਜੋ ਆਦਿ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਭਗਤ ਹੈ,[੧੫੮] ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲਲਸਾ ਨਹਾਂ, ਜੋ ਨਿਹਸ਼ਾਕ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲਖਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਮਿਠੂ ਪ੍ਰੇਮਾ ਹੈ।[੧੫੯] ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਜਾ ਅਤੇ ਦਖਿ ਲਹਾਂ ਜੋ ਜੋ ਕੁਝ ਅਤੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਸਾਥ ਭਾਵ ਕਰਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ,[੧੬੦] ਉਹਾ ਭਗਤ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਤਰ ਹੈ।[੧੬੧] ਜੋ ਅਨੁਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ ਮਿਤਰ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਅਪਮਾਣ ਵਿੱਚ, ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਸੁਖ ਅਤੇ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਸੰਗਤੀ ਲਛਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਹੈ, ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਛਡ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਦਿਲ ਸਮਾਨ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਜਿਸਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਹੈ ਦ੍ਰਿੜ ਮਨ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ,[੧੬੨] ਉਹੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਤਰ ਭਗਤ ਹੈ।[੧੬੩] ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਜੋ ਭਗਤ ਮੋਖ ਦੀ ਵੀ ਇੱਛਾ ਨਹਾਂ ਕਰਦੇ, ਐਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਗਤ ਮਿਠੂ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।[੧੬੪] ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਨਾ ਕੁਝ ਦੀ ਪਰਵਾ ਕਾਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਇੱਛਾ ਦੀ, ਨਾ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਦਾ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੁਤਰ ਜਨਮ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੋਖ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।[੧੬੫]

* * *
* *

---

(੧੫੫) ਸ਼ੁ ਮਦ ਭਗਵਤ–੧੧/੨/੫੭–੫੮

(੧੫੬) ਸ਼ੁ ਮਦ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ– ੧੨/੧੭–੧੭,(੧੫੭)ਉਹੀ– ੧੨/੧੫,(੧੫੮)ਉਹੀ– ੧੨/੧੬, (੧੫੯)ਉਹੀ– ੧੨/੧੭,(੧੬੦)ਉਹੀ– ੧੨/੧੮–੧੯

(੧੬੧) ਸ਼ੁ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ੧੧/੨੦/੩੩,(੧੬੨) ਉਹੀ– ੧੧/੧੪/੧੫.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹ ਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜਕੀਯ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਏ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਿਛੋਕੜ

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨ ਬਹੁਤ ਕਠੋਰ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦਯਨੀਯ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਾਜ ਵਿਚ ਮੁੱਲ, ਮੁਲਤਾਨ, ਬੁਖਾਰਾ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਮਕਤਬ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਵਰਗ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਰਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਰਾਜਾ ਹਨ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਕੋਈ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਬੰਧ ਪਹਿਲੀ ਦੀ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਬੰਧ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਉਂ ਵਾਪਰਿਆ।

ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੰਜ (ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰੋਹੜ ਪੁਰੀਨ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ) ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ

---

(੧) ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਵਲ,

(੨) ਹਵੇਲੀ ਵਲ

(੩) ਹਵੇਲੀ ਵਲ,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵੰਡ ਦਾ ਮਿਲਾਪੂਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜਾਦੀ ਦਾਪਕ ਸਹਾਪੂਰ ਦਾ ਆਪੂਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਰਾਬਰਟ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਕਨਾਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਇਕ ਅਰਜ਼ੀ ਸਹਾਪੂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦੇ ਦੋਸ਼ਤ (ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਕਲਾਂਚੀ) ਵਿੱਚ ਸੁਰਖ਼ ਲਈ। ਮੰਤਰਿਆ ਦੇ ਸੁਸਾਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਿੰਧ-ਪਤੀ ਦਾਹਰ ਸੈਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਤਤਕਾਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਤੇ ਹਜ਼ਾਜ ਯੋਧੇ ਸੀ ਜੋ ਸਿੰਧ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੰਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਬਾਦ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਪਰ ਕਾਸਮ ਦੇ ਪਰਤਾਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਲਬੈਰੂਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਤੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕ ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੰਝ ਕਬੀਲੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਉਪੋਕਤ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਜਿੱਤਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲਾਵਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਜਿੰਨ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਿੰਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾਹਰਸੈਨ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਹੋਏ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਤਤਕਾਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਦੇਵਲ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ(ਹਿਰਣਯਮਠ ਭਗਵਤਪੁਰ ਸਣੇ) ਦਾ ਪੱਤਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਪੰਚਨਦ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਛਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਨਾਮ 'ਸੂਬਾ-ਏ-ਮੁਲਤਾਨ' ਨਾਮ ਰਲ ਕੌਮਲਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਸੂਬਾ-ਏ-ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇਕ ਬੇਆਬਾਦੀ ਬਣ ਜਾਣਾ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਭੂਗੋਲਿਕ ਘਟਨਾ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੇਆਬਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਵਸਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਰਬ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਗਣਿਤ, ਚਿਕਿਤਸਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਖੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਰਜ-ਮੰਦਰ ਦੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਤ ਪਦਾਰਥ ਅਰਬ ਵਪਾਰੀ ਹੀ ਲਿਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ, ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਇਤਨੇ ਲੂਤ ਅਤੇ ਦਾਰੁਣਮਯ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੁਰਕ ਹਮਲੇ ਸਨ। ਅਰਬਾਂ ਨੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਾਲਪੁਰ ਸੰਸਥਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮੁਖਵਾਲੀ ਟਿੱਬਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਹਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ (੧੭੧੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ) ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (੧੭੮੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ) ਮੁਹਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਰਕਾਰਤੰਤਰ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੂਬਾ-ਏ-ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਾਂ ਚਿਹਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਪਤਨ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਬਦਾ ਕੇਵਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੀਤ ਹੀ ਪੂਰਾ ਸਕੇ ਸਕਾ। ਪਰ ਮੁਹਲਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸੈਮਕੇ ਸੂਬਾ-ਏ-ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੈਪਲ। ਸਰਕਾਰਤੰਤਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੈਪਲ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖੀ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਸਦਾ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕੈਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਸੈਪਲ ਤੇ ਮੁਹਲਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਧੀਨਤਾ ਸਥਾਪਤ ਹਰ ਗਈ। ਅਫਗਾਨ ਸੂਬਾ-ਏ-ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਅਫਗ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਬੁਧਮਦ ਮੁਸਲ ਸੇ ਕਲ ਤਕ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਦੇ ਵਲੋਂ ਰਾਜਪਾਲ ਥਾਪਿਆ ਜਿਆ। ਮੁਹਲ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸੈਕਟ ਹੁਣ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਮਤਾ ਅਤੇ ਸੈਪਲ ਦੀ ਦੁਰਬਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਮਰਹੱਮ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸਰਕਾਰਤੰਤਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰਹੱਮ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਲੰਮਾ ਦੌਰ ਚਲਾ। ਇਸ ਨੇ ਕੁਝ ਹਮਲੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੇ। ਪਿਨੂੰ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਪਿਆ। ਹਮਲਾਆਵਰ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਸਤਾਈ ਵਿਚ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੦੪੭ ਤੋਂ ੧੦੮੪ ਤਕ ਸਤਾਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੧ ਹਮਲੇ ਸਿੱਧੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਹੀ ਹੋਏ। ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੦੪੭ ਵਿਚ ਸੋਮਨਾਥ ਉਤੇ, ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਥਾਨੇਸ਼ਵਰ ਉਤੇ, ੧੦੬੧ ਵਿੱਚ ਭੇਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉਤੇ, ੧੦੬੨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੁਹਲ ਰਾਜਧਾਨੀ

---

(੪) ਕਿਲਸੈਂਟ ਸਮਿਥ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੮ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਮਨਾਥ ਦਾ ਹਮਲਾ ਉਸ ਦੀ ੧੮ਵੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ-ਵਿਨਸੈਂਟ ਸਮਿਥ-ਪੰ-੧੮੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਮੀਦ ਸਫਦਾ(ਮੁਲਤਾਨ)ਤੇ, ਬਾਜੀ ਮਾਲ ਖਿਲਾਫ ਤੇ, ੧੦੮੫ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਆਰੰਦ ਪਾਲ(ਹੁੰਡ ਵਿਰਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਗਪਾਲ) ਤੇ,ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਲਸਕਰ ਲੈਣ ਤੁਰੇ, ੧੦੯੭ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਿਖਤ ਤਾਰੇ ਹੋਏ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਵਾਲਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਵਾਪਿਸ ਤੁਰੇ, ੧੦੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੋਪਾਲ ਦੂਸੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ, ੧੦੭੧ ਵਿਚ ਬਲੋਸਤ ਤੇ, ੧੦੮੭ ਵਿੱਚ ਚੰਦਿਆਲਾ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਰਾਜਸਤੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਸਲ ਸੁੱਟਿਆ। ਇਥੇ ਕਿਸਾਨ ਦੇਸ਼ ਨੇਸ਼ ਕੌਲ ਇਹ ਨਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਵਿਕਾਸ ਰੁਕ ਸਕਿਆ ? ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਯਮਿਆਣਾ ਤਕ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਰੰਝ ਹੋਇਆ। ਪਿਛੇ ਹੀ ਅਸੀ ਕਹਾਂ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਰਥਾਂ ਚੋਂ ਵਾਂਝਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੁਲਚਾਤ, ਚੰਦੇਲ, ਕਨੌਜ, ਗਜਾਖਿਰ, ਕਾਲੰਜਰ, ਸੋਮਨਾਥ ਦੇ ਸ਼ਿਵਰ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਟਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਅਤੇ ਅਹਿਆਂ ਦਾ। ਅਲਬਰੂਨ ਦੇ ਸਫਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸੋਤ (੧੦੮੭ ਇਸਵੀਂ) ਕਲ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਕਰਾ ਹੁਣ ਸੰਧਯ ਪੈ ਗਈ ਪਰ ਮੁਕਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਇਕੁਮੀ ਸੀਮਤ ੧੧੩੭ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੋਰ ਕਿਆ। ਸਿਕਦਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਪਿਛੋਂ ਗੋਰ ਸੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਹਿੱਲੇ ਮੋਹੇ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਚਰਿੱਤਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੁਣ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਠਹਿਰਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋ ਗੋਰੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਵਧ ਗਏ। ਇਕੁਮੀ ਸੀਮਤ ੧੧੩੭ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੱਤਨ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅੰਤਮੀਂ ਦਰੋਜਾਵੀ ਸੀ। ਫਾਰਟਰ ਲਤੀਫ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਮੋਹੇ ਲਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਗਵਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਗੋਰੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕਾਜ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਤਲਾਟੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਤੋਂ ਹਾਰਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੜਾਈ ਹੈ(੧੧੯੦ ਸੰਮਤ) ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ ਲੈ ਬੰਧ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੀ ਫੁਟਲੋਤੀ ਅਤੇ ਛਲ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਦੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ-ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਇਸ ਮੋਰੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਸਕਰ ਦੇ ਜੋਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਰਾਇਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸਨੂੰ ਅਸੀਲ ਨੇ ਆਪਣੀ "ਕਾਮਿਲ ਤਵਾਰੀਖ" ਨਾਮਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੋਂਦੇ ਖੜੇ

---

(੫) ਇਸ ਯੁੱਧ ਦਾ ਵਿਸਤਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਲਿਖਤ ਇਸਨੂੰ ਆਰ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਵਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਾਰਮ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਏ ਵਫ਼ਦ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੁਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮਿਨਹਾਜੁਸ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹੀ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਦੇ ਉਹ ਵਾਪਸੀ ਕਰੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਲਏ। ਜਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਅੰਤਿ ਚਲ ਕੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆ ਸ਼ਰਮਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਜਿਹੇ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਏ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਵਰਗੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਿਥ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਸਮੂਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਹ ਉੱਤਮ ਸਮੂਹ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਜਾ ਵਿਹਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅਛੂਤੇ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਸਿੱਟਪਰਵਾਰ ਅਨੇ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੁਝ ਦੂਰਾਡੇ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਭਰ ਤਹਾਂ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਲਮਾਨ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਭਣ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਹੀ ਭਾਗ ਜਾਂ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਕੁਝ ਚਲ ਰਹੇ ਸੀ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮਥਰਾ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਜਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਚਮਕੀ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤੋਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮਿਥ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੁਦ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਲਬਰੂਨੀ ਦਾ ਭਾਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਵੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ

---

(੬) ਅਲਬਰੂਨੀਜ਼ ਇੰਡੀਆ— ਸੈਚਾਊ ਸਫ਼ਾ ਨੰ—ਪੰਨਾ-ਵਾਲੀਅਮ ੧੧

(੭) ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਵਿਨਸੈਂਟ ਸਮਿਥ— ਪੰਨਾ-ਵਾਲੀਅਮ

(੮) ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ— ਵਿਨਸੈਂਟ ਸਮਿਥ—ਪੰਨਾ ਵਾਲੀਅਮ.

98433

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਹੀ ਚਿੰਤੂ ਕਾਰਿਯ ਹਨ। ਜੋਕਰ ਮੁੰਹ ਆਪੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਥੀ ਕਲਕ ਕੇਸ ਦੇਣ ਦੇ ਲੋਕ ਸਮਰੀ ਨਾਲੀ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਾਸਨ ਚਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਕਰੁਕਤਾਬ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਚਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਮੱਖ ਕਾਰਨ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਟੁੱਟ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਤਰਕੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਕਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹਾਸ਼ੇਕਾਰਕ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਰਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਚਿੱਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਚਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਸਿੰਧ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹਾਲ ਦੀਆਂ ਉਪਵਾਦੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੁਹਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਰਬ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਗਿਆਨ, ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਵੈਦਕੀ, ਹਿਸਾਬ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਤੈਦਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਚਿੱਚ ਬਗ਼ਦਾਦ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਚਿੱਚ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਘਟਦੀ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਮਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਲੋਪ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਜਾਰੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਇਹ ਵਿਰੋਧ ਅਗਲੇ ਸਮੇਂ ਚਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੁਢਲੇ ਭਾਰਤੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵਦਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਚੰਗੇਜ਼ਖ਼ਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਰ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਹਮਲੇ ਇਕ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹੋਏ ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਸਿੰਧ ਹੋਏ। ਦਾਸਤਾਨ ਚਿੱਚ ਮੰਗੋਲ ਸ਼ਾਸਕ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਆਰਤ ਅਤੇ ਮੁੰਹਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਰਾਜ ਚਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਰੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੋਣਾ ਚੰਗੇਜ਼ ਖ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੋਲੋ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਮਰਕੰਦ, ਹਿਰਾਤ, ਕੁਜ਼ਨੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਲਾਲੂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ੋਕਿਆ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਜਿੱਥੇ ਚੰਗੇਜ਼ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਮੋਸ਼ੀਜਨਕ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਉੱਥੇ ਇਲਤੁਤਮਿਸ਼ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਾਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਹਨੀ ਸੀਮਤ ਵਜ਼ਾਰ ਚਿੱਚ ਚੰਗੇਜ਼ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਕਾਲ ਪੰਜਾਹ ਕੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਇੱਕੀ-ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦਗੋਰੀ ਹਰਿਦਆਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਕਾਲਜੇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਿੱਚ

---

(੯) ਇਲਤੁਤਮਿਸ਼ ਦਿੱਲੀਆ— ਸੰਪਾਦਕ ਸਰ ਵੋਲਜ਼ੇ ਹੈਗ ਪੰਨਾ ੭੭.
(੧੦) ਮਜ਼ਹਰ ਵਿਲੀਅਸ ਮੁਲੰਮੰਦ ਇਨ ਇੰਡੀਆ— ਐਲੀਅਟ—ਡੌਸਨ—ਵ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਫਾਦੂਰ ਤਾਇਫ਼ਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲੁੱਟਿਆ। ਤਿਮੂਰੀ ਸੈਨਾ ਵਲਾਂਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਾਕਮ ਮੁਬਾਸ਼ਰ ਖੋਖਰ ਸੈਨਾ ਵਰਤਮ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੇਹਤਰ ਅੰਸਥਕੁਲੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਅਬਾਕੀਰ ਖ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨੀ ਫ਼ਾਦੂਰ ਮੁਕੁਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸੈਨਾ ਵਰਤਮ-੩੭ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ (ਦਿਲਾਮਰ ਖ਼ਾਂ) ਨੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੇਹਤਰੀ ਬਲਬਨ-ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਲਬਨ-ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ~~ਤੈਮੂਰ~~ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਬਲਬਨ-ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਹਾਂਦਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸਰੋ ਵੀ ਬਲਬਨ-ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਸਲੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਦੀ ਅੱਲ ਦਿੱਤੇ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ ਕਾਲ ਕੁਤੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਨਤਾਨੀਨ ਖ਼ਿਲਜੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤਿਮੂਰੀ ਸੈਨਾ ਵਰਤਮ ਵਿੱਚ ਦਲਨੂ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖ਼ਿਲਜੀ ਆ ਧਮਕਿਆ ਪਰ ਚਲਾਕ ਖ਼ਿਲਜੀ ਨੇ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਮੁਕੁਲ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੋਤਰਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤਾਂ ਸੀ ਮੁਕੁਲਾਂ ਕਾਲ ਸੈਫ਼ੀਧ ਬਣਾ ਕੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਾਂਹੀਂ ਤਿਮੂ ਸੈਫ਼ੀਧ ਕਾਲ ਮੁਕੁਲ ਖ਼ਾਂ ਕਾਲ ਵਰਤਮ ਤੋਂ ਪਹਿਤ ਹੋਏ ਮੁਕਲਮਾਨ ਤਾਂ ਖ਼ਾਨ ਕਈ ਥਾਂ ਪਰ ਤਿਮੂ ਕਾਲ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਪ੍ਰਤਿਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸੰਤ ਵਿੱਚ ਤਿਮੂਰੀ ਮੁਕੁਲ ਤੁਗਲਕ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤਿਹੋਂ ਕੋਛਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਅਗਲੀ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਤੁਰਤੀ ਕਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਰਤਮ ਤਿਮੂਰੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਦਾਊਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸੈਰਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੇਹਤਰੀ ਮੁਕੁਲ ਸੈਨਾ ਇਸ ਵੱਖ ਚੀਫ਼ਾਂ ਕਾਲ ਸਾਸੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਲਿਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਦੋ ਵੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਲਦੀ ਖ਼ਾਂ ਸਰਸਾਬ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮਝਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਗ਼ਲਕ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਫ਼ਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਕੁਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਵਰਤਮ ਤਿਮੂਰੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਲਾ ਨੇ ਵਰਤਮ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਵਰਤਮ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਲਜੀ, ਤੁਗ਼ਲਕ ਖ਼ਾਂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਜ਼ੀ ਜ਼ੋਰ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕੁਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸੈਨਾ ਵਰਤਮ ਵਿੱਚ ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੀ ਤੁਰ ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਦਾ ਅਹਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ ਵਰਦੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਨਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਕਾਫ਼ਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਾਲ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੁਰ ਸਾਫ਼। ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਰਯਾਂ ਵਾਲ (ਸੰਮਤ ੧੪੮੬ ਵਿੱਚ) ਲਮਗਾਨ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਜੋਤਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਜਾਂਦੇ ਹਾਰਦੇ ਜੇਹੜੇ ਤੁਰਕਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਦਿਆ ਛੋਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਤਰਿਮਾਨੂਰੀਨ ਨੂੰ ਹਰ ਦੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਸ਼ਤ ਕਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਭੁਲ ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਿਲਵਾਲ ਸੀਵਾ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹਾਲੋਦੀਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੪੫੯ ਵਿੱਚ ਇਤਮਿਸ਼ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੋਤੀ ਪਾਸ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਪੁੱਜ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਪਰ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪ੍ਰੰਤਪਤੀ ਸਾਰੰਗ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਵਰਵਾਂ ਹਮਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਸੰਮਤ ੧੪੫੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੇ ਲੰਕ ਖੁਦ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰੰਤਪਤੀ ਮੁਬਾਰਕ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ ਨੇ ਮੋਹਰੇ ਲੰਕ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਾਟਲੋਰ ਵਿੱਚ ਵਿੰਟ ਲਾਕ ਵਿੰਟ ਵਰਗੀ ਵਿਉਂਤ ਬਿਚ ਅਜਮੇਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਸਵਤੀ, ਰਾਜਪੁਰ, ਅਹੋਰੀ, ਬੋਹਾਲ ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ। ਮੁਕੁਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਦਿਨਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੈਨਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੋਹਰੇ ਲੰਕ ਨੇ ਆਪ ਦਿੱਲੀ-ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾ ਮੁਲਾ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਲੁਟਿਆ। ੧੮ ਦਿਨ ਦੇ ਲਗਾ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੁਰਿਕਸ਼ਾਧਿਕਾਰੀ ਬੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸੰਮ੍ਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸੈਨਾ ਦਾ ਦੂਜੀ ਟੁਕੜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਉਸ ਕਾਲ ਜਾ ਰਹੀ। ਸੰਮਤ ੧੪੮੬ ਵਿਚ ਮੋਹਰੇ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਮੁਕੁਲ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਤੁਰਿਆ। ਇਕੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤਾਬਦ ਮੁਕੁਲ ਕਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹੋਸਲੇ ਨਾਲ ਆਏ। ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਖ਼ਾਨਾ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮੁੜ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜੇ ਵੀ ਹਾਰਨਾ ਪਿਆ। ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ ਵਾਂਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਸੋ ਕਿ ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੫੬੫ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਿਅਰਥਾਂਸ਼ ਲੋਧੀ ਨੇ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਹੰਸ ਹਮਲੇ ਛਾਰਖ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋਏ। ਛਾਰਖ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਇਆ। ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੫੭੬ ਵਿੱਚ ਭੇਰਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਚਨਾਬ, ਤੀਸਰੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਚੌਥੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦੀਪਾਲਪੁਰ (ਮੁਲਤਾਨ ਸਣੇ) ਛਾਰਖ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਛਾਰਖ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ (ਪਰ ਕੀ ਪੱਕਾ ਤੇ ਮੁਕੁਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ) ਹਮਲਾ ਦਿੱਲੀ-ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹੋਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਤਰਾਇਨ ਦੇ ਸਮਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ-ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਲੋਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਨੀਪਤ (ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੪੮੩) ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੜਾਈ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਤੁਰਕ-ਪਠਾਣਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ, ਮੁਕੁਲਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਾਰੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਲੰਡ ਤੋਂ ਘਟ ਅਧਿਆਇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਿਛੋਕੜ

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤਕ ਜਿਨੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆ ਦੇ ਕੋਨੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਧਰਮਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਚਾਰ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਗਠਨ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਭਾਵੇਂ ਕਿਧਰੇ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨੇਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੱਭਣਾ ਸੌਖਾ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਵੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਧਰਮ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਨਿਖਰਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚੋ ਕਿਹੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਣ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਹੋਵੇ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਹੋਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂਦਾ ਨਾਂ ਆਦਰਯੋਗ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਉਪਜੀ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਰੋਹਿਤਵਾਦ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਵੈਦਿਕ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਵਿਚ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ।[1] ਐਤਰੇਯ ਬ੍ਰਾਹਮਣ[2] ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਦੀ ਕਥਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵੀ ਤਪੱਸਿਆ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਮੰਤਰ[3] ਪੁਰੋਹਿਤ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੌਸ਼ੀਤਕੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੀ ਸਤਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਸਾਰਵੀਂ ਕਥਾ ਵੀ ਇਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰੋਹਿਤਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤਦ ਤਕ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਾਲ ਤਕ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਪੁਰੋਹਿਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪੁਰੋਹਿਤ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਪੁਰੋਹਿਤ ਬਣਨ ਲਗ ਪਏ। ਸਮਾਜ(ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ) ਚਕਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਨਾਲ[4] ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ। ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੁਰੋਹਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ। ਪਰਾਸ਼ਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ[5] ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪੁਰਖ ਰਥ, ਸਪ, ਤਪ, ਵਿਦਿਆਰਥ ਆਦਿ ਚਕਰਮ ਕਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਚਕਰਮ ਕਰਮ ਨਿਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।[6] ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਮ ਤੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣ ਲਗ ਪਈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਪੁਰੋਹਿਤ ਪਦ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥਾਂ ਦੀ ਪੰਥਤਾਈ ਅਤੇ ਸਵਾਮਿਤਵ ਲੋਪ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪੁਰੋਹਿਤ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੁਆਰਥੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਮਿਥਿਆ ਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗ ਗਏ। ਅਹਲਕਾਰੀਨ ਜਨਤਾ ਇਹਨਾਂ ਮਿਥਿਆ ਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅਧਯਾਤਮਿਕ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ ਯੁਗ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਚੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ

---

(੧) ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਗ ੧੦, ਪੰ-੨੧੭.

(੨) ਐਤਰੇਯ ਬ੍ਰਾਹਮਣ- ੭/੧੮/੨

(੩) ਕੌਸ਼ੀਤਕੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ- ਪੰਜਵਾਂ ਖੰਡ-੫/੪

(੪) ਬਸ਼ਿਸ਼ਠਸਮ੍ਰਿਤੀ-ਅਧਿਆਇ ੨੯ ਅਤੇ ਸ਼ੰਖਸਮ੍ਰਿਤੀ-ਅਧਿਆਇ-੧.

(੫) ਪਰਾਸ਼ਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ- ੬/੫੮

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਵਰਤੀਕਰਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੈਦਿਕ ਪੂਜਾ ਕਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੱਖਾ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਬੰਧਨ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚ ਵਰਣ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਦਈ ਵਰਤਾਉ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਦ ਤਕ ਦੈਨ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗਿਆ। ਸਮਾਜਕ ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਖ ਸ਼ੂਦਰ ਵਰਗ, ਜਨਮ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਅਤੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੌਤੀਆਂ ਸਮੇਂ ਰੀਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ, ਯਾਜ੍ਞਵਲਕ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਮੁਖਦਿਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆਵਾਦੀ ਵੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਮੁਕਤੀ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿੱਚ ਮਹਾਭਾਰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਲ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬੌਧੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਾਰ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀਰ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦਿਲ ਦਮ ਨਹੁੰ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬੁਧ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹਮ ਤੋਂ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ੂਦਰ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਮਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਤਰੀਤਰਾਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕੇ। ਫੇਰ ਗਾਹਿਤ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ੂਦਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਮਰਾਜ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਤਾਂ ਖੱਤਰੀ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਮੌਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਪਰ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੌਟਲੀਯਾ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ੂਦਰ-ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀਣ ਅਤੇ ਨੀਚ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਅਸੀ ਦਾ ਖੱਤਰੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਪੂਰੀ ਅਧਿਆਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਤਈ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕੌਟਲੀਯਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਦੀ ਇਸ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦੀ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਕੌਟਲੀਯਾ ਜਿਹੇ ਚਲਾਕਬਾਜ਼ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਗਨੀ, ਜਲ-ਪਰਲੋ ਅਤੇ ਮਹਾਮਾਰੀ ਜਿਹੀਆਂ ਭੈਭੀਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੈਵਜਿਆਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਟਲੀਯਾ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈਭੀਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਖਣ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਹਮਦੀਆਂ

---

(੧੬) ਕੌਟਲਿਯਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ-ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ
ਕਾਸਟ ਐਂਡ ਕਲਾਸਜ਼ ਇੰਡੀਆ- ਜੀ. ਐਸ. ਘੁਰੀ- ਪੰਨਾ-੯੧.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੋਂ ਸਵਾਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ[੧੫]। ਇਹਨਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮਾਗਮ • ਜਦੋਂ ਅਨੇਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਸਮ ਦਾ ਲੰਘਿਆਂ ਅਤੇ ਪੋਸ਼ਾਕ ਕੱਟਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਰਤੀ ਬੈਠਕਾਂ ਦੇ ਰੱਬੀ ਖੇਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਤਿਮ ਮੇਲਾਂਆ ਸਮਾਗਮ ਬੁਹਦਰ ਦੀ ਧੌਜਾ ਲਹਰੇ ਉਸ ਦਾ ਦੂਲਮਣ ਮੈਂਤਰਾ ਪੁਨਰਪਸਿੱਤਰ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਰ ਜੈਦਿਕ ਕਰਮਕਾਂਡ ਅਤੇ ਯਜ਼ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁਸਮ੍ਰਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੂਲਮਣ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਖਿਤਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜਾ ਸਬਧਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਦੂਲਮਣ ਹੀ ਸੀ। ਪਰਸ਼ੂਰਾਮ ਨੇ ਖਿਤਰੀ ਤੋਂ ਬੈਠਕਾਂ ਨੂੰ ਖਿਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨੁਹ, ਦੁਹ, ਸਿਕਸਿਨ ਆਦਿ ਬਾਹਰਲੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਇਹ ਖਿਤਰੀ ਬੈਠਕਾਂ ਤੋਂ ਖੁਲੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਿਮ ਪੰਡਤ ਕਮਲਾਕਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ "ਸੂਦਰ ਕਮਲਾਕਰ" ਵਿੱਚ ਬੈਠਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਅੰਤ ਤੋਂਕਦੀ ਲਾਲ ਅਸਿਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਣ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ[੧੬]। ਅਜਿਹਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹੇ ਵੀ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਹਿਰਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਦੂਲਮਣਵਾਦ ਅਤੇ ਦੂਲਮਣਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਵੈਸ਼ਨਤਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਕਿਯਵਿਦਾਦ ਰੂਪ ਲਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਲੰਗਲਾਜ਼ਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ।

ਮਹਾਂਕਾਵ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਰਸਮ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਦੇਨ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਰਵਾਨਗੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨੇ ਜਾਨ ਜੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਸਿਮ੍ਰਤੀ-ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਮੁਤੀ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਕੰਮ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ[੧੭]। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਤ ਰਸਮ ਦੀ ਆਰਥਕ-ਮਿਲਾ ਦੀ

---

(੧੭) ਬੋਧਲਿਖਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ—ਪੰਨਾ ੨੭੦, ੨੭੨ ਅਤੇ
ਕਾਮਦ ਨੀਤੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਇੰਡੀਆ— ਪੰਨਾ-੯੧

(੧੮) ਸੂਦਰ ਕਮਲਾਕਰ— ਕਮਲਾਕਰ-ਪੰਤ-ਵਰਦੰਟ ਅਤੇ
ਕਾਮਦ ਨੀਤੀ ਕਲਾਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ— ਜੀ.ਐਸ.ਸੁਬੇ— ਪੰਨਾ-੧੦੨.

(੧੯) ਦੂਲਮਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੇਖੋ, ਵਿਨਵੇਦ ਦੂਜਾ ਅਨੁਵਾਕ— ੧/੧੯੫/੬੫

(੨੦) ਰਵਾਨਗੀ ਰਸਮ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਹਿਰਨਾਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
(ੳ) ਦੂਹਤ ਪਰਾਸ਼ਰ ਸੰਹਿਤਾ—ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ।
(ਅ) ਲਘੂ ਹਾਰੀਤ ਸਿਮ੍ਰਤੀ— ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹਾਂ ਹੈ। ਐਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਆਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੈ ਤੇ ਵਰਤਾਸ਼ਰਮ ਬਿਵਸਥਾ ਦੇ ਖੀਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕਈ ਸਨ ਸਿਮੂਤੀਕਾਰ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਬੋਝ ਵਿਚ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੈਣ ਗਏ। ਐਦਿਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਵਰਤਾਸ਼ਰਮ ਬਿਵਸਥਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਸੇ ਜਹਾਂ ਦੇ ਤੇਦ ਗਾਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਕ ਵਰਣ ਬਿਵਸਥਾ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਵੈਦਾਨਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਮੂਤੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੂਸ਼ਿਤ ਸੀ। ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੈ। ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੁਰੋਹਿਤ-ਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਿਮੂਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੁਗ ਦਾ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸਿਥਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇਣੇ ਅਨੋਖ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।

ਮਨੂ ਸਿਮੂਤੀ ਵਿਚ ਸਿਲਸਿਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਾਂਤ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਾਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਮਨੁਖ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੇਵਲ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਤਾਕਤ ਨਿਯਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਰਾਰ ਪੂਰਨ ਪਾਪਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੌਕਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਉਸੇ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਦਾਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਕਿ ਬੇਤਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫਾ ਸਥੋਨ ਕਰਾ। ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਅਕਲ ਅਤੇ ਸਤ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੇਕਰ ਦੁਖ ਅਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਨੋਖ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਲੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ। (੨੧) ਕਿਤੂ ਸਿਮੂਤੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮੁਲਵਾਨ ਕਾਲ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇੰਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਤੋਂ ਵਾਹਵੀ ਤੇ ਬੰਧਣ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਮੁਕਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਦੇਵਤਾ ਤਾਂ ਅਦਿੱਖ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤਾਂ

---

(੨੧) ਮਨੂ ਸਿਮੂਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ—ਪੰਨਾ, ੧੦੩,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਸ਼ਨੂਮਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਖ ਦੇਵਤਾ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਇਕ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਮੁੰਹੋਂ ਕਢਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਬਚਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਰ ਜਾਂ ਸਰਾਪ ਹੋਵੇ, ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਵੀ ਕਥਨ ਕਰੇ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਪੁੱਤਰ, ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਧਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਵਰਦਾਨ ਦੇਵੇ, ਦੇਵਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਵਤਾ ਰੁਠਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਰੋਖ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।[੨੨]

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਾਤਾਤਪ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਵਸਤ੍ਰ, ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਜਾ ਹੋਈ ਗਾਂ ਦਕਸ਼ਣਾ ਵਿੱਚ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।[੨੩] ਇਸੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਪ, ਤਪ, ਯਗ ਆਦਿ ਸਭ ਤਦੇ ਹੀ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਦੇਵਤੇ ਉਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ।[੨੪] ਇਸੇ ਸੰਹਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੀਰਥ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਰੂਪੀ ਜਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਪੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਕਰਾ ਕੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।[੨੫] ਹੋਰਨਾਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਹਿਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਕਤੀਆਂ ਢੂੰਡੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਣ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਥੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦੇ ਹੀ ਲਈ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਓਥੇ ਹੁਣ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਦੱਸੀ ਗਈ।[੨੬] ਨਾਰਦ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨਿੱਤ

---

(੨੨) ਕਾਸ ਐਂਡ ਕਲਾਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ— ਜੀ.ਐਸ.ਘੁਰੇ., ਪੰਨਾ-੯੧.

(੨੩) ਸ਼ਾਤਾਤਪ ਸਿਮ੍ਰਤੀ— ੧/੨੨

(੨੪) ਸ਼ਾਤਾਤਪ ਸਿਮ੍ਰਤੀ— ੧/੨੯-੨੭

(੨੫) ਸ਼ਾਤਾਤਪ ਸਿਮ੍ਰਤੀ— ੧/੩੧-੩੨

(੨੬) ਕੁਲੱਲੂਕ ਭੱਟ ਸਿਮ੍ਰਤੀ— ਪੰਨਾ ੧੮੦.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਜਾ ਕਰੋ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ, ਜਿਸੇ ਉਸੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਕਲ ਜਿਹਾ ਜਿਸੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਿਹਾ ਘਰ ਅਤੇ ਜੇਹੀ ਦਾ ਹਰ ਜਿਸੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਹਰਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕੋਈ ਵਿਆਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹਾ ਭਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਦਾ।

ਇਸ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭਤੋਂ ਵਡਮ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੇ ਦੇ ਚੰਗਿਆ ਸਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਭਿਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਾਲਾਇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਤਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਵਿਆਪਕ ਪਾਰ ਨਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵਸਤਰਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਭਿਤੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਧਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਇੰਜ ਹਰਦੇ ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਕਲਟ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਾਚਮਾਂ ਦੇ ਕਰੋ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਸਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹੀ ਸੰਪੂਰਿਤ ਹੋ ਸਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਲਿੰਦਿਆ ਕਰਨ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਕਲਾਮਾਂ ਪਤੀਆਂ ਹਨ। ਖੱਤਰੀਆਂ ਲੋਹ ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਗੰਭੀਰ ਸਨ ਕਿ ਜੇਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਕਦੀਂ ਸਾ ਪੀ ਸਕਦਾ। ਹਥੋਂ ਹੀ ਕਦੀਂ ਸਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁੱਖ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਵੀ ਪਾਪ ਸੀ। ਅਜੂ ਸੰਹਿਤਾ ਵਿਚ ਚੰਡਾਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਚਗਵਯ (ਗਊ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਘਿਓ, ਮਖਣ, ਗੋਬਰ ਅਤੇ ਗਊ ਦੇ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ) ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਅੰਨ ਖਾਣ ਸਮਾਨ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬੇਧਾਰਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਅੰਨ ਖਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਸ਼ਟਪੁਣੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾਂਤੇ ਚੰਡਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰਾਂ ਜਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਹੈ। ਮਨੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚੰਡਾਲ ਅਤੇ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਠਿਕਾਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮੋਟਰੀ ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਵਖ ਵਖ ਜਾਤ ਦੂਸਰਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

---

(੨੭) ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਤੀ- ਪੰਨਾ-੨੧੮-੧੯

(੨੮) ਅਪਸਤੰਬ ਸਿਮ੍ਰਤੀ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਧਿਆਇ।

(੨੯) ਅਤ੍ਰੀ ਸੰਹਿਤਾ-ਦਤਾਤ੍ਰੇਯ ਸਲੋਕ- ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸੰਦਰਭ- ਭਾਗ ੧, ਪੰਨਾ-੩੬੫.

(੩੦) ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸੰਦਰਭ - ਭਾਗ ੧, ਪੰ-੩੬੫.

(੩੧) ਅਤ੍ਰੀ ਸੰਹਿਤਾ- ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸੰਦਰਭ, ਭਾਗ ੧, ਪੰ-੩੬੫.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਨੁ ਤੈ ਕਿਆ ਨ ਦਿਖਾ ਦੇਹੀ ਅਗਿਆਨ ਕਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਿਰ ਕਲ
ਹੈ ਸੀ ਸਾਰ ਦੁਖਤ ਹੈ ਨਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਟ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਆਪਣੀ
ਮੁਹਬਤ ਲਿਖੇ ਕਦੋਂ ਦੀ ਲਵਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਮੈਂ ਵੀ
ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਪਰ ਮੁਹਬਤ ਦੇ ਅਗੇ ਅਜਿਹੀ ਹੈਸੀ ਮਨਾਹੀ ਕਹੀਂ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਟਿਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ
ਦੀ ਹੈਸੀ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਰੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਹਬਤ ਦੇ ਕਲ ਪਾਰਸਾ
ਨਵਰ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਰ ਹੈਸੀ ਮੁਹਬਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਮਨ
ਅਖਬਾਰੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਿਤ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲੱਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵੈਰ ਮਿਲਦਾ ਵਾਲਾਦਾ
ਹੈ ਜਾਂ ਅਤ ਧਰੁਵ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵੀਰ ਦੇ ਕੁਆ ਵਿਚ ਵੈਰੇ ਵਾਲਾਦੇ ਹਨ। ਜੋਰ ਮੈਂ
ਜਾਣ ਮੈਂ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਕਲ ਮੀਟ ਲਈ ਜਾਂ ਮੈਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਜਕਾ ਦਿੰਤਾ
ਸਾਰੇ। ਜੋਰ ਮੈਂ ਜਦ ਮੈਂ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮੈਂਨੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਾਂ ਦਾ
ਸਵੀਕਰ ਮੁਕਾਮਲ ਪਹੁੰਚਦੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਮੁਹਬਤ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੇ ਵੈਰ ਦਾ ਕਾਰਾ ਸਾਮਿਆ ਸਾਰੇ।
ਹਾਲਾਂਕਿ ਬੈਜਲ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਹਬਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਕਮ ਕਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਹਾਂ
ਖੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਕਮ ਲਿਖਿਆ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ
ਮਨਾਹੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੁਫਾਦ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਜਿਣਤੀ
ਮੁਹਬਤ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਤੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਦਾ ਮਨਾਹ ਸੀ ਕੁਝ ਵੈਸੇ ਕਲਾਕਾਰ
ਤੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ। ਜੋਦਿਕ ਮੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੁਹਬਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈਸ ਤੇ ਇਹ ਅਤਿਅੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਿਲਸਤਾ ਕੇਵਲ ਹਕਮ
ਮੁਸਲਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨੀਂ ਸਾਂ ਸਭੋ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ
ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਮੁਹਬ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੋਚਣ
ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਹੈਣ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਥ ਮੈਂਦਾ ਸਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸੰਤਰ ਕਾਰੀ
ਦਿਤਾ ਹੋਏ ਪਰ ਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਖਤੂਮਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸਥਿਤੀਯੋਗ ਨਹੀਂ
ਹੈਸਾ ਵਾਲਾਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਹਕਮ ਮੁਸਲਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ
ਆਪਣਾ ਮਹਤਮ ਉਚੇ ਮਕਾਮ ਦਾ ਕਿਰਨ ਦਿਤਾ ਹੁਣ ਤਕ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਨਸੀਕ
ਅਤੇ ਬੁਧਿਕ ਕਰਨ ਲੋਕ ਬਣਾਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁਖ ਅਤੇ ਤਰਕ
ਨੂੰ ਹੈਚ ਮਹਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਲੋਕਨ ਅਤੇ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਖਣ ਨੂੰ ਜਿਹਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰਮ-
ਸਾਸਤ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਾਉਣਾ ਅੰਤ ਦਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਚਿਰੇ ਚਿਰ ਲੋਕ
ਕਾਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਹੈਚ ਸਾਂ ਤਰ ਦਾ ਭਾਰਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਰਤ
ਕਰਨਾ ਕਿ ਹੈਚ ਆਪਣੀ ਸਦਿਸ ਮੁਤੀ ਦਾ ਚਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਦੇਣ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾਹੇ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰਥਕ ਆਪੇ ਅਰਥ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਹੇਮਚਿਤਰੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਥਮ ਤੁਸ ਸਤੂੰ ਵਿਚ ਰਚਣ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਤਾ ਪੈਰਣ ਲਾਇਆ ਹੈ ਸਤਾ ਰਜਸ ਦਾ ਵਸਤਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੋ ਹੋਰ ਸੁਆਸਤੂੰ ਵਿਚ ਰਚਾਇਆ ਕੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਮਾਂ ਕਹਦੇ ਸਨ, ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਰਚਾ ਸਰਬਤ ਸੁਖ ਦਾ ਮੋਹਣ ਚਿਤਰ ਵਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਜ ਸਰਬਤ ਅਤੇ ਕਰਣ ਤੇ ਇਸ ਤਰੀਕ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰ ਇਤਨਾ ਜਕੜ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚ ਅਤੇ ਮੁਖ ਬੁਧ ਕੱਲ ਉਸ ਅੱਗ ਧੂੰਪਣਾ ਅਤੇ ਦੁਬੁੱਧ-ਸਾਰ ਦੇ ਚਕਰ ਬੁਣ ਗਏ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਜਨਮਾ ਜਿਸ ਦੇਵ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੀ ਪੁਰਖ ਸਤਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਰੇ ਵੇਖ ਕਿ ਅਤਿਅੰਤ ਪੁਰਾਣ ਪੰ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਅਵਤੋਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਮੰਨਦੇ ਜੋ ਪਿਛਾ ਹਵਨ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਵ ਪੁਰਾਣਕ ਸਤਾਂਸਆ ਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਹਣ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਕਾਲ ਪਰਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤਾਂ ਪੂਨੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲਾਭਮਾਂ ਵਰਿ ਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਹਾਵਦਾਯਿਕ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤੁੰਹਾ, ਪਿਛੇ, ਸੰਪ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪੂਰਾਣ ਦੇ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਆਤ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਦਰ ਨੇ ਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾ ਪ੍ਰਾਸਤੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਧਿ ਦਾਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਥਾ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਮੰਨੂ ਸੁਰਾਜ ਦੇ ਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਤਾ। ਜਿਤੇ ਜਿਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁਲਵਿਚ ਸਾਹਣ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਲਗਭ ਦੋ ਢਾਈ ਦੇ ਸਦਾ ਸਮ ਮਾ ਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਅਤਿਹਾ ਅਸਹਿ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਪੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਵਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਸੇ ਮੁਖਦ ਜਾਂ ਆਲਸੂ ਹਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਮੋਹਣਤਾ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਰ-ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ। ਪੈਮਰੰਦਰ ਦੇ ਸੁਆਤਾਨੁਸਾਰ ਜਿਥੇ 'ਖਿਆਤਾ' ਜਾਂ 'ਹੋਣਤਾ' ਕਾਮ ਦੇ ਸੁਖਦ ਆਨੰਦ ਪਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਤਾ ਦਾ ਜੋ ਚੰਗਾਰ ਜਾਂ ਹੁਸ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦੀ ਆਨਾਤੂ ਕਾਲ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸੁਵੇਚ ਹਰ ਸਕਣ। ਲੋਕ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਕਿਸੇ ਮੁਖਦ ਨਾਲ ਮੰਗ ਜੁੜ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲਹਾ ਸਾਰੀ ਕਥਨਾਂ ਲਈ ਪਿਤਾਮਾ ਦਰਜ਼ਾ ਦਾ ਦਿਮਾ ਸਾ ਅਤੇ ਜਿਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲਹਾ

---

(੩੮) ਕਾਸਟ ਐਂਡ ਕਲਾਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ— ਜੇ.ਐਸ.ਘੁਰੀ— ਪੰ-੯੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੰਮੇ ਵਰਤ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।[੩੨]

ਬੂਚਮਣ ਅਤੇ ਮੁਖੀ ਦਾ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਭੋ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਛਾ-ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖਦ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੂਚਮਣ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਸਾਥੀ ਕਰਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੈ। ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਤਾਂ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਜਬਰੀ ਸੰਭੋਗ ਦਾ ਭੈਅ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਇੰਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੇਲ ਉਸ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਠਹਿਰਾਂ ਨੇ ਫੋਕਲ ਅਸਥਾਨ ਸੰਪੂਰਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਭੋ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਮੁਸਿਬਤ ਆਪਣਾ ਸੋਭਾਦਾਤਾ ਦਾ ਭੈਅ ਵੀ ਤਾਂ ਵਿਤਾ ਸਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿ ਬੂਚਮਣ ਨੇ ਅਪਵਾਦਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸੋਭਾਦਾਤਾ ਦਾ ਭੈਅ ਦੂਰ ਹੋ ਅਪਵਾਦਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰ ਵੀ ਘਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੁਸ਼ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਭਿਲਾਖ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣੇ ਲੋਭਿਆ। ਇਹ ਅਭਿਲਾਖ ਸਿਖਰ ਤੇ ਕਿ ਮਾਤਾ ਮਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਉਹ ਕੋਤਾ ਸੋਭਾ ਜਾਣਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਕਿਹ ਕਿਹ ਲੋਕੀ ਦੇ ਛਲ ਕਾਰੇ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਪਰ ਇਸੇ ਦੌਰੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਅਤੇ ਬੂਚਮਣ ਨੂੰ ਦੀ ਅਪਣਾਉਣ ਪਿਆ। ਮੁਖੀਏ ਔਰਤ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੁਰਜੀਤੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੂਚਮਣ ਅਤੇ ਬੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਲਗਾ ਸੋਭਾਦਾਤਾ ਦੇ ਭੈਅ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਰਦੇ ਠਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਦਾ ਥਾ ਪੈਰ ਅਪਣਾਉਣ ਪਿਆ। ਪਰ ਠਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਧੇਯ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਠਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਮ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪਰਾਸ਼ਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀਰ ਛਾਹ ਕਿਹਾ ਸਿਰ ਕਲਯੁਗ ਬੂਚਮਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪਾਪ ਕਮਾਈ ਦੇ ਭੋਗੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰਾਸ਼ਰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ— ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰਣ ਦੀ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਕਰਣਹਾਰ ਕੇਵਲ ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਲਈ ਪਰਾਸ਼ਰ ਦਰ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਟੁਆਲਾ ਸੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਬੂਚਮਣ ਨੂੰ ਨੇ ਤੇ

---

(੩੨) ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਦਬਸ਼ਾਸਤ— ਪੰਨਾ- ੧੪੧

(੩੩) ਚਿਮਟਦੀ ਆਫ ਪ੍ਰਿਜੀਕਲ ਥਿੰਗ ਇੰਡੀਆ— ਸੀ. ਪੀ. ਵੈਦ—ਪੰਨਾ- ੧੮੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਰਮ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੁਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਭੈਅ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕੋਈ ਠਹਾਂ ਸੋਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੋ ਪਿਆਸਾ, ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਹੀ ਸੋਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੋਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੁਲਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਮੌਨ ਨਾਲ ਨਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।[34] ਕਰਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੁਹਮਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਬੰਜਰਾਂ ਹਿੱਸਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤੀਜਾਂ ਹਿੱਸਾ ਮੁਹਮਦ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[35] ਇੱਥੇ ਵਿੱਚ ਮੁਹਮਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਇਕ ਤਾਮਿਲ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਮੁਲਾਸਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਪੂਜਾ ਦੀ ਸਥਾਪਿਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।[36]

ਸਿਮੂਤੇਰਵਾਂ ਨੇ ਪੌਰਾਣਕ ਵੀਰ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਿਸੇ ਦੱਖ ਜਾਣ ਕਾਲ ਕਈ ਸਨ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸੀਤ ਅਤੇ ਅਸੀਤ ਵਿਚ ਭੇਦ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਸਾਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੱਧਰ ਨਾ ਪਿਆ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਟ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਮੁਹਮਦ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਾਲ ਲਭ ਪਿਆ। ਜੀਸ ਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿਸ ਤੇ ਕਿਸ ਦੁਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਭੇਦ-ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਢਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵਿਹਣਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਲਾਮ ਧਰਮ ਨੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜਾਤਪਾਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਨ। ਸੀਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਕਰ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਇਸ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧਿਆ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਖਾਏ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲਾਂ ਲਈ ਵੀ ਦੁਆਰ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਗਤਾਵਾਦ ਨੂੰ ਬੁਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਢਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਭਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ— ਸਰ ਅਤੇ ਅਸਰ ਦੇ ਕਾਮ ਕਾਜ। ਸਰ ਮੁਢਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਾਮ ਮਾਲਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।[37]

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਵਰਣ ਭੇਦ ਮੌਜੂਦ ਸਾ ਉੱਥੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਮਾਜ ਅਲੋਚਕ ਤਾਂਤ ਦੇ ਪਾਰੰਗਤ, ਨਿਰਿਆਕਾਰਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ

---

(34) ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਮੈਡੀਵਲ ਇੰਡੀਆ— ਸਰ. ਵੀ. ਵੈਦ-ਪੰਨਾ ੧੮੨.

(35) ਉਹੀ-ਪੰਨਾ ੧੮੩

(36) ਉਹੀ- ਪੰਨਾ- ੧੮੩, (37) ਕਾਸਟ ਐਂਡ ਕਲਾਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ—ਸੀ. ਐਸ. ਘੁਰੇ-ਪੰਨਾ ੯੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਨਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸੀ ਮੁਕਤੀ ਪੁਜਾ[ਕੜ]। ਮੁਕਤੀ ਪੁਜਾ ਦਾ ਸਨਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ[ਕ੦]। ਇਸ ਦੇ ਬੀਜ ਸਾਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ[ਪ੧] ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਣ ਵਿਕਾਸ ਬੁਧ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਉਤਪਤੀ ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਨਮ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ[ਪ੨]। ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ[ਪ੩]। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਪੁਜਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ। ਐਸੀ ਮੁਕਤੀਵਲੀ ਈਸਵੀ ਪੂਰਵ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ[ਪ੪]। ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜਿਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਵੈਦ ਸਾਹਿਤ[ਪ੫] ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤੇ ਐਸੀ ਮਦੀ ਪੁਰਖ ਸੀਤਮਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਪੁਜਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਬੋਧਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤੀ-ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਿਨਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਸਨਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਨਿੰਘਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਤ ਹੈ। ਪੁਰਾਣ ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲ ਜਾਣ ਲਗੀ। ਸਮਾਰਤ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕਿਆ। ਬੋਧਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰਤ ਪੂਜਾ ਢੰਗ ਦੇ ਮਲ ਸਰੂਪ ਲਗਪਗ ਐਸਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਤੰਤਰ ਮਤ ਤੋਂ ਤਿੰਨੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਗਈ। ਤਾਰਤਵਰਤ ਦੇ ਬੋਧ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧਰਮ ਲੋਟਾਮੁਕਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਰਦੇ। ਸੰਤਰੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਿਚ ਜਦ ਅਰਬ ਲੋਕ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹਿਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਬੁਧ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਕਤੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਬੁਧ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਿਨਾਂ ਦੀ ਹਾ ਅਕਲ ਤੇ ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਹਿਨਾਂ ਨੂੰ

(ਕ੍ਰ੍ਰ) ਵੈਦਿਕ ਮਾਇਥਾਲੋਜੀ-ਮੈਕਡਾਨਲ ਲਿਪਜ- ਸਟ੍ਰਾਸਬਰਗ, ੧੮੯੭, ਪੰਨਾ-੧੫੪.

(ਕ੦) ਕੈਨਨਾ ਬੀਨਲੈਪੀਜੀਆ ਆਫ ਹਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ, ਭਾਗ ੬, ਪੰ-੭੧੦.

(ਕ੧) ਹਿਸਾਸਨਰ ਆਫ ਇੰਡੀਆਜ- ਦੀ ਭਕਤੀ ਰਾਪਥਿਨਰ ਕਿਰਤ-ਪੰਨਾ ੩੭੦.

(ਕ੨) ਦੀ ਮਹਾਭਾਰਤ- ਏ ਕ੍ਰਿਟਿਸਿਜ਼ਮ- ਸੰ. ਬੀ. ਐਦ(੧੯੦੨), ਪੰ-੧੪੦

(ਕ੩) ਰਿਗ ਵੈਦ- ੨, ੩੩, ੯, ੧.

(ਕ੪) ਪ੍ਰੀਯਦਰਸ਼ਿਕਾ ਇਨ ਟਿੱਬਤ- ਲਾ ਵੈਲਸ, ਲੰਡਨ (੧੮੯੫), ਪੰ-੧੩.

(ਕ੫) ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਟੀਕੁਏਰੀ(੩੩) ੧੯੦੧, ਪੰਨਾ ੧੪੫.

(ਕ੬) ਸਤਾਬੋਧਿ- ਕਨਿੰਘਮ (੧੮੯੨) ਪੰਨਾ-੫੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੁਰ ਕਵਿਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।[47] ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੂਰਾ ਸੌਰਭੀਂ ਅੱਠਮੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰਬ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪੁਜ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਤਰ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਜਾ ਤੇ ਸੈਨਾ ਪਾਸ਼ਚਿਮੀ ਸ਼ੈਲੀਕ[48] ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅੱਠਵੀਂ ਮੁਸਜਿਦਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਕੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਹਿਸਟੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਬੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਜੀਦਾਂ ਸਨ।[49] ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਸਤੂ-ਕਹਿਣੇ ਅਦਿ ਵੀ ਚਾਹ ਵਧ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੂਜਾ ਅਦਿ ਦੇ ਵੰਡ ਵੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਂਤ ਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਸਜੀਦਾਂ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ, ਤਾਂਬੇ, ਪਿੱਤਲ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੰਦਿਰ ਲਾਹੌਰ ਬਹੁਦੇਵਚਾਦ ਮਹਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਮੁਲਜੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਮੁਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਮੁਸ਼ ਗਈ। ਇਕ ਇਕ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਮੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੁਵੇਨਸਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਰਿਫ਼ ਨੇ ਕੇਵਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ੧੪੫੪ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸੀ ਸੀ।[50] ਇਹਨਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।[51] ਸੋਮ ਨਾਥ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁਜਾਰੀ ਚੋਰੀ ਪੁਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਸਨ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਕੇਵਲ ਮੁਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਲੱਡਮੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸਥਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਇਕ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਾ ਧਨ ਦੌਲਤ ਜਮਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੋਮਨਾਥ[52] ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ

---

(੪੭) ਭਾਰਤ ਤੇ ਅਰਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ– ਅਨੁਵਾਦਕ ਰਾਮਚੰਦਰ ਵਰਮਾ, (੧੯੩੦) ਪੰਨਾ-੧੫੩-੨੦੫ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੭.

(੪੮) ਬਨਾਰਸ, ਦੀ ਸੈਕਰੇਡ ਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਹਿੰਦੂਜ਼– ਸ਼ੈਰਿਫ਼ ਕਿਤਾਬ (੧੮੬੯ ਲੰਡਨ) ਪੰ-੪੨.

(੪੯) ਅਰਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ (੧੯੩੦)–ਪੰਨਾ ੧੬੯.

(੫੦) ਹਿਯਾ– ਪੰਨਾ ੧੬੯.

(੫੧) ਚਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਮਿਤ ਏਲਫ਼ ਡਾਨ ਮਿਤ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼– ਭਾਗ ੪, ਇਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡੌਸਨ, ਪੰਨਾ-੧੮੧.

(੫੨) ਹਿਯਾ–ਪੰਨਾ-੧੮੧.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨੇ ਸੋਮਨਾਥ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਲੱਖ ਪਿਤਰਾਂ ਦੀ ਅਸਥੀਆਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਦਰ ਦੇ ਇਕ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੌ ਮਣ ਸੋਨੇ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਤੁਲਿਭ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘੰਟਿਆਲ ਟੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋਮਨਾਥ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੁੰਦਰ ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਸੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਅਪਾਰ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਧਨ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ, ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੱਗਾਂ ਦਾ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸੋਮਨਾਥ ਵਿੱਚ ਦੇਵਦਾਸੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸੋਮਨਾਥ[43] ਦੇ ਮੰਦਰ ਨਿਵਾਸ ਦਾ ਭੇਦ ਖੁਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਜਨਮ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਵੈਦਿਕ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।[44] ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਹੋਣ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਗੀਤ ਅਤੇ ਨਾਚ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੋਮਨਾਥ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਤਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਸੌ ਨਾਚੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਸੌ ਗਾਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਨਾਚ, ਗਾਣ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਚਹਿੰਦੇ ਸਨ।[44] ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿਕਾਇਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਚੋਲਵੰਸ਼ੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸੌ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਹਿਰੇ ਲਾਲ ਮਣਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਿਵਸਥਾ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।[45] ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀਆਂ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਾਤ੍ਰਾਂਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦਰਵੇਸ਼ੀਅਰ[47] ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਚੀਆਂ ਮੁਰਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪਈ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ।[48] ਇਹ ਪੂਰਣ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਜੀਵਨਬਿਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

---

(43) ਸਭਾਸਦਤੀ ਕਰਨ ਸਦਤੀਨ, ਭਾਗ ੮, ਐਲਫ ਮਨਮਥ ਨਾਥ ਮੁਖਰਜ, ਪੰ-੧੯੮੬, ਪਨ੧.

(44) ਕਈ ਕਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਗਾਹੀਂ ਪਿਸ਼ਾ ਕਰਾਂ ਹੈ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦੇਖੋ— ਸਭਾਸਦਤੀ ਕਰਨ ਸਦਤੀਨ, ਐਲਫ ਮਨਮਥ ਨਾਥ ਮੁਖਰਜ, ਕਲਾਦ, ਪੰ-੨੧੦.

(45) ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਈ ਇਟਸ ਔਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼—

(46) ਜਵਲੀ ਕੁਮ ਮਕਤਾਬ ਫ਼ੁ ਮਹੁਰ-ਪੁਸਤਕ (ਔਰਨ ੧੯੦੭)—ਪੰਨਾ-੯੮.

(47) ਦੈਕਸ਼ਨ ਦਾ. ਤੰ. ਦਰਵੈਸ਼ੀਅਰ—ਘੀ. ਬਾਲ ਦੁਆਰਾ— ਸੰਪਾਦਤ—ਪੰਨਾ- ੧੫੭.

(48) ਬੰਸੀ ਜਰਨਲਿਜ਼ਮ, ੧੦(੧੯੮੦)— ਪੰਨਾ ੧੨੮.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਵਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪੁਰਤੀ ਅਤੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਹਵਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋਵਾਨਾਸੀਆਂ ਤਰਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਦੀ ਦੋਸ਼ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਨੂੰ ਕਰਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਦੋਸ਼ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਤੋਂ ਕਰਮ ਮਾਤਰ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੁਜਾ ਦਾ ਰਸਮ ਕਰਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਧੂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਪਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੈਸ਼ਾ-ਪੇਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਧਯੁਗ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਪਰਵੇ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਸਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਤੇ ਹੀ ਬਸ ਕਹੀਂ ਕਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਵਹਸ਼ੀਆਂ ਰੁ-ਇਚਛਤੀਆਂ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਰ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਨੂੰ ਠੰਡੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਪੂਜਾ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਆਤਮਾ ਬਣਕੇ ਰਹ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਧਯੁਗ ਦੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੱਤ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਉੱਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬੜੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸਨ। ਪਰ ਮਧਯੁਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬੀਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕਾਰਣ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵਹੀਰੀ ਪੁਰੋਹਿਤ ਲੋਕ ਅਰਥ ਸਿਖਿਅਤ ਅਤੇ ਠਗ ਦੇ ਲੋਭੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਨਚਾਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਾਧਾਰਣ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨੇ ਚੁਰਾ ਤਰੁੰ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ। ਸੰਸਕਿਰਤਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾਤ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ। ਮਧਯੁਗ ਵਿੱਚ ਦੂਰਿਤ ਧਰਮ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਮ ਧਰਮ ਦਾ ਮੇਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ

---

(੫੯) ਐਲਤਸ ਸੰਪੋਰਟ, ਮਾਰਡਾ ਸ਼(੧੮੮੧)

(੬੦) ਇਲਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਪੋਲਟਿਸਿਜ਼ਮ ਆਫ਼ ਦੀ ਨਲਤ-ਈਵੋਲਟਨ ਪ੍ਰਿਜ਼ਮ੍ਹ ੧੮੮੭.

(੬੧) ਮੁਸਲਿਮ ਕੁਲ ਇਨ ਇੰਡੀਆ- ਪੀਰੂਵਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ- ਪੰਨਾ ਦਸਬ.

(੬੨) ਦਾਸੀਜ਼ਮ ਔਫ਼ ਕਾਸਟਵੇਸ ਆਫ਼ ਟੈਂਪਲਜ਼-ਔਫ਼ ਸ਼ਿਵ, ਸ਼ਿਵ, ਰਿਲੀਜੋ(ਕਲਕੱਤਾ), ੧੮੮੧, ਪੰ- ੧੧੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਰੇ ਦੁਵਿਜ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਸ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਸਭਤੋਂ ਪੋਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਿਥੇ ਕੁਝ ਪੋਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦਾ ਨਿਆਰਨ ਅੰਸ਼ ਲਈ ਹੋਇਆ। ਮਾਰਤ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਹਨ ਲਈ ਮਿਠ ਮਿਠ ਪੂਰਾਣ ਦੀ ਸਾਰਾ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪੂਰਾਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਸੋਮਨਾਥ ਦੇ ਸੈਦਰ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਸਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਂਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਪੁਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮੁਖਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਮੁਹਰਤ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਚਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਿਰ(ਪਰਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈਕ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵੱਲਾਂ ਦਾ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨਸੁਖੀ ਸਾਰੀ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਸਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਚਿਤਰ ਚਿਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਰਤੀਯ ਪੁਰਾਣਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾਂ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਸਨ। ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤੀਰਥ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਾ ਮਿਨੂ ਲਿਖਿਤ ਹਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵੱਖਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ ਕਿ ਤੀਰਥ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਆਪਣਾਂ ਨੇਤ੍ਰ ਆਦੀ ਜੀਤ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੀਤ ਕਰਵਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰ ਨਰਸਰੋਵਰ ਦੇ ਸੈਦਰ ਦੇ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਅਬਦੁਲ ਕੁਦੂਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਿਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਲੋਖੀਆਂ ਸੀ: ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੂਰਨ ਸਾਰਾ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਤਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪੂਜਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੂਰਨ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਇਕ ਵੈਦਾ ਦੇ ਸੈਦਰ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੈ ਚਾਲੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਸਾਰੇ ਸਾਰੇ ਸਿਸ਼ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੋਈ ਚਲਾ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤੀਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਤਮ ਹਤਿਆ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਰ ਪੂਰਾਣ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਰਨ ਅਤੇ ਮੈਤਿਕ ਕੀਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤਾਮ ਹਿੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਪ੍ਰਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਸਾਰਾਰ ਸਮਾਰੋਹ ਆਦਿ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚਲਾ ਦੇ ਵਿੱਤ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਨ।

---

(੬੩) ਚਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਇ ਹਿਜ਼ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼—ਐਲੀਅਟ ਐਂਡ ਡੌਸਨ, ਭਾਗ ੧, ਸਫ਼ਾ ੫੫੭।

(੬੪) ਉਹੀ ਜਰਨਲਆਫ ਦ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ(੧੮੮੩), ਪੰਨਾ ੪੭੦।

(੬੫) ਮਿਸਟਿਕ ਸੈਕਟਸ ਐਂਡ ਹੈਰੇਟਿਕਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ— ਮਸ ੧, ਪੰਨਾ ੧।

(੬੬) ਐਕਨਾਲੈਜਿਕਲ ਸੋਰਵੇ ਰਿਪੋਰਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਮਦਰਾਸ(੧੮੦੬), ਪੰ-੪੦੩।

(੬੭) ਪੁਰੀ-ਪੰਨਾ ੪੦੨, (੬੮) ਆਦਿ ਕਾ ਹੀ-ਸੋਰੀਜ਼ ਬੁਮਬਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪੰਨਾ ੨੧੩।

(੬੯) ਚਿਸਟਰੀ ਆਫ ਆਨਸ਼ਾ-ਸੋਟ-ਕਲਕਤਾ(੧੮੦੬) ਪੰ-੫੬, (੭੦) ਪੁਰੀ-

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਤਕਾਲੀਨ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਵਿਜ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲ ਸ਼ਦਰਾ ਪਾਸਥ ਸੀਵੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦੁਵਿਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰ-ਵੇਵਤਾ, ਪਰਾਜ-ਦੇਵਤਾ, ਕਲੀ-ਦੇਵਤਾ, ਵਿਨਾਯਕ, ਕੁਲ ਪੁੱਤ, ਕਲਸ ਆਦਿ ਅਣੇਕਾਂ ਲੋਕ ਮੁੱਢਾਂ ਦੇ ਤਾਮਸਿਕ ਪਾਸਨਾ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਵੈਦਿਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਸਾਤਵਿਕ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਜਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਤਾਮਸਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ[21] ਸੀ। ਨਤੀਜਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖਗਾਸ ਤਾਮਸ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਬਰ-ਵੇਵਤਾ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਣ ਬਰ-ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਤਾਂਤਿ ਸਾਧਨ ਚਲਾ ਚਧਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਨਤੀਜਨ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਾਧਨ ਦੇ ਵੈਦਿ ਆਪਣੇ ਨੀਜਸ ਕਰਵਿਆਂ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਚਿਰ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਲਗਾ ਕਰ ਲਿਦੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਉਸ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਅਣੇਕ ਪੂਜਾਵ ਨਾਲ ਚਲਾ ਦੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੁੱਖ ਸਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸੋ ਕੋਣ ਵਿਸ਼ਨ ਪਵਿੱਤਰ ਬਰ-ਵੇਵ ਦੇ ਸਿਰਖ ਕੰਟਰ ਦਾ ਸਤਤ ਜਾਪੇ ਹਨ, ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰ-ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਦ੍ਰੋਹੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।[22] ਮੁੰਦਰ ਬਰ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਵਿਦ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬਰ-ਵੇਵ ਨੂੰ ਕੰਟਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕਲ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨਾ ਛਾਹੀ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਲਈ ਭੋਜਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਾਰ ਤੇ ਸਿੱਕਲ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣਾ।[23] ਦੁਵਿਜ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਰ-ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਦੋਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਾਰਤੂ ਅਤੇ ਬਾਲਣਤ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਵਿਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੁਰਾਣ ਬਰਦਨ ਲੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਅਣੇਕ ਪੂਜਾਵ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਧਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੰਤਵਿਧੀਆਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਕਾਪੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।[24] ਦੁਵਿਜ ਲੋਕ ਪਰਮਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਬਰ-ਪਰਾਜ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।[25] ਵੈਦ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲੀ-ਦੇਵਤੇ ਵਿਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਲਾ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਨ ਸੀ। ਵਿਦ ਕੋਣ ਕਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਕਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲੀ ਦੇ ਦੋ ਕੋਇਲਾ ਬਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਨ। ਵਿਦ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

---

(੨੧) ਦ੍ਰਾਬੀਸ਼ਨ ਐਂਡ ਕਾਸਟਸ ਆਫ ਚੈਨਲ-ਐਂਡ, ਐਚ. ਰਿਸਲੇ ਲਿਖਤ(ਕਲਕੱਤਾ ੧੯੩੧), ਪੰਨਾ-੧੧੬

(੨੨) ਡਿਸਕ੍ਰਿਪਟਿਵ ਐਥਨੋਲੋਜੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ—ਡਾ. ਟੀ. ਵਾਲਟਨ—ਟੀਮਾ ੧੯੮, ੧੩੨, ੧੮੬, ੧੪੧, ੧੯੮

(੨੩) ਕੋਲਸ ਆਫ ਦੀ ਹਿਲ, ਕਾਸਟਸ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਇਬਸ ਆਫ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ—ਐਡਗਰ ਥਰਸਟਨ, ਖਿਲਤ, (੧੯੦੯)

(੨੪) ਦੇਖੋ ਡਿਸਕ੍ਰਿਪਟਿਵ ਐਥਨੋਲੋਜੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ— ਵਾਲਟਨ ਅਤੇ ਕੋਲਸ ਆਫ ਦੀ ਹਿਲ, ਕਾਸਟਸ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਇਬਸ ਆਫ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ।

(੨੫) ਡਿਸਕ੍ਰਿਪਟਿਵ ਐਥਨੋਲੋਜੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ, ਟੀ. ਵਾਲਟਨ(੧੮੭੨)ਪੰ-੧੩੫, ੧੮੭, ੨੦੧, ੨੧੪, ੨੧੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਗੋਤੀ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਜਨਮ ਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰ ਨਿਰਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਹੋ ਦੇ ਹਨ। ਤੁ ਹੁਣ ਤੀਕਾਂ ਅੰ ਸੰਤ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਾਂ ਵਾਲਾ ਲੱਗੇ। ਸਾਧਾਰਨ ਸਾਧਨ ਹਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤਰ ਦੇ ਨਾ ਦੁਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹੇ ਵੀਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰਹਿਆਂ ਸਨ। ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਨਤਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੁਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਅੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਸੰਤ ਹੋਰਾਂ ਨਿਰਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਧਾ, ਜਨਮ ਤੇ ਮੋਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਹਿਤ ਹਨ ਲਿਆ ਸੀ ਸਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਨਤਨ ਤੇ ਮੋਤਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਰਲ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਸੀ। ਪੋਤਰਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਤੁਲਸੀ ਪੁਜਾ, ਗੋਵਰਧਨ ਪੁਜਾ, ਗੰਗਾ ਪੁਜਾ, ਪਿੱਪਲ, ਬਜਰਹ, ਆਮਲਾ ਆਦਿ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਦੁਰਿਤ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕਲ ਸਰੂਪ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅੰ ਸੰਤ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਦੇ ਅਤਿਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁ ਕਰਨ ਕਰਨ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ, ਪਾਠ ਪੀਤੀ ਆਰਤੀ ਅਨੇਕ ਥਾਂ ਦੇ ਕਰਤ, ਗੁਰਬਾ, ਨੇਮ ਸੰਗਤਾਂ ਆਰਾਧ ਆਦਿ ਦੀ ਪਰਥਾ ਅਰਥ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਤਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਿਕ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਫਲਿਆਫੂਲਾ ਕਰੀ ਸਨਿ ਹਨ। ਸਿਖੀ ਦੁਖ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਕੋਝੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪਾਠ, ਜਾਪ, ਤਪਸ ਕਰਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋਗੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਜਿਥਾ ਸੋਚੀ ਸਮਝੇ ਸੰਤੁ ਕਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਘਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਆਤੀਤ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਅਨਰਥ ਹੀ ਸਾਮਣੇ ਆਣ ਲਗ ਪਏ। ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਖੰਡਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਦੇ ਬੋਧ ਦੇ ਨਾਲ ਤੇ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਇਹ ਜਿਜਿਕਤ ਵਾਸਤੀ

(ਸ੍ਰੰਸ) ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ-ਦੁਨਾ ਅਧਿਆਇ-ਸਲੋਕ ੧੦੧-੧੦੪

(੨੨) ਮੋਤੀ-ਅਧਿਆਇ ੩, ਸਲੋਕ ੯੮.

(੨੮) ਮੋਤੀ ਅਧਿਆਇ ੩, ਪੰ-੬੯

(੨੯) ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ- ਪੰਨਾ ੨੬੪.

(੮੦) ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ- ਸਲੋਕ ੧੧੬-੧੨੫.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਰਖਜੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗਏ। ਹੋਰ ਸੀ ਅਨੇਕ ਸੰਪੂਰਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ। ਇਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪਾਰੀਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਨੇ ਕੁਝ ਕਰੀ ਸਕਣ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮੀ ਜਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹੋ ਸੀ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਨਿਯਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਖੀਰ ਦੇ ਅਰਥਾਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਬਾਬਤਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਸੰਨ ੧੭੬੦ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੂਰਨਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਤਰਾਂ ਵਿਚਲਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਅਸੀ ਦੇਖੀ ਸਕਦੇ। ਏਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅਤਰੇਵ ਹੈ ਕਿਆ। ਇਹ ਅਤਰੇਵ ਕਿਸੇਤਰਾ ਦਾ ਹੈ ਸੂਖ ਕਿਵੇਂ ਹਲਕ ਹਿਆ। ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਰਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਅਠਾਰਾਂ ਹਵਾਲਾ ਦਾ ਕਿਤਾ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਤਰਕਪੂਰਨ ਅਸਤੁਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਸਾਡੇ ਅਧਾਰੀ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੁੰਦਰ ਹੁਕਮਨੇਜ਼ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰਕਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਣ ਦੇ ਲਈ ਆਪ ਅਨੰਦ ਸਮਝਾਣ ਕਰੇ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਆਸਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੀ ਤੇ ਹਰਕਤ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਲਾਮ ਕਰਿਆਵਾ ਹੋ ਗਈ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਸਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਚੁਣੇ ਹਨ:—

ਕਈ ਜਿਮਕਾਰਾ ਪਾਰ ਤਰਮਾਰ ਤਰਿ ਹਾਰਤੀ ਮੁਮਕਾਰ ਨਾਮਾਰਾ॥ ੮/੭॥

ਇੰਜ ਤਾਂ ਹਾਰ ਸੀ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਚਮਕਾਰੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਰਮਾਰ ਵਾਲਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸੀਮਿਆਂ ਕਰਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕਾਰਾ ਮੇਰਾ ਹੈ ਹੀ ਖ ਚਮਕੀ ਹੈ। ਸੋ ਚਰਿਸਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਹ ਹੁਕਮ ਹਾਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਸਨੂੰ

---

(੮੧) ਅਰਥ ਤੇ ਭਾਵਤ ਦੇ ਸੰਸ਼ੋਧ— ਪੰਨਾ-੧੮-੧੯

(੮੨) ਏਤਿਹਾਸਿਕ ਗੋਸਟਚਿਤ੍ਰ— ੭੮੮-੧੮੩੯, ਅਮ. ਯੂ. ਪੰਜਾ.

(੮੩) ਚਿਸਟਸਾ ਆਫ਼ ਪਿੰਗਲਾਜ਼ ਐਂਡ ਏਲਫ਼ ਬਾਏ ਹਿਲਟਨ ਐਂਡ ਚਿਸਟੋਲਾਜਚਿਤ੍ਰ—
ਬੀਤਲਾਫ਼ ਐਂਡ ਰਮੈਨਸ— ਭਾਗ ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੇ ਚਿਕਰ ਕੀਤੇ ਹੋਣੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਥੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਕਾ ਦੂਜੇ ਕਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਹਵੇ ਹਨ, ਇਸਲਈ ਅਗਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਸਿਆਰ ਹੈ। ਕੋਲ ਕੀ ਅਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵਰਤ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:—

ਕਾਸੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ ਤੁਲਹਾ ਕਾਰ ਨੀਤ ਹੁਣੇ ਖਾਹੀ।
ਪਰਸਾ ਸੀਤਾ ਕਾਲਕ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਤੁਸੀਂਤ ਪੁਖੀਂ ਅਲਾਹੀ।
ਛੁਟੇ ਸਾਰ ਕਾਰੀਹੇ ਨੇਤਰ ਹੁਣ ਵਹੁਤ ਵਿਰਿਤ ਸਾਹੀ।
ਨੇਕਰ ਚੋਰ ਅਗਾਂ ਨਿਤ ਹੁਣ ਹੁਣ ਕਹਾਂ ਨਿਆਰੀ ਸਾਹੀ।
ਕਾਹੀ ਦੋਵੇ ਵਿਚੁਕਤਾ ਕੈਸੇ ਦੇ ਦੋ ਕੋਲ ਕਾਹੀ।
ਨਿਸਚੂ ਪੁਰਖੁ ਦਾਸ ਨਿਤ ਹੀਣੇ ਅਗਿ ਨਿਕਾ ਸਾਹੀ।
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਾਸ ਸਾ ਮੰਨੇ॥ ੧/੩੦॥

ਕਾਲਪਿਕ ਵਿਚੋਕਤਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਾਫੀ ਤੁਲਹਾਨ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀ ਪੂਰੀ ਹਦ ਕੀਤ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚੁਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਨਮ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਲਪਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਾ ਕਰਾ ਸਾ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀ ਅਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਿਰਾਂ ਦੇ ਪਰਾਲ ਵਿਚ ਹੁਣੇ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਨਹੁਲ ਹਲ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਾਰ ਦੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੁਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪੁਨਰਜਨਮ ਸਭ ਕਾਂ ਹੁਣੇ ਪਾਸੇ ਪੁਨਰਜਨਮਾਂ ਦਾਤਾ ਕਾਰਜ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸਾਰ ਕਿਤ ਕਿਥੇ ਹੁਣਤ ਦੇ ਨੇਤ ਕਿਵੇ ਸਨ, ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਕਿਸਤ ਕੀ ਲੈਣੇ ਆਇ ਦਾ ਅਰਾਮ ਦਾ ਪੁਰਾਣ ਹਵੇਲੇ ਸਨ। ਕੋਲ ਕੀ ਅਸੀ ਹਾਂ ਕਿਆ ਸੀ, ਕਾ ਦਸਮ ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਨਮ ਮਹਿਰ ਮਹਿਰ ਅਸੀ ਹਵੇ ਸਨ:—

ਕਾਰਣ ਕਰਮ ਕਰਹਿ ਮਨੁਹ ਕਾ ਸਭ ਕਿਸ ਕਿਸੇ ਪੁਨਰ ਮਾਰਾਣੀ।
ਪੁਰੀ ਲਖੀਸੀ ਤਹੰਦਾ ਸਿੰਘੀ ਕਾ ਤਹੰਦੇ ਕਿਸਾਣੀ।
ਕੀਤ ਨਾਸਕਰ ਵਿਚੁਕਾਂ ਕੇਤਾ ਕਾਰਾ ਪੁਨਰਜਨਮੀ।
ਤੁਸੀਤ ਪੁਨਰਜਨਮ ਦਾ ਕਿਸਤ ਸੁ ਸਿੰਘ ਕੇਤਾ।
ਸਾਸ ਦਸੀਸ ਤਣਾ ਕਿਤੇ ਕਿਸ ਕਾਸ ਪੁਨਰ ਕਾਰ ਪੁਰਾਣੀ।
ਕੋਣ ਹਵੇਲ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਸੋਈ ਕਾਲਤ ਦੁਖ ਸੈਲਾਣੀ।
ਸਭ ਕਿਸ ਦੀ ਕਹਿ ਕਿਸਾ ਮਹਿਰ ਮਹਿਰ ਸਾਰਥਕ ਮਹੁਲਾਣੀ।
ਨਿਰੋਂ ਨ ਨਿਰੀ ਸਾਰਣ ਸਾਰੀ॥ ੧/੮੧॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਕਥਿਤ ਪੁਸ਼ਕਾਰਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਖੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:-

ਜਹੁ ਆਪਣੇ ਸੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁਲਾਂਤਰ ਜਾ ਦੀ ਲਈ ਪੁਰੀਮਤ ਆਵਾ।
ਤੇਮ ਸਹੀਜਤ ਸੈਲ ਰਚਿ ਜਹੁ ਤਿਨ ਤੇਮ ਤਿਵੇ ਪਧਾਵਾ।
ਦੇਵੀ, ਦਤਾ, ਕਮਾਰੂ ਰਚਿ ਜਹਾਨੀ ਤੈਰ ਦੀਆ ਸੈਸਾਰਾ।
ਪੀਰ ਪਿਹੀਕ ਅੰਗਾਰੇ ਕੂੰਨੇ ਤੁਰਤ ਜਹੁ ਤੇਮ ਸਕਾਰਾ।
ਠਾਕੁਰ ਤੁਆਰੇ ਵਰਾਹ ਪੈ ਜਿਹ ਭੂਮੀ ਆਸੰਤ ਤੋਲਾ।
ਮਾਰਕ ਜਹੁ ਕਰਤਾਰ ਤੁ ਜਹਾ ਤੋਲ ਪਾਪ ਪਿਛਾਰਾ।
ਹਾਵੈਰ ਪੁਸ਼ਕਰ ਵਿਦਆਣੀ ਪੁਆ ਜੋਗੇ ਤੁਰੁਸਤ ਕਾਰਾ।
ਪਾਪੀ ਦਾ ਸਕਤਿਸ਼ਾ ਸਕਾਰਾ॥ ੧/੨੦॥

ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਾਂਚ ਸਦੀ ਪੋਰਾਣਕ ਕਾਲ ਤਕ ਲਿਖਾ ਸੀ। ਜੋ ਹੋਰ ਸਿਖ-ਪੁਸਤਕ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰਾ ਕੋਈ ਤੇ ਹੋਰਾ ਮਤਾਂਤਰ ਦਾ ਪੁਸਤਕ ਸੀ। ਜੋ ਹੋਰਾ ਤੇ ਪੈਰ ਦਾ ਪਾਰਥ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰਾ ਸਿਖ-ਸੁਰ ਅਤੇ ਵਰਤ ਕਾ ਨਾ ਤੋ ਪੂਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਅਰਥੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੀ ਹੋਰਾ ਧਰਮ ਦਾਨ ਤੋ ਪੂਰੀਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸਤ ਦਿਖ ਸਕਾ ਕੀਲ ਤੋ ਦਿਤਾ ਸਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹਮੀ, ਤੋਂ ਤੋ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਤਿਕਾਂ ਦਿਖ ਸਾਰਾ ਕਰੇ ਸਕਤ:-

ਅ ਕਿਨੈ ਪੁਸਤਕੀ ਲਿਖਾ ਤੁੰਨ ਹੋਰਾ ਹੋਰਾ ਮਤੁ ਪੁਸਤਿ।
ਤੈਰੂ ਪੈਰੂ ਪਾਰਥ ਕਰਿ ਕਰਮ ਹੋਰਾ ਹੋਰੂ ਸਾਰ ਕਰਤਿ।
ਅਧੋ ਤਾ ਧੋਰਿ ਪੈਰਿ ਪੈ ਤਾਰੀ ਸਾਰੀ ਧਰਮ ਸਕਰਤਿ।
ਹੋਰਾ ਪੂਜੇ ਦੇਹੁਰਾ ਹੋਰਾ ਧਰਿ ਅਰਾਹੂ ਮਸਤਿ।
ਪੂਰੇ ਪਰਾ ਤਿਸਤੀ ਸਾਰਾਰਾ ਹੋਰਾ ਤਿਸਾਰਤਿ।
ਹੋਰਾ ਸਰਮੀ ਧਰਮ ਕੁਲਤੀ॥ ੧/੧੮॥

ਇਸ ਸਕੋਂ ਦਾ ਸਤ-ਸੀ ਦਾ ਤਿਹਾਸ ਕਿਸ ਪੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋ ਪੂਰਾ ਹੈ ਹੋਰ ਸਕਲ ਆਸਕਤ, ਕੀਲ ਕੋਲ ਦੇ ਮਹੁਸਾ ਕਰਮਾਤੇ ਕਥਿ ਤੋ ਹੀ ਤਿਹਿਕਤੀ ਦਾ ਮਰੋਵਰ ਸਾਕੀ ਦਿਹੇ ਸਕ। ਪਾਰਾ ਤੁਰਾਸਾਰ ਸਾ ਦੇ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਿਸ:-

ਸਾਹੇ ਸਕੁਤ ਸ਼ਬਾਵਤੇ ਤੁ ਪੂਰੇ ਤਰਤਾ ਤਾਰਿਕ ਜੀਤਾਰਾ।
ਕਰਾਵ ਦੂਰੇ ਅਤੀਸਿਕਾਂ ਕਾਰੋਤੇ ਪਾਸਥ ਪਸਤਾਰ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੋਈ ਕੁਤੇ ਚਿੰਤਿਆਂ ਦਿਨ ਮਸਾਲੇ ਗਿਦੜ ਜਾਣ।
ਨਾਰਿ ਪੁਰਖ ਪਾਣੀ ਅਗਨਿ ਪਿੰਡ ਪੰਦ ਇਸਤੀ ਜਾਣ।
ਪਿੰਡ ਦਾ ਰ ਕੋਈ ਕਰਮ ਨਿਰਮੂਲ ਸਹਿਸਾ ਮੰਸਾਰ।
ਵਲ ਛਲ ਕਰ ਨਿਰਮਾਣ ਲਖ ਝੂਠ ਪੁੰਮੀ ਨਿਤ ਵਧੇ ਅਹਾਰ।
ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖ ਫਲ ਪਾਇ ਜੋਤਾ॥ ੫/੮॥

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕੋ ਸਮਰਥ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ— ਜੋ ਕਿ ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਸਤੇ ਤੁੰ ਆਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਸਮਝੇ ਹਾਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਭਗਤ ਮੰਝਿਲ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਦੇਣ •

(ਵਿਚਾਰ ਪੱਖ)

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸੇ ਜਾ ਦੇਸ਼ ਸਿਰ ਬਲੀਆਂ ਪੂਰਨ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਦੇ; ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋ ਦਖਣ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੋਇਆ, ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਜਿਸੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਦੇਣ ਦੋ ਪੱਖੀ ਹੈ— ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਅਸਿੱਧੀ, ਸਾਹਿਤ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁੱਢਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ, ਮੁੱਢਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਯੋਗਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ, ਮੁੱਢਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਰੂਪਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਮੁੱਢਾਂ ਦੀ ਬੁਧ ਵੇਖਾ ਵਿਚ ਨਿਯਮ ਨਿਰਮਾਣ। ਜਾਂ ਇੰਜ ਆਖੇ ਤੋ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੂਝਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਕੀਤਾ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਸਗੋਂ ਹੋਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਕੋਝਿਆ ਸਗੋਂ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੋਮੁਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਮੀਰੀ ਲਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਕੀਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੌਰ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਵਤਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਕਹਾਂ ਸੀ, ਜਿਹਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਾਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰਹਰੀ ਸੀਲ ਕਰ ਦੀ— ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਗਤਵਾਦ ਭਗਤ ਦੀ ਜਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਦੇ ਅਲਵਾਰ ਭਗਤ ਜਿਸ ਰੰਗ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਸਨ, ਜਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸਮਰੂਪੀ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਭੋ ਵਿੱਚ ਜਦ ਭਾਗਵਤ ਰਸਮ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਰੋਧ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਵਾਲ ਅਤੇ ਅਰਦੋਜਵਾਦ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਪੁਰਖ ਜਗਤੇ ਸੀਪੁਰ ਦੀ ਤਿਸੇ ਅਰਦੋਜਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਭ ਸਿਧਨਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਚਲ ਕੇ ਸੀਪੁਰ ਜਗਤ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਬੁਧ ਨੂੰ ਭਗਤਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਹਿਰਦਾਰਥਾਸਾਰ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਜਿਸਨਤ ਮਾਰਗ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਤਿਰਮਾਂ ਸੀਪੁਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਜਿਸਨਤ ਮਾਰਗ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਨੁਕਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਹ ਮੰਨ ਮੰਡੇ ਚਲ ਕੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਸਾਮਦ ਵਿਚ ਰਚੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਨੁਕਤਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਤਿਰੋਲ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਰਤਣ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਪਰਿਣਾਮ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੰਮ, ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਮੂਰਤੀਪੂਜਾ ਬਦਲਿਆ।

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਧ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਲੋੜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਅਰਥ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣਾਂ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਕਟ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੇਖਣਾ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ? ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਬਣ ?

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹੁਣ ਭਗਤ ਵੇਦ ਜੀ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ[2] ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ

---

(੧) (ੳ) ਰਾਮਾਨੁਜ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਸੀਪੁਰ।
(ਅ) ਮਾਧਵਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸੀਪੁਰ।
(ੲ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਰੁਦਰ ਸੀਪੁਰ।
(ਸ) ਨਿੰਮਬਾਦਿਤ ਆਚਾਰੀਆ ਦਾ ਸਨਤਕੁਮਾਰ ਸੀਪੁਰ।

(੨) ਓਂ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਭਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤੀ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਗੁਣ— ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇਹੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਾਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੇ ਹੀ ਮੁੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਸਾਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਸਗੁਣ ਦੋਹਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਗੁਣ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਗੁਣ ਵੀ। ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਹੈ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਜਿਨਾਸ਼ (ਅਮੂਰਤ) ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ— ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਗੁਣ— ਉਹ ਆਪ ਹਨ[4]। ਜੋ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਹੈ[5]। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ[6], ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ

---

(੩) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਖੋ:
ਡੀ ਵਿਨੋਦ ਸਹਤੀ ਅਤੇ ਅਦਿ ਪੁਰਖ— ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੫-੩੭੯.

(੪) ਅਵਿਗਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਆਪੇ, ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਥਾਪਾ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ-੯੪੩)

(੫) ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਆਪੇ ਆਪਿ ਤਹ ਪ ਨੀ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਹੋਇ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਝ ਮ:੩, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

(੬) ਤੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਤੂੰ ਸਰਗੁਣੈ॥ ੨॥ ੫॥ ੧੭੩॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਗ੍ਰੰ.ਸਾ.ਗੂਜਰੀ ਕਬੀਰ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ:੫, ਪੰਨਾ-੫੨੬)
ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੰਜਨਾ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਗ੍ਰੰ.ਸਾ.ਗੂਜਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ. ੫੮੦)
ਨਿਰੰਜਨ ਆਕਾਰ ਆਪਿ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਦੇ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਗ੍ਰੰ.ਸਾ.ਗੂਜਰੀ ਕਬੀਰ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ:੫, ਪੰ.੫੫੩)
ਨਿਰਗੁਣ ਆਪਿ ਸਰਗੁਣ ਭੀ ਓਹੀ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਸਭਸੈ ਮੋਹੀ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਗ੍ਰੰ.ਸਾ.ਗੂਜਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰਨਾ-੪੮੭)
ਤੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਸੁਖਦਾਤਾ ਤੂੰ ਨਿਰਬਾਣੁ ਨਰੰਜਨਾ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ॥
(ਮਾਝ ਮ:੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿਣੇ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸੇ ਕੋਲ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਜਿਸੇ ਕੋਲ ਸਗੁਣ ? ਪਰ ਮੇਰਾ ਮੁਆਮਲੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਚਿਕਾ ਹੈ।

ਏ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਗੁਣ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ-ਸਰੂਪ ਸੁਆਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਵਤਾਰ ਕਹਾਂ ਆਇਆ।

ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਾਂ ਮਰਿਯਾਦਾ, ਸਮਾਂ ਸਿਮਰਤੀ, ਸਮੇਂ ਸਥਤ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਈ ਦਾ ਵਰਤਾਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪੁਤ ਹੀ ਜੋ ਸਿਮਰਤੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਲਗ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪੁਤ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਦੀ ਵਰਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਲ ਦੀ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਵਿਲੀਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :-

- ਪੂਰਬ ਤੇ ਹੋਏ ਪੂਰਬ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣਿਆ
  (ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਮ:੪, ਪੰ-੨੮੬)
- ਤੁਹ ਤੇ ਹੋਆ ਤੁਝ ਮਾਹਿ ਸਮਾਵਣਿਆ॥
  (ਮਾਰੂ ਮ:੧, ਪੰ-੧੦੩੫)
- ਜਿਮ ਤੇ ਹੋਆ ਤਿਆਰੋ ਜਿਹਬੈ॥"
  (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੨੦)
- ਤੁਹ ਮਾਹੀ ਜਿਮਨਾ ਮਾਹੀ ਜੋਹਾ"॥
  (ਮਾਰੂ ਮ:੩, ਪੰ-੧੧੨)
- ਜਿਮਿ ਜਿਮਿ ਆਵਾ ਤਿਮਿ ਤੁਮਿ ਜੋਹਾ"॥
  (ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-ਬਖੰ)
- "ਜਿਹਸੁ ਤੇ ਹੋਇਓ ਅਰੰਭਾ ਸਾਕਲ ਏਹਸੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ ਸਿਹੁੰ"॥
  (ਮਾਝ ਮ:੪, ਪੰ-੧੩੧)

---

(੭) ਬਾਝਿ ਨਿਰਗੁਣ ਹੋਰ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ਜਿਨਿ ਤੁਮਾਮਹਿ ਮੋਹਾ॥
(ਟਿਕਾ ਨ ਮ:੫, ਪੰ-੮੨੭)

(੮) ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵੀ ਜਾ ਤਿਸਹਿ ਪਿਆਰੀ॥ ਆਪਨੜੇ ਤਨ ਕਹੀ ਸਮਾਰੀ॥ ੧॥ਰਹਾ॥
(ਸੁਹਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੮੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਜੀ ਤੋਪਜੀ ਅਤੇ ਭੈਆ ਪੈਰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚੋ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਨਾ ਸਾਰੂ ਪੋਥਿਨਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੋਥਿਨਾਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖੀ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਅਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਪ ਦੇ ਸਹਲੀਆਂ ਜੀ ਹਨੂਮਾਨ ਚਿਤਰਾਂਗਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਤੋਪ ਜਹੁੰ ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਂ ਵਿੰਨ ਤਿੰਨ ਦੇਵਾਂ, ਦੁਰਾ, ਤੋਪਜੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਜਿਸ ਤੋਪਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ ਤੋਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੋਥਿਨਾਮ ਵਿੱਚ ਇਕ ਥੋਕ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਜਹੁੰ ਅਗਨੀ ਜਿਸੇ ਦੈਤ ਸਾਹਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਰ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਰਚਦੇ ਹੈ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਦ ਵੀਰਭਦ੍ਰਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਤੋਪ ਤੋਪਜੀ ਨੂੰ ਚੁਰਿਟ ਵੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨਿਕਲ ਦੇ ਅਨਦੇ ਸਮਾਰ ਕਰਨ ਲਿਖ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹੈ ਤੋਪੀ ਜਹੁੰ ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੋਪ ਵਿੱਚ ਤੋਪਜੀ ਭੈਆ ਵਾ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਮਾਂ ਪਰਾਸ਼ਰ ਤੋਪਮ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮ ਅਰਥਾਤ ਤੋਪਮ ਦੇ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਤੋਪਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੋਪ ਅਧਿਆਤਮ ਜਹੁੰ ਪ੍ਰਥਮ ਦੇ ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਾਰੀ ਜਿਹਨਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪੱਸ਼ਿਮ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਦੱਸ ਪਾਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਪ੍ਰਥਮ ਜਿਵਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਰਾਨ ਬੀਯਤਾਲ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਸੀ, ਨਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੀ ਨਾ ਅਨਾਮਨ, ਨਾ ਦੌਰ ਨਾ ਸੁਰਜ, ਨਾ ਦਿਨ ਨਾ ਰੈਣ, ਨਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਹਵਾ, ਵੇਦ-ਪੁਰਾਣ, ਸਿਮ੍ਰਤ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਪ੍ਰਥਮ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ ਹੁਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਕੇਵਲ ਅਤੁਲ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਸੀ। ਹੋਰ ਅਲਖ ਅਗੋਚਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।[12] ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕਾਰਣ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਜਿਹਨਾ ਵਿਗਿਆਨ ਤਰਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਚਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤਦੋਂ ਅਰਬਾਂ ਖੁਰਬ ਖੁਰਬ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਕਰੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨੀਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਅਨਾਮਨ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਕਰੋਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦੇ ਕੋਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਵੀ ਕੋਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੇ ਕੁਝ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਇਕੱਲਾ ਇਕ ਹੀ ਸੀ।[13] ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਣ ਨਾ ਪਿਲ ਦੇ ਪਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

---

(੮) ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੋਥਿਨਾਮ, ਪ੍ਰਿਸ਼ਠ ੨, ਪੰਕਤ ੧ ਸੈਕਤ ੧

(੧੦) ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੋਥਿਨਾਮ, ਪ੍ਰਿਸ਼ਠ ੧, ਪੰਕਤ ੧, ਸੈਕਤ ੨

(੧੧) ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ, ਅਧਿਆਇ ੮, ਸਲੋਕ ੧੮.

(੧੨) ਅਰਸਦ ਨਰਬਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ।। ਜਰਿਨ ਨ ਰਚਨਾ ਪੁਰਸ਼ ਅਧਾਰ।।

(ਅਨਵਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਜੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਅਰਥ ਦੇ ਸ਼ਿਲਕ ਕੁਝ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਅਸੀਜਕ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹੇਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਹੀ ਸੀ,

---

ਨਾ ਚਿਤੁ ਚੋਰਿ ਨ ਧੰਨੁ ਨਾ ਮੁਹਸ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਅਗਾਧਿ॥੧॥
ਮਨਾ ਨ ਜਾਨੈ ਪੂਜ ਨਾ ਪਾਨੀ ਪੋਖਿ ਅਘੰਨ ਨ ਮਜਨ ਜਾਤੀ॥
ਓਹ ਪਾਰਜਾਤ ਸਮਤ ਨਹੀਂ ਸਾਵਲ ਨਹੀ ਨ ਸੰਤੁ ਜਹਾਜਿਦਾ॥੨॥
ਨਾ ਜੁਗਿ ਮੁਕਤੁ ਮਨੁ ਪਰਿਯਾਲਾ ਓਹੁ ਤਿਸਹੁ ਨਹੀ ਪੈ ਨਾਲਾ॥
ਕਰਤੁ ਸੁਕਰਤੁ ਨਹੀ ਸੰਮਨੁ ਮਾਣਾ ਨ ਪੈ ਮਨਿ ਨਾ ਜਾਨਿਦਾ॥੩॥
ਦੂਖਮ ਨਿਵਾਨ ਮਨੀਸ ਨ ਹੋਤੀ ਅਸਤੁ ਨ ਦੀਨੀ ਦੋਹੇ ਸੋਤਾ॥
ਨਾਸਿ ਪੁਰਖ ਨਹੀ ਸਜਿਨ ਨ ਜਨਮਾ ਨਾ ਸੋ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਨਿਦਾ॥੪॥
ਨਾ ਜਹਿ ਜਾਨੀ ਮੁਨੀ ਨਹ ਜਾਨੀ ਨਾ ਜਹਿ ਸਿਧ ਸਮਿਧ ਸੁਖਦਾਸੀ॥
ਸੋਲਾ ਸਿਲਸ ਵੈਸੁ ਨ ਹੋਤਾ ਨਾ ਹੈ ਕਬੁ ਨਹਾਨਿਦਾ॥
ਜਹ ਰੁਪ ਰੰਜਸ ਨ ਬੁਤ ਪੁਜਾ ਨਾ ਹੈ ਅਧਿ ਵਖਨਿ ਦੁਜਾ॥
ਅਯੋ ਅਧਿ ਪੈਪਾਸਿ ਜਿਸਮੈ ਅਯੋ ਲੋਮਨਿ ਪਾਨਿਦਾ॥੫॥
ਨ ਮੁਚਿ ਸੋਸ ਮੁਲਸੀ ਮਲਾਰੰਧੀਆ ਕਾਰੁ ਨ ਵੈਦੁ ਹੋਕਾਲਾ॥
ਤੈਤੁ ਸੋਤੁ ਪਾਖਿਡ ਨ ਹੋਤਾ ਨਾ ਹੈ ਸੈਤੁ ਦਜਾਨਿਦਾ॥੬॥
ਲਖਮ ਧਰਮ ਨਹੀ ਮਾਖਿਆ ਮਾਪੀ ਜਿਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਦੀਨੇ ਮਾਪੀ॥
ਮਮਤਾ ਸਬਦੁ ਬਾਦੁ ਨਹੀ ਮਾਖੀ ਨਾ ਹੈ ਕਿਸੀ ਨਿਮਾਨਿਦਾ॥੮॥
ਨਿਰੰਦ ਨਿੰਦੁ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਨ ਜਿਦੈ ਨ ਜਹਿ ਵੈਰਖੁ ਨਾ ਮਾਨੀਐ॥
ਨਾ ਜਹਿ ਜਿਆਨੁ ਨਿਆਨੁ ਕੁਲ ਪਾਤਿ ਨਾ ਲੈ ਕਥਨ ਨਹਾਨਿਦਾ॥੯॥
ਬਰਨ ਭੇਖ ਨਹੀ ਖੁਧਮ ਮਾਤੁ ਚੋਟੁ ਨ ਦੋਹਰ ਕੀ ਜਾਨਿਤੁ॥
ਹੈਮ ਜਾਤ ਨਹੀ ਤਰਬਿ ਸਾਵਤੁ ਨਾ ਹੈ ਪੁਜਾ ਲਾਨਿਦਾ॥੧੦॥
ਨਾ ਹੈ ਪੁਰਾ ਨਾ ਹੈ ਗਾਸੀ ਨਾ ਹੈ ਸੇਖ ਮਸਾਇਖੁ ਧਾਸੀ॥
ਬਖਸੀਅਤਿ ਕਬੀ ਨ ਧੰਮੈ ਪੁਤੈਆ ਨਾ ਹੈ ਕਰਨ ਕਰਾਨਿਦਾ॥ ੧੧॥
ਭਾਨੀ ਨ ਭਰਤੇ ਨਾ ਜਿਸ ਸਕਤੀ ਸਾਸਤੁ ਮੰਤੁ ਜਿਹ ਨਹੀ ਕਲਤੇ॥
ਅਯੋ ਸਾਨੁ ਅਯੋ ਵਰਸਦਾ ਅਯੋ ਦਿਹੈ ਜਾਨਿਦਾ॥ ੧੨॥
ਭੇਖ ਕਰੇਦੁ ਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਬੁਸਤ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ਵੇ ਨਹੀ ਆਸਤ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਰਤਾ ਅਯੋ ਅਨੇਕਾਂ ਅਯੋ ਸਿਲਪੁ ਲਖੀਨਿਦਾ॥ ੧੩॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਃ ੧, ਪੰ-੧੦੭੫-੭੬)

ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਪਛਾਣਿਹਿ ਜਬਹੁ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਅਗੈ ਅਸੁਰਤਿ ਅਪਿ ਰਹੈ ਸੋ ਰਹੈ ਸੁ ਹੋਇ॥

(ਜਪੁਜੀ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੁਨ ਅਤੇ ਅਵਿਚਲੁਪ-ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਬ ਕਿਥੇ ਸੀ ? ਉਤਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨੂਰ(ਸੰਕਲਪ) ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਥੰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਦਾ। ਫਰੀਦ ਨੇ ਰਬ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਲੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਰਬਦਰਾਬ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਸੈਂ ? ਰਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਗੁਪਤ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਜਾਹਿਰ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚ ਦਿਤੀ।[13]

ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਧਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਪਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਭੇਦ-ਅਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਗੰਮ ਅਤੇ ਅੰਦ-ਅਵਸਥਾ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਲਿਖਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ।[14]

ਕੁਝ ਕਾਲਖ ਫੇਰ ਸਾਂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਕੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਸੀ, ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਤਦਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਯਾਂ ਸੁਯਾਂ ਤੋਂ ਤਾਰੀ(ਨਿਆਰਾ) ਕਰਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ।[15] ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਤ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦਾ ਵੀ ਕਥਨ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਾਰਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਕਲਿਪਤ ਸੀ।

(ਤਦਹੁ ਨ ਆਕਾਸੁ ਨ ਪਾਤਾਲੁ ਨ ਜਲੁ ਥਲੁ ਕੋਇ॥
ਤਦਹੁ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨ ਕਰਮੁ ਉਪਜਿ ਹੋਇ॥
ਜਿਉ ਤਿਸੁ ਭਾਣੇ ਤਿਵੈ ਚਲਾਏ ਤਿਉ ਤਿਸ ਭਾਣਾ ਨ ਹੋਇ॥੧॥
(ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੩, ਪੰ-੯੦੯)

ਅਤੇ

ਸੁਖ ਸਹਜੋ ਰਚਿਓ ਸਭ ਕਿਛੁ ਵਰਤਿਆ ਸੰਤਨ ਹਰਿ॥
ਓਹੁ ਏਹੁ ਪੁਰਾਨ ਨ ਸਾਸਤ੍ਰਾ ਆਪੇ ਕਰਿ ਕਰਿ ਲਹੈ ਹਰਿ॥
ਏਹਾ ਤਾਰੀ ਕਾਇ ਆਪਿ ਸਭਨੀ[17] ਜਾਗਹਿ॥੧॥
(ਵਾਰ ਸਿਰੀਰਾਗ ਮ:੪, ਪੰ-੯੪੪)

(੧੩) ਸਿਰਜਣਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ, ਸੰਤਰ ਵਜ਼ਾਰਤ,
ਸਾਹਿਤਕ ਮੰਡਲ, ਸਿਰਸਾ ਹਰਿਆਣਾ।
(੧੪) ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਈਚਾਰਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ ੧-੩੨
(੧੫) ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ, ਅਧਿਆਇ ੧, ਸਲੋਕ ੫
(੧੬) ਕੈਤੇ ਸੁਰ ਵਰਤੇ ਜੁਗਾਹੇ॥ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ਭਵਣ ਸਭਾਹੇ॥
(ਅਗਲਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਕਰਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ। ਹਵਾ ਅਤੇ ਜਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਦੇ ਮੂਲ-ਸਾਰੰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਇਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿਦਯਮਾਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ, ਕਰਮ, ਆਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਹੋਈ। ਅਗਨ, ਅਮਰ, ਨਿਰਲੇਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਰੀ ਕਾਰੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਿਥਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਤਾਆਂ- ਸੀਤਲ, ਸੇਤਲ, ਸੋਹਲ, ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਹੋਈ। ਜੋਤ ਦਾ ਸਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਮਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਇਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਯਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਅਰਥ "ਮੂਲ ਨਹੀਂ" ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਅਕਾਲਮਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀਅਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਯਤਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂਤਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਾ ਸ਼ੁਧ ਕਾ ਕੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਰ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਜੂਰ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਪੁਰਖ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਖ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਤ ਸਾਂਖਯਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨਾਦੀ ਅਤੇ "ਸੈਰੇ" ਹਨ।

ਪ੍ਰੀਤਮਾਦਿ ਨਿਵਲਮ੍ਰ ਨੈਠਾ ਲਾ ਜੀਵ ਪ੍ਰੇਰ ਪਾਸਾਰਾ ਹੈ॥ ੧॥ ੧॥ ੨॥
(ਸ੍ਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੦੨੬)

(੧੭) ਸ਼ੁਰ ਕਲਾ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੀ ਸਗਲ ਜਿਨਾਸ੍ਰ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ॥
ਆਦੀ ਜੁਗਾਦੀ ਸਭਿ ਰਹਿ ਦੇਖੈ ਸ਼ੁਰੂ ਪ੍ਰੇਰ ਪਿਆਰਾ॥ ੧॥
ਪਹਿਲੇ ਪਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੇ ਸਾਜੀ॥ ਤ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰੇਰਾਰੀ ਕਰਿਆ ਬਹੁ ਬਾਜੀ॥
ਆਗਿ ਪਾਣੀ ਜੋਤੇ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਈ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰਾ॥ ੨॥ ------
ਸ਼ੁਰੂ ਮੂਰਤਾ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਪ੍ਰੇਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਸਮਾਰੇ॥ - - -
ਸ਼ੁਰੂ ਸਬਦ ਅਬੋਲ ਬਾਣੀ------- ਸ਼ੁਰੂ ਕੰਚ ਪੁਰੂ ਵਿਚਾਰੇ॥
ਤਿਸਕਾ ਜੋਤਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਨਿਰਵਾਰੂ
ਸ਼ੁਰੂ ਤਾਰੀ ਲਾਈਦਾ॥ ੫॥
ਸ਼ੁਰੂ ਪਰਮਿ ਅਗਾਧੂ ਪ੍ਰੇਰਿ-------
ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਜਿ ਸੋਭੂਤਾ ਮਾਹਿਆ ਆਪਿ ਪ੍ਰੇਰਿ ਖਪਾਇਦਾ॥ ੬॥
ਸ਼ੁਰੂ ਆਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਜੁਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਪ੍ਰੇਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਸਮਾਈ॥
(ਸ੍ਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੦੩੮)

(੧੮) ਦੇਖੋ ਮੁਖਬੰਧ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੮ ਤੇ ਫੁਟਨੋਟ ਨੰ.

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤਰਕ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਖੋਤਸਤੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਅਤੇ ਪੁਰਖੂ ਤੋਂ ਟੁਟ ਕੇਵਲ ਗੀਜਾ ਮੁਖ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਿਆ ਉਪਰੰਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਨਿਰਗੁਣ ਪੁਰਖੂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂ ਆਪਣੇ ਚੁੰਚ ਦੇ ਲਗੇ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਹੈ ਜਾਂ ਚੁਲਹ-ਚੁਹ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਵਿਚ ਮਿੱਠ-ਮੁਹਰਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲ ਅਵਿਅਕਤ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ (ਸੁਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ) ਦਾ ਵਿਅਕਤ ਪੈਲਾਰ ਪੁਰਖੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੈਲਾਰਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਖੂ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਕਿਆਰਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਕੇਵਲ ਨਿਰਗੁਣ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਆਪ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਭਾਵੇਂ ਕਰਮ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਕਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਹ ਲੰਗੜੇ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਲੰਗੜਾ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਸਤਾ ਪੈਂਧ ਕਰਨ ਉਸ ਥਾਂ ਅਚੇਤ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਪੁਰਖੂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਾਜ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ।

ਏ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੁਲਾਸਤੁਆਂ ਨੇ ਪੁਰਖੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਦੇ ਤਤ ਅਲਾਵੇ ਸੰਨੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਲਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਮਿਆਰ ਜਾਂ ਤਰਖਾਣ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਭਾਂਡਾ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਤੋਂ ਸੰਦਾ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖੂ ਰਚ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਿਥੂਜੀ ਕੁਦ ਅਧਿ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵਿਅ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਖੂ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਚ ਅਤੇ ਅਭਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੈ ਤੇਰੂਸ ਉਪਨਿਸ਼ਦ[੨੦] ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਬੋਸ਼ਤੀ ਪਰਿਦਸ਼ਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਏਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਇਸ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਤਪੱਸਿਆ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਕੇ ਉਹ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਹਿ

---

(੧੯) ਗੀਤਾ ਰਹੱਸ ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਚਲ ਤੈਲਾਧਰ ਤਿਲਕ,
ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ-੧੬੮-੬੭ ਅਤੇ ੬੫.

(੨੦) ਤੈਤੂਸ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ੨/੬/੧.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਮਸਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ[21] ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਤਰੇਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।[22] ਛਾਂਦੋਗਯਾਯਣ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਭਨ ਸਤ੍ਰੂਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ[24] ਵਿੱਚ ਸਰਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਆਤਮਦੇਵ ਤੋਂ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਤ੍ਰੇ ਨੂੰ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਅਤੇ ਵੈਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਂਖ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵੀ ਇਕ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਪਤ, ਅਰਥਾਤ ਅਖਿਰ ਅਕਾਰਣ ਤਤ ਹੈ ਸੋ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ।[25] ਇੰਜ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ[26] ਹੋਈ। ਉਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰ-ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਚਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ:-

- ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਸਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ[27]॥
- ਸਿਸਟਿ ਸਾਜਿ ਆਪਿ ਤਿਹੁ ਕਾਲੀ ਥਿਰੁ ਸਚੁ ਸੋਈ ਕਰਤਾ[28]॥

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।[29] ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਲਖ ਹੈ, ਲਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।[30] ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੀ

---

(੨੧) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ੬, ਇਕਵਾਦਸ਼ ਉਪਨਿਸ਼ਦ। ਪੰਨਾ-੬੩੭

(੨੨) ਏਤਰੇਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ੧/੧-੨

(੨੩) ਛਾਂਦੋਗਯਾਯਣ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ੧/੨/੨

(੨੪) ਸ਼ਵੇਤਾਸ਼ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ੧/੩

(੨੫) ਗੀਤਾ ਰਹੱਸ ਅਥਵਾ ਗੁਰਮਤ ਕੋਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਭਾਈ ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰ-੨੦੦

(੨੬) ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ:੧, ਪੰ-੪੬੩)

(੨੭) ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੭੬

(੨੮) ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੩, ਪੰ-੯੫੯

(੨੯) ਆਪੇ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਆਪ------ (ਵਾਰ ਆਸਾ, ਸਲੋਕ ਮ:੨, ਪੰ-੪੭੫)

(੩੦) ਆਪੇ ਕਾਰਣੁ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਦੇਖੈ ਆਪਿ ਹਦੂਰਿ॥
ਸਭ ਏਕੋ ਖੇਲੁ ਵਰਤਦਾ, ਅਲਖੁ ਨ ਲਖਿਆ ਜਾਇ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੩, ਪੰ-੩੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਵੇਂ ਤਕ ਲਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਖਿੰਡਨ, ਨੋਚਨ, ਨੋਚਨ, ਟੁਕੜਨ ਚੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਖੰਡ ਖਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਚੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਰਸਨ ਵੇਖ ਨਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ ਰੂਪ ਕੁਲਜ਼ਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੂਖਮ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਆਪ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜੋਰ ਅਤੇ ਤੁਲਤੁਲਾ ਹੈ। ਆਦਿ, ਮਧ, ਅੰਤ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਹੀ ਕਰਾਂ ਦਿੰਦਾ।

ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਇਆ, ਸੋਹ, ਤਰਮ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਿਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਣਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤ੍ਰੈ ਹੈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੀ ਲਈ।

---

(੩੧) ਆਪੀ ਖਿੰਡਨ ਨੋਚਨ ਨੋਚਨ ਟੁਕੜਨ ਆਪੀ ਚੰਡ ਆਪੀ ਸਭ ਲੋਇ॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ:੩, ਪੰ-੬੦੫)

(੩੨) ਆਪੀ ਪੰਚੁ ਚਿਸਮਾਰੀ ਸਾਖਿ ਆਪਣੀ ਧੋਤੀ ਆਪੀ ਧਾਰਿ॥ ੧॥
ਸਤਭਰ ਪੈਖੰਡੀ ਏਕੋ ਓਹੀ ਘਟਿ ਘਟਿ ਮੰਤਰਿ ਆਪੀ ਸੋਇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਆਪੀ ਸੁਖੁ ਕਿਰਤਿ ਬਿਸਥਾਰੁ ਸੋਈ ਕੁਪਤੁ ਸੋਈ ਆਕਾਰੁ॥ ੨॥
ਸਭਕੁਟ ਨਿਰਕੁਟ ਬਾਧੇ ਨਾਹੀ ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੋ ਕੀਨੇ ਨਾਹੀ॥ ੩॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭ੍ਰਮੁ ਭਾਂਜਿਆ ਆਦਰ ਰੂਪ ਸਭੁ ਨੈਨ ਅਲੋਇਆ॥ ੪॥ ੭॥ ੬੮॥
(ਆਸਾ ਮ:੫, ਪੰ-੩੮੭)

(੩੩) ਤੂੰ ਪੰਚੁ ਸਾਖ ਤੋਹੀ ਕੁਲੀ ਤੂੰ ਸੁਖਮ ਦੇਆ ਅਸਥੂਲੀ॥
ਤੂੰ ਜਲ ਨਿਧਿ ਤੂੰ ਰੋਹੁ ਕੁਦਰਤਿ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਲੀਐ ਜੀ॥
ਤੂੰ ਸੂਰ ਮਹਾਇਹ ਜੀ ਤੂੰ ਹੈ ਤੂੰ ਸੰਕਰ ਸੋਹੁ ਸਿਵਰ ਤੂੰ ਹੈ॥
ਆਦਿ ਅਪਾਰ ਅੰਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ਦਿਖਾਲੀਐ ਜੀ॥
(ਮਾਝ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੨)

(੩੪) ਕੁਰਮਤ ਨਿਰਣਕਾਰ, ਸੋਹ ਸਿੰਘ-ਪੰ-੨੯੯

(੩੫) ਮਾਇਆ ਸੋਹੁ ਸੋਹੈ ਪੁਤਿ ਕਲਤ ਆਪੀ ਕਰਮਿ ਪ੍ਰਗਾਇ॥ ੧॥ ੫॥ ੨੨॥
(ਸ੍ਰਿਰਾਗ ਬਾਣੀ ਮ:੩ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰ-੬੭)

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਰਤਮਾਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਉਚ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀ ਸਤਸੰਗ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਚੌਕਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੌਕਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਸਰੀਰ ਸਾਜੀ ਦੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਸਮਸਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ

ਜਿਸੁ ਭਾਵਿਆ ਵਰਜੀ ਸਭ ਕੀਰਤਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮਨਮੁ ਹੋਆ॥
ਅਮਰੁ ਹੋਆ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕੁਲਦੀਖਤੁ ਆਪੇ ਤੇਰਾ ਵਰਮੁ ਹੋਆ ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ॥ ੧੦॥
(ਆਸਾ ਮਃ ੧ ਪਟੀ, ਪੰ-੪੬੬)

ਮਰਿਆ ਤ ਮੋਹਣਾ ਜਿਨੈ ਰਾਜੇ ਜਿਨਿ ਠਗੀਐ ਪਾਣੀਆ॥
ਕੂੜਾਣੁ ਕੀਤਾ ਤਿਨੈ ਵਿਣਸੁ ਜਿਨਿ ਸੋਹੁ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ॥ ੧੦॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਃ ੩ ਅੰਦਰ, ਪੰ-੯੧੮)

ਮਰਿਆ ਕਾ ਸੁਪਨ ਸਾਕੁ ਤਿਸਹੀ ਹੋਇਆ॥ ੩॥ ੨॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਃ ੩, ਪੰ-੭੯੭)

(੩੬) ਜਦਹੁ ਆਪੇ ਥਾਟੁ ਕੀਆ ਬਹਿ ਕਰਤੈ ਤਦਹੁ ਪੁਛਿ ਨ ਸੋਝੀ ਬੁਝਾਈ॥
ਤਦਹੁ ਕਿਆ ਕੋ ਲੈਦੇ ਕਿਆ ਕੋ ਦੇਦੇ ਜਾਂ ਅਗਹੁ ਨ ਦੁਨਾ ਕੀਆ॥
ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਸਚਹੁ ਪਿਆਇਆ ਕਰਤੈ ਤਾਹੂ ਸਭਨਾ ਹੀ ਚੀਆ॥
ਆਪੇ ਸੋਭ ਬਹਾਲਸੁ ਕੁਲਮੁਖਿ ਆਪੇ ਸੀਝਤੁ ਪੀਆ॥
ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨਾ ਆਲਖੁ ਹੈ ਆਪੇ ਆਪੇ ਨਾਲਿ ਨ ਭੀਆ॥ ੭॥
(ਵਾਰ ਸਿਰੀਰਾਗ ਮਃ ੪, ਪੰ-੭੫੧)

(੩੭) ਹੁਕਮ ਅਰਥ ਭਾਵਣਾ ਨੇਹ ਜਿਸ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁਕਮ ਸਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਹੁਕਮ, ਪੰ-੨੮੫)

(੩੮) ਪਰ ਡਾ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਦਾ ਅਰਥ "ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਿਯਮ" (ਕੌਦਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ) ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
(ਦੇਖੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿਧਾਂਤ, ਪੰ-੩੦)

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥
(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੀ ਸਮਾਂ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਾਲਖ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਮਾਤ੍ਰ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਸਰਬਤ ਲੋਕ, ਮਾਤ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਾਤਾਲ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪਵਣ, ਪਾਣੀ, ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਜਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਨੰਤ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦਾਨਵ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੁੱਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜੀ, ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰੀ। ਸਿੱਧ ਜੀ ਤੇ ਸਾਧੂ ਜੀ ਸਭ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮਿ ਨਿਜੀ ਵਡਿਆਈ॥
ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ॥
ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ॥
ਹੁਕਮੀ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥

(ਪਉੜੀ ੨, ਜਪੁਜੀ)

(ਸਲੋ) ਤੂੰ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਵਹਿ ਸਿਫਤਿ ਸਾਜਿ ਸਾਲਾਹਦੀ॥
ਤੂੰ ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਆਪਿ ਹੁਕਮਤ ਦੇਖਾਹਦੀ॥ (ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ:੩ ਪੰ.੧੦੯੫)

(੬੦) ਹੁਕਮੇ ਹਾਥਿ ਅਹਰ ਬਹਾਇਦਾ॥ ਹੁਕਮੇ ਪੈਪਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇਦਾ॥ ੧॥ ੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੭੨)

(੬੧) ਹੁਕਮੇ ਆਇਆ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇਆ ਹੁਕਮੇ ਵੀਹੈ ਜਗਤੁ ਪੈਪਾਇਆ॥
ਹੁਕਮੇ ਸੁਰਤੁ ਮਤੁ ਪਇਆਲਾ ਹੁਕਮੇ ਕਲਾ ਰਚਾਇਦਾ॥ ੧੦॥
ਹੁਕਮੇ ਧਰਤੀ ਧੌਲ ਸਿਰਿ ਕਾਰੈ ਹੁਕਮੇ ਪਉਣ ਪਵਾ ਵੈਹਾਰੈ॥
ਹੁਕਮੇ ਸਿਵ ਸਕਤੀ ਘਰਿ ਕਾਮ ਹੁਕਮੇ ਭੇਲ ਖੇਲਾਇਦਾ॥ ੧੧॥
ਹੁਕਮੇ ਆਵਣੈ ਆਕਾਸ਼ ਹੁਕਮੇ ਸਭ ਥਟ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਕਾਰੈ॥
ਹੁਕਮੇ ਸਾਸ ਵਿਗਾਸ ਸਦਾ ਭੁਲਿ ਹੁਕਮੇ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਇਦਾ॥ ੧੨॥
ਹੁਕਮਿ ਪੈਪਾਹਿ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਅਗਣਤ ਅਪਾਰਾ॥
ਮਨਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਵਰਤਹਿ ਓਹਿ ਸਾਕਿ ਜਿਨਾਹਿ ਸਮਾਇਦਾ॥ ੧੩॥
ਹੁਕਮੇ ਸੁਖ ਛਤੀਹ ਭੁਜਾਏ ਹੁਕਮੇ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਗਾਵਾਏ॥ ੪॥ ੪॥ ੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ:੧, ਪੰ-੧੦੩੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਣਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅੰਗ ਭਾਵ (ਹੁਕਮ) ਕਾਲ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਹਉਮੈ ਵੀ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਆਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਭਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ, ਸਾਂਖ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮੱਤ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਹਉਮੈ(ਅਹੰਕਾਰ)ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਂਖ, ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਜੈਨ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ੀ ਤੇ ਸੈਲਿਕਤਾ ਦਾ ਸਕੂਤ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭੇਖ ਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਕਿ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਹੰਕਾਰ ਹੀ ਸਕੂਤ ਅਤੇ ਮੁਖਯ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁਧ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਲੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਲੈਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

---

(੪੯) ਜੋਤਾ ਪਸਾਰਾ ਏਕੋ ਕਰਣੈ ਜਿਸਦੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥

(ਜਪੁਜੀ ਪੰ-੩)

•ਏਕ ਦੀਪ ਸਭਿ ਤੇਆ ਏਕ ਕਰਤੇ ਤੇ ਸਭਿ ਕੋਇ ਹੋਆ॥ ੧॥ ੧॥ ੭॥

(ਮਾਝ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੦੩)

•ਹੁਕਮੈ ਸ਼ਿਸ਼ਟਿ ਸਾਜੀਅਨੁ ਸੋਤੇ ਸੋਇ ਨਿਬਾਹਿਆਨੁ॥ (ਆਸਾ ਕੁਆਰ ਮ:੩, ਪੰ-੪੭੯)

• ਏਹੋ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤੈ ਸਭ ਲੋਈ॥ (ਗਉੜੀ ਕੁਆਇਰੀ ਮ:੧, ਪੰ-੨੨੩)

(੫੭) ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਜਿਹ ਸਭੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਦੁਖਿ ਵਿਸਰਸਿ ਸਾਹਾ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਪੰ-੯੪੬)

(੫੮) ਇਕ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸਭੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਤਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਹਾ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਪੰ-੯੪੬)

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਵਾਰਤਕ ਦੇ •ਮਿਨਮਤਾਂ• ਪਰਚੇ ਦੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦਾ ਲੇਖ, •ਜੈ ਘਾਟਾਂ ਅਦ ਯੂਨੀਫ਼ਾਰਮ ਸੈਨ ਪ੍ਰੈਕਿਰ ਇਣ ਅਦਿ ਯੂਨ•।

(੬੫) ਦਾ ਨੋਜ ਵਰਸਿਟੀ- ਪੰ. ਸੰਸ. ਕਾਲਜ ਪੈਟਾ ੧੯੦.

(੬੬) ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਸਬਦੇ ਹੋਵੈ॥ ਸਾਚੇ ਦਾ ਇਹ ਖੇਲੁ ਹੋਵੈ॥

(ਮਾਝ ਮ:੩ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰ-੧੧੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਐਸੀ ਕਵੇਂ ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਕਥਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਅਵਤਾ, ਜਿਸਾਨਵੇਂ ਕਵੇਦ, ਅੱਠ ਲੱਖ, ਚੁਰੰਜਾ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਤੀਸਾਰੇ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਨਆਨ ਵੇਦਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਿਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਪਰਮੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਉਚ ਕਵੇਦ ਸਾਲ ਹੈ ਜਿਸਾ ਹੈ ਸਦ ਚਲਦੀ ਸਲਾਸਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇਜਾਲ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸਤ ਕਵੇਦ ਸਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਿਆਂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮ ਦਾਮਸ ਦਸ ਕਵੇਦ ਸਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚਿਲਡੇ ਦੇ ਕਵੇਦ ਸਾਲ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਣਿਆਂ ਦਸਦੇ ਹਨ[੪੭]। ਕੁਝ ਸਾਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਵੇਂ ਐਸੀ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹੜੀ ਆਈ, ਕੀ ਵਰਤ, ਕਿਹੜੀ ਤਾਰੀਖ, ਕਿਹੜਾ ਸਾਲ, ਕੀ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ[੪੮]? ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਾਇਸ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਜੋ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਿਚਮਾਤਾ ਹੈ ਉਹੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਭੇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਤ ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਕੁਝ ਠਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਵੀ, ਜੋ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਠਹਾਂ ਹੈ। ਕੋਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਤਾਰੀਖ ਜਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਠਹਾਂ। ਕੋਲ ਕੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਰੁੱਤ ਜਾਂ ਸਮਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਠਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੁਝ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਜਾਣ[੪੯] ਹੈ। ਕੁਝ ਅਵਸਨ ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਿਚਮਾਤਾ

---

(੪੭) ਕੁਦਮਤ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ, ਰਿਸਾਲਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ , ਪੰ-੩੬੦)

(੪੮) ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ॥
ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ॥
(ਜਪੁਜੀ, ਪੰ-੬)

(੪੯) ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ॥
ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਨੀ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ॥
ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥
ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੀ ਜਾਣੈ ਸੋਈ॥
(ਪਉੜੀ ੨੧, ਜਪੁਜੀ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਦ ਸਕਦਾ[46]।

ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਚਰਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਕਰੇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫੀ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿਕ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਚਿਹੰਨੇ ਗਰਭ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ[47]। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਲ ਹੈ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਮੂਲ ਤਤ ਵਸਤਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਲ ਰੂਪ ਦੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਉਪਜੇ ਹੋਏ[48]। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਹੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕਿਵਲ ਜਲ ਪੁਰਖ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਜਗ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ[49]। ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੂਰਯਮ ਅਤੇ ਪੈਪਿਨਸ਼ਦ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਤੈਤਰੀਯ ਸੂਰਯਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਜਲ ਹੀ ਸੀ, ਜਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ[50]। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੈਤਰੀਯ ਪੈਪਿਨਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਮੂਲ ਤਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹਵਾ, ਹਵਾ ਤੋਂ ਅਗਨੀ, ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਆਪ ਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ[51]। ਛਾਂਦੋਗਯ ਪੈਪਿਨਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਜ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ[52]। ਕੁਝ ਕਾਲਕ ਦੋਸ਼ ਨਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਚ ਤੋਂ ਹਵਾ ਉਪਜੀ, ਹਵਾ ਤੋਂ ਜਲ, ਜਲ ਤੋਂ ਹੀ ਫੇਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ[53]।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਪਾਤਾਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵ ਸਾ ਇਸ

---

(੪੬) ਟਾਲਹ ਕਰਦੇ ਦੀ ਸਾਡੇ ਨਰਕਾ ਚਰਨਾਂ। (ਗੁਰੂ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੯੭੫)

(੪੭) ਜਿਤ ਵੇਦ ੧੦/੧੨੭/੨

(੪੮) ਜਿਤ ਵੇਦ ੧੦/੮੯/੫

(੪੯) ਜਿਤ ਵੇਦ ੧੦/੯੦ (੫੦) ਤੈਤਰੀਆ ਸੂਰਯਮ ੨/੧/੩/੫

(੫੧) ਤੈਤਰੀਆ ਪੈਪਿਨਸ਼ਦ ੨/੧ (੫੨) ਛਾਂਦੋਗਯ ਪੈਪਿਨਸ਼ਦ- ੬/੮/੬

(੫੩) ਸਾਚ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਣੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੋਝੀ ਸਮੋਇ॥

(ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਮ:੧, ਪੰ-੭੯)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਚਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲਈ ਕਰਦੇ। ਹਿਰਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲੋਕ ਆਹਾਰ ਲੈਂਦੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹਨ। ਪਰ
ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਡਤਾ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ
ਇਸ ਹੀ ਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰੱਚਣਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਥਾਂ ਸਾਡਾ ਮਿਆਰ
ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੁਣ ਦੀ ਗਿਣਾ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਅਨੰਤ ਧਰ,
ਚੰਦ ਸੂਰਜ, ਸਿਧ, ਬੁਧ, ਨਾਥ, ਦੇਵਤੇ, ਦੈਂਤਾਂ, ਢਾਕਣ, ਮੁਨੀ, ਰਤਨ, ਸਮੁੰਦ, ਜੋਧਾ, ਸੋਹਣ, ਸੋਭਾ,
ਪ੍ਰਿਥੂਲਾ ਆਦਿ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਅਗਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਅੰਤਹੀਣਤਾ ਦਾ
ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਡਤਾ 'ਆਪੁ ਜਿਤਾ' ਅਤੇ 'ਆਪਿ ਪਸਾਰ'
ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅੰਤਹੀਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਾਦ, ਵੇਦ,
ਜੀਵ, ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਭੇਦ, ਬੁਧ, ਰੰਗ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

---

(੫੮) ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਾਰਪ੍ਰਤਿ ਲਖ ਅਗਾਧਿ ਅਗਾਸ॥
(ਜਪੁਜੀ, ਪੌ-੪)

(੫੯) ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਹਿ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ॥
ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਸੁ ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥
(ਜਪੁਜੀ)

(੬੦) ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ॥
ਕੇਤੇ ਬਦਮੇ ਘਾਲਤਿ ਘਾਲਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ॥
ਕੇਤੀਆਂ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ॥
ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ॥
ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ॥
ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ॥
ਕੇਤੀਆਂ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆਂ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ॥ (ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੨੫)

(੬੧) ਲਾਖਹ ਵਰਤਾ ਪੂਜਿ ਰਖੀ ਬਹੁ ਵਿਧਿ ਅਨਿਕ ਪੁਰਾਣ॥
ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਕੋਇ ਪੁਜਾਰਾ॥ ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਆਵਤ ਜਿਹਵਾਰਾ॥
ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਭਏ ਤੀਰਥ ਵਾਸਾ॥ ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਬਹਹਿ ਮੁਖਿ ਹਾਸਾ॥
ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਜੋਰ ਹੈ ਝੋਰੇ॥ ਕਹਾ ਕੋਟਿ ਤਪੀਸੁਰ ਹੋਰੇ॥
(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਃ ੫, ਪੰ-੨੭੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਦੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂਤਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਸਤਰਾਂ ਕਦੋਂ ਕਾਰਜ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਤਰਜ਼ਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਮਿਹਰ ਦਾ ਕਰੇ ਜਰੂਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਪਰੀਕਸ਼ਤਰ-ਦੱਸ ਹਨ।

ਮੁਆਫ਼ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਂ ਹਰਤ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ, ਪੇਖਾ ਨਾਂ ਕੁਰੇਸ਼ ਨਾਂ ਆਸ਼ੱਤ ਹੈ। ਵੈਲਨਟੈਮਾਂ ਤੇ ਸਕਤ ਨੂੰ ਕਿਰਪੈਰੇਚ ਮਿਤਿਆ ਅਤੇ ਕਿਰਾ ਕਲਾਮ ਸੌਂਕਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਕਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਤਰੋ ਹਨ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭੋ ਦੀ ਨਿਰਜਣਾ ਨੂ ਹੋਵੇ:-

"ਅਸਾ ਸੱਚ ਹੰਸਾ ਸਭ ਸਚਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪਣਾ ਮਿਹੁ ਲੋਤ"॥੨॥ [੬੩]॥੪

" ਆਪਿ ਸਚਿ ਸਚਿ ਸਭ ਧਾਰਾ॥ ਆਪੇ ਜੁਗ ਆਪੇ ਚੁਰਫਾਰਾ"॥੧॥੨॥ [੬੫]

"ਸਚਿ ਕਰਮੁ ਜਾਵੈ ਦਰਗਹ ਸਚਿ॥ ਮੁਹੁ ਸਚਿ ਸਚਿ ਤੁਰਪਚਿ॥੬॥ [੬੬]॥

"ਸਚੋ ਤੋਲੋ ਸੀਲ ਸਚੋ ਬੁਲਾਸੁ॥ ਸਚੋ ਤੋਲੋ ਸੋਲ ਸਚੋ ਅਹਾਰ॥
ਸਚੋ ਤੋਲੋ ਕਰਣੀ ਸਚਸ ਬੀਚਾਰ॥ [੬੭]

ਜੋ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜਾਨ "ਸਚੋ" ਦੇ ਰਚਿਤ ਹਨਾ ਹਾਂ ਹੈ ਅਤੇ "ਸਚੋ" ਦਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਥਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਖਰਕਾਰ ਜੀ ਨੇ ਜਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ "ਹਰਿ ਕਾ ਚੁਪ" ਲਿਖਾ ਹੈ:-

"ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਕੁਸ ਦੇਖਦੇ ਵਿਚੁ ਹਰਿ ਕਾ ਚੁਪ ਹੈ ਹਰਿ ਚੁਪ ਨਦਰੀ ਆਵਦਾ॥" [੬੮]

---

(੬੨) ਵਿਸਮਾਦੁ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੁ ਵੇਦ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੁ ਭੇਦ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੁ ਰੰਗੁ॥------ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ:੧, ਪੰ-੪੬੩-੬੪)

(੬੩) ਹਰੀ ਜਾਲ ਪਤਸਿਓ ਪਾਸਾਰ ਸਦਾ ਸਦਾ ਇਕੁ ਏਕੰਕਾਰ॥ ੧੭॥ ੧੦॥
(ਜਪੁਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੭੬)

(੬੪) ਜਪੁਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ੨੮੫

(੬੫) ਜਪੁਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ੨੮੫ (੬੬) ਜਪੁਜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੮੫,

(੬੭) ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ:੧, ਪੰ-੪੬੩,

(੬੮) ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਮਾ, ਦਾਖਣੀ ਮ:੩, ਅਨੰਦ, ਪੰ-੯੨੨,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

www.archive.org/details/namdhari

ਕੋਲ ਕੀ ਭਗਤ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾਯ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਤਗੁਰ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਾਇਆ, ਸਤ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ, ਧੰਧਾ ਚੌਰਾਸੀ, ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ, ਸਤ ਦੇ ਭੋਲ, ਮਿਰਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਜੁਲ, ਮੋਹ, ਜਗਤ ਕੀ ਰੀਤ,

---

(੬੯) "ਜਗੁ ਸੁਪਨਾ ਬਾਜੀ ਬਸੰ ਪਿਤ ਮਾਇ ਪੈਨੁ ਪੈਨਾਇ।"

(ਸ੍ਰੀ ਵਾਰ ਮ:੧, ਪੰ-੧੮)

"ਪ੍ਰਭ ਸੰਸਾਰ ਸਭਹ ਹੈ ਸੁਪਨ-----"।

(ਬ੍ਰਹਮੰ ਭਾਵਨ ਆਸਾ, ਮ:੫, ਪੰ-੨੫੮)

"ਸੋਇਨਾ ਸੁਪਨਾ ਚੋਰਿ ਗਇਆ ਸੰਗਾਰ"।

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ:੫, ਪੰ-੮੦੮)

"ਸਭਸ ਜਗਤੁ ਹੈ ਸਿੰਮੇ ਸੁਪਨਾ ਨਿਰਨਮਤ ਤਰਤ ਤ ਜਾਇ"।।

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੯, ਪੰ-੬੩੩)

"ਕਾਰਣੁ ਨਾਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ ਮਿਥਿਆ ਜਿਉ ਸੁਪਨਾ ਹੈ ਕਾਲਾ"।।

(ਮਾਰੂ ਮ:੯, ਪੰ-੧੦੩੧)

"ਇਹੁ ਸੰਸਾਰ ਸਭਲ ਹੀ ਸੁਪਨੇ ਜੈਸਾ ਕਹਾ ਬੋਲਾਇਆ।।

ਜੈ ਪੇਖੈ ਸੋ ਸਭਲ ਬਿਨਾਸੈ ਰਹਨੁ ਨ ਪੈਹੈ ਪਾਇਆ।।"

(ਮਾਰੂ ਮ:੯, ਪੰ-੧੦੩੧)

(੭੦) ਸੋਇਨੇ ਸਭ ਤੇ ਭੁਲਦੁਲਾ ਪੈਹਨਿ ਚਿਤਸੈ ਲੋਭ।।

ਜਲ ਦਰਸਨ ਜੈਸੇ ਚਖਾ ਕਹੁ ਜਾਨਤ ਸੁਰਿ ਮੰਤ।।

(ਸਲੋਕ ਮ:੯, ਪੰ-੧੪੨੭)

(੭੧) "ਹਰਿ ਚੌਰਾਸੀ ਪੈਨਿ ਕਾਰੈ ਸਭੁ ਮਾਇਆਕਾਰ"।।

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੭੮੭)

(੭੨) "ਜਿਨੀ ਸਭ ਪੈਹਨਿ ਦੈਨੁ ਭੁਲਦੁਲਾ ਉਨਾ ਦਿਉ ਸੰਸਾਰ।

ਜਿਨ ਤੇ ਹੋਆ ਤਿਸਹਿ ਸਮਾਣਾ ਭੁਲਿ ਵਹਿਆ ਪਾਸਾਰੁ"।।

(ਮਾਝ ਮ:੩, ਪੰ-੧੨੫੮)

(੭੩) "ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰਿਤਮ ਜਿਨੁ ਭੁਲੇ"।। (ਮ:੯, ਪੰ-੨੧੯)

(੭੪) "ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖਮ ਜਿਨੁ ਮੈ ਜਾਨਤ ਸਤੁ ਹੁਇ ਰਹਾ ਨਜਲਾਨੁ"।।

(ਸਲੋਕ ਮ:੧, ਵਾਰ ਮਾਝ ਦੀ, ਪੰ-੧੩੮)

(੭੫) "ਜਾ ਕੁ ਭੀਤਿ ਚਲਣੀ ਚਿਤਿ ਪਹਿ ਨਹਿਨ ਨਹੀ ਜਿਣ ਵਾਲਿ"।।

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੯, ਪੰ-੬੩੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿਸ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ[੨੬] ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਭੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦਾ ਭਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੱਚੀ ਤਾ ਝੱਠੀ ਵਸਤੂ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕਈ, ਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥੋੜ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਕਿਸ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਅਰਥ ਹਨ ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਭੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦਾ ਭਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੱਚੀ ਤਾ ਝੱਠੀ ਵਸਤੂ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕਈ, ਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥੋੜ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਕਿਸ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਅਰਥ ਹਨ ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਭੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦਾ ਭਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੱਚੀ ਤਾ ਝੱਠੀ ਵਸਤੂ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕਈ, ਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥੋੜ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਕਿਸ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਅਰਥ ਹਨ ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਸਾਂਝਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾ ਦਾ ਸਿਰੰਜ ਕਰਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਵਰ ਵੇਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕਾਵਲੀਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਿਰੰਜ ਨੂੰ ਤਰਕ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯਤਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਲੋੜ ਸੀ[੨੭]। ਖੈਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿਰੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਿਰੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਕੋਲਾਜ਼ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੇਖਕਾਵਲੀਆ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ।

ਮਨਿਆਕਾਵਲ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਵੀ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਜੀਵ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ[੨੮]। ਅਹਿਲੇਖਮਨਿਆ ਸਿਖਾਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ ਵਿਚ ਮਨਿਆ ਮੁਖ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਸਿਰਜੀਵ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

---

(੨੬) "ਅਨ ਧਿਆਵਿਆ ਜੋ ਸਿਮ੍ਰਾ ਵਿਸੁ ਸਾਗਰੁ ਨੀਸਾਣੁ॥"
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀਰ ਮ:੫, ਪੰ-੭੯)

(੨੭) "ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਜਾਹੀ ਸਭ ਭਰਮ..."
(ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੬੭)

(੨੮) "ਸੀਤ ਚੋਲਿ ਪੂਰਿ ਰਿਤਕਰ ਜਾਇ"॥
(ਬਾਵਾ ਅਦਰ ੧, ਪੰ-੨੧੪)

(੨੯) ਕੋਸਮੁਟਿਚ ਸਰਵੇ ਆਤੁ ਪਰਿਸ਼ੁਦਿਚ ਵਿਲਾਸ਼ਾਂ- ਰਾਗਾਦਿ, ਪੰ-੨੮੭)

(੩੦) ਸਿਰਜੀਵ ੬/੬੭/੧੮.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਮੁਖੜੇ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਅਧਿਆ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ।[੮੧] ਮੁਹਿਮਾਰ ਰਾਜਾਦੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਕਹੀ ਕਿ ਅਹਿਮਾਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹੀ ਸੀ, ਧੰਦਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚੇ ਦਰਸ।[੮੨] ਕਾਰਜਵ ਸਮਾਪਤੀ ਤਿਆਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤਾਂ ਦੇ ਅਤ ਦਾ ਬੰਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਹੀਂ ਦਰਸ।[੮੩] ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਤੋਂ ਸਾਰਥਕ ਸੋਚ-ਦੁਖ ਵਿਚ ਅਹਿਮਾਕਾਰ, ਮੂਰਖਤਾ, ਮੂਰਖਤਾ, ਹਠਪਤਾ ਦ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦਾ ਵਿਚਾ। ਮੂਰਖ ਦਾ ਅਹਿਮਾਕਾਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਹਿਮਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤੇ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੂਰਖ ਨੇ ਅਹਿਮਾ ਮੂਰਖਾ ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੂਰ ਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਹਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਤਾਰੀਫ਼ਿਲ (ਜਾਂ ਅਸਲ) ਨਹੀਂ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਰੂ ਨਜ਼ੀਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹੇਕ ਮੂਰਖਾਂ ਦਾ ਮੂਰਖੀ ਅਹਿਮਾ ਹਨਾਂ ਹੈ।[੮੪] ਅਹਿਮਾ ਦੇ ਮੂਰੂ ਨਜ਼ੀਕ ਸਮੂਹ ਵਾਲ ਦਾ ਜਿਸਦਾ ਵਰੋਲਾ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਮਤਾ ਜਿਥੇ ਮੂਰੂ ਨਜ਼ੀਕ ਅਹਿਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਮੂਰੂ ਨਜ਼ੀਕ ਅਹਿਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤ

ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਧਮ ਚਾਲ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਣ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਰਚੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੰਖ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੜੀ ਕ੍ਰੂਰ ਹੈ, ਨੁਹਾਰ ਉਸ ਦੀ ਦੁੱਖੀ ਹੈ, ਸਦਾ ਕੋਝੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤ ਦੁੱਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੁਖ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਣਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੰਖਿਆ ਬਚਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੋਹਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ

---

(੮੯) ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਪੋਹਣ ਖਿਧੇ ਛਲ ਕਰਣ ਤੇਰਾ ਕਰਣ ਲੀਤੁ॥
ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਭ੍ਰਮਣੇ ਘਣੇ ਸਦਾ ਸੰਘਾਰੇ ਮੀਤੁ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ-੯੮੭)

(੯੦) ਮਾਰੇ ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰੂਰਿ, ਕੋਝੇ ਕੂੜਿ ਸਿਆਣਾ ਲੀ ਚੂਰਿ
ਸਦਾ ਦੁਖੀ ਪਿਰੁ ਜਾਨਿ ਦੂਰਿ ਕੀਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਕ ਰਚਿਮ ਮੋਹਾ ਲੀ
ਤੁਮਿ ਸਭੁ ਜਗੁ ਖਾਇਆ ਦਮ ਤੁਹਿ ਰਾਖੇ ਮੋਹੇ ਜਾਈ॥ ਰਹਾਉ॥
ਪਾਇ ਠਗੌਲੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਮੋਹਿਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹਾਦੇਉ ਮੋਹਿਆ----
ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰਿ ਧਾਰੈ ਪੁਨਹ ਧਰਮਾ, ਤਟ ਤੀਰਥ ਭਵੈ ਸਭ ਧਰਮਾ
ਸੇ ਉਬਰੇ ਜਿਸ ਸਤਗੁਰ ਲੀ ਸਰਨਾ, ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਸਭੋ ਜਗੁ ਭਰਮਾ
ਹਉਮੈ ਪਚੈ ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧਾ ਗੁਰ ਸਬਦ ਛਾਂਹ ਪਕਰਿ ਦਮ ਰਾਖਾ॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ-੪੯੬)

(੯੧) ਮੋਹਨੀ ਮੋਹਿ ਲਾਏ ਮੋਹਣਹਾਰਾ ਲੋਭਿ ਵਿਆਪੀ ਦੂਤੀ ਦੁਸਮਾਰਾ॥
ਮੋਹਾ ਮੋਹਾ ਕਰਿਓ ਸੀਤੇ ਖੰਡ ਜਾ ਚਾਖ ਸਕਲ ਲੈ ਗਲਾਰਾ॥
ਏਕੋ ਸ੍ਰਮੁ ਕਰਿ ਗਾਲੀ ਗਡਹੁ ਏਹਾਇ ਬੁਧੀ ਦਾਸੁ ਨ ਗਡਹੁ॥
ਰਾਸੁ ਕਮਾਇ ਕਰੀ ਸਿਮਿ ਬੈਲਾ ਤਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨ ਚੋਰਹਿ ਚਲੀਆਰਾ॥
ਏਕਹਿ ਪੂਟ ਪਿਛ ਤੇ ਪਿਆਲੀ ਏਕਹਿ ਸੀਗੀ ਤਜਿ ਚਾਪ ਮਹਤਾਲੀ॥
ਸੁਤ ਮੀਤ ਕੁਟੰਬ ਤੇ ਰੁਹਨੀ ਤਾ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਦੇਖੀ ਖਾਲੀਆ॥
ਓਇ ਅਉਧੂਤ ਜੋਗੇ ਤਾਪੇ ਤਾਰੀ ਮੋਹਾ ਸਭਾ ਪੰਡਿਤ ਬੀਚਾਰੀ॥
(ਵਡਹੰਸ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

www.archive.org/details/namdhari

ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਅਸਾਧੇ ਸੁੰਦਰ ਲਾਗੇ ਹੈ ਸੋ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਛਾਦ-ਚਾਦ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਹਣੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੈ। ਇਹ ਤਨ, ਮਨ ਨੂੰ ਅਤਿ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਮਾਇਆ ਵਿਸ਼ ਦਾ ਰੋਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਭਾਉਂਦੇ ਹੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਾਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਅਸਾਧੇ ਸੁਪਨੇ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਸੋ ਜੀਵ ਸੁਪਨੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਨਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਤਲਾਤ ਆਤਮ-ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਰੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਨਾਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਜਾਲ ਦੇ ਰੂਪਕ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰੰਤੂ ਪੰਛੀ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੋ ਕੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਸਿਰ ਤੇ ਕਾਲ ਨਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਰੂਪੀ ਪੰਛੀ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਵੀ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਹੋਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਾਲ ਮੰਡਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਥੋੜ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਭੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮੰਦਰ

ਵਿਚਿ ਮਾਇ ਮਮਤਾ ਬਲ ਮਹਿ ਬਾਸੀ ਉਠਿ ਚਿਕਾ ਹੈ ਲਾਗੀ ਪਲੀਆ॥
ਕਾਮੈ ਧੰਧਨ ਕਾਲੁਰਿ ਜਾ ਹੈ, ਹਰਿਹਰਿ ਨਾਮੁ ਖਸਿਓ ਜੀਅ ਤੇਰੇ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਭਏ ਜਨ ਮੁਕਤੇ ਗਤਿ ਪਾਈ ਨਾਨਕ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਆ॥

(ਮਾਰੂ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੦੪)

•ਮੋਹਨੀ ਮੋਹਤ ਰਹੈ ਨ ਹੋਗਾ ਸਾਧਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਪਿਆਸੀ
ਦੇਹ ਨ ਕਾਪੈ ਤੇਗਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪਟੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬਿਚਰਤ ਚਤੁਰਾਕਰ ਤਰਿਯ ਰਵਨ ਨ ਰੋਗਾ॥
ਪੁਨਾ ਚਕ੍ਰ ਚਵਤ ਕੇਸ ਤਪਾਖਾ ਹੋਮ ਜੋਗ ਨ ਜੋਗਾ॥
ਖਿੰਥਾ ਮਹਿ ਪੰਡਿਤ ਹੈਤ ਜਗੁ ਸੰਜੁ ਰਹਤੁ ਪਰਮਗਤਿ ਮੋਗਾ॥
ਸਾਧੁ ਸੰਗਿਤਿ ਨਾਨਕੁ ਬਦਿਓ ਮੁਕਤਾ ਵਸਤੁ ਪੇਖ ਭੋਗਾ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ:੫ਵਾਂ, ਪੰ-੧੨੧੬)

(੯੨) ਕੋਸਾ ਸੁੰਦਰਿ ਮਨ ਭਾਵੈ ਮੋਹੈ ਚਾਮਿ ਘਣ ਵਿਚਿ ਛੰਨ ਭੰਨ ਸੋਹੈ॥
ਮਨਿ ਭੰਨ ਲਾਲੇ ਹੋਇ ਕੈ ਮੰਨਾ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੈ ਪੋਟਾ ਧੀਤਾ॥
ਅਕਲਤ ਪੁੰਜ ਕੈ ਵਡੇ ਕਰਾਈ॥ ਜੋਹਹਿ ਲਾਹਾ ਚੁਪ ਨ ਮਾਈ॥
ਮੋਲੋ ਆਪਣੇ ਪੁੰਨ ਕੈ ਚਾਖਿਆ॥ ਬ॥ ਛੰ॥ ੮॥ (ਆਸਾ ਮ:੫, ਪੰ-੭੯੨)

(੯੩) ਸਾਧੂ ਕੁਲਾ ਅਰਿ ਜਾਹੁ ਨ ਦੇਵੈ॥

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਸ਼ਨੂ-ਸੁਖ ਰੂਪੀ ਚਾਰਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਮ ਦੇ ਦਸ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪੰਛੀ ਉਸ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂ-ਸੁਖ ਰੂਪੀ ਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਭ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਸੈਲ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਨਾ ਅਰਥਾਤ ਮਾਇਆ ਭਰਮ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੈ, ਤਿੰਨੇ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੋਰ ਵਿਅਰਥ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਸੈਥਣ ਅਤੇ ਭਰਾਂਦਾ ਸੈਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ-ਮਨ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਅਭਿਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਨੇਕੋ ਵਿਚ ਮਨ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਜਨ, ਅਰਥਾਤ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਘਟਾਂਦੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਰੂਪਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ ? ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਲਾਹਣੀ ਜਾਂ ਸਰਪਨੀ ਵੀ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਪਨੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸਰਪਨੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਲਾਹਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ

(ਪਿਰ ਸਿਉ ਮਿਲਣ ਨ ਦੇਇ ਪੂਰਾ॥੨॥ ਦਰ॥

(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੪੫੫)

(੬੪) ਕੁਦਮੁ ਕਰੀ ਪਾਤੁ ਪੰਖੀਆਂ ਦਿਸੈ ਨਾਹੀ ਕਾਲੁ॥

ਓਥੈ ਸਾਥਿ ਮਨੁਖੁ ਹੈ ਕਾਲਾ ਮਾਇਆ ਜਾਲੁ॥੨॥ ੩॥ ੭੩॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੫, ਪੰ-੭੩)

(੬੫) ਮਾਇਆ ਜਾਲੁ ਪਸਾਰਿਆ ਭੀਤਰਿ ਚੋਗ ਖਿਲਾਰ॥

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਪੰਖੀ ਫਾਸਿਆ ਨਿਕਸੁ ਨ ਪਾਵਹਿ ਮੀਤ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੫, ਪੰ-੫੦)

(੬੬) "ਕਾਮਣ ਰੂਪ ਜੀਤਿ ਕਾਮਣ ਰੂਪ ਜੀਤਿ ਕੁਮਾਰ ਹੈ

ਤੀਖਣ ਮਦ ਬਿਖੁਰੀਤ ਹੈ, ਅਰਥ ਅਕਾਰਥ ਜਾਤ॥

ਕਹਬਰ ਬਨ ਘੋਰ ਕਹਬਰ ਬਨ ਘੋਰ ਹੈ

ਚਿਹਨ ਮੂਲਤ ਮਨ ਚੋਰ ਹੈ ਦਿਜਹਰੋ ਅਲਖਿਤੁ ਖਾਤ॥ ੧॥ ੧॥ ੪॥

(ਆਸਾ ਮ:੫, ਪੰ-੪੬੧)

(੬੭) ਮਾਇਆ ਸਚੁ ਸਚੁ ਕਰਿ ਜਾਣੈ ਜਿਨੀ ਕਿਨੈ ਕਰਿ ਦੁਤਰੁ ਤਰਿਆ ਜਾਇ॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ-੫੪੫)

(੬੮) ਇਕੁ ਸਰਪਨਿ ਕੈ ਵਸਿ ਜੀਅੜਾ॥ ੭॥ ੧੫॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੬੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿ ਸੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਛਤ ਕੇ ਇਹ ਮਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੯੯

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਲਾ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਤ, ਭਾਈ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਧਨ, ਸੋਭਨ, ਲਾਲਚ, ਲੋਭ ਆਦਿ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ੧੦੦ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੁੱਖੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ੧੦੧

ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਹਨਾਂ ਹੈ, ਮੋਹਤ ਹੀ ਮਾਇਆ ਹੈ, ੧੦੨ ਫਿਰ ਅਰਜੁਨ ਪਾਸ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਦੋਵੇਂ ਅਨਾਦੀ ਹਨ। ੧੦੩ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਨਾਦੀ ਹੋਣਾ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦਵਤਾ ਵਿਚ ਤਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮਾਇਆ "ਮਿਥੇ" ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣਤਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ

---

(੯੯) "ਮਾਇਆ ਮੋਹੀ ਸਗਲੀ ਸਜਿ ਧਰੀ ਸਪਟਾਇ॥
ਛੁਟਾ ਕੋ ਸੇਵਾ ਸੇ ਕਰੈ ਜਿਸ ਧਰ ਹੀ ਲਈ ਮਿਲਿ ਮਾਇ॥"
(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੩, ਪੰ-੫੧੦)

(੧੦੦) ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਸੁਤ ਭੈਯਾ ਘਰ ਨਾਰਿ॥
ਧਨਿ ਸੋਭਨਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮਾਇਆ ਲਾਲ ਲੋਭ ਅਹੰਕਾਰਿ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੬੧)

(੧੦੧) ਮਾਇ ਬਾਪ ਪੁਤ ਧਿਤ ਨਾਰਾ
ਤੁਮਿ ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੋਹਿਹੁ ਦੁਆਰ॥
ਜਿਸਹੀ ਬਾਂਧ ਘਾਲ
ਜਿਸ ਹੀ ਪਹਿ ਸਗਲੇ ਲਵਿ ਲਵਿ ਮੁਆਰ॥
ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਸਤਗੁਰ ਅਪੁਨੇ
ਜਿਨਿ ਇਹੁ ਚਲਤੁ ਦਿਖਾਲਿਆ॥ ------
ਭਗਤ ਕ ਬਿਆਪੈ ਮਾਇਆ॥ (ਗਉੜੀ ਮ:੫, ਪੰ-੬੭੩)

(੧੦੨) ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ, ਅਧਿਆਇ ੭, ਸਲੋਕ ੧੪

(੧੦੩) ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ, ਅਧਿਆਇ ੧੩, ਸਲੋਕ ੧੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿ ਮਾਇਆ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਨਾਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਆਦਿ ਪੂਰਤੀ ਕਰੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵੈਦਾਂਤ ਮਾਨਤਾ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਅਤੇ ਮਿਥੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।[104] ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰਮੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ ਮਿਥੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।[105] ਵੈਦਾਂਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਵੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ,[106] ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੀ ਵੀ ਰਚਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਹੈ।[107] ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥਾਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਸਤ ਜਗਤ ਰੂਪ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੇ ਚੌਕੜਾ ਅਤੇ ਪਾਸਾ ਸੱਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਮਾਇਆ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।[108] ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਾਇਆ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭੈਣ ਹੋਈ[109] ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।[110]

---

(੧੦੪) ਗੀਤਾ ਵਯੰਸ ਅਰਥਾ ਸਤਯ ਮੇਵ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਫ਼ਰੀਦ ਬੈਕਾਧਰ ਡਿਜਿਟ, ਪੰ-੨੬੨-੬੫,

(੧੦੫) ਇੰਡੀਅਨ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ, ਭਾਗ ੨, ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ, ਪੰ-੫੨੨,

(੧੦੬) ਕਿਰਤਮ ਆਕਾਰੁ ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਇਆ॥ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਧਰਣਿ ਧਰਮਿ ਬਣਾਇਆ॥ ੧।੮।੨੨।
(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ, ਮਃ ੩, ਪੰ-੧੦੬੫)

(੧੦੭) ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਮੈਲੁ ਪੂਜਾ ਕਰਮ ਆਪੀ ਕਰਮਿ ਚੁਕਾਇ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਃ ੩, ਪੰ-੬੭)

(੧੦੮) ਆਪੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨਾ ਜਿਨਿ ਆਪੁ ਪਛਾਤਾ॥
ਆਪੀ ਮੋਹੁ ਰਚਾਇਓਨੁ ਸਤੁ ਜਤੁ ਸਬਦੁ ਸਨਾਤਾ॥
ਚੌਕੜਿ ਆਪਿ ਸਿਕਦਮਿਆਨੁ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਰਚਾਤਾ॥
(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਃ ੧, ਪੰ-੧੨੩੭)

(੧੦੯) ਧੁਰ ਕੀ ਭੈਣੀ ਆਈ ਆਮਰਿ॥੨॥੪॥
(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਃ ੫, ਪੰ-੩੭੧)

(੧੧੦) ਖੇਲੈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਿਲ ਰਚਿਆ ਪਾਪਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥ ੨॥ ੯੬॥
(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਃ ੫, ਪੰ-੪੯੪)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ[111] ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ[112] ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ(ਪਰਮਾਤਮਾ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ(ਮਾਇਆ) ਨਿਰਾ ਪਿੱਤੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਾ ਅਭਿਆਸ ਦੁਖੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਲਿਖਿਆ।[113] ਪਰੰਤੂ ਆਖਰਕਾਰ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਹਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੁਕਮਾਂਦਾ[114] ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਾਇਆ ਅਤੀਤੀ ਪੱਖ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹਰਖ ਸੋਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸਰਬ ਸੁਖ ਅਤੇ ਅਨੰਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਭੇਤ ਨੇ ਕਿ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਆਪਤ ਹੈ। ਫਿੱਸ ਹੀ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਮਾਨ ਦਾ ਓਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਰਮਾਂ ਪੈਂਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਮੂਰਖ ਨੂੰ ਚੰਗਦਾਂ ਹੈ ਸੋ ਆਪਣੀ ਅਨੰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਅਤਲ ਤੇ ਮਸਤ ਹੈ। ਪੁਤਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵਾਸ ਲਏ ਹਨ। ਹਾਸਾ, ਖੇਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਹੈ। ਰੂਪ ਸੋਹਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇਪਨ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਦਾ ਤਿਰਸਕਾਰ ਹੈ। ਨਿਮਾਣੇ ਵਾਲੇ ਕੁਰੂਪ ਅਤੇ ਚੰਗ ਮਾੜਨ ਵਾਲੇ ਆਮ ਨੂੰ ਵਿਆਪਦੀ ਹੈ। ਜੀਤਾਂ ਤੇ ਹੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਆਪਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮਦ ਸੋਸਾਂ, ਮਹਲਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਦੂਤਾਂ— ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ— ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਜਿਸਨੇ ਜੀਵੇ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਤਿਨ ਭਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

---

(१११) ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰੇਰਕ ਜਾਨੁ ਅਧਿਆਇ ੨, ਪਾਦ ੧, ਸੂਤ੍ਰ ੧੪।

(११२) ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵਿਚਾਰ॥ (ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੧੬)

(११३) ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪਿ ਸਾਜੀ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੭)

ਕੁਦਰਤਿ ਕਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਈਐ॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੬੪)

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਕਤਿ ਮਿਟਾਇਆ ਕੁਲ ਸੰਸਾਰਾ॥

ਤੁਰੀਆ ਆਸਣਿ ਜਿਨ ਕੰ ਲਿਖਿਆ ਤਿਨ ਧਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮ: ੩, ਪੰ-੧੬੩)

(११४) ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਆਪਿ ਤੁਪਾਇ ਕੈ॥ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਇ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਅਨੰਦ ਮ: ੩-ਪੰ-੯੨੦)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾ ਦੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਹੈ ਵਧੀ ਹੈ। ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਰੀਤ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਵਖੋਵਖਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾ ਦੀ ਭੀੜ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇ ਨੇ ਵਰਗੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹਨ।(੧੧੫) ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਅਲਗਤਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੀਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੁਆਲੇ,(ਜੰਗਲੇ, ਬਨੇ ਅਤੇ ਤਲੇ) ਕਾਲ ਸਮਾਸਤ ਲੋਕ, ਚਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਚਾਰ, ਵਿਦੂਸ਼ਕ ਅਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਭਨਾਂ ਸਰਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਦ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਕੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ।(੧੧੬)

ਸੁਖਮਨੀ ਵੀਚਾਰ ਤੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਦਾ ਵਿਤਰਾ ਦਰਸਦਾ ਨਿਰੂੰ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਾਜਰ ਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾ ਦੀ ਪੂਜਾਤਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ

---

(੧੧੫) ਬਿਸਮਾਦ ਰਵਣ ਸੋਭਾ ਬਿਸਥਾਰ॥ ਬਿਸਮਾਦ ਸੁਰਗ ਨਰਕ ਅਵਤਾਰ॥
ਬਿਸਮਾਦ ਧਰਮ ਕਿਰਤਾਰਥ ਪੋਖਿ ਸੋਭਾ॥ ਮੁਖ ਬਿਸਮਾਦੀ ਬਿਸਮਾਦਿ ਲੋਭਾ॥
ਮਨੁਖਿਆ ਬਿਸਮਾਦ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰੀ॥ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਪੂਰਾ ਵਡ ਭਾਗੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬਿਸਮਾਦ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਅਨੰਤਾ॥ ਬਿਸਮਾਦ ਪੁਰਖ ਕਲਾ ਭਗਵੰਤਾ॥
ਬਿਸਮਾਦ ਦਸਤਿ ਕੋਟੀ ਅਤੁ ਸਮਾਣਾ॥ ਬਿਸਮਾਦ ਰੂਪ ਨੇਹਚ ਮਨ ਮਾਣਾ॥੨॥
ਬਿਸਮਾਦ ਭੂਮਿ ਚੰਦ ਅਤੁ ਚੰਗਾ॥ ਬਿਸਮਾਦ ਗੀਤ ਨਾਦ ਸੁਰਿ ਗੰਗਾ॥
ਬਿਸਮਾਦ ਜੋਸ ਮਹਲ ਸਾਰਥ॥ ਪੰਚ ਦੂਤ ਬਿਸਮਾਦ ਕੀਰਤਾਰਥ॥੩॥
ਬਿਸਮਾਦ ਅਗਮ ਕਥੇ ਨ ਜਾਣਾ॥
ਬਿਸਮਾਦ ਬਿਰਸਤ ਬਿਸਮਾਦ ਤੋਟਾਣਾ॥
ਆਖਣ ਸਿਮਰਣ ਬਿਸਮਾਦ ਦਿਹ ਸਾਰਿ॥
ਸਭ ਕਿਛੁ ਬਿਸਮਾਦ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਚੰਦ ਰਾਤਾ॥੪॥ ੧੯॥ ੮੮॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮ:੫, ਪੰ-੧੮੧-੮੪)

(੧੧੬) ਜਿਨਿ ਕੀਤੇ ਤਿਸ ਅਪੜੈ ਹੋਰ
ਕਰਣ ਕਰੁਤ ਨ ਕਰਣਹਾਰ॥
ਸਭ ਬਿਸਮਾਦ ਤਾਪ ਵਾਸ ਪੰਚੀ
ਜਿਸ ਦਿਤੁ ਸੋਭ ਵਿਚਾਰ॥ ੧॥ ੧॥

(ਰਹਰਾਸਾ ਮ:੫, ਪੰ-੬੭੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਲ ਸਾਹਿਬਾ[੧੧੬] ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕੋ ਤਰ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰਕ, ਸੁਰਗ[੧੧੭] ਅਵਤਾਰ ਆਦਿ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ[੧੧੮] ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਇਸੇ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹਨ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ, ਅਰਥਾਤ, ਦੇਵੀ ਅਧੀਨ ਦੱਸਣ ਲੈਣ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਮਤ ਦੇ ਹਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹਿਤ ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਕਿਸ ਦੁਖ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਨੇਕ ਪੁਰਖਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਬਣਦੇ ਹਨ[੧੧੯]। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਮਹੇਸ਼ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ[੧੨੦]। ਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿਕ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਪੂਰਤਾ ਕਰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਾ

---

(੧੧੭)? "ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਸਗਲ ਜਗੁ ਖਾਇਆ॥ ਕਾਮਣਿ ਦੇਖਿ ਕਾਮਿ ਲੈ ਪਾਇਆ॥
ਸੁਰ ਨਰ ਦੇਵਤ ਮਿਉ ਪੈਰੁ ਵਜਾਇਆ॥ ੧॥ ਰ॥

(ਪ੍ਰਾਣੇ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੩੪੮)

ਪੈਰਹ ਜਿਪਿਆ ਜੀਤੁ ਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਦੁਖਦਾਈ॥ ੩॥ ੧੦॥ ੪੦।

(ਸਿਧੀ ਗੋਸਟਿ ਮ: ੩, ਪੰ- ੩੯)

ਪੈਰਹ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਸਾਰਾ ਸਭ ਵਰਤੈ ਆਕਾਰੀ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ- ੧੨੬੯)

ਤਿਹਾ ਗੁਣਾ ਵਿਚਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿਆਪਿਆ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰ- ੬੦੩)

(੧੧੮) ਵਿਚੁ ਦੁਖ ਅਗਹ ਵਰਤੈ ਸੰਸਾਰ॥
ਕਰਤ ਸੁਕਰਤ ਜਿਵਹਿ ਜਿਵਿ ਆਦੇਸ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰ- ੩੮੯)

(੧੧੯) ਏਹਾ ਮਾਇਆ ਜੁਗਹਿ ਜਿਆਈ ਤਿਨਿ ਤੇਰੇ ਪਰਾਪਤੁ॥
ਵਿਚੁ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਚੁ ਤਿਗਾਣੀ ਵਿਚੁ ਤਨਿ ਦੀਬਾਣੁ॥

(ਸਹੁਜੀ, ਪੰ-੭)

(੧੨੦) ਪੈਰਹ ਵਿਚੁ ਨ ਬੁਝਨੀ ਸੋ ਏਹ ਪਈ ਸੁਰ ਕਾਰਿ॥
ਪੈਰਹ ਮਾਇਆ ਮੁਠੇ ਹੀ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਮੁ ਵਿਆਪਿ॥

(ਸੋਰਠਿ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ- ੬੫੭, ਸੈਲੋਕ ਮ: ੩)

(੧੨੧) ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਦੇਵਤਾ॥ ਪੈਰਹ ਬਹਾ ਮੁਕਤਿ ਕਿਨੇਹਾ॥ (ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੦੪੯)

(੧੨੨) ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਹੋਪਦੇ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਵਧਾਇਦਾ॥ (ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੦੪੯)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੇ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਤਾਂਈਂ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਵੀ ਮਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਤੋਂ ਟੁਟ ਕੇ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਤਾਂਈਂ ਜਿਆਣੀ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਟੁਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਤਮੋਗੁਣ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਮੂਰਤ ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਨੂ ਸਦਾ ਆਰਾਮ ਕਾਰਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੁੱਧਿਮਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਦੱਸੋ ਕਿਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਜਦੋਂ ਤ੍ਰੈਦੇਵਾਂ (ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ) ਦੀ ਇਹ ਕੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕੀ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੁੱਖ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨ ਭੁਲਾਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਰਾਹੀਂ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਦੁਆਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਚੋਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵੀ ਸਾਥੀ ਸਜਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੱਟੇ ਹੈ। ਅਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮੌਕੇ ਪੂਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਹੈ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਦੇ ਕਾਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਕਾਰਣ ਜਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਕਾਰਣ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਕਤ ਦਸੂਤ ਖਿਆਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਤਮਬਲ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਗਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਬਲ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ ਦੇ ਜਾਲ ਦਾ ਮਨ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਕਾਲ ਜਿਹਤ ਜੀਵ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ ਦੇ ਮੋਹ ਵਸ਼ਿ ਕਾਲ ਨੂੰ ਹੀ ਸਦਾ ਸਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ

(ਕਬੀਰ) ਬ੍ਰਹਮੇ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਪਰਗਾਸੇ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰਾ॥
ਮਹਾਦੇਉ ਜਿਆਣੀ ਦਾਤੈ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਤਾਮਸੁ ਬਹੁਤੁ ਅਹੰਕਾਰਾ॥ ੨॥
ਵਿਸਨੁ ਸਦਾ ਬਰਤਾਵਾ ਦੂਆ ਤਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰ॥ ੩॥ ੫॥
(ਕਬੀਰ ਮ: ੩, ਪੰ-੧੪੯੯)

(ਕਬੀਰ) ਮਾਇਆ ਮੋਹੀ ਦੇਵਾ ਸਭਿ ਦੈਤਾ॥ (ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ-ਪੰ-੫੨੭)

(ਕਬੀਰ) ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਮੋਹਣੀ ਜਿਨਿ ਵਿਰਲੇ ਘਤਾ ਨਹੁ ਖਾਇਆ॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ-੬੫੩)

(ਕਬੀਰ) ਮਧ ਸੋਇ ਸੀਧ ਛੂਪ ਪਰਿਆ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮਾਇਆ ਪਟਲਿ ਵਿਸਰਿਆ॥
(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੫, ਪੰ-੮੦੫)

(ਕਬੀਰ) ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਕੈਚਰਿ ਮਨੁ ਲਖਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਬਾਜਾਰਾ ਚਾਖਾ॥
ਮਾਇਆ ਹੋ ਵਾਪਾਰਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ਤੁਝ ਪਾਹੀ॥
ਜਿਹੁ ਕਾ ਕੀਆ ਜਿਹੁ ਜਿਹੁ ਲਾਵਾ ਤਿਸਹਿ ਸਮਾਹੀ॥ ੩॥ ੫॥
(ਕਬੀਰ ਮ: ੩ ਗੌਂਡ, ਪੰ-੮੭੧)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿਮਰ ਬੈਠ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਦੁਆਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਨਿਖਾ ਕਾਲ ਪੈਸੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਕੋਣਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਅਤਿਮੀਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜੋ ਚਿਲਾਉਦਿ ਹਨ। (੧੪੮) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤਾਵਾ ਪਾਉਣ, ਤੇ ਨੂੰ ਗਾਉ ਵਿਚ ਰਹਨਾ ਬਹੁਤ ਲਭਨ (੧੪੯) ਹੈ। ਪਰ ਜੋਕਰ ਮਨਿਖਾ ਪੂਰੇ ਨਿਮਰਤ ਭਾਵ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੇ ਸਿਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਰਸਤ ਵੇਰ ਜਾ ਤੇ ਇਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜੋਕਰ ਮਨਿਖਾ ਨੂੰ ਪਹਲਾਨ ਲੈ ਲੋਨੂੰਨ ਹੀਣੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣੇਂਦਾ, ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਜਾ ਪੂਰੇ ਵਿਚ ਹਾਂ ਜਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਮੈਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹਲਦੇ। ਤਾਂ ਸੋਹਣ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇ ਦਹੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾ ਆ ਜਾਵਦੇ (੧੫੦) ਹਨ। ਫਿਰ ਸਭ ਮਨਿਖਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤਾਵਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੁਹਾਰ ਤਿਆਰ ਹੁਣਗੇ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਮਨਿਖਾ ਮੋਟਾ ਦੀ ਮੁਕਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ ਉਥੇ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧਾ ਵੀ ਤਿੰਨ ਤੋਰਿਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨਿਖਾ ਦੇ ਹਾਰ ਉੱਚ ਤਿੰਨ ਤੋਰਿਕ ਦਹੀ। ਤੋਂ ਜੀ ਵਖਰ ਵਖਰ ਮੌਕਾਂ ਦੀ ਮਨਿਖਾ ਕਾਲ ਕਾਰਮਾਨ (੧੫੧) ਹੈ। ਮਨਿਖਾਸ਼ ਤਾਂ ਸੁਆਸੀ ਵਾਂਟ ਮਨ ਨੂੰ ਗਾਹਦਿਦੇ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੁਆਸੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗ ਮੁਤਮਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਪਛਣਾਏ ਹਨ ਤਿਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਿਖਾ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਹਦਾ (੧੫੨) ਹੈ। ਮਨਿਖਾ ਦੀ ਸਭੀ ਵਸਤਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਰਸਤ ਵੇਰ ਜਾ ਤੇ ਭੋਜਾ ਲਿਤ (੧੫੩) ਹੈ। ਮਨਿਖਾ ਦੇ ਦੁਖ, ਹਸ, ਰੋਣ ਆਦਿ ਸਭ

---

(੧੪੮) ਮਨਿਖਾ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤ ਕੈਹੇ ਚਿਕਲਾਹਾ ਕਾਮਾ॥ ਦ॥ ਦੰ॥ ਦੰ॥
(ਚਿਰਾਗਿਤਾ ਮ:੪, ਪੰ-੪੪੮)

(੧੪੯) ਦੁਰਲਭ ਜੋਨ ਚਿਖਮ ਚਿਰ ਮਨਿਖਾ॥
(ਆਸਾ ਮ:੪, ਪੰ-੪੪੯) ੩੦੭

(੧੫੦) ਕਰੁ ਗਹਿ ਪਕਰਾ ਨ ਮਾਹਾ ਮਾਖਿ॥ ਪੂਰਿ ਰਹਾ ਚਾਲਾ ਨਹੀ ਸਾਖਿ॥
ਕਰੁ ਕਾਰਨ ਸਭੁ ਤਿਆਗਿ ਚਾਹਾ॥ ਤਰ ਹਿਰ ਚਰਾਹਾ ਮਨਿ ਪਰੀਤਿ॥ ੧॥ ੧੮॥ ੧੯੮॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੪, ਪੰ-੯੯੧)

(੧੫੧) ਮਨਿਖਾ ਚੰਚ ਸਿਖਿਤ ਸਿਖੈ ਮਹਿ ਸਿਮੁ ਬਾਦਰ ਲੈ ਗਾਇਆ॥
(ਮਾਰੂ ਮ:੪, ਪੰ-੧੦੦੩)

(੧੫੨) ਤ੍ਰਿਸਿਧਿ ਮਨਿਖਾ ਚਹਾ ਤਿਆਪਿਆ॥ ਜੋ ਲਪਟਾਕੇ ਤਿਨੁ ਦੁਖ ਸੰਤਾਪਾ॥ - - - -
ਸਰਬਸੋ ਸਿਮੁ ਜੋ ਮੁਹੁ ਚੋਹਾਰੈ॥ ਸੁਰਦੇਵ ਤਿਹਾਰਸੋ ਤਿਹਿ ਪਹਿਰੈ॥
(ਭੈਰਉ ਮ:੪, ਪੰ-੧੧੪੫)

(੧੫੩) ਛਾਡਿ ਮਨਿਖਾ ਚਰਤਾ ਨੋਹੁ॥ ——
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੧੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਾਮਕਾਜ ਹਨ। ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ- ਕਰਨ, ਕਾਰਜ- ਸਭ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਹਨ। ਅਰਥਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵੰਡਣ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂਈਂ ਸੁਣਾ ਕੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਲਿਖੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਪਿਛਾ ਬਾਕੀ ਪੁੱਤਰ, ਧਿਆਨੂੰ, ਮਾਂ, ਸਿਰਦ ਆਦਿ ਦੇ ਹੈ। ਮੈ ਲਿਖਣਤਾ ਲਿਹਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੁਹ ਸਮਝ ਹੈ ਲਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਾਰਮੁਖ ਮਹਾ ਵਿਚ ਪਿਛਾ ਲੋਹਿਆ ਹੈ ਲਿਹਾਰ ਹੋਰਨਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਰਨ ਹਨ। ਕੁਝ ਅਜਾਨ ਵੈਰ ਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਮਾ ਚੰਗਾ ਸਾਬਾਸ਼ਾ ਵਸਤੂਆਂ, ਤਾਂਈਂ ਲਿਖਦਾਤਾ ਹੋਰੇ, ਤਾਂਈਂ ਕੁਮਾਤਾ ਤੇ ਤਾਂਈਂ ਲਿਖਾਤਾ ਹੋਰੇ, ਸਭ ਠਾਹਰ ਹੈ ਸਾਰਥਕਾਂ। ਲਿਖਾ ਹੀ ਪਰਾਯਣ, ਲਿਖਾਰ, ਮਹਾਰਾ, ਤਾਰੇ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਰਾਤ, ਨਾਲ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਸ਼ਾਮ-ਸਿਖਰਾਂ, ਵੇਦ, ਜੋਧ, ਹੋਰ-ਸੈਦ, ਰਾਜਮਾ ਧੂੰਪ, ਮਹਾ, ਹਿਰਦ ਸਮਾਤ ਅਰੂਪ ਸਾਰ, ਵਰਣ, ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀ, ਅਨੇਕ ਸੁਰਾਂ, ਇਥੋਂ ਹਰ ਕਿ ਸਮਸਤ ਹਿਸਟਮਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਠਾਹਰ ਹੈ ਸਾਰਥਕ। ਲੱਲ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਪਰਾਯਣ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰਿਹੈ ਕਿਹਾਰ ਦੱਸਣ ਲਗੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਾਮਕਾਜ ਹਨ, ਮਹਿਮਾ ਤੋਂ ਹਰਿਆਰ ਪਰਿਆ ਸਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ

---

(੧੨੩) ਸੁਖ ਦੁਖ ਪ੍ਰਭੁ ਇਕ ਤੋਰ ਤਿਆਗਿ ਚਲੈ ਸਾਹਿਆ ਤੀ ਕਾਂਤਰ ਕਰਿਮਣਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਤੋਰਾ ਦਰਸ ਅਰਾਧ ਮਨਾ ਮੈਂਹੀ ਮੀਰਾ ਮੁਹ ਸਾਰਥੈ ਕਰ ਸੀਲ ਕਰਮਣਾ॥
ਪੁਰ ਬਲਤੂ ਛੂਤ ਮੰਤ ਹੋਰਿਸ ਪਹਿ ਜਾਸਿ ਮੈਂਹੀ ਇਹ ਵਿਖ ਛਰਮਣਾ॥
(ਰਾਗ ਪਾਮਕਾਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੯੦੧)

(੧੨੪) ਸਿਮਰੁਪਤੀ ਮਹਿ ਸਾਧਸ ਮਹਾ॥ ਦੁਖਮੁਪਤੀ ਤਿਰਥਹੁ ਕਹੀ ਰਹਣਾ॥
ਸਿਮਰੁਪਤੀ ਕਾ ਪੈਂਡਾ ਕਲਾ॥ ਹੋਰੁ ਮਾਰਿਮ ਸਿਰੀਨ ਤਿਕਾਲਾ॥੨॥
ਸਿਮਰਿ ਸਕ ਤਰਿਨ ਦਰਤ ਮਹੁ ਤਾਰੈ॥ ਰਵਿ ਸਸਿ ਪਰਹੁ ਪਾਵਹੁ ਕਰਮਾਰੈ॥
ਸਿਮਰੁ ਬੈਨਿ ਬਲਤ ਬਹੁ ਪੋਰਾ॥ ਸਾਸਤ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿਮਹਰੈ ਬੋਲਾ॥੩॥

ਜੋਧਰ ਵੇਦ ਵੇਤੁਰਾ ਪੋਰਾ॥ ਮਰਤਾ ਸਿਵਹੁ ਸੋਰ ਪਾਰ ਪੋਰਾ॥
ਪੋਰਾ ਭੰਡਰਿਤ ਪਰਸਾਵਣ ਤੇਰਾ॥ ਬਰਤੁ ਰਖੈਰੇ ਸਗਲੇ ਫੇਰਾ॥੪॥
ਸਗਤਿ ਬਲਨ ਕੁਲਹ ਬਹੁ ਪਿੰਡੂ॥ ਪਹੁ ਧੋਰੈ ਅੰਕਿ ਸਿੰਨ ਸਿੰਡੂ॥
ਸਕਲ ਪਾਸਾਰੁ ਦੀਸੈ ਪਾਸਾਰਾ॥ ਸਿਰਸਿ ਜਾਂਦਰੈ ਸਕਲ ਆਕਾਰਾ॥੫॥

(ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੫੨੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਗਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗਲ ਪੱਲ ਨਾ ਲਗਦੀ ਜਾਵੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਪੂਰਾ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਰਮਾਨ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਦੀ ਪਾਇਆ ਨਾ ਸਕਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਗ੍ਰਸਤਾਂ ਦੀ ਕਦੀ ਆਂਦਾ ਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੈਦ ਕਿਤੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸੁਰਤਾ ਭਾਵ ਕਾਲ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਕਟ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕਦਾਂ ਫਟਕ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਸ਼ਿਵ ਲੋਕ ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਲੋਕ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਸਾਧੂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਲ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਧੋਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਫ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਸਾਜਨ! ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਜ਼ਿਦਮ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਜਿਗਰਤੂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਫਿਰ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਜਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਧਾ-ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਪੁਰਖ-

---

(੧੭੬) ਸੰਤਹ ਕੈ ਚਰਨ ਕਦੇ ਧਰਿ ਬਾਦਿ॥ ਤਜਹੁ ਕਹਾ ਬਿਆਧਿ ਮਾਦਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਿਮਰਿ ਪੁਰਖ ਸੰਤ ਪਾਦੀ॥ ਤਬੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ ਮਾਦੀ॥
(ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੫੮੬)

(੧੭੭) ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਅਰੁ ਰੁਦ੍ਰ ਲੋਕ ਆਰੀ ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਤੇ ਆਗਿ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਜੋਤਿ ਨ ਸਕੈ ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵੈ ਪਾਗਿ॥ ੧॥ ੧੭॥ ੨੧॥
(ਬਸੰਤੀ ਮ:੫, ਪੰ-੫੦੦)

(੧੭੮) ਏ ਸਾਜਨ ਕਛੁ ਕਰਹੁ ਉਪਾਇਆ॥ ਜਾ ਤੇ ਤਰਉ ਇਹ ਮਾਇਆ॥
(ਗਉੜੀ ਕਾਵਣ ਅਖਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੫੧)

(੧੭੯) ਸਤਿ ਕਿਰਪਾ ਸਤਸੰਗਿ ਮਿਲਾਏ॥ ਤਾਂਕਉ ਤਬੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਏ॥
(ਗਉੜੀ ਕਾਵਣ ਅਖਰੀ, ਮ:੫, ਪੰ-੨੫੧)

(੧੮੦) ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਨਿਰਭਉ ਭਏ॥(ਬਸੰਤੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੯੮੭)

(੧੮੧) ਮਾਇਆ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਛਾਡਿ ਚਲਾਈ॥
(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ:੩, ਪੰ-੧੭੬)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਨਿਰਥ ਆਪਣੇ ਵਸ (੧੭੬) ਵਿੱਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਬਿਠਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਮਨਿਖਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ (੧੭੭) ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨਿਖਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਣਾ ਅਤੇ ਮਨਿਖਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ-ਰਾਮਾਨੁਜ, ਮਧਵ, ਨਿੰਮਬਾਰਕ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੁਆਮੀ, ਰਾਮਾਨੰਦ ਅਤੇ ਤਾਰਿਖ- ਨੇ ਆਤਮ ਲਈ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਣ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮ-ਵਿਚਾਰ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ। ਜੈਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ(ਸ਼ਲੋਕਾਂ) ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਂਡਲਿਯਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕਾ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸੰਬੰਧੀ ਲਗ ਭਗ ਪੰਤੀ ਹਵਾਲਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁਖ ਮਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ (੧੭੮) ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਤਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਖ ਵਖ ਮਤ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸ਼ਰੁਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ (੧੭੯) ਆਤਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ (੧੮੦) ਆਤਮ ਦੱਸਿਆ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ (੧੮੧) ਹੀ ਆਤਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਮਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝਦੇ (੧੮੨) ਹਨ। ਕੁਝ ਸੂਨਯਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸੂਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਆਤਮ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਤਮ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿਹਨਾਂ ਵਖ ਵਖ ਮਤਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਜੈਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ, ਆਂਡਲਿਯਾ ਦੀ ਟੀਕਾ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਦੇ

---

(੧੭੬) ਕੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਜਾਚੈ ਤਿਨਿ ਮਲਿ ਦਲਿ ਲਾਈ ਪਾਇ॥ (ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੩, ਪੰ-੫੧੦)

(੧੭੭) ਧਰਿ ਸਚਿ ਮਨਿਆ ਬੰਧਨ ਤੂਟੇ॥ (ਗੂਜਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੪੯੭)

(੧੭੮) "ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਓਟ ਗਹੀ ਤੂ ਛੂਟੇ"॥ (ਜੈਤਸਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੭੦੩) ੬੭੩)

(੧੭੯) ਦੇਖੋ ਜੈਦਦੇਵ, ਲੇਖਕ ਡਾ. ਐਮ. ਪੀ. ਮਰਾਦਿਵਰ, ਪੰ-੧੨੬-੨੫।

(੧੮੦) ਲੋਕਲ ਆਫ ਫਾਲੋਸਫੀਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਹਿਸਟਾਰੀਕਲ, ਪੰ-੨੫-੨੬।

(੧੮੧) ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ, ਪੰ-੭

(੧੮੨) ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ, ਪੰ-੭

(੧੮੩) ਲੋਕਲ ਆਫ ਫਾਲੋਸਫੀਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਹਿਸਟਾਰੀਕਲ, ਪੰ-੨੬

(੧੮੦) ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ, ਪੰ-੬-੭

(੧੮੧) ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ, ਪੰ-੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰਭਵੀ ਸਦੁਪ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਵਿਦਤਾ ਸਭਤਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸਿੱਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਣ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਕੇ ਸਦਾਨੰਦ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਸਦੈ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪੂਰਨਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿੱਤ, ਸੁੱਧ, ਬੁੱਧ, ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸਤ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਸਿੱਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਚਦਸ਼ੀ[੧੫੮] [੧੫੯] ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ *ਪ੍ਰਤਯਕ ਤਤਵ ਪ੍ਰਕੀਪਕਾ*[੧੫੯] *ਪੰਚਦਸ਼ੀ*[੧੫੫] ਆਦਿ ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤਮਕਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਨਭਵਯ ਕਹਾਂ[੧੫੬] ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਣਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਣਾ ਰਚੀਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣਚੁਅਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਵਰ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਾਵਰ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ[੧੫੭]। ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਗਸਤ ਏਵ ਜੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਵਰ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਭਲਾ ਆਤਮਾ ਕਿਵੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਥਾਵਰ ਪੰਜ ਤਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਥਾਵਰ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਤ ਆਪੋ ਤਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਸਥਾਵਰ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਵਨ ਤਤ ਆਪਣੇ ਪਵਨ ਤਤ ਵਿੱਚ, ਅਗਨੀ ਤਤ ਆਪਣੇ ਅਗਨੀ ਤਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਿੱਟੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗਾ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਹੋਂਦਾ ਹੈ? ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਾਵਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਜੋ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਰਨਹੀਣ ਹੈ। ਉਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਸ਼ਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਕਿਸੇਤਾ ਸਥਾਵਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ

---

(੧੫੮) ਵੇਦਾਂਤਸਾਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸ਼ਿਵਾਭਿਨਵ ਨਰਸਿੰਹ ਭਾਰਤੀ, ਪੰ-੮

(੧੫੯) ਗਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ੨/੨/੧੫.

(੧੫੯) ਵਿਦਯਾਰਣਯ ਸਵਾਮੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਤਯਕ ਤਤਵ ਪ੍ਰਕੀਪਕਾ– ੧/੧, ੧/੩

(੧੫੫) ਪੰਚਦਸ਼ੀ ੩/੮੯

(੧੫੬) *ਅਨਭਵਯ ਵਿਸ਼ਣੁ ਸਹਸਰ ਨਾਮ*

(ਗੁਰੂ ਅਮ੍ਰਿਤ-ਪੰ-੧੮੮)

(੧੫੭) ਜੈਸੇ ਤਾਰੇ ਮਿਟਤ ਮਾਹੀ॥ ਓਹੁ ਨ ਚਲਤ ਸੂਰਜ ਕੀ ਨਾਈ॥

(ਆਸਾ ਅ:ਮ:੫, ਪੰ-੩੭੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਆਤਮਾ ਕਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਪੈਠ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਰਦਾ ਜੰਮਦਾ ਕਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਿਥੀ ਬੋਹ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਂਙ ਤਿਨੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਹਾਂ ਹੁੰਦੀ, ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਜਨਮ ਆਦਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਹ ਨਹੀਂ ਚਬਦੇ, ਇਹ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਆਦਿ ਸੁਰਕਾਦਿ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਕਰਮੀ, ਸਰਬਤ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਇਹ ਨੇਲਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਤ ਨਾਂ ਹੈਂਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਰਮ, ਨੇਤ ਤੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੋਹਨਾ ਜਾ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਦੀ ਦੋਂਦ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿੱਖੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਇਸ

---

(੧੫੮) ਪਵਣੈ ਮਹਿ ਪਵਣੁ ਸਮਾਇਆ॥ ਜੋਤੀ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਲਿ ਜਾਇਆ॥
ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਹੋਈ ਏਕ॥ ਵੇਖਣਹਾਰੇ ਤਾ ਕਉਣ ਵੇਖ॥ ੧॥
ਕਹਿਤੁ ਮੁਆ ਰੇ ਕਹਿਤੁ ਮੁਆ॥ ਭੂਲਮ ਜਿਆਰੇ ਮਿਲਿ ਕਰਹੁ ਵੀਚਾਰ
ਇਹੁ ਤਉ ਚਲਤੁ ਕਰਿਆ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਗਲੀ ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ॥ ਵੇਖਣਹਾਰੁ ਤਿ ਹੁਣਿ ਸਿਞਾਈ॥
ਭਰਮ ਮੋਹ ਕੇ ਬਧਿ ਬੰਧ॥ ਸੁਪਨੁ ਭਇਆ ਭਖਲਾਏ ਅੰਧ॥ ੨॥
ਇਹੁ ਤਉ ਚਲਤੁ ਲਿਖਿਆ ਲਿਹਾਤਾ ਦਿ॥ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਹੁਕਮਿ ਅਪਾਰਿ॥
ਕਹ ਕੇ ਮੁਆ ਨ ਮਰਣੈ ਮੋਹੁ॥ ਨਹ ਬਿਨਸੈ ਅਹਿਨਾਸੀ ਹੋਹੁ॥ ੩॥
ਜੋ ਇਹੁ ਜਾਣਹੁ ਜੋ ਇਹੁ ਮਨਿਹੁ॥ ਜਾਣਣ ਹਾਰੇ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਹੁ॥
ਜਹੁ ਕਾਲਹ ਤੁਹਿ ਭਰਮ ਚੁਕਾਇਆ॥ ਕਹ ਨਾਨਕ ਮਹਿ ਨ ਆਵਿ ਜਾਇਆ॥ ੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੯੮੫)

(੧੫੯) ਅਕਥਨ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ॥ ਪ੍ਰਭਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਰੂਪ॥ ਰਹਾਉ॥
ਨਾ ਇਹੁ ਮੁਆ ਨਾ ਇਹੁ ਜੰਮਾ॥ ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਖ ਨਹੀ ਜਮ ਜੰਮਾ॥
ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ॥ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਪੀਸਨੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੰਗੁ॥ ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੰਗੁ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇ॥ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਇਸ ਕਾ ਇਹੁ ਕਰਠੈ ਨਾਹਿ॥
ਨਾ ਇਸੁ ਛਾਹ ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇਆ॥ ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਹੋਤ ਅਗਿਆਇਆ॥

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਮੋਹ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਕਦਾਚਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਥਾਨ, ਅਰਥਾਤ ਅਵਸਥਾ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿ ਹੈ। ਵਿਸਤ੍ਰਿ ਹਰ ਸੋਚ ਹੈ ਬੇਲਤੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੈ ਪ੍ਰਿਅ! ਸਦਾ ਮੈਂਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ ਹੈ ਕਿਤੇ ਜਾ ਨਾਹੁ। ਪਰ ਪਤੀ-ਆਤਮਾ- ਸੁਝਾਉ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਾਂ, ਨਿੱਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਸੌਂ ਕਾਲ ਰਖੇਗਾ, ਰਹਾਂਗਾ, ਜਦੋਂ ਚਾਹੇਗਾ, ਜਗਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਸਮੁੱਚੀ ਤੋਰ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਆਧਾਰ- ਪਰਮਾਤਮਾ- ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਬਨ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਸਹਜ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿਵਾਇਆ, ਮੱਤਿਆ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੌਂਪਿਆ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਮਰਤਾ ਲਈ ਵਿਸ਼ੁ ਵਿਚਾਰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਆਤਮਾਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰ ਪਖ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਅੰਕਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਰਚਨਾ ਅੰਕਿਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੁਖ਼ਤਾ ਕੀਤਾ, ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ, ਮੁਕਤੀਮੂਲਕ ਬਣਾਇਆ।

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਆਓ ਰਚਨਾ ਅੰਕਿਤ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀਕ ਪਖ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਨਿਪਟਾ ਤਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਰਚਨਾ ਅੰਕਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸਮਝ ਲਿਹਾਰ ਨੇ ਇਸ ਅੰਕਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ- ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤਕ - ਨੂੰ ਕਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਾਹ ਤੋਂ ਵਾਹ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕੀਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰਬ ਤੋਂ ਵਧ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀਮੂਲਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਥੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ

ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਦਿਸੁ ਲੇਪੁ ਨ ਲਾਗੈ। ਘਟ ਘਟ ਮੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਗੈ॥

(ਭੈਰ ਮ:੪, ਪੰ-੮੬੮)

(ਘਟ) ਤੂੰ ਹੈ ਸੀਤ ਜੈਸਾ ਸਭ ਕਿਹੀ ਬਾਣੀ॥ ਓਹੁ ਕਿਛਾ ਤੂ ਹੋਵਾ ਹੈ ਮਾਣੀ॥
ਓਹੁ ਖੇਲਾਰੀ ਮਾਰੀ ਨ ਜਾਇ॥ ਹੁਣਮੈ ਛਾਡਾ ਕਾਰ ਕਮਾਇ॥
(ਘਟ) ਸੋਇ ਕਿਹੋਨੀ ਕਾਰਣ ਕਰਿਪ॥ ਅਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਹੇ ਅਪਿ॥

(ਆਸਾ ਮ:੪-ਪੰਨਾ, ਕਟ)

(ਘਟ) ਧਨ ਕਰੇ ਸਿਗਾਰੁ ਵੇਸੁ ਕਰ ਨੋਵੈ॥ ਪ੍ਰਿਅ ਪਰਦੇਸ ਨ ਜਾਹੁ ਕਾਮਣਿ ਮਨਿ ਮੋਹੈ॥
ਸੇਜਾ ਸੁਰਤਿ ਕਰਹੁ ਰਿਦ ਭਾਰਤਿ॥ ਸਿਮ ਤੁਹਹੈ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣਹਾਰ ਹੈ॥ - - —
ਪਿਰ ਰਹਿਆ ਰਹੈ ਹੁਕਮੀ ਚਾਕਰ॥ ਹੋਰ ਕਾਮੈ ਨਾਹੀ ਦੂਜਾ ਹੋਰ॥
ਜਿਸਹੁ ਬਾਝਿ ਤਿਸਹੁ ਤੁਮ ਸੀਤ ਰਹਿਆ॥ ਜਾ ਸਭੈ ਤ ਹੋਤ ਸਿਗਾਰਾ ਹੈ॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੭੩-੭੪)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਦੇਸ਼ਾਗਮਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਪੁਰਖ ਸਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੇ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਲਾ ਦਾ ਬੇਜੋੜ ਭਗਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੁਨਿਆਦਵਾਦ ਦਾ ਵਿਚੋਲ ਪੱਖ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੁਤਾ ਪਰਮ ਤੇ ਵੇਦਾਂ, ਬੁਨਿਆਦਾਂ, ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਨਾਮੁ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਰਾਧ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸਿੱਧ ਭਾਵੇਂ ਸਰਹੱਪਾ, ਲੁਈਪਾ, ਤੁਹੀਪਾ ਆਦਿ ਨੇ ਜੋ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕੀਤਾ। ਸਰਹੱਪਾ ਨੇ ਵੇਦ ਬੁਨਿਆਦ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਥ ਆਏ, ਉਹ ਵੀ ਵੇਦ, ਬੁਨਿਆਦ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਬੁਨਿਆਦ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਉਹ ਹਾਲੇ ਪੂਰਾ ਵੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਬੁਨਿਆਦ ਆਪਣੇ ਮੁਲਸਤੂ ਢਾਂਚੇ ਵਾਲ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਬੂਲ ਨਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲਹਰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਾਂ ਦੁੰਦਾ। ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਨਾਥਾਂ ਨੇ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਇਆ। ਜਿਸਤੀਜਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੁਲ ਤੇ ਹੋਣਾਂ ਨੇ ਬੁਨਿਆਦ ਦੇ ਮੁਲਸਤੂ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ। ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਤੂ ਦੁਆਰਾ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਅਜੇ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਸੀਕ ਉਭਾਰਿਆ।

ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੋਧੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਖੰਡਨ ਸਿੱਧ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਲਕ ਦੋਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦ ਨੂੰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੁਝ ਨਾਂ ਕਾਰੂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਥਿਤ ਦੇ ਇਸ ਪਾਖੰਡੀ ਕੁਝ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ "ਬੋਟਾਮਾਂ ਕਾਰਣਿ" ਕਰਮ ਪੂਰਵੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ "ਮੰਤ੍ਰੀ" ਗੁਰੂਆਂ

(ਖੰਡ) ਕਾਮਿਨਿ ਚੋਲੀ ਕਸਿਨ ਤੁਰ॥ ਪੇਲ ਦਲਾਇਨਿ ਭੈਰਵਿ ਸਿਰ॥
ਪੁੰਜਿ ਪੁੰਜਿ ਚਾਰਾ ਡਾਨੈ ਪਾਇਹ॥ ਜੈਸੇ ਲੋਕੁ ਰਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇਹ॥
ਬੋਟਾਮਾ ਕਾਰਣਿ ਪੁਰਬਿ ਤਰਹ॥ ਆਪ ਪਰਾਜਹਿ ਅਵਰੀ ਲਾਹਿ॥
ਕਾਰਣਿ ਚੋਪੀਆ ਕਾਰਣਿ ਕਾਨ੍ਹ॥ ਕਾਰਣਿ ਸੀਤਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੭੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਚੌਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਜਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਮਾਰਗ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦਿ ਹਠ ਯੋਗ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਜੋਗਮਤ ਨੂੰ ਖਾਰਿਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੁਰਕਾਰਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਹਾਈਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪੰਡਿਤ ਪੋਥੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਚਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਹ ਦੁਨਿਆਂ ਨੂੰ

---

(੧੬੭) ਗੁਰੂ ਜਿਸਹਾ ਹਰ ਮੰਤ੍ਰਾ ਦਿਤਾ ਤੀ ਦੂਜੀ ਜਾਇ ਨਹੋਇ॥
ਓਹਿ ਜਾਹਿ ਨਰਕਿ ਆਪਣੈ ਦਿਤਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਮੂਹੁ ਪੋਇਨਿ॥
ਹੁਮ ਪ੍ਰਾਸਤੁ ਕਮਾਵਦੇ ਪਰਹਿਰਿ ਨਾਹਾ ਨਹੋਇ॥
ਓਹਿ ਆਪਿ ਮੁਏ ਪਰ ਕਿਹਾ ਸਕਨੈ ਹੁਲ ਪੋਇਨਿ॥
ਨਾਨਕ ਸਿਖੁ ਓਹਿ ਜਾਣੀ ਤਿਨੁ ਕਬੈ ਓਹਿ ਚੁਮੁਨੈ ਜਿਮਾ ਨਹੋਇ॥
(ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ:੩, ਪੰ-੯੫੧)

(੧੬੮) ਗੁਰੂ ਜਿਸਹਾ ਹਰ ਮੰਤ੍ਰਾ ਪੋਰੇ ਜਾਪਾ ਹਾ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੫੮)

(੧੬੯) ਗੁਰੂ ਨ ਸੋਲੇ ਪਾਹਿ ਸਚੁ ਰਹਾਖੈ॥ ਹਉਮੈ ਸਾਹਿ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਲਹਾਖੈ॥੧॥ਰਹਾਹਾ॥
ਜੋਗ ਦੀਖਾ ਸੋਹਣੀ ਹਾਖੈ। ਪੰਚ ਸੁਰਾਖੀ ਹਹੁ ਨ ਹੀਨਾ॥
(ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ:੧, ਪੰ-੯੦੪)

ਅਤੇ ਪਾਹਿ ਪਾਹਿ ਪੰਡਿਤ ਸੋਲਹੇ ਲਾਦ ਲਵਹਿ ਸੰਸਾਰੁ॥
ਮਾਹਿ ਭੁਲੇ ਭਲੇ ਨ ਭੁਲਹੀ ਜੀਹਹਿ ਨਾਲ ਪਿਆਰੁ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੩, ਪੰ-੭੭)

(੧੭੭) ਮਨ ਸੋ ਪਹੂੰ ਵਾਰਣੈ ਸੁਖਾ ਹੂੰ ਸਹੁ ਸਾਹੁ॥
(ਮਾਝ ਵਾਰ ਮ:੩, ਪੰ-੧੦੯੩)

(੧੭੮) ਇਕੁ ਜਿਸਹਾ ਹਰ ਸਾਹਿਆ ਸਿ ਜਿਹਿ ਜਿਹਿ ਦੇਖਹਿ ਨਾਹੁ॥
(ਸਾਰੰਗ ਹਾ ਵਾਰ ਮ:੪, ਪੰ-੧੨੪੫)

(੧੭੯) ਪਾਹਿ ਪਾਹਿ ਪਾਹਿਤੁ ਬਾਹੁ ਰਹਾਹੈ॥ ਜੀਤਹਿ ਦੋਹੀ ਹਾਹੁ ਨ ਸਾਹੈ॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ:੧, ਪੰ-੧੫੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਾਰ ਮੋਹ ਦਾ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਕਥਾਰ[120]। ਮੋਹ ਸਰਬਮਿਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੇਵਲ ਮੁਖ ਗਾਨੀਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੋਹਦੇ ਚਿਤਦੇ ਚਿੱਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਮਾ ਦਾ ਰਸਾ ਕਰੀਂ। ਪੰਥਤ ਮੁਹਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੋਹਿਨੂ ਚਿੰਦਾ ਹੈ ਮਦ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਲੋ ਮੋਹ ਕਰੀਂ ਬਦਲਾ[121]। ਪੰਡਤ ਮੋਹਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਮਿਆਂ ਸੋਹਿਆ ਦਾ ਚਿਤ ਹਰਨ ਕਰਮਿਆਂ ਚਿੱਤ ਚਿਆ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰਾ ਨੂੰ ਕਰੀਂ ਵਿਸਾਰਦਾ,ਚਿਤ ਸਰੀ ਮਰ ਦੀ ਦੁਨਿਆ ਮੋਹ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋਹਤ ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਰਮਾਂ ਚਿਤ ਮੁਸਾਫਤੇ ਦਖਦੇ ਹਨ। ਚਿਤਾ ਦਾ ਮੋਹ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਚਿਤੁੰ ਸਾ ਕਰੇ,ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰਾ ਤੋਂ ਚਿਤਾ ਮੋਹ ਦਾ ਨੇਹਾ ਚਿਰਿਤ ਕਰੀਂ[122]। ਮੋਹ ਤਾਂ ਤਿਨ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਮਾਹਿਆ ਦਾ ਹੈ ਦਾਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁਖ ਪੰਚਾ ਆਕਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਰੀਂ ਸਮਝਦਾ,ਚਿਤ ਲਈ ਮੋਹ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ[123]। ਮੋਹਦੇ ਦੇ ਪਰਮ ਕਲ ਹਰੀ-- ਨਾਮ ਦੀ ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰੀਂ ਹੁੰਦੀ[124]। ਦਰਖਾਸਤ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਨਿਆਰਨ ਨਿਆਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ,ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਸ ਮੋਹ ਮੁਰਖ

---

(੧੨੦) ਪੰਡਿਤ ਕਥਹਿ ਪੋਥੀਆ ਨ ਤੁਸਹਿ ਮੋਹਾਰੁ॥
ਅਨ ਕਹੁ ਮਤੀ ਦੇ ਚਲਹਿ ਮਹਿਮਾ ਨਹ ਬਹਾਰੁ॥
ਕਥਨੀ ਬਦਨੀ ਸਚੁ ਜੀਵ ਸਚਿਮਾ ਸਾਹੁ ਨ ਸਾਹਿ॥
(ਸਿਧੀ ਗੋਸ਼ਟਿ ਮ:੧, ਪੰ-੫੬)

(੧੨੧) ਮੁਖ ਤੇ ਪੜਣਾ ਦੋਹਰਾ ਸਚਿ ਨਾਹਿਵਹੈ ਵਸੁ ਨਹੀ ਪੁਰਾਨ ਬਦਤ॥
ਹੋਪਦੇਸ ਕਹੈ ਕਰਿ ਲੋਕ ਦ੍ਰਿਡਾਵੈ। ਆਪਣਾ ਨਹਿਆ ਅਪਿ ਨ ਕਮਾਵੈ॥
ਪੰਡਿਤ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰਿਆ ਪੰਡਿਤ॥ ਮਤ ਦਾ ਪੋਤ ਤਿਸਾਰਿ ਪੰਡਿਤ॥
(ਤਿਲੰਗੀ ਮ:੪, ਪੰ-੮੮੭)

(੧੨੨) ਏਕ ਧਰੀ ਅਨਚਿਤੁ ਕਥ ਸਾਸਤੀ॥ ਕਾਮੁ ਨ ਦੋਸੈ ਕਥਾ ਸਾਸਤੀ॥
ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਸਦਾ ਦੁਖ ਪਾਏ ਮੋਹਤ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਦਾ॥
(ਆਸਾ ਮ:੩, ਪੰ-੧੦੬੬)

(੧੨੩) ਵੇਦ ਪੜਹਿ ਪੈ ਵਾਦ ਵਖਾਣਹਿ ਸਿਧੁ ਹਰਿ ਪਰੀ ਜਾਣਹੀ॥
ਸੋਰਠਿ ਮ:੩, ਪੰ-੬੪੮)

(੧੨੪) ਏਹੁ ਪੁਰਖੀ ਤ੍ਰਿਭਵਣਿ ਮਹਿਆ॥ ਮਨਮੁਖ ਨ ਬੁਝਹਿ ਦੂਜੈ ਭਰਮਿਆ॥
ਪੈ ਗੁਰ ਪੜਹਿ ਹਰਿ ਏਕੁ ਨ ਜਾਨਹਿ,ਬਿਨੁ ਬੁਝੇ ਦੁਖ ਪਾਵਹਿਆ॥
(ਮਾਝ ਮ:੩, ਪੰ-੧੫੮)

(੧੨੫) ਏਹੁ ਪੜਹਿ ਹਰਿ ਵਸਤੁ ਨਹੀ ਜਾਣਿਆ॥ ਬਾਹਰੁ ਢਢਹਿ ਮੋਹੇ ਮਾਣਿਆ॥
ਅੰਤਰਗਤਮੈ ਸਦਾ ਵੀਚਾਰੀ॥ ਗੁਰਮੁਖ ਬੁਝਿ ਹਰਿ ਕਾਰਜ ਸਾਰੀ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਦੁਹਰਾਈ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਥਿਰ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਪਦੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸਮਕਾਲਕ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਚਿਲਾ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਹੈ, ਜਾ ਸਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾ ਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਣ ਦੇਣ ਦੇ ਲਿਖ ਦੀਵਾ ਹੈ। ਪਰ ਛੱਡੇ ਜਾਣੇ ਦਾ ਸਲੋਕ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੁਣ ਰਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਵਾਂ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਲੋਕ ਅਧਿਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਲੰਬੇ ਜਾਣੇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਲੋਕਾ ਜਾਣਨ ਲਈ, ਜੋ ਦੇਖੇ ਜਾਂ ਵਿਚ ਦੁਣੇ ਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪ ਹਾ ਤੇਜਾਰ ਅਤੇ ਤੁਸ ਦੇ ਤਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਸ ਰੁਪੀ ਲੰਬਾ ਜਾਣ ਲਈ ਜਾ ਲਈ ਦੁਣਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੋ ਮਨਾਵ ਦੇ ਵਿਚਾਰੀ ਸੁੱਖਾਂ ਲਈ ਲੋਕਾ ਪਹਿਨਣ ਧਾਰਾ ਲਈ, ਜਾ ਪੈਰਾਂ ਲਈ, ਜਾ ਧੋਣ ਜਾ, ਜਾ ਜੀਤ ਲਾ ਅਤੇ ਜਾ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਲਈ ਲੋਕਾ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਧੋਣ ਆਪ ਜਾਂ ਅਜਿਹੇ ਜਾਣੇ ਪੈਂ ਦਾਣੇ ਪਰ ਦੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀ ਪਾਣੇ ਵਾਲ ਵਾਲ ਪਾਣੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੁ ਦੇ ਅਰ ਵਿਚ ਇਹੁ(ਪੁਰਖ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪੈਰਾ ਪਾਣਾ ਅਤੇ ਤੁਸ ਨੂੰ ਜਾਣੇ

---

(੧੭੬) ਜਿਆਨੁ ਖਿਆਨੁ ਕਰੁ ਤੁਝੈ ਨਾਹੀ ਵਤੁਸੁ ਕਰਾਵਿ ਪਾਵੈ॥

(ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਃ ੧, ਪੰ-੧੪੮੦)

(੧੭੭) ਚੰਦਨ ਲਾਵਾ ਸੇਜਾ ਸੁਹਾ ਪਿਰੁ ਦੇਖੀ ਸਾਤੁ ਵਤੁ॥

ਏਹੁ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕਾ ਦਾਤਾ ਤ ਪਾਵੈ ਘਤੁ॥

ਕਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਹੈ ਕਾ ਏਹੁ ਜੀਉ ਨ ਜਾਇ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਚਲੈ ਰਾਹਿ॥

(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਃ ੧, ਪੰ-੪੭੧)

(੧੭੮) ਲਖ ਖੋਰਾਸਾ ਲਖ ਸਾ ਗੀਆ ਲਖ ਦੁਹੀਆ ਲਖ ਜਾਇ॥

ਲਖ ਠਗੀਆ ਪਹਿਨਾ ਮੀਆ ਰਾਚਿ ਵਿਗਸੁ ਸੀਆ ਮਨਿ॥

ਤਰੁ ਲਥਾਹੁ ਸਤੀਆ ਧਾਮੁ ਜੀ ਸਾਹਿ॥-------

ਹੋਇ ਪੁਰਾਣਾ ਸੁਣੀਐ ਜਾ ਵਿਚਿ ਪਾਪ ਨ ਹੋਤੁ॥

ਕਾਣਤ ਤਰ ਨ ਤੁਲਦੀ ਜੇ ਤੀਨ ਲੋਕ ਮੋਤੁ॥

(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਃ ੧, ਪੰ-੪੭੧)

(੧੭੯) ਸਾਹਿ ਸੰਜਮੈ ਪਤਿ ਪਾਈਐ ਸਾਚਾਹੀ ਸਚੁ ਨੀਤ॥

ਦਰਗਹ ਮੀਰਸਿ ਪਾਈਐ ਤਰੁ ਨ ਤੁਲਿਆ ਪੁਤ॥

(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਃ ੧, ਪੰ-੪੭੧)

(੧੮੦) ਤਰੁ ਨ ਤਿਲੁ ਤਰੁ ਨ ਸਮਾ॥ ਜਾਹੇ ਚੁਕ ਪੰਚ ਤਿਤ ਦਾਮੀ॥

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਰਿਨਿੰਦਾ ਨੂੰ, ਪਰ ਸੋਭਾ ਸਨੈਂ ਪਾ ਦੇ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਸਨੈਂ ਦਾ ਕੀ
ਲਿਖਾਰੀ ਹੁਣ ਸਾਵਿਤ ਨੇ ਧਰ ਤਰਫ਼ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤਰਾਂ
ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕਰਕੇ ਸੰਧੀ ਦੀ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਨਕਲੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਿਮ ਕੀਤਾ। ਇਹੋ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਕਤੀਆਂ
ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵੀ ਲਿਖੇਨ ਕੀਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕਰੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਵੀ ਲੰਮਿਆਂ ਕੀਤਾ
ਅਤੇ ਪਿਤਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਖੰਡਨ ਕੀਤੇ। ਪਿਛੋ ਪੋਥਲ ਅਤੇ ਵਾਰੇ ਆਦਿ
ਦੀ ਲਿਖਿਆ ਦਾ ਵੀ ਨਿਖੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਸਨ, ਚੰਦਨ ਆਦਿ

ਭਰੁ ਨ ਪੀਵਾ ਭਰੁ ਨ ਚਖਾ॥ ਭਰੁ ਨ ਸਿਰਦਾ ਭਰੁ ਨ ਅਖੀ॥
ਏਤਕਾ ਆਪੇ ਵਰੀ॥ ਵਟਿ ਚਲੀ ਅਵਰਾ ਘਤੇ॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੪੭੧)

(੧੮੧) ਧਿਰੁ ਕੇ ਅਵਿ ਧਿਰੁ ਆਖਿ। ਸੁਤ ਸਨੈਂ ਪਰਿ ਛਿਲ ਪਾਖਿ॥
ਸੁਤ ਪਾਸਿ ਕਲੈ ਭੁਸਿਆਈ॥ ਕਰਤਾ ਪੋਰ ਬਾਇ ਠ ਪਾਈ॥

(ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੩, ਪੰ-੯੫੧)

(੧੮੨) ਕਰਨ ਪ੍ਰੀ ਕਲੂ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਚੰਪਕ ਬਲੈ ਤਮਿਲਕਾ ਸੰਵਲ ਸਨਕ ਮੇਤੀ॥
ਧੂਪ ਮਲਆਨਲੈ ਪਵਣੁ ਚਵਰੇ ਕਰੈ ਸਗਲ ਸਗਲਾਰਥਿ ਭੂਲੰਤ ਸੋਭਾ॥
ਕੈਸੇ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵ ਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ॥
ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੬੬੩)

(੧੮੩) ਏਵੀ ਏਵਾ ਪੁਜੀਐ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਾਰਗੁ ਕਿਆ ਦੇਸਿ॥
ਪਾਹਾਰੁ ਸੋਇ ਪਖਾਲੀਐ ਜਾਂ ਜਲ ਸੰਚੈ ਪੂਰਨਿ ਭੇਸਿ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੧, ਪੰ-੬੩੭)

(੧੮੪) ਦਸਨਿ ਦਾਤ ਹੋਆ ਪੁਰਾਣੁ॥ ਗਲਿ ਗਈ ਸਿਭਾਇਤ ਪੁਰਾਣਾ ਜਾਣੁ॥
ਪਿਡਿਆ ਪੈਰੁ ਦਸਾਣੈ ਰਖਦਾ॥ ਅਖਿਆ ਗਮਿਆ ਪੁਛਿਆ ਨਾਹੁ॥
ਪਿਡੈ ਪਤਲਿ ਸਦਿਹੁ ਕਾਵਿ॥ ਨਾਲਹ ਮਤਪੁਖਿ ਕੈਹੁ ਪਿਆਹੁ॥
ਬਾਝੁ ਹਥੁ ਮੁਹ ਸੰਸਾਰੁ॥ (ਵਾਰ ਮਲਹ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੮)

(੧੮੫) ਪਿਛੁ ਪਤਲਿ ਮੈਦਾ ਲੋਸਣੁ ਨਿਰਿਆ ਸਭੁ ਤਮੁ ਅਹਾਰੁ॥
ਸੀਐ ਚੀਰੀ ਆਖੇ ਪਾਹਿ ਏਹੁ ਮੈਦਾ ਆਚਾਰੁ॥
ਇਕ ਦੇਗੈ ਹੋਰੁ ਚੜਿਆ ਦੂਆਮਣੁ ਜਿਤਿ ਪਿਛੁ ਖਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਪਿਛੁ ਚੰਮਾਸ ਕਾ ਕਉਣੁ ਨਿਮੁਟਸਿ ਲਾਹਿ॥

(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ:੪੬੮)

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚਕ੍ਰਾਂਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਰਬਹੀਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਖਾਣ ਪੀਣ, ਰਹਿਣ ਸਹਣ ਦਾ ਸੁੱਖ ਕਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਹਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਚਕ੍ਰਵੇ ਵਿੱਚ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਖਿੜਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰੇ ਚਕ੍ਰਵੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਸਥਾਪਦਾ ਹੈ। ਜੁਠਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰਿਤੇ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਪੁਸ਼ਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਲਿੱਪੀ ਹੋਈ ਵਾਂ ਸੁੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸ਼ਾਹਨੀ ਸੁੱਚ ਵਿੱਚ ਲਕੀਨ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਸੁੱਚੀ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੰਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁੱਚ ਦਾ ਖਜਾਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁੱਚ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਭ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੋ ਸੁੱਚ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਅਰਥ ਹਨ। ਸੰਪਿਆ,

---

ਅਤੇ ਚਕਿਆ ਮੇਰਾ ਏਹੁ ਕਾਮੁ ਦੁਖੁ ਪਿਖਿ ਪਰਿਆ ਜੋਹੁ॥
ਮੁਕਿ ਚਾਲਨਿ ਹੁਤੁ ਸੋਮਿਆ ਦੁਰਾ ਜਾਮ ਵਿਹੁ ਮੋਹੁ॥
(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੩੫੮)

(੧੮੬) ਲਬਨ ਅਰਬ ਮਿਰਤਕ ਸੰਜਾਵ॥ (ਗੂਜਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੮੮)

ਅਤੇ ਜੋ ਮਿਰਤਕ ਕਉ ਚੰਦਨੁ ਚੜਾਵੈ॥ ਓਸ ਤੇ ਕਹਹੁ ਕਵਨ ਫਲ ਪਾਵੈ॥
(ਤੋਖਾਰੀ ਛਤੀਹ ਮ:੫, ਪੰ-੧੧੬੦)

(੧੮੭) ਦੇ ਲੈ ਚਲੀਆ ਕਲਾ ਕਾਰ॥ ਮੋਪਰਿ ਆਇ ਪੈਨੇ ਦੁਨਿਆਰ॥
ਮਤੁ ਡਿਟੇ ਵੈ ਮਤੁ ਡਿਟੇ॥ ਇਹੁ ਮੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਡਿਟੇ॥
ਜਤਿ ਡਿਟੇ ਤੋਸ ਮਚੀਨਿ॥ ਮਤਿ ਜੂਠੇ ਤੁਲੀ ਮਚੀਨਿ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਐ ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ॥
(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੪੭੨)

(੧੮੮) ਮਤੁ ਸਚਾ ਅਖਰੁ ਭੁਲਿ ਜਾਇ ਚੁਕੈ ਡਿਟੇ ਨ ਕੋਇ॥
ਜੂਠੇ ਚੁਕੇ ਨਾਨਕਾ ਸਚਾ ਏਕੋ ਸੋਇ॥ (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ:੩, ਪੰ-੧੩੯੦)

(੧੮੯) ਸੋਈ ਕੁਲੀਨੁ ਕੁਦਰਤਿ ਨਹੀ ਜਾਨੈ॥ ਲੋਪਿਐ ਬਾਹਰਿ ਨ ਸੁਚਿ ਹਰਿ ਮਾਨੈ॥
(ਤੋਖਾਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੧੫੧)

(੧੯੦) ਸੁਚੇ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਹਨਿ ਜਿ ਪਿਛਾ ਪੈਰ॥
ਸੁਚੇ ਸੋਈ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥ (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੪੭੨)

(੧੯੧) ਕਾਰਹਿ ਬੋਲਹਿ ਪੂਜਹਿ ਮੈਲਾ॥ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰਾਤੇ ਮੈਲੇ ਮੈਲਾ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਪੰ-੯੦੪)

(੧੯੨) ਕਾਰਜ ਸੀਧਾ ਕਥੈ ਮਨਮੁਖੀ ਜੋਹੁ ਨ ਦਿਸੈ ਅਗ ਸਿਮੈ ਹੋਇ ਪੁਮਾਰੁ॥
(ਵਾਰ ਸਿਰੀਰਾਗ ਮ [illegible] ਪੰ-[illegible]

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਮਧਰ, ਗਾਂਦਰੂੰ, ਤਿਲਕ ਯੱਦਨ, ਬਰਤੁਲੰਮ, ਪੈਰਾਦਸਾ ਤੀਰਥ ਸਿਮ੍ਰਤਾਂਨ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੌਨ ਲਾ ਖਾਣਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ਇਹ ਕੋਈ ਵਧਤ ਨਹੀਂ। ਵਰਤ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਦਿਲੋ ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ, ਧੰਨ ਬਿਗਾਨਾ ਅਤੇ ਦਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹਾ

---

(੧੯੩) ਸੰਜਮਾ ਤਰਪਹੁ ਕਰਹਿ ਕਰਾਇਹੁ ਜਿਤੁ ਮੈਲੇ ਦੁਖ ਪਾਇਆ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੩, ਪੰ-੬੦੩)

(੧੯੪) ਤਿਲਕੁ ਚਰਾਵੈ ਪਾਟੀ ਪਾਵੈ॥ ਓਹ ਪਖਾਣਾ ਕੀਤੁ ਕਮਾਵੈ॥

ਖੁਟੁ ਕਰਮ ਅਤੁ ਆਸਤੁ ਓਹਾ॥ ਜਾਣਹਿ ਨਿਹਚਉ ਪਰੇ ਤਿਨ ਪੈਹਾ॥

ਮਾਲਾ ਫੇਰੈ ਥਾਪੀ ਦਿਤੁ॥ ਓਹ ਕਿ ਦਿਸੈ ਲੋਇ ਨ ਤਰਿਓ ਮੀਤ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੮੮੮)

(੧੯੫) ਵਰਤ ਨੇਮ ਤੀਰਥ ਸਜਿਤ ਤੀਰਾ॥

ਸਭੁ ਊਫਰ ਦੂਖ ਅਤੁ ਪੀੜਾ॥

ਪੁਜਾ ਦਾਯ ਕਰਤ ਸੈਲਾਣਾ॥

ਚਤੁ ਭਾਮ ਤਿਲਕ ਖਾਟੰਗਾ॥ (ਗਉੜੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੩੦੫)

(੧੯੬) ਏਕਾਦਸਾ ਨਿਮਟਿ ਪੋਖਹੁ ਹਰਿ ਰਾਮੁ॥ ਇਹੁ ਬੁਝੈ ਬਿਧਿ ਸੁਰਤਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ॥

ਮਨਿ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਧ ਜੀਅ ਦਇਆ॥ ਇਤ ਉਤ ਕਾਹੂ ਸੰਪੁਰਨ ਭਇਆ॥

(ਗਉੜੀ ਬਿਰਹੇ ਮ:੫, ਪੰ-੨੮੮੯)

(੧੯੭) ਕਾਵਣ ਚਲੈ ਤੀਰਥਾ ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰ॥

ਇਕੁ ਜਾਪੈ ਲਖ ਲਾਹਿਆ ਦੁਖਿ ਜਾ ਵਜੋਸਨੁ ਹੋਰ॥ (ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਮ:੧, ਪੰ-੭੮੯)

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਜਾਹਾ ਪਤਾ ਜਾਵਹਿ। ਤਹ ਬਿਖੁ ਸਹ ਕਾਮ ਕ੍ਰੀ ਮੈਵਧਹਿ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੮੯੦)

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਸਗਲ ਪੁੰਨ ਜੀਅ ਦਇਆ ਪਰਵਾਣੁ॥

(ਮਾਝ ਮ:੫, ਛਾਰਾ ਮਾਹਾ ਪੰ-੧੩੬)

ਜਗ ਚਾਮੈ ਮਿਲ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ਮਲ ਲਾਗੀ ਦੂਜੈ ਭਾਇ॥

ਮਲ ਚਾਮੈ ਜੋਤਿ ਕਿਵੈ ਨ ਮੈਚਈ ਸੋ ਸਚੁ ਤੀਰਥ ਜਾਇ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ:੩) ਪੰ.੩੮

(੧੯੮) ਸ ਵਰਤ ਕਰਹਿ ਚੰਦ੍ਰਾਇਣਾ ਸੋ ਜਿਤੇ ਨ ਦੋਖ॥ (ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਮ:੫) ਪੰ.੧੦੮੮

(੧੯੯) ਮੌਨ ਨ ਮਾਰਿ ਦੋਹਾਂ ਦੁਖ ਪਾਸਿ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਪੰ-੯੦੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਰਤ ਬੰਦਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੋ ਪੰਡਤ! ਚਤੁਰਥੀਆਂ ਤਿਥਿਆਂ ਦੇਹ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।
ਏਸ ਸਭ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵਟਣ ਹੈ ਮੈਲ ਦਿਤੇ ਦਾਨ ਕਰੇ ਜਾਣ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ
ਦੇ ਪਾਪਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ। ਸੁਤਕ ਪਾਤਰ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਛਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਵਿਆਂ
ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਸੁਤਕ ਭਰਮ ਹੈ। ਜਨਤ ਵਿੱਚ ਹਨੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜਿਹਾ
ਸੁਤਕ ਹੀ ਸੁਤਕ ਹੈ। ਕੌਲ ਦੀ ਦੁਰਮਤਾਂ ਦੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਬੋਝੇ ਭਰਮ ਕਾਰਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ।

---

(੨੦੦) ਨਉਮੀ ਨੇਮੁ ਸਭੁ ਜੋ ਦਹੰ॥ ਕਾਮ ਦੋਹ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨ ਹੋਵਈ॥
ਦਸਮੀ ਦਸੇ ਦੁਆਰ ਜੋ ਰਖਿ॥ ਏਕਾਦਸੀ ਏਹੁ ਕਰਿ ਜਾਣੁ॥
ਦੁਆਦਸੀ ਪੰਚ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿ ਰਾਖਿ॥
ਤ੍ਰੈ ਲਾਲਚ ਮਮੁ ਮਾਰਿ॥ ਐਸਾ ਵਰਤੁ ਰਹਾਜਿ ਪਾਂਡੇ॥
ਏਵ ਬ੍ਰਹਮੁ ਸਿਖ ਸਿਖਾ ਦਾਜਿ॥ (ਭਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮ:੩, ਪੰ-੧੨੪੫)

(੨੦੧) ਏਸ ਸਭ ਜੀਵਨ ਕੰਮੇ ਜਿਹ ਹੈ ਬੁਧੀ ਵਿਕਾਰਾ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੧੪)

੨੦੩) ਏਸ ਸਭ ਸਥ ਤਪ ਸਭ ਸੰਜਮ ਤਟ ਤੀਰਥ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਆ॥
(ਤੋਡੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੧੩੯)

(੨੦੩) ਸੋਹਰਿ ਸੁਤਕੁ ਸੀਗਲੀ ਸੁਤੈ ਸੁਤਕੁ ਹੋਇ॥
ਭੋਹੇ ਅਤੇ ਲਕੜਾ ਜੰਦਰਿ ਕੋਠਾ ਹੋਇ॥
ਸੋਤੇ ਦਾਰੇ ਬੰਨ ਹੈ ਜਾਮਾ ਜਾਣੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥
ਸੁਤਕੁ ਕਿਤੈ ਕਹਿ ਰਖੀਐ ਸੁਤਕੁ ਪਵੈ ਰਸੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਸੁਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੈ ਕਿਆਹੁ ਹੋਆ ਹੋਇ॥ (ਭਾਰ ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰਨਾ੪੭੧)

(੨੦੪) ਸਭੇ ਸੁਤਕੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਲਗੈ ਜਾਇ॥ (ਭਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੭੨)

(੨੦੫) ਚਿਤੁ ਨਾਵੈ ਸੁਤਕੁ ਜਾਇ ਹੋਤ॥ (ਭਾਰ ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੪੧੩)

(੨੦੬) ਕਰਮ ਭਰਮ ਬਹੁ ਕਰਹਿ ਅਚਾਰ॥ ਚਿਤੁ ਨਾਵੈ ਨਿਹਚਲੁ ਨਿਹਚਲੁ ਅਚਾਰ॥
ਬੈਠਣ ਬਜਿਤ ਮਾਇਆ ਕਾਸ॥ ਸਤ ਨਾਨਕ ਦੁਖੀ ਤੁਖ ਪਰਗਾਸ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੁਚਜੀਆ ਮ:੩, ਪੰ-੧੬੮)

ਕਾਮ ਕਾਮ ਤੁਠ ਕਾਮਿ ਪੰਡਿਤ॥ ਕਰਮ ਭਰਮ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨ ਗਾਂਜਿ॥
ਤ੍ਰਿਸਨ ਸੋਜੀ ਘਰ ਸਾਂਤਿ ਪੰਡਿਤ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੮੮੧)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਭੋਗੇ ਅਤੇ ਅਰਥਹੀਣ ਰੁਝਾਨਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਬੀਰ ਜਹੇ ਮਹਾਨ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਰਮ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਹਰੀ ਆਡੰਬਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਦੀਵ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਗਾਇਆ। ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਨ ਦੀ ਅਸਲੀ ਆਤਮਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।।

ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਦਿਰਨ ਸੋਗੀਆਂ, ਨਾਚਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਖੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਗਿਰਿਆਵਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਾਧਨਾਵਾਂ, ਕਰਮਾਤਾਂ, ਸੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਅਤੇ ਭੋਗੇ ਭੋਗਾਵਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਸੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਨੇ ਵੱਖੀਂ ਵਾਂਗੀ ਸਦੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਰਨ ਸੋਗ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੋਗੀਆਂ ਦੇ ਭੋਖਾਚਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧਮਈ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁਚੱਜ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਸੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸੁਰਦਾਰ, ਪਿੰਜਰਾ ਅਤੇ ਬਿਭੂਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ "ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਰਦਾਰੀ", "ਸਬਦ ਦਾ ਝੋਲਾ" ਅਤੇ "ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਿਭੂਤ" ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।[੨੦੭] ਸੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਭਗਵੇਂ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਦਰ ਦਰ ਫਿਰਦੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਫਿਰਨਾਂ ਅੰਦਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਵਸਤੂ ਆਦਿ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਸਾਰਥਕ ਜਿਆਰਥ ਗੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।[੨੦੮] ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰੂਹਾਨੀ ਹੀ ਰਹੇ ਸਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਿਆਗੀ ਸਾਂ ਟਿਕਾਸੀ। ਭੋਗੂਏ ਵੱਲ ਦੇ ਵਸਤੂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਤਿਆਗੀ ਬਣ, ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਪਿੰਜਰਾ ਅਤੇ ਝੋਲਾ ਚਟਾਉਣੀ ਇਹ ਸਭ ਮਜ਼ਹਬੀ ਭਾਰਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਰਮ ਹਨ।[੨੦੯] ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ

---

(੨੦੭) ਸੁਣਿ ਸਿਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲਾ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਿ ਬਿਭੂਤਿ॥
ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਨੁਆਨੀ ਕਰਿਆ ਸੁਰਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ॥
(ਸਲੋਕ– ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਪੰ-੬)

(੨੦੮) ਇਕਿ ਭਗਵਾ ਭੇਸੁ ਕਰਿ ਫਿਰਹਿ ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸਿ॥
ਮੰਦਰਿ ਵਿਤਮਾ ਬਹੁਤੁ ਆਵਨ ਜੋਨਾ ਕੀ ਆਸ॥
ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਹਿ ਨ ਜਿਹਵਾ ਨ ਹਿਰਦਾ॥ (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੦)

(੨੦੯) ਖੋਲਾ ਭੋਰੂ ਦੰਦੂ ਚਮਾਰਿਆ ਨਾਹੂ ਖੋਲ ਖੋਲਾਰੀ॥
ਕਾਪੜ ਭਾਰਿ ਬਲਦੀ ਪਿੰਜਰਾ ਏਹੀ ਮਜਹਬਾਰੀ॥
(ਵਡਹੰ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੋਗ, ਚਿੰਤਾ, ਭੈਅ, ਭਰਮ, ਮੁਹਤਾਜੀ ਪਾਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਹੀ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸੋਗ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਹਣ ਰੁਕਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਗੋਂ ਹੀ ਤੀਵਰਤਾ ਤੇ ਗਤੀ ਨੂੰ ਸੋਗ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਖੀਆ ਅਤੇ ਪਰਾਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਿਆਸ ਅਤੇ ਕਾ ਸੋਗ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਹੈ ਸਕਦੀ। ਅਜਿਹਾ ਸੋਗ ਸੁਰਜਿਤ ਕਲ ਪੁਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਨਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਅਕਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਕਲਮ ਕਲਾਕ ਨਾਲ ਕਾ ਤਾਂ ਅਨ ਨੂੰ ਮੁੜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਅਤੇ ਕਾ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕਲ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੋਗੀ ਕਲਪਣੀ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਕੰਲ ਵਿੱਚ ਰਾਂਸੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਰਨਾਸਲ ਸੋਗ ਤਾਂ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ

ਘੜਿ ਘੜਿ ਮਾਰੈ ਸਤੁ ਪਛਾਹੈ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਧਰਿ ਦਾਗੁ।-----
ਨਿੰਦਾ ਕੀਚ ਕਰਿ ਕਰਣ ਪਿਰਾ ਕੀ ਸੋਤਰਿ ਆਤਮ ਜਾਗੁ॥
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਅਗਮ ਨਿਗੋਚਰਿ ਮਲੁ ਮੋਹੈ ਪਾਪੀ।----
ਪਾਠ ਪਰੀ ਪੁਰਖ ਦੁਰੇ ਸੋਕ ਨਿਹਚੈ ਕੀ ਮਤਿ ਹੋਹੀ।-----
ਪੂਛ ਪੁਰਾਣਹਿ ਸਦਾ ਸਿਖ ਚਾਰੀ ਮਨਿ ਰਹੈ ਅਭਿਮਾਨਾ।
(ਮਾਰੂ ਮ:੧, ਪੰਨਾ ੧੦੧੭)

(੨੧੦) ਸਿਮਰਿ ਸਭੈ ਪਿਛੁ ਦਿਤਾ ਤਿਸੁ ਬੈਸਣਿ ਨਾਹਿ॥
ਅਗੈ ਮਸਾਣੀ ਪੁਤੈ ਸੋਗੁ ਨਾਹਿ॥ (ਜੈਤ ਮ:੧, ਪੰ-੧੧੮੦)

(੨੧੧) ਸੋਗੁ ਨ ਚਿੰਤਾ ਸੋਗੁ ਨ ਭੰਚਿ ਸੋਗੁ ਨ ਕਸਮ ਉਜਾਰਥਿ॥
ਸੋਕ ਨ ਪੁੰਨੀ ਪੁੰਨਿ ਪੁਰਾਣਿਐ ਸੋਗੁ ਨ ਸਿੰਮਲ ਛਾਰਿ।----
ਸੋਗੁ ਨ ਸਾਹਿਬ ਮਰੀ ਮਸਾਣੀ ਸੋਗੁ ਨ ਗਾਨੀ ਜਾਇਆ॥
ਸੋਗੁ ਨ ਦੋਸਿ ਦਿਸੰਤਰਿ ਭਾਖਿ ਸੋਗ ਨ ਤੀਰਥਿ ਨਾਇਆ॥
(ਸੂਹੀ ਮ:੧, ਪੰ-੭੩੦)

(੨੧੨) ਇਹੁ ਸੋਗੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੋਗਹਿ ਜਿ ਦੁਨੀਆ ਮੋਹਿ ਪਰਿਪਾਰਣ ਹਰਿਹਾ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੩ ਪੰ.ਸੰ.ਦ)

(੨੧੩) ਇਹ ਜਿੰਦ ਕਹ ਪਤੀਆਨੈ ਠਾਕੁਰ ਸੋਗ ਸੁਰਤਿ ਕਰਿ ਸੋਤ॥
(ਗਉੜੀ ਮ:੫, ਪੰ-੬੭੪)

(੨੧੪) ਅਨ ਧਨਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵਦੇ ਤਿਨ ਚਿਤ ਹੋਹਿ ਪੁਮਾਰੁ॥
ਸੋਤਰਿ ਅੰਤਿ ਨ ਆਵਨੀ ਨਾ ਸਚਿ ਲਈ ਪਿਆਰੁ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ:੩, ਪੰ-੬੬)

(੨੧੫) ਸੋਗੀ ਕਲਪਜਾਂ ਸਿਰੁ ਪੁਰੈ ਮਿਤੁ ਸਬਦੇ ਜਲਿ ਰਾਸਾ॥
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ:੧, ਪੰ-੧੩੩੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਵੀਰ ਕਹਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋਭ ਅਤਿਆਸੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਹੁਕਮ ਆਦਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਡਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸੋਹਿਆਂ ਦੇ ਸੋਖਾਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਮਹਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਸੋਹਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸਕਾਮ ਅਤੇ ਅਧਾਸਵਿਹਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਾਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਸੋਹਿਆਂ ਦੇ ਭੋਖਾਵਾਦ ਦਾ ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰੇਮਭਗਤੀ ਦਾ ਮੰਡਨ ਕਰਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਾਰੇ ਪਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਪੰਡਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰਣ ਸਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਵਰਣ ਸਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਪਹਰੇ ਸਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਜਾਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਪਕੜ ਥੋੜੇ ਢਿੱਲੇ ਸੀ। ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸੰਤ ਚਕ੍ਰਧਰ ਨੇ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਕੁਲਾਭਿਮਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਚਕ੍ਰਧਰ ਭਾਵੇਂ ਜਾਤ ਦਾ ਤੇਲੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਡੋਸਨ ਖੁਲਾ ਆਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੱਧੀ ਧਨ ਨੇ ਜਨਮਦੇਵ ਨੇ ਵਾਰਕਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਵੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਰਮਾ ਜੀ ਧੰਨ ਨੇ ਵੀ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਸੰਤ ਤੁਕਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੱਖਣ ਦੇ ਅਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮੁੰਨੀਸ ਪਰਮਾਤਮ ਰਾਮਾਨੁਜ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਿਆ ਕੀਤਾ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਿਵਹਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਮਾਨੁਜ

---

(੨੧੬) ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਘਟ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਾਇਆ ਕੀਸੇ ਪਿਛਾਤਾ॥
ਪੰਚ ਦੋਖੇ ਵਸ ਕੀਜਹਿ ਚਾਖਲ ਨਿਹੁ ਮਨੁ ਕੀਸੇ ਭੈਜਾਤਾ॥
ਸੋਭ ਸੁਰਤਿ ਇਵ ਪਾਵਸਿਤਾ॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ:੧, ਪੰ-੧੫੫)

(੨੧੭) ਸੋਭ ਅਤਿਆਸ ਕਰਮ ਨੇਮ ਨਿਹਿਆ॥
ਅਕਲ ਨਿਆਰਿ ਛਲ ਮਲੀ ਨਿਹਿਆ॥-------
ਨਹੀ ਭੁਲਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬੀਚਾਰ॥ (ਗੂਜਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੮੫)

(੨੧੮) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਰਾਦਨੁਸਿਕ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠ ਭੂਮੀ- ਵਿਸ਼ਵੰਭਰ ਨਾਥ- ਪੰਨਾ-੧੬੮-੧੭

(੨੧੯) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾ ਆਦਿ ਕਾਲ- ਡਾ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਵੇਦੀ, ਪੰ-੬੫-੬੬,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪਖਪਾਤੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿੱਚ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਆਚਾਰ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੇ ਜੋ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ਯ-ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਜਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਜਿਅਲੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜਾਤੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਭਤੋਂ ਭਗਤ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਝੰਜਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਰੇ ਜਰਾ ਜਰਾ ਹਨ, ਸਭ ਇਕੋ ਜਾਤ ਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਨਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।[220] ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਇਹ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਵੀਕਾਰਨਾ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਕੇ ਇਹਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਜਾਤੀ ਬੰਧਨ ਦੀ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਮਨੋਰਥ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣੋਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:—

ਜਾਤਿ ਜਨਮ ਨਹ ਪੂਛੀਐ ਸਚ ਘਰੁ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ॥
ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥ (ਮਲਾਰ) ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ -੧, ਪੰ. ੧੩੨੦)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਜਾਤ ਤੇ ਨਹੀਂ "ਜੋਤਿ"[221] ਤੇ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁਖ ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ[222] ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਫੱਕੜ[223] ਕਹਿ ਕੇ ਕੋਸਿਆ[224]। ਸੱਚ ਦੀ ਪਰਖ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਥੌਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

---

(੨੨੦) ਸੰਨ ੧੮੭੫ ਈਸਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਰਾਮਾਨੁਜ ਹਰਿਵਰ ਦਾਸ ਦੀ "ਹਰਿਭਗਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਕਾ" (ਭਗਤ ਮਾਲਾ ਦੀ ਟੀਕਾ) ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਵਮੋਹਨ ਸੇਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਾਵਿਰੀ ਮਧੁਯੁਗੀਨ ਸਾਧਨਾ" ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼੍ਰੀ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਵੇਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ— ਪੰਨਾ-੪੭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(੨੨੧) ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੈ॥ (ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੩੪੯)

(੨੨੨) ਵਡਨਾ ਵਡਨ ਨਾ ਜਾਣਹੀ ਜੇ ਲਿਖੇ ਵਡਾ ਕਰਾਇ॥ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ-੪੩)

(੨੨੩) ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ॥ (ਵਾਰ ਸ੍ਰੀਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰਨਾ-੮੩)

(੨੨੪) ਜਾਤੀ ਦੈ ਕਿਆ ਹਥਿ ਸਚ ਪਰਖੀਐ॥ (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਸਮਰਥਿ ਹੋਇ ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਸਾਰਥ ਜਿੰਦ ਤਿਸਨ ਦਰਦ ਕਲ ਸੰਤੋਖਤ ਹਨ, ਸਭੋ ਹੋਇ ਕੇਵ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰਾਹ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕਰਤਾ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤਰਿਆਈ ਦਰਦ ਦਰਦ ਵਿਚ ਵੱਸ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਸਮਾਜਕ ਦੋਸ਼ਣ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਦੀਵੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੀਮਤੀ ਕਿਰਾ ਅਤੇ ਪੈਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰੀ ਥੀਨ ਨਹੀਂ ਦਰਦ ਪੁਜਦਾਰੀ। ਸਭੋ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਾਅ ਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਦੁਖਮ ਦੋਸਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਦੇ ਹੋ ਹੋਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਦਿਸ ਜੋਰ ਦਾ ਸਮੁਹ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਦ ਦਰਦ ਦਾਸਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਚੀਂ ਹੋਈ ਜਾਨ ਵੇਖ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਿਛਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਲੋਕ ਦਿਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਨੇ ਹਨ ਜੋ ਜਾਨ ਪਾਰ ਅਤੇ ਜਰਾਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠੇ ਦਰਦ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਾਨਵਵਾਦ ਜੀ ਮਨੁਖਾਂ ਜਾਨ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਦੁਖਮਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖਮਣਾਂ ਤੇ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਖਮਣ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਦੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੂਰਣ ਹਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਜਿਜਾਸਾ ਦੁਖਮ ਹੈ ਹੀ ਲੱਭੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮਾਸਰ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਜਿੰਦਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਨ ਪਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

(ਦਰਦ) ਅਸਪੁ ਤਿਸਾਹਥਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ॥ ਨਾਨਕ ਸਭੀ ਜਾਹਿ ਸਮਾਤਿ॥
(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰ-੧੦)

(ਦਰਦ) ਤੂੰ ਸਮਾਹਿ ਹਹੁ ਸਭਿਹੀ ਤੋਹਾ॥ ਪੂਰਨੁ ਕਾਸਹੁ ਸਭਿ ਹੈਸਾ॥
(ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

(ਦਰਦ) ਜੋਬਨ ਮੰਦਰਿ ਸਹਜ ਸਾਰਿ ਤੋਹਨੀ ਹੁ ਅਤਿ ਲੰਬੁ॥
ਨਾਨਕ ਚਿਤ ਨ ਚੇਤਿ ਸਾਰਿ ਜਾਸਿਆ ਸਿਹੁ ਜਿਸਾ ਲੰਬਾ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ-੧੫)

(ਦਰਦ) ਸਾਤੁ ਨ ਸਾਸਿ ਦੇਖਿ ਮਤ ਭਰਮਹੁ॥ ਸੁਖ ਸਹਜ ਪਰਾਂ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿਆਂ॥
ਸੁਖਤ ਸੁਰਿਤ ਪਰਾਂ ਮਿਲ ਪਿਹਿ॥ ਮਿਤੁ ਮਨੁਖਾ ਤਿਤੁ ਨ ਭੁਲਾਂਹੀ॥
(ਵਾਰਤਾ ਮ:੩, ਪੰ-੧੩੦੯)

(ਦਰਦ) ਮੈਸੇ ਸਭ ਵਿਚਹੈ ਸਭ ਕੀਚਹ ਪਰਖ ਖਜਾਨੈ ਪਾਇਆ॥
ਸਾਤਿ ਚਰਨ ਤੇ ਜਾਏ ਅਜੀਤ ਸਮਰਾ ਲੈਕ ਭੁਲਾਇਆ॥ (ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ:੧ ਪੰ. ੧੦੪੫)

(ਦਰਦ) ਸਾਤਿ ਕਾ ਕਰਤੁ ਨ ਕਰਾਸਹੁ ਕੋਹਾ। ਦੁਖਮ ਪਿਛੈ ਸੋ ਦੁਖਮਤੁ ਹੋਹਾ॥
ਸਾਤਿ ਕਾ ਕਰਤੁ ਨ ਕਰ ਮੂਰਖ ਗਵਾਰਾ॥ ਮਿਤੁ ਕਰਤੁਤੈ ਚਲਿ ਚਰਤੁ ਵਿਚਾਰਾ॥ ---
ਸਾਹੀਵਾਲ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਵਾਦ - ਪੰਨਾ ਨਾ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੮

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਦ੍ਵਾ ਦੇ ਧੰਮ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਤਰਜ਼ਮਾ ਅੰਦਿਲਨ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਦੇਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤਯ ਤੋਂ ਲੈ ਸਾਮਾਜਕ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਜ਼ਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ ਬੰਦ ਸੀ ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਦਰਜ਼ਾ ਵੀ ਬੜਾ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਪੁਰਾਣ ਕਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਗਰਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਧੰਮ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਕਹਾਂ ਉਠਾਈ, ਸਭੋਂ ਅਗਵ ਵਲਾਲਾਂ ਪੈਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਨਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਰਦ ਇਸ ਦੀ ਕੋਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵੀ ਕਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਿਹਾ ਅਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰਜ਼ਮਾ ਕਾਰ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਧੰਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੁਭਦਾਇ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਤਰਜ਼ਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਰਜ਼ਮਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਤਰਜ਼ਮਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੁਲਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤਿਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸੇ ਕਿ ਕਾਲ ਸੋਗੀਆਂ ਦਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਤੋਂ "ਪੰਡਿਤਾਂ" ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ।

---

(੨੩੧) ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥
(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੭੩)

(੨੩੨) ਦਾਮਿ ਕਰਿਹਿ ਕਾਮਣਿ ਭੈ ਅਹਿਨਿਸਿ॥ ਮਨੂੰ ਕਹੈ ਮੈਡਾ ਪੁਤ ਪਿਅਰਿਆ॥
ਗੋਲੀ ਨਫਰੀ ਕੈ ਘਰ ਨਫਰਿਆ॥ ਤਿਨ ਭਾਲਣ ਤੈਡੇ ਸਣ ਖਪਿਆ॥
ਕਾਮਣਿ ਦਸਗੀ ਨਿਵ ਨੈ ਚਾਮਣਿ ਚਿਤ ਨੈ॥ ਕਾਮਣਿ ਦਸਗੀ ਕਰਿਆ॥
ਇਤ ਕਾਮਣਿ ਤਲੈ ਲੈਕਾ ਖਾਧੀ॥ ਚਰਤਿ ਰੋਰਮ ਰਚਿਆ॥
(ਰੋਰਮ ਕਾਵ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਗਤੀ ਮੰਦਿਰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਧ ਅੱਹਤਰ ਪੂਰਨ ਦੇਣ ਦਿਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਵਾਸਤੀਕ ਅੱਜ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਾਧਨ ਨੇ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਆਤਮਾ-ਪੂਰਤੀ, ਭਜਨ ਪਾਠ ਆਦਿ ਤੇ ਹੀ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਵੱਲੋ ਕਰਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਮਾਲਾ ਫੇਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਗਤ, ਫ਼ਕੀਰ, ਬੈਰੀਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਾਧਨਾਂ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਲੱਗਭਗ ਪਭ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਸਤੀਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੁਲਝਾਅ ਦਾ ਵਿਰੋਧਤਾ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹ ਫਰੀਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਇਹ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੋਧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਸਤੀਕ ਤਸਵੀਰ ਪਿੱਛੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਆਦਿ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਯਕਤ ਉਦੱਸ਼ਯ ਅਤੇ ਦੈਵ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਨਵ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ

(ਟਿੱਪਣੀ) ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਮੁਤੇ॥
ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥
(ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੨੮੮)

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਪਾਸਾਹਾ॥ (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰ- ੧੩੫)

(ਟਿੱਪਣੀ) ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਜੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮੰਗੇ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ॥
ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁਤੀਅਨਿ ਤਨ ਵਿਚਿ ਅਗਿ ਰਤੁਰ॥
ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਦੁਨਿ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ--------
ਸਦਨੁ ਸਾਖਾ ਵਿਸਾਹੀਆ ਲਾਲੀ ਮੋਹਨਿ ਪਾਸਿ॥
ਹੰਢੀਲੀ ਚਰਿ ਆਈਆ ਦੰਦਖੰਡ ਲਾਤੇ ਰਾਸਿ॥------
ਧਨ ਸੋਹਨੁ ਦੁਨਿ ਫੇਰੀ ਹੋਇ ਜਿਨਾ ਚਖੇ ਚੰਡੁ ਲਾਇ॥
ਦੂਜਾ ਨੇ ਕੁਰਮਾਇਆ ਨੇ ਚਲੇ ਪਤਿ ਗਵਾਇ॥------

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਦਰਦਨਾਕ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਹ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲਿਆ ਕੇ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਜਿਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਲਈ ਸਮਰਥ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹੀ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪ੍ਰਿਕਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਚਾਹੇ ਹੋਰਨ ਸਨ ਕਿ ਕਵਿ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੋਰ ਵਾਹਦਾ ਹੀ ਹੋ ਵਾਸਨਾਂਤਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗ ਹੈ।

ਵਾਸਨਾ ਵਿਰਤਾਂਤਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਿਰੋਲ ਵਾਸਨਾਂਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚਿਆਂ ਦਾ ਹੈ

ਅਗੈ ਦੇ ਸੋ ਰੋਜਥਿ ਜਾ ਲਵਿਹੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥
ਸਾਹਾਂ ਮੁਹਤਿ ਗਣਾਇਆ ਰੀਤਿ ਤਮਾਮੀ ਥਾਇ॥
ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ॥
ਦਿਵਣਾ ਵਖਤ ਮੁਆਫੀਐ ਦਿਚੈ ਪੁਜਾ ਨਾਇ॥
ਚਾਰੇ ਕਿਹੁ ਦਿਵਾਈਆ ਕਿਹੁ ਦਿਤੇ ਗਇਹਿ ਗਇਆ॥
ਵਾਸੁ ਨ ਕਥੁ ਚੀਜਹਿ ਹੁਣਿ ਕਵਨਿ ਨ ਮਿਲੈ ਪੁਤਾਇ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੧੭)

ਅਤੇ

ਇਸੁ ਸਰ ਕਾਰਣਿ ਘਰੀ ਵਿਹੂਣੀ ਸਿਰਿ ਸਰ ਪਈ ਪੁਆਹਿ॥
ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਪੁਛਿਆ ਸਾਹ ਨ ਜਾਹਿ॥
ਸਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਪੁਆਏ ਕਰਤਾ ਪੁਤਿ ਲਏ ਵੀਚਾਰੀ॥
ਹੋਰੀ ਹੂ ਪਤਿ ਵਲਸਿ ਵਞਾਏ ਨਾ ਮੰਦੁ ਸੁਤਿਆ ਨਾਲਿ ਆ॥
ਜਾਲ ਮੁਰਲਾ ਜਲੀ ਵਿਚਿ ਮੀਚਹ ਪੁੰਨੀ ਪੁੰਨੀ ਹੁਟਿਹ ਹੁਲਾਹਿ॥
ਹੋਰੀ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਸੀਹਾ ਜਿੰਨੀ ਨ ਪਰਹਾ ਲਾਇਆ॥
ਮੁਗਲ ਪਠਾਣਾ ਭਈ ਲੜਾਈ ਹਥਿ ਅਤਿ ਤੇਜ ਚਲਾਏ॥
ਓਨਾ ਭੁਇ ਮਾਣੀ ਓਨਾ ਨਾਹੀ ਓਨੀ ਦਾਸੀ ਕਿਨੀਆ॥
ਸਿਰ ਕਾਟੀ ਕਾਟੀ ਦਾਹੜੀ ਪਾਈ ਤਿਨਾ ਮਾਸ ਨ ਕਾਈ॥
ਇਕ ਚਿੰਦਕਾਣੀ ਅਵਰ ਤੁਰਕਾਣੀ ਜਣਿਆਣੀ ਠਕੁਰਾਣੀ॥
ਇਕਨਾ ਪੈਰ ਨਾਹ ਪੁਰ ਪਾਈ ਇਕਨਾ ਵਾਸੁ ਅਸਾਣੀ॥
ਸਿਰ ਕੈ ਛਤੀ ਘਤਾ ਨ ਘਾਇਆ ਤਿਨਹਿਹੁ ਰੋਤਿ ਵਿਹਾਣੀ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ-੪੧੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚਣੇ ਹੋਏ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰਸਤੇ ਸਾਮਣੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਜਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਰਾਜਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਟਿਕ ਸਕਦਾ ਹੈ[ਦਫ਼ਾ]। ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦੇ ਧੰਨ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।

ਮੋਗੁਲਾਂ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਮੂਲ-ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਣ ਦੁਰਮਤਵਾਦ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਗ ਗਏ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਬੋਲੀ, ਪਹਿਰਾਵਾ-ਪਹਿਰਾਵਾ ਦਾ ਨਿਆਰਾ ਹੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕੁਲਮੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਵੈਮਾਣ ਤੇ ਸਾਹਸ ਸਭ ਖਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜਨ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸਮਝਿਆ ਪਰ ਸਿਰੇ ਚੜਨ ਨੇ, ਸਿਰੇ ਇਹ ਕਾਮ ਕਿਹਾ ਸੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ "ਚੜਨ-ਸੋਚਣੀ" ਦਾ ਸਾਰਾ ਧੰਨ[ਦਫ਼ਾ] ਪੰਜਾਬੀ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੇਣ ਦਾ ਸਫਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਲਤ ਪਖਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਬੁਰੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਖੁਲ ਖੁਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ[ਦਫ਼ਾ]। ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੁਲਮੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਚੁਕਣ

(ਦਫ਼ਾ) ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਰਾ ਤੇ ਪੰਚਾਇਣ ਵਤੁ॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰ-੯੯੨)

(ਦਫ਼ਾ) ਇੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਿਕ ਪਿਸ਼ਠ ਭੂਮੀ-ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਯਾਲਯ ਲਾਹੌਰ, ਪੰ-੭੭੯.

(ਦਫ਼ਾ) ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕੀ ਅਲਹੁ ਕਹਾਣੀ ਸੇਖਾ ਆ ਦੀ ਕਾਰੀ॥ --
ਦੇਜਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਸਕਾ ਥਿਤੀ ਕੀਚਹਿ ਚਾਕਰੀ॥
ਕੁਦਨਾ ਚੜਿ ਠਿਵਨਾ ਪੁਸਤਾ ਨਾਲ ਰੁਪ ਛਲਕਾਰੀ॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੰਗਿਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕੇਤੇ ਅਰਬ ਪੁਮਾਰੀ॥ (ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧, ਪੰ-੭੨੯)
• ਮਰੁਆ ਤ ਦਸਮੁ ਗੋਇਆ ਮਏ ਤ ਜਾਪਿਆ ਜਾਹਿ॥
ਜਿਸਹਿ ਸਭ ਚਿੰਤ ਵਸਹ ਹੋਤਾ ਕਮ ਕੀ ਕਰਿ ਜਾਹਿ॥
(ਵਡਹੰਸ) (ਤਲਾਸਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ-੬੬੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਨੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈਜੀ ਸਤਰਾ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰੱਖ, ਦੁਧ ਤੁਲਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹੇ, ਸਭੋ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਜ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਇੰਜ ਭਾਈਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੇਣ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹਰਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਮਕੰਸਬ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਕੌਲ ਕੀ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲਾ ਸਿਖੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲਖਿਚ ਪੇਤਲ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ ਹੁਣ ਸਮਾਜਕ ਪੇਤਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰੇਨ ਕਰ ਦਿਖਾ। ਸਾਂ ਇੰਜ ਆਖੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ(ਬਾਣੀ) ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨ ਤੋਂ ਵਰਨ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਹੀਣਾ, ਸੁਭਾਜੀ ਸੁਲਝੀ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਈਜੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੇਤਲ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਤ ਪੂਰਨ ਲੱਭੀ। ਕਈ ਅਣਜੁਣ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਹੈ ਭਾਈਜੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹਰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਟਾਵੇ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ।

ਦੂਜਾ ਪਖ

ਦੂਜਾ ਪਖ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਲਵਾਂ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਹੈ, ਹੈ ਭਾਈਜੀ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਸਤਰਹ ਅੰਦਰਲੇ ਸਾ। ਕਿਸੇ ਲਈ ਭਾਈਜੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੈ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸਤਰਾ ਲਈ ਕੀਤੀ, ਲੈਕਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਰਗ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ:-

ਖਤ੍ਰੀ ਦੁਆਮਣ ਸੂਦ ਕੈਸ ਪੈਦੇਨ ਚਹੁ ਵਰਨਾਂ ਕੂ ਸਾਝਾ॥

(ਸੂਹੀ ਮ:4, ਪੰ-749)

"ਸਭ ਸੁਣਿਓ ਏਕ ਸਭਾਇਆ"

(ਜਪੁ ਸਾਹਿ)

ਕਲਿ ਮਹਿ ਇਹੁ ਅਚਰਜ ਹੂਆ ਕਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਸਤ ਰਹਿਆ॥ (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ:1, ਪੰ-468)

ਲੋਕ ਬਸਤੁ ਹੈ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੈ ਭਰਮ ਪਠਾਨੀ ਆਖੁ ਲੋਆ॥

"ਬੀਜਹਿ ਪੂਸਾ ਪਹਿਰਹਿ ਕਪੜਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ॥ (ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ:1, ਪੰ-474)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਇਸ ਕੋਣ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੁਧਤਾਵਾਦ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਣ ਲਹੀਂ ਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਲਾਇ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੀ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਜਿਥੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਲੋਚਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਲਹੀ ਲਾਇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕੋਣ ਕੀਤੇ, ਕੋਣ ਕਥਨ ਅਤੇ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਦੱਸੇ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਕੋਣ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਥਿਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕੋਣ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਵਿਸ਼ੁਧ-ਲਾਇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਾਇ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਲਕਸ਼ਣਾਂ ਤੇ ਪਰਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਆਤਮਾ (ਵਿਸ਼ੁਧ ਕਾਵਯ) ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ(ਛਲ ਧੰਮ) ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲਗ ਅੱਲਗ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਲਾਇ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ ਹਨ, ਕਈ ਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ ਪਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲਾਇ ਦਾ ਰਚਣਾਮਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਜੋ ਲਾਇ ਰਚਣਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕਰਤਵ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਕਵੀਤ ਜੀ ਅਜਿਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਵਸਥਾਵਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਮਾਤਮੇ ਲੋਕਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਕਵੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੁਲ ਲਾਲਚ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

. "ਲਾਮ ਕਿਸਾਰਹਿ ਦੇਵ ਸਮਾਲਹਿ ਸਿਧ ਹੁਏ ਸੇਖਾਰਾ"॥

(ਤੁਲ ਲਾਲਚ)

ਭਰਤ ਕਵੀਆਂ ਲਈ "ਲਾਇ ਲਾਇ ਦੀ ਮੁਕਤੀ" ਦੀ ਹੋਣੀ ਮਹੱਤਵ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਲਾਇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਧੰਮ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉਹਨਾਂ ਭਰਤ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸਿੱਧ ਕੁਦੁਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਮ

---

(੧) ਸਿਰਜਣਾ ਪਰਾ—— ਡੋਸਤਾਯ ਵਿਸ਼ੁਵਾਨਾਥ— ਪੰ-੧੫

(੨) ਅਵਿਸਟ ਸਿੱਧ ਸਟਾਯਰ ਚਰੋ ਅਪਣਾ ਸੋਰਥ ਸਾਧਿ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੁਖ ਵਰਤੇ ਸੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਤੰਤੂ, ਸੋਰਠੀ, ਅਲਾਯੂਣੀਆਂ, ਪਹਿਏ, ਦੋਹਾ, ਚਰਪਟ, ਪਦ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਛੰਦ ਸਨ ਜੋ ਲੋਕ ਆਮ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਵੀ ਕੁਦ ਵਰੋਂ ਦਾ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਮ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਗੀਤ-ਬੁਧਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਪਰਿਤਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦਾ, ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਚੇਤੰਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁਖਿਤਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਬਣਾਇਆ। ਇੰਜ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਹੈ।

ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਦ ਤੋਂ ਵਧ ਵਰਤੋਂ "ਸਾਖੀਆਂ" ਅਤੇ "ਸ਼ਬਦਾਂ" ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਖੀ ਤੋਂ "ਦੋਹਾ ਛੰਦ" ਹੈ ਅਤੇ "ਸ਼ਬਦ" ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਪਦ" ਹਨ। ਦੋਹਾ ਛੰਦ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਸੌਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਿੱਧਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੁਧ "ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ" ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਰੂਪ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਬੁਧ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਚੌਪਾਈ ਸੋਰਠਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਖਿਸਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੋਫੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ "ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ" ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। "ਤਤ ਤਤ" ਲੈਪੂਰ ਕਵੀ ਇਹਨਾਂ "ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ" ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਕਰ ਲਿਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।[3] ਵਾਹੁਣ ਸਾਹਿਤਅਵਿਦ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰਜੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।[4]

ਨਿਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਅਧੀਨ ਹੈ "ਪਦ" ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਬੁਧ ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਵੇਚੀ ਵਿਭਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚੌਪ-ਚਾਟ ਚਾਰਣ, ਦੁਚਸਾਰਣ ਪੁਕਾਰ ਆਦਿ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੈਟਵਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ।[5] ਪਰ ਕਈ ਕਈ ਇਹਨਾਂ ਹੈਟਵਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਦ ਰੂਪ ਦੇ ਨੁਕਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ੜ) ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਦਿ ਕਾਲ– ਸ਼ੁਕਲ ਚੜ੍ਹਮੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੁਵੇਦੀ– ਪੰਨਾ-੭੫.

(੪) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-੭੫.

(੫) ਹਿੰਦੀ ਨਾਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾ– ਪੀਤਾਂਬਰ ਦਤ ਬਡਥਵਾਲ, ਪੰਨਾ-੭੭੦

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਬੀਰ ਨੇ ਨਾਮੁਦੇਵ ਵਿਚਲਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਦਮਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸੋਖਾ ਅਤੇ ਨਾ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਤਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆਂ ਦੇ ਗਯਨ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਬੀਰ ਦੀਆਂ ਪੇਚਦਾਰ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਖਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪੇਚਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਤਬਰੀ ਨਾਲ ਕਹੀਂ ਸਨ ਕਰਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਸਭੋ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਅਰਥ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏ। ਭਗਤਾਂ ਬਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਗਤਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖਿਚਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸੀ ਵੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਅਰਥ ਕੀਤਿਆ। ਸੁਹਣ ਪਾਸ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਦੇਣ ਕਹੀ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪੇਚਦਾਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਪੇਚਦਾ ਪੇਚਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਪੇਚਾਂ ਦੇ ਕਵਿ ਵਿੱਚ ਮੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਹਾੜਾ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗੀ ਮੇਲੇ, ਦੰਸ ਮਾਰਨਵਾਲਾ, ਬੋਲੀ ਮਲਾਹ, ਕੁੰਡੀ ਭੁਜਾਲਾ, ਕਾਂ ਪੰਛੀ, ਮਾਂ-ਸੁੱਚਾ, ਸੋਚ-ਸੋਚ, ਸੁਹਜ ਕਮਲ, ਕਮਲ-ਫੁੱਲ, ਮੀਡ-ਮੱਝਿਆਂ, ਕੁੰਭ-ਭੋਂਦਲ, ਦਾਰੂ-ਪਤੰਗ, ਪਾਣੀ-ਸੰਸਾਰ, ਬਰਸਾ ਚੱਕ, ਤਿਸਨ ਮੋਹ, ਕਿਰਸਾਣ-ਖੇਤੀ, ਹਾਥੀ-ਮੰਤ੍ਰ, ਸਪੁਰਦ-ਪੀਰ ਅਦ ਆਦਿ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਿਰਤੁਤ ਤੇ ਸਭਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਤੁਤ ਭਗਤੀ ਕਵਿ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਭੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮ ਅਨੁਸਾਰ (ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ) ਮੁਖਾ। ਪਹਿਲੀ ਮੁਖਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਕਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਭਚਾਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਸੁਕਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਮੁਖਾ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ— ਕੁਦਰਤ ਦੇਹਿਕ ਜਾਂ ਪਦਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

---

(੬) ਹਿੰਦੀ ਪੈਰਾ-ਗ੍ਰਾਫ਼.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਰੁਕਾਵਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰ ਪਦਾਰਥ ਹੈ। ਕਥਾ ਲੇਖਕ ਇਸ ਪੁਸ਼ਪ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਭਿਆਪਦ ਮੁਖ ਹਨ। ਅਭਿਆਪਦ ਵਾਕਾਂਤਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਕਥਾਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ। ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਰਹੱਸ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ, ਸਾਹਿਤਕ ਕਥਾਂ। ਸਾਹਿਤਕ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸੋਂਦਰਯ-ਧਾਰ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਮੰਤਵ ਭਾਸ਼ਾਤਮਕ ਅਤੇ ਰਸਮਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਸਿੱਖ ਕਥਾ ਅਤੇ ਨਿਰਕੁਤ ਭਗਤ ਕਥਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ੈਲੀਧੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਬਲੀ ਰੂਪ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਦਾਮਿਕ ਲਿਖੋਕਨ ਦਾ ਹੀ ਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇੰਜੀ ਸਾਹਿਤ ਪੋਰਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀ ਤਕ ਕਥਾ ਦੇ ਤੋਰ ਤੇ ਕਥਾਹ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕਥਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ, ਜਾਮਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਹੀ ਪਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਿਰਕੁਤ ਭਗਤ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕਾਵਿ ਛਾਂਗੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਠੀਕ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਪਖ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਾਵਿ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਧਰ ਤਕ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਨਿਰਕੁਤ ਭਗਤ ਕਵੀ ਹੀ ਸਨ। ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਛਾਂਗੇ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੇ ਜੀ ਕਾਵਿ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਖ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪਖ ਤੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੁਲਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਾਵਿ ਕਲਾ-ਹੀਣ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ ਤਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ ਦੇ ਮੂਲ ਤਤ- ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਿਵਦਾ ਹਰ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਹੈ, ਵਿਰਹਾ ਦਾ ਅੰਤ ਮੁਦਰ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਯੋਗ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਵਿ ਜਿਥੇ ਵਸ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਅਲੌਕਾਰ ਅਤੇ ਰੀਤ ਸੰਪੂਰਨ ਦੀ ਜੀ ਨਿਪੁਣਤਾ ਕਰਨਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਕੋਲ ਹੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿੱਖ

---

(੭) ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ- ਰਾਮ ਬਾਬੂ ਸਕਸੈਨਾ- ਪੰਨਾ-੬੬੬

(੮) ਇਹ ਰਾਇ ਅਭਿਆਪਕਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਖਜੀਤ ਸੁਖਾਜ ਚੋਟਵਾਲੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਡਾਕਟਰ ਰਤਨਸੀਰ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿਖ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਨਾ ਵਜ਼ਾ ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਦ ਕਾਲੀ ਹਰ ਤਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਇੰਜ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਤਤਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ "ਸਾਹਿਤ" ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਪਾਸ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਕਿੰਤੂ ਵਿਰੋਧ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅੰਤਰ ਦੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਲਾਯਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੀ ਅਸਲੋ ਸੰਗੀਤ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਪੁਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਕਥਨ ਅੰਤਰਮੁਖਤਾ ਸਰਲ ਕਲਾ ਕਵੀ ਜਾਂ ਗਾਇਕ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰੋਤਾ-ਸਮੂਹਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਹੀ ਕਵੀ ਪਸ਼ੂ-ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਦਾ ਗਾਇਕ ਲਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੀ ਹੈ। ਅਨ ਕਈ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹਨ ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਕੋਕ ਸ਼ੁਦਾ-ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਚਾਰਿਤ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਅਤ ਇਤਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਚਨਾ ਰਚਣਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਹਤਵ ਕਲਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਗ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਮਹਤਵ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹੀ ਰਾਗ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰਾਮ ਕੀਰਤਨ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।(੧੦) ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਗਾਉਣਾ ਉਸੇ ਦਾ ਸਫਲ ਹੈ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।(੧੧) ਗਾਉਣ ਤਾਂ ਕਈ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਹੀ

---

(੯) ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਰਚਣਾ ਕਾਫੀ ਰਹੇ।
"ਏ ਕਿਤਨਿਕ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਸਿੱਖ ਮਿਊਜ਼ਿਕ- ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦੇ ਥੀਸਸ ਵਿਸ਼ਲੇ ਅਧਿਐਨ- "ਰਾਗਮਾਲਾ ਸਿੱਖ ਰਾਗਮੈਲ ਦਿਨ ਆਫ ਸਿੱਖ" ਪੰਨਾ-੯੬-੧੧੭,

(੧੦) ਸਭਨਾ ਰਾਗਾ ਵਿਚਿ ਸੋ ਰਾਗੁ ਆਖਾ ਜਿਤੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਇ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ:੪, ਪੰ-੧੪੮੬)

(੧੧) ਜਿਸ ਨੋ ਮਗਜਾਤਿ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕਾ ਕਵਿਤਾ ਬਾਣਿ ਪਵੈ
ਸੋ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ॥

(ਸੂਹੀ ਮ:੪, ਪੰ-੭੭੪)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਾਰਣ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰੇਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।[12]

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਵਲਜਸਾਂ ਨੇ ਗਾਉਣ, ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਰਤ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।[13] ਨਿਰਤਕਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਗਾਉਣ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਮ ਸਵਰ ਨਾਲ ਆਪੇ ਆਪ ਹੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੰਹ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁਕਵੇਂ ਥਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਅਲਜਸਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਹੀ ਪੂਰਵ-ਅਭਆਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਮੰਥਨ ਹੈ। ਜਗਤ ਸਤ ਜੀ ਜਗਦਾਨਦ ਦਾ ਕੁਲ ਗਾਨ ਕਰਦੇ ਹਲਦੇ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਆਰੰਭ ਸਗਨ ਹੀ ਹੈ ਲੰਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਂ ਦਾ ਵਿਆਖਆ ਕਿਵੇਂ ਕਦੀ ਆਖਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤਵਿਕ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦਰਿਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਜਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਨਾਲ ਠੰਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਰੂਪੀ ਸੰਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੋਹ ਦਾ ਲਾਭ ਲਵਦਾ ਹੈ।[14] ਕੁਝ ਗਾਨਕ ਦੇਖ ਜਾ ਤਾਂ ਜਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਗਾਨਾ ਚਾਹਾ ਹੈ, ਸਤ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਭੰਡੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮਿਊਜਿਕ(ਸੰਗੀਤ) ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਰੰਭ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਤ ਹੀ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਸਤੁਸਥ ਸੰਗੀ ਜਗਤੀ ਹੈ।[15] ਪੰਜ ਇੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਣ ਗਾਇਕਾਂ ਹੋਇਆਂ ਗੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿਰਤ

---

(੧੨) ਰਿਧਿ ਗਾਵਤ ਰਹੈ ਮਨਿ ਸਾਦੁ ਨ ਪਾਇ॥
ਰਾਮੈ ਭਿਚਿ ਗਾਵਹਿ ਚਿਤਵਹਿ ਜਾਇ॥
ਗਾਵਹਿ ਗਾਵਹਿ ਸਿਰ ਲਾਮ ਪਿਆਰੁ॥
ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦ ਵੀਚਾਰੁ॥ (ਸ੍ਰੀ ਮ:੩, ਪੰ- ੧੫੮)

(੧੩) ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ

(੧੪) ਮਨੁਆ ਨਾਚੈ ਜਗਤਿ ਦਿਖਾਏ ਤੁਰ ਲੈ ਸਾਰਦ ਮਨ ਮੰਹਿ ਮਿਲਾਈ॥
ਸਚਾ ਤਾਲ ਪੂਰੈ ਮਨਿਆ ਮੋਹ ਚੁਕਾਏ॥ ਸਬਦੇ ਨਿਰਤ ਕਰਾਵਣਿਆ॥
ਪੈਰਾ ਚੁਲੀ ਤਨਹਿ ਪਟਾਏ ਮਨਿਆ ਮੋਹ ਸੋਹਿਆ ਸਭ ਕਾਲੇ॥
ਮਨਿਆ ਮੋਹ ਦਿਖਾ ਮਨਹਿ ਨਚਾਏ ਜੀਤਹ ਕਪਟ ਦੁਖ ਪਾਵਣਿਆ॥ - - -
ਬਹੁ ਤਾਲ ਪੂਰੈ ਬਾ ਸੋ ਵਜਾਏ ਨਾ ਹੋ ਸੁਤੇ ਨ ਮੈਨ ਜਗਾਏ॥
ਮਨਿਆ ਆਵਣ ਜਿਨ ਬੰਧ ਨਾਹੀ ਚੁਸੀ ਜਾਇ ਦੁਖ ਪਾਵਣਿਆ॥
(ਆਸਾ ਮ:੩, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾ ਪੰ- ੧੨੧-੧੨੨)

(੧੫) ਬਾਜਾ ਮਨਿ ਪਰਾਦਨੁ ਭਾਨੈ ਹੋਇ ਆਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਾਜੈ॥
(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਅਕਲ ਤਿਕਲਦਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਲੇ ਲਿੱਗ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥਿ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਰਾਹ ਕਥਨੇ ਭਗਤੀ ਸਹਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਅੰਕਿਲਨ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਚਰਚਾ

ਏਹਾ ਭਗਤਿ ਦੂਜੀ ਤਪਤਾ ਵਿਚੁ ਰੰਗ ਲਾਚਰੁ ਰਮਿ ਰਮਿ ਪਾ॥
ਪੂਰੇ ਭਾਗ ਸਤਿ ਸਤਿਗੁਰ, ਹੋਰੁ ਕਰਮ ਪੁਤਾਸਾ ਮਨ ਸਾਥਿ॥ ੧॥ ਰਹਾ॥
ਅਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਗਰਹਿ ਦੁਖ ਜਾਲ, ਪਿਤਾ ਜਾਸਾ ਸਦਾ ਨਿਹਾਲ॥
ਧਾਲ ਕਾਢ ਤਰੈ ਦੁਸਾਜ ਭਾ ਵਿਚੁ ਚੰਗੀ ਲਾਚਰੁ ਰਮਿ ਰਮਿ ਪਾ॥
ਤੂੰ ਏਹਾ ਹੋਰੀ ਮਨ ਚਾਹਿ, ਜਹਿਜਿਆ ਤੁਰਿਆ ਗੋਤ ਗਾਹਿ॥
ਕੋਟਨਿ ਏਹ ਜਾਂ ਤੁਹ ਸੁਖਾਰੁ ਵਿਚੁ ਚੰਗੀ ਲਾਚਰੁ ਰਮਿ ਰਮਿ ਪਾ॥
ਜਿਸ ਸਤਗ ਚੀਮਿਆ ਕਾ ਜਾ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖਾ ਸਦਾ ਜਾ॥
ਤਨਦਾ ਆਖਹੁ ਏਹਾ ਏਕ, ਵਿਚੁ ਚੰਗੀ ਲਾਚਰੁ ਰਮਿ ਰਮਿ ਪਿਚ॥

(ਆਸਾ ਮਃ ੧, ਪੰ-੩੫੦)

(੧੯) ਤੇਰਮ ਕਰਤ ਹੋਇ ਮਤੁ ਨਿਹਾਤੁ ਕਰਿ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰੈ
ਪੰਚ ਸਨਾ ਕੈ ਵਸਗਤਿ ਰਾਖੈ ਮਨ ਮਹਿ ਏਕੰਕਾਰੈ
ਤੇਰਾ ਜਨ ਲਿਖਤਿ ਕਰੈ ਬੁਰ ਕਾਰੈ,
ਜਾਸਾ ਪਰਾਰਜ ਤਲ ਪ੍ਰੀਚੁ ਆਰਾਧ ਸਬਦੁ ਵਾਰੀ॥ ੧॥ ਰਹਾ॥------
ਕਲ ਸੰਜਿ ਸਾਤੁ ਚਰਤ ਪਸਾਰੈ ਸੰਤ ਪ੍ਰੀਚ ਤਰਿ ਲਾਏ
ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਿ ਚਰੈ ਬੁਰ ਆਗੈ ਸਤਿ ਪਦਾਰਬੁ ਪਾਏ
ਸੋ ਸੋ ਸੁਨੈ ਧੋਖ ਲਾਗਿ ਸਰ ਤਾ ਕਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਜਾਰੈ
ਨਿਮਖ ਨਿਮਤਿ ਕਲਤ ਨਿਕਾਰੈ ਨਾਨਕ ਦੁਰਮਤਿ ਸਾਰੈ॥

(ਆਸਾ ਮਃ ੫, ਪੰ-੩੮੧)

(੨੭) ਨਾਰੁ ਦੇ ਮਨ ਬੁਰ ਹੈ ਆਦਿ॥
ਬੁਰ ਦੇ ਭਾਨੈ ਨਸਹਿ ਜਾ ਸੁਖ ਪਾਸਹਿ
ਅਨੀ ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਭਲੇ॥ ੧॥ ਰਹਾ॥
ਅਨੰਦਿਨੁ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਸਿਮਰੀ ਸਿਮਰਿ ਘਰਿ ਸਾਂਦ ਨ ਹੋਵਾ॥
ਸਬਤੀ ਘਰਿ ਸਹਜੁ ਹੁਆ ਨਾਰੈ ਦਾਖਿ ਅਵਰੋ ਗਾਲੈ ਮਨਮੁਖਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਃ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ-੫੦੬)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਇਹ ਸਹਜ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਿਖਰੀ ਕਲਾ ਸਰੂਪਾਂ ਸਭੀ ਦੇਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਅਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤੀਮਿਥਕਤਾ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਭਰਤਮੁਨੀ ਨੇ ਨਾਟ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ-ਰਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੌ ਦੱਸੀ ਹੈ- ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਕਰੁਣ, ਰੌਦਰ, ਵੀਰ, ਭਿਆਨਕ, ਹਾਸ, ਵਿਭਾਤਸ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਰਸ ਮੰਨਿਆ। ਭਰਤਮੁਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਅਚਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਅਚਾਰੀਆ ਸ੍ਰੀਮਦ ਨੇ ਭਗਤੀ ਰਸ ਨੂੰ ਦਸਵਾਂ ਰਸ ਮੰਨਣ ਕਿਹਾ। ਭਰਤਮੁਨੀ ਦੀ ਨੌ ਰਸਾਂ ਦੀ ਪੌੜੀ ਪੈਰੀ ਅਚਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੈਣਦਾ ਦੇਖਦਾਂ ਕੇਸ਼ਵ ਮਿਸ਼ਰ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭਾਵ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸਭੀ ਅਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਵਤਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਕੋਈ ਰੂਪ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ, ਸ਼ਰਧਾ, ਭਗਤੀ, ਵੈਰਾਗ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਰ ਮੰਮਟਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ, ਪੁੱਤਰ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਵ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਚਾਰੀ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਰਸ ਨੂੰ ਕਵਿ-ਅਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਵੈਰਾਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਰਸ ਦਾ ਰਤੀ ਜਾਂ ਅਨੁਰਾਗ। ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੇ ਲਈ ਅੰਤਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜੋਇਆ ਸੰਸਾਰ ਅਸਥਿਰ, ਅਤਿਸੰਤ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਦਿਕ ਹੈ ਜਦਕਿ ਭਗਤੀ ਰਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਅਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਇਕਾਂਤ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਵਲੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਅਲੌਕਿਕ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਮਸਤੀ ਆਦਿ ਨਿਰਲਿਪਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਬਣੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀਮਦਾਚਾਰੀਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਤ ਰਾਜ ਜਗਨ ਨਾਥ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ "ਰਸ ਗੰਗਾਧਰ" ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਰਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰੀਮਦ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ

---

(੧੮) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ੨, ਕਪਤੀਆ ਲਾਲ ਪੋਦਾਰ, ਪੰਨਾ-੮੯੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਾਸ਼ਤਵਿਕ ਸੰਗੀਤਕ ਰਸਜ਼ ਕੇਵਲ ਜਿਸ ਰਸਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਹੀਂ ਵਧ ਸਕਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਭਰਤਾਨ ਕਲ ਰਸਜ਼ ਵਿਸ਼ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਹੈ, ਅਪ ਭਰਤਾਨ ਆਲੰਬਨ, ਭਾਵਜ਼ਤ ਸ਼ੁਰਤ ਆਦਿਕ ਉਦੀਪਨ ਅਤੇ ਹੋਮਾਂਚ, ਸੰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸਰਜ਼ ਆਦਿ ਅਨੁਭਾਵ ਹਨ, ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰੰਤਰ ਰਸ ਕਿਹੇ ਨਾ ਸੰਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਰਾਜ ਜਗ ਨਾਥ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਹਲ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਲੱਭਾ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਲਟ ਲੁਆਸ਼ਤ ਦੀ ਮਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਕਰਕੇ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਭਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗਾਣ ਕਹਿ ਹੈ ਹੀ ਛਡ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਭਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਗਾਣ ਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸ਼ਰੰਤਰ ਰਸ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੰਗਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰਸਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤ ਦਾ ਕੋਲ ਬਲਾ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਭਰਤ ਤੋਂ ਪਿਪਜੇ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸੁਆਦ ਤੋਂ ਕੋਝ ਭਰੀ ਪੁਰਾਣ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ, ਓਦੋਂ ਜਾਂਵੇਂ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਭਰਤ ਰਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰੰਤਰ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ, ਭਰਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਆਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਸਭ ਰਸਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਮਰੀ ਸੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਰਤੀ ਸੰਗੀਤੀ ਕੁੰਵਰਸ਼ਿਰੋਮਣਿ ਭਰਤੀ ਮੁਹਰ, ਨਾਰਦ ਪਾਂਚਰਾਤਰ, ਨਾਰਦ ਭਰਤੀ ਮੁਹਰ, ਧਰਿ ਭਰਤੀ ਰਸਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ ਸਿੰਧੂ ਆਦਿ— ਵਿੱਚ ਭਰਤਾਂ ਰਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰਮਾ— ਕੰਦ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਦਾਰੀ ਲਿਖਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਧਰਿ ਭਰਤੀ ਰਸਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ ਸਿੰਧੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂ ਰੂਪ ਕੋਸ਼ਮਾਮੀ ਜਾ ਕੇ ਭਰਤੀ ਰਸ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ— ਮੁਖ ਭਰਤੀ ਰਸ ਅਤੇ ਗੌਣ ਭਰਤੀ ਰਸ। ਮੁਖ ਭਰਤੀ ਰਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਰਸ— ਮੁਦਿਤ, ਪ੍ਰੀਤ, ਪ੍ਰੇਮ, ਵਾਤਸਲ ਅਤੇ ਮਮਤਵ ਦਸੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੌਣ ਰਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਤ ਰਸ— ਹਾਸ, ਅਦਭੁਤ, ਵੀਰ, ਕਰੁਣ, ਰੌਦਰ, ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਵੀਭਤਸ— ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਹਨ।[20]

ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਚਿੰਤਨਾ ਤੋਂ ਭਰਤੀ ਰਸ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮ ਸੰਗੀਤ ਅਲੌਕਿਕ ਰਤੀ ਭਾਵ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰਮਾਤਮ, ਦੇਵਤ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਆਦਿ ਉਦੀਪਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਮਿਲਣਗੇ। ਕਿਰਤਨ, ਵੈਰਾਗ, ਸਤਿਸੰਗ ਆਦਿ

---

(੧੯) ਅਨੂਪ ਰੂਪ ਕੋਸ਼ ਵਲਭ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ— ਦੀਠ ਦਖਿਅਨੀ ਕੁਪਤ— ਪੰਨਾ-ਪਾਂ੧,

(੨੦) ਧਰੀ ਭਰਤੀ ਰਸਸ਼ਾਸ੍ਤ੍ਰ ਸਿੰਧੂ, ਦਖਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਲਹਿਰੀ ੫, ਪੰਨਾ-੭੦੮-੯,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਪਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਰਹਸ, ਵਿਰਹ, ਵੀਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾਵਾਲੇ ਭਾਵ ਕਵੀ ਨਾਹਣੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਬਾਣਿ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਅਲੌਕਿਕ ਵਰਤਾ-ਭਾਵ ਦਾ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਕਟਾਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾ ਭਾਵ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਅਧਰਤ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੱਚੀ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਾਕੇ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਅਲੌਕਿਕ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਵਿਕਾਰਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਤੇ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਭਗਤ ਕਿ ਭਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਂਦੀ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਰਸ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸਿਖਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਈਆਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਰਸ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸਿਖਾਂਤ ਅਜਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਪ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ:—

ਤੇਰੀ ਭੁਖ ਲੋਹਣ ਦੇਹ ਚਾਮੜਾ
ਲੋਹਣੇ ਕਰ ਜਿਨ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਃ ੧, ਪੰਨਾ-੫੬੭)

ਤੇਹਾ ਵਾਲ ਪ੍ਰਭਜੀ ਮਹੁਰਾਤੀ ਬਾਣੀ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਲੋਕਿਲਾ ਤਰਲ ਸੁਜਾਣੀ॥
ਤਰਲਾ ਸੁਜਾਣੀ ਆਪਿ ਭਾਣੀ
ਵਿਚ ਮਨ ਕੀ ਪੁਰਾਈ
ਸਾਰਿਗ ਜਿਉ ਪਰੁ ਧਰੀ ਤਿਮਿ ਤਿਮਿ
ਆਪਿ ਆਪੁ ਸੰਪੁਰਈ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਃ ੧, ਪੰਃ ੫੬੭)

---

(੨੧) ਰਿੰਦੀ ਕੀ ਲਿਖਤ ਬਾਣਿ ਸਾਰਾ ਲੇਖ ਇਸ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਿਕ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠਭੂਮੀ, ਡਾ. ਲੋਚਿਦ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਪੰਨਾ-੬੪੫.

(੨੨) ਸੁਰਸ ਮਿਲਣਿ ਮਿਠੇ ਸਲ ਕਾ ਜਨੁ ਦੁਆ ਰਸ
ਸੋਭਾ ਸੋਹਿਤ ਚਲੀ ਸੀਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਃ ੫, ਪੰ-੭੪੬੯)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੁਲਾਧਰ ਚੱਕ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਰਾਗ, ਭਜਨ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਚੱਕ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੱਭਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਸਿਮਰਿਤਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਮਰਿਤਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ— (੧) ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ (੨) ਪਰੰਪਰਾਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਸਾਂ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਾਲ ਵਿਚਾਰ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਚੱਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਸਗੁਣੀ ਭਾਵ, ਨਿਰਗੁਣ, ਸ਼ੈਵਾਗੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੁਣ ਅਨੁਭਾਵ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਅੰਦਰ ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰੇਮ ਤੱਤ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਭਗਤ ਕਦੀ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਮੁੱਖ (221) ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਦਰਦ, ਸੋਗ ਦੇ ਅਸਰ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਥਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਏਥੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਰਸ ਤੋਂ ਹੇਠ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਤਕ ਕਿ ਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਹਰ ਰਸ ਦੇ ਸੰਚਾਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਰਸਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਮੌਕਾ ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹਿਆ ਲਖੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਾਲ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਕ ਧੰਨ ਹਰ ਵਰਨ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਸਾਰੂ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ

---

(੨੨) ਦਾਦੂ ਜਰਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਤਾਸੂ ਟੂਕੇ ਹੋਇ।।
ਇਕ ਆਤਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਏਕ ਮੇਕ ਰਸ ਹੋਇ।।
(ਸੰਤ ਸੁਧਾਸਾਰ, ਪੰ-੭੬੯)

(੨੩) ਰਾਜੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਣ ਕਮਲਾਰੇ।।
(ਵਡਹੰਸ ਮ:੫, ਪੰ-੫੫੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਸ਼ਲਾਵਕ ਚਿੰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨੀ ਵੀ ਕਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਦਸ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਹਨ– ਜਿਨੇਹ ਅਤੇ ਸਨੇਹ– ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਾਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਰਾਹ ਦੇ ਚਾਰਾ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰੂਹ ਦੁਵਾਰਾ ਕਲਪਿਆ ਗਿਆ ਕਾਮਿਨੀ-ਟੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛੋਹਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਰ ਜਿਨੇਹ ਰੂਪੀ ਰੋਹ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਕ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੰਗਤ ਵਾਲਾ ਬਣ ਸਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜਗਾਸੂ ਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਬਤ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪਿਛੇ ਰੁਜੀ ਨੂੰ ਕਲਵਲਾਂ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ:–

"ਦੋਹੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ।
ਬਨ ਫੂਲੇ ਮੰਦ ਆਵਹਿ ਪੀ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਵਾਪੁੜੇ।
ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਧਨ ਕਿਉ ਸੁਖ ਪਾਵੈ
ਵਿਛੁੜਿ ਪਿਰੰਹ ਤਨੁ ਖੀਜੈ।
ਕੋਕਿਲ ਕੀਰ ਸੁਹਾਵੜੇ ਬੋਲੀ
ਕਿਉ ਦੁਖੁ ਅੰਕਿ ਸਹੀਜੈ।
ਭੰਵਰੁ ਕਵੰਤ ਫੂਲੀ ਤਾਲੀ
ਕਿਉ ਜੀਵਾ ਮਖੁ ਮਾਧੇ।
ਕਾਮਨ ਚੋਰਿ ਸਹਜਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ
ਸੋ ਹਰਿਵਰੁ ਘਰਿ ਧਨ ਪਾਏ"।

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ:੧, ਪੰ-੧੧੦੮)

ਸਾਰ ਰਚ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਤੁਹਾਰ ਦੀ ਠੰਢ ਪਾਉਂਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਜ਼ ਸੂਰ ਦੇ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੜਕਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੇਜ਼ਾਂ ਚੰਮਾਂ ਪਿਛਾਂ ਦੀ ਮਨ ਦੀ ਖੇਹੀ ਦੀ ਤਾਲ ਟਿੱਪੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰੀਰਕ ਹਾਲ ਵਿਯੋਗ ਤੇ ਅਗਿਨਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਦੀ ਕਾਹਦਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ਲ ਕਵਲੀਆਂ ਬਾਹਰਾਂ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਪਟ ਸਕਣ:–

ਬੁਰਾ ਭੈਤੁ ਪਰੰਆ ਨਿਤੁ ਮੁਹੀ ਸਹੁ ਭਾਈ ਸਹੁ ਬਾਹਰਾ।
ਏਹੋ ਹੈਨ ਕਰੇਜੜੇ ਮੁਹੀ ਸਹੁ ਵਾਲੇ ਅਵਰਾਹਾ।
ਕਾ ਮਤੰਆਸੁ ਨ ਬੁਹੀਆ ਕਾ ਸੇ ਵੈਰੁਤੀਆਹਾ।
ਸੇ ਸਹ ਕੰਠਿ ਨ ਲਗੀਆ ਸਹਤੁ ਜਿ ਭਾਹਾਤੀਆਹਾ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਭਿ ਸਯਾਖਾ ਸਹੁ ਵਾਦਿ ਗਵਾਇਆ ਹਉ ਦਾਝੀ ਹੈ ਦਰਿ ਜਾਵਾ।
ਕੀਮਤਿ ਹਉ ਖਰੀ ਪੂਚਜਿ ਹੈ ਸਹ ਹੈਰਿ ਨ ਜਾਵਾ।
ਮਾਠਿ ਕੁੰਦਾਲੀ ਪਟੀਆ ਜਹਾਂਮਿ ਮਾਲ ਸੰਜੋਵੇ
ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੰਮਲੀਆ ਮਣੁ ਖਿਸੁਰਿ ਖਿਸੁਰੇ।

(ਜਬਰੀਸ ਮਃ ੧, ਪੰ-੧੫੭)

ਇਹਦੀਆਂ ਕੁਠੀ ਆਤਮਾ ਪਿਆਲ ਦੇ ਕੀਮੀਆਂ ਚਾਹੀਂ ਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਮਿਤਰਾ ਵੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਵਣ ਦੀ ਕੁਹਾਰ ਦੀ ਮਾਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਲਤੇ, ਸਤਾਸਪਤੀ ਅਤੇ ਸਭ ਜੀਵ ਤਪਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਚਾਨਕ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਮਾਹੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਜੋਗ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਹੋਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਤਨੀਆਂ ਵਿਜੋਗ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ। ਆਤਮਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਚਰਨਦੁਧ ਕਹਿਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿਖਰ ਹੈ ਕੇ ਪੁਕਾਰ ਉਠਦੀ ਹੈ:-

ਸੁਪਨੈ ਆਵਿਆ ਜੇ ਗਇਆ ਮੈ ਜਨੁ ਜਿਵਿਆ ਸੋਇ॥
ਆਵਿ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ ਕਹਿ ਪਿਆਰੇ ਮੈਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ॥
ਜੇ ਤੁਝਾਂਗੀ ਲੋਦਨੀਏ ਮਤੁ ਸਹੁ ਦੇਖਾ ਸੋਇ॥

(ਜਬਰੀਸ ਮਃ ੧, ਪੰ:੧੫੮)

ਇਸੇ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਅਬਸਰ ਹੋਰ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਵਿਲੁਭਦਾ ਕਰੀਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਜੋਗ ਦਾ ਦੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ:-

ਇਕ ਅਗੀ ਨ ਮਿਲਤੇ ਤਾ ਕਿਲਜੁਰੁ ਹੋਤਾ
ਤੁਹਿ ਕਵਿ ਮਿਲਾਂਜੈ ਪ੍ਰਿਅ ਤੁਹ ਹਰਜੀਤਾ॥
ਦੇਹਿ ਰੈਹਿ ਨ ਵਿਚਾਦਿ ਸੰਦ ਨ ਆਵਿ
ਮਿਠੁ ਦੇਹੀ ਕੁਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਸੀਤੁ॥

(ਆਵ ਮਃ੫, ਪੰ-੯੬੬)

ਕੁਦਰਤ ਅਬਸਰ ਜੀ ਅਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੂਰਣ ਪਤੀ ਪਾਸ ਮਿਲਾਪ (ਅਗੇਜ਼ੀ) ਕਰਦੇ ਹਨ:-

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੂਪ ਰੀਨ, ਤੁਹਿ ਚਲ ਧੀਰੀ, ਮੋਹਿ ਪਰਦੇਸਨਿ ਦੂਰ ਤੇ ਆਵੀ॥ ੧॥
ਲਾਹਿਨ ਵਰਤੁ ਨਾ ਸੋਚਨ ਮਾਤੀ,
ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਕੀ ਕਰਤੁ ਸਾਖੀ॥ ੨॥
ਬੋਲਤ ਬੋਲਤ ਗਈ ਬਿਹਾਗਨਿ
ਪੂਤ ਵਲਸਣ ਕਹੈ ਹਹੁ ਚਿਰਤ ਤਿਆਗੀ॥ ੩॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੫੦੪)

'ਬੋਲਤ ਬੋਲਤ ਗਈ ਬਿਹਾਗਨਿ' ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਚੋਗਾਵ ਹੈ ਪਰ ਪੁੱਤ ਚੋਗ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਛਡਦੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਮੜੀ ਚੀਕ ਮਾਰਦੀ ਹਾਰ ਸਿਙਗਾਰ ਸਭਦਾ ਤੁੱਛ ਹੈ ਪੁਤ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚਾ ਲਈ।

ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਬਸ ਦਾ ਛੁਹਣਾ ਪੁਰਣਾਵਾ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰੇ ਅਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਇਹ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਿਆਦਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਓਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹਲਚਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਚਿਤਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬੀਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਲੰਮੇ ਅਨੁਭਾਵ ਲਿਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਅਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੱਤੀ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸੰਜੋਗ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਦੀਆਂ ਚੋਣ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

'ਚੇਤਸ ਮਾਹੁ ਭਲਾ ਬਿਨੁ ਕਾਲ ਭਲੇ॥
ਘਰੀ ਮੂਰਤ ਪਲਾਮਾ ਆਏ ਸਹਜਿ ਮਿਲੇ॥
ਪੂਰ ਮਿਲੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਵਸ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾ ਸਭ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ॥
ਜਿਨਿ ਸੰਜਾਗੀ ਵਿਛੋਹਿ ਪਿਆਰੀ, ਮੇਲੁ ਕਦਿਆ ਰੰਗੁ ਮਾਣੈ॥
ਅਵਰਿ ਸੋਜ ਪ੍ਰਾਹਾਰਾ ਜਾ ਪਿਰਿ ਰਾਤੀ, ਕੁਰਮੁਖਿ ਅਸਤਰਿ ਤਾਣੈ॥
ਕਾਹਨ ਅਖਿਸਿਸ ਰਾਵਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ, ਹਰਿ ਵਰੁ ਥਿਰੁ ਸੋਹਾਗੋ'॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਛਾਹਾਮਾਹ ਮ:੧, ਪੰ-੧੧੦੯)

ਬਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਲੋਪਤਾ ਦਾ ਵੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਸੰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਲੋਪਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਕਾਵਿ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬਸ ਨੂੰ ਹਾ ਮੰਨ ਲੈ ਅਲੋਪਤਾ ਨੂੰ ਹੀ

---

(੨੫) ਚੰਡ ਦਿਹਾੜੇ ਸੋ ਲਹਾ ਪਿੰਨਾ ਸਾਵੀ ਰੋਹਿ
ਤੰਨ ਸਰਾਂਹੀ ਅਪਣੇ ਲਹਾਂ ਮੁ ਸਜਣੁ ਦੋਹਿ॥ (ਸਲੋਕ ਮ:੪, ਪੰ-੧੪੨੯)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਅਵੈਤਾਰਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਅਵੈਤਾਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਾਂ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਕਲਾ ਪਖ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦੇ ਹੋ ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੈ ਤੇ ਹਜ਼ਾ ਇਸੇ ਲਈ ਅਵੈਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਦਾ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋ ਕੀਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਮੁਖਵਾਕਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਕਾਵਿ-ਸੌਂਦਰਯ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹੀ ਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਈ ਪੌਰਾਣਿਕ ਮਿਥਾਂ ਦੇ ਮੁਖਵਾਕਾਂ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਕਥਾਂ ਦੀ ਪਰ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁੰਦਰ ਸਮੁਚੇ ਸਾਰੂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹੈ:-

ਪੂਰਨ ਪਰਮਜੋਤਿ ਪਰਮੇਸਰ, ਪੂਰਿਤ ਪੂਰਨ ਹਮਾਰੀ
ਸੋਹਨ ਸੋਭ ਲੋਭਾ ਮਨੁ ਮੋਰਾ, ਸਮਝਸਿ ਸਬਦਿ ਬੀਚਾਰੀ॥
(ਆਰੰਭ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੯੭)

ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕਈਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਿਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕੁਝ ਅਤਿਆਤਮਿਕ ਮਾਨਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੂਪਕ ਦੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

•ਰਜਨ ਮੈ ਬਾਲੁ ਸਹਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ
ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ॥
ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ
ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ:੧, ਪੰ-੬੬੩)

---

(੪੬) ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਵੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਖੋ:

•ਤੁਰਕ ਤੁਰਪਿ ਤੁਰਨਾਇ ਤੁਲਹਾ, ਪਿਰ ਕਾ ਸਹਿਜ ਨ ਜਾਨਿਆ॥ (ਆਰੰਭ ਮ:੧, ਪੰ. ੧੪੯੭)

ਅਲਹੁ ਅਲਖ ਅਗੰਮੁ ਕਾਦਰ ਕਰਣਹਾਰੁ ਕਰੀਮ॥ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰ ੬੪)
ਹਕ ਲਹਿ ਕਰਤਾ ਫੰਕਰਾ ਪਹਿਰੈ, ਦਾਨੰਦ ਪੈਰੁ ਫਿਤੀ॥
(ਮਲਾ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੫੯)

ਕੁਦਿਲ ਕਠੋਰ ਅਪਣ ਕਾਮਿ ਨਿਹੁ ਨਾਲੈ ਤਿਹੁ ਤਾਲ ਸੁਆਮੀ॥
(ਕਾਨੜਾ ਮ:੪, ਪੰ-੧੩੦੧)

ਨਿਮਖਹੁ ਨਿਮਖਿ ਨਿਮਖਿ ਸੁਖ ਪਾਵੈ॥ (ਗੂਜਰੀ ਮ:੪, ਪੰ:੧੬੬੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੋਰਮ ਅਲੰਕਾਰ ਵੀਆਂ ਕਵੀ ਪੂਰਨ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:-

"ਹਰ ਸਮਾਨੀ ਜੋਤਿ ਜਿਹ ਜਸ ਘਟਾ ਵੈਦਮਾ
(ਭਾਵ ਮਹੁ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੯੯)

"ਨੇਸਾ ਸ੍ਰੀਰੁ ਬਿਸਮੰਭਰ ਸਿਰੁ ਹੈ ਥੋ
ਤੇਨੇ ਹੀ ਵਿਚੁ ਪਰਵਿਤੁ॥"
(ਆਸਾ ਮ:੫, ਪੰ-੩੦੩)

ਕੀਲ ਕੀ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਕਵਿ ਦਾ ਅਧਿਆਨ ਸੀ ਅਲੰਕਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਤ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲੇਗੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਕਵਿ ਦਾ ਅਧਿਆਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਨੇ ਕਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਗਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚਣ ਦਾ ਸਤਤ ਜਤਨ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਨੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੀ ਛੰਦਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਹਰਾ, ਸੋਰਠਾ, ਵਰਜੀਆ, ਚੌਪਈ, ਕੁੰਡਲੀਆ, ਛੰਪੈ, ਸਵਈਆ, ਕਿਰਪਾਲ ਛੰਦ, ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਵਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਹੁਤ ਪੱਖ

---

(੨੭) ਬਹੁਤ ਵੀਆਂ ਥਾਂ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਖੋ:-
ਲਬੁ ਕੁਤਾ, ਕੂੜ ਬੁ ਤਾ ਲਹਿ ਖਾਧਾ ਮੁਰਦਾਰੁ॥
ਪਰਾਇਦਾ ਪਰ ਮਲੁ ਮੁਖਿ ਸੁਧੀ, ਅਗਨਿ ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਡਾਲੁ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

"ਲਾਲਚ ਕੁਤਾ ਸੰਤੋਖੁ ਬੁਖ ਕਾਮੁ ਛੁਹ ਕਰੁ ਗਿਆਨੁ॥
ਚਰਿ ਚਰਿਆ ਹਰਿਆ ਸਰਾ, ਪੰਨੀ ਕਰਮਿ ਨਿਧਾਨਿ॥ (ਭਾਵ ਮਹੁ ਮ:੧, ਪੰ-੧੪੭)

(੨੮) ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਮੁਹਦਲੀਅਰ- ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ

(੨੯) ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ- "ਏ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਸਕੈਚਜ਼ ਆਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਮੈਸੂਰ- ਭਾ. ਪ੍ਰਿੰਸਿਪਲ ਸਿੰਘ ਮੈਸੂਰ- ਵਿਦਿਆ ਅਧਿਆਇ- ਮੰਟਰਾਜ ਪੁਸ਼ਤ ਦਿਨ ਅਤੇ ਕੁੰਡ ਅਤੇ ਕੁਰਗ ਵਿਦਾਰਥ- ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਲੋਂ ਪੁਰਤਾਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਜਰਬੇ ਕਰੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਨਵੇਂ ਆਪਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਣੇ ਚਾਹਿਆ ਤੇ ਨਹੁਰ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਪਦਾਂ ਦਾ ਅਦਬ ਤੇਵਰ ਇਕ ਵੈਖਣ ਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵੇਖੇ ਕੁਝ ਸੱਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇਣ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪਦ ਦੀ ਬੁਧ ਵੈਖਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਆਂਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਦ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਸਦੀਨ੍ਹੇ, ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦਾ ਅਠ ਸਦੀਨ੍ਹੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਦੀਨ੍ਹਿਆਂ ਜਾਂ ਤੇਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੈਖਣ ਹੋਣ, ਕਿਤੇ ਰਾਗਾਂਵੇ ਹੋਣ, ਇਹ ਮੁਸਕਿਲ ਦਾ ਮਰਹੂਮ ਨੇ ਹੀ ਹੱਲ ਕਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੇਲ ਜੀ ਆਪਣੇ ਰਾਗਿ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ "ਸਖਿਹੁ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ "ਸਖਿਨਹੁ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈਚਤ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪੰਜੇ ਤਥਾਂ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੁਟ ਅਪ ਸੀਹੇ, ਕਹੁਵਾਹ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹੇ। ਜਿਤਨੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹਦ ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਬਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੋਣ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਅਰਥ ਦਏ। ਆਪ ਨੇ ਹਾਕਿਨੀ, ਰਤੀਆਂ ਸਤਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

"ਸਚੁਹਿ ਓਗਾਹੇ ਪੁਸਮਿ ਸਾਹੇ।। ਸਾਚੀ ਦਰਗਹ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ।।
ਸਚੇ ਹੀਠ ਦਖਿਆਲ ਮੋਹੇ ਸਾਚਿਤ ਸਚੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਜੀਐ।।
ਨਹੁ ਬਾਲਾ ਜੋਬੁਨੇ ਬਾਲੀ ਸਚਹਿ ਪੁਰਾਣਹਿਆ।।
ਸੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਤਾ ਗੁਰਮਤੀ ਸੀਤੁ ਵਸਾਜਹਿਆ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਨਾ ਹੈ ਮੇਰਾ ਨਹੁ ਕਿਸੁ ਹੋਰਾ, ਸਾਚਾ ਠਾਕੁਰੁ ਰਿਹਜਹਿ ਮੇਰਾ।।
ਹਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਾਇ ਘਣੇਰੀ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਪਤੀਆਜੀਐ।। ੨।। -----
ਭੁਮਮੁਖਿ ਪੂਰੈ ਅਹਲੁ ਕਰਾਇ ਸਚੇ ਠਾਕੁਰ ਸਾਚੇ ਜਾਇ।।
ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਕਹੈ ਬੇਨੰਤੀ ਸਚੁ ਮਿਲੈ ਦੁਖ ਜਾਜਹਿਆ।।

(ਮਾਝ ਮਃ ੧, ਪੰ- ੧੦੯)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਠ ਸਦੀਨ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਚੌਥ ਤਿਕਲੇ ਹਨ। ਅਖ ਵਖ ਥਾਂ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਇਹ ਹਲ ਕਰਾਂ। ਸਾ ਹੀ ਹੋਰ ਕਈ ਹੋਰਾਂ

---

(੩੦) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਖੋਜ- ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ। ਪੋਠਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਠ ਵੈਪਤੀਆਂ ਤੇ ਅਠ ਦੋਹਿਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਦਿਹ ਲੰਮਰ ਆਈ। ਬਹਿਰ, ਤੁਕਾਂ ਗਦਾ ਲੰਮੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲਯਾਂ ਚੁਕੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾ ਹੀ ਵਾਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਤੋਪਾ, ਦੋਹਰਾ, ਪਦ ਗਾਥਾਂ ਵਿਚ ਧਨ ਅਤੇ ਸਾਖੀ। ਬਸ ਕਬੀਰ ਕਲੀਰ ਵਿਚੋ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਾ ਸਿਰਜੀ ਕਾਵਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਦਿ ਤਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲੀਆਂ ਅਦਿ ਪਾਸੇ ਮਿਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਗਾਂ ਤੁਸ ਨੂੰ ਵੈਲਾਹਿਆ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਲਾਹਿਆ ਤੇ ਵੈਲਾਹਿਆ। ਆਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਚੁਪਤ ਪੰਥ ਤੋਂ ਕਹੀ ਤਸਕਰੇ ਲੀਤੇ ਅਤੇ ਕਬਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਚੁਪਤ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਤਾਰਕਿਕਾਂ ਸਵਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਿਰਜਿਆ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਚੰਦ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ਾਂ ਲਹੀ ਕਬਤੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਅਪਾਮਾਤੀਕ ਅਤੇ ਕਬਤੀ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲ ਚਰਚਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾਂ ਕੋਲ ਚੰਦ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਪਾਂ ਦੂਸੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾ ਤਸਕਰੇ ਕੇਵਲ ਵਿਚ ਕਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇੰਜ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਤਕਾਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਬਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਾਰੇ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜਾਂ ਇੰਜ ਆਖੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਬਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਚੁਪਤ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਲਤਾ ਲਿਆਂਦੀ।

ਕਬਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਲ ਛਤਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਹਤਾ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਬਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਜੜ ਆਪਣੇ ਹੁਣ ਲਾਵਣ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਕੌਲ ਜਾਂ ਇਸ ਸੀਮੰਤੀ ਵਿਚ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੋ ਇਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਕਢ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ "ਪਠਨ-ਪਾਠਨ" ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮਾਜੀ ਨਾਲੇ ਸਕਦੀ ਸੀ।

---

(੩੧) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ- ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ-੧੧੪.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਪੰਝਤ ਨਿਵਾਸਾਂ ਲਈ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੀਮਤ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਮਿਲੀ। ਦੋਵੇਂ ਲੋਕਮੱਤ, ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕਾਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਸਾ ਮਕੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਪੱਖੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਚ ਪੇਸ਼ ਕਿਆਂਦਾ। ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਰਾਹੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਪੂਰਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾਇਆ। ਜਿਥੇ ਹੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਤਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉਪ ਬੋਲੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਲਿਆਂ — ਦੀ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜੋਰਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪੂਰਬੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਿਰਤ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਹ ਮਕੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਜੋਕ ਸ਼ਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਾ ਸਕੇ। ਇਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਿਥੇ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦੇਹੀ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਖੰਡਣ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਆਜਿਹੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੀ ਸੁਯਤ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਖੰਡਤ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਹੈ ਹੈ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੈ—ਵਲੀ ਮਿਲੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਸਾਰੇ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕ-ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ— ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਿਮੁੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸੁਧਰ ਪਖ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤਬਦੀਲੇ ਕੀਤੇ। ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਸਮਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ

(ਤਤ) ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਲੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਹੀ ਦੇਖੋ।
ਏ ਕ੍ਰਿਟਿਕਲ ਸਟੱਡੀ ਆਫ਼ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ— ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ-ਵਿਭਾਗ ਅਧਿਆਏ ● ਦੀ ਲੈਂਗੁਏਜ ਆਫ਼ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ●।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹਾਲਤ ਬਦਲਦੇ ਗਏ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਸਤਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦਾ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਰਹੇ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ, ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵਨਾ

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਭਗਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ "ਲਕਸ਼ਮੀ ਕਾਰਾਇਣ" ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੈਨ ਮੱਤ ਦੀ "ਸੀਤਾ-ਰਾਮ" ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਗਤੀ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਦੀ "ਰਾਧਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ" ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਉਤਰੀ ਮਹਾਂਯਾਨ ਦੀ "ਰਾਧਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ" ਵਾਲੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਸਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾੜ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਏਹਾ ਵਿਚ ਸੁਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਧਾਰਣਾ ਵਜੋਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ) ਨੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦਾ ਖੁਲ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦਾ, ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਵੈਦਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਹਵੇ ਤੇ ਰਾਗਾਤਮਿਕ ਭਗਤੀ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੈਦੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨਾਂ, ਤਿਲਕ, ਮਾਲਾ,

---

(੧) ਨਿਰਗੁਨੁ ਸਗਲ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ॥
(ਗੂਜਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਃ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

(੨) ਓਹਾ ਓਹਾ ਪੂਜੀਐ ਸਾਹੀ ਤਿਸਾ ਮਾਹਿ ਤਿਸਾ ਓਹਿ॥
ਪਾਣੀ ਜੋਇ ਪਖਾਲੀਐ ਸਾਹੀ ਜਲ ਮਹਿ ਪੂਜਹਿ ਓਹਿ॥
(ਸੋਰਠਿ ਮਃ੧, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਸਣ, ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਚਸਾਰਥ, ਸਨੈਹੀ, ਤੁਲ, ਵੰਦਨ, ਧੂਪ, ਦੀਪ ਆਦਿ ਦੇ ਕਿਰਿਯਾਕਲਾਪ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਭਗਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਪੂਰਣ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਦਿਕ ਭਗਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਉਮੈ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਅਰਥ ਹਨ। ਅਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਦ ਤਕ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤਿਫੈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਤਕ ਆਤੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਵੈਦਿਕ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਅਨੰਤਾਮ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਤ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪੌੜੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ। ਕਬੀਰ ਵਾਲੀ ਭਗਤੀ ਆਤੰਕਪੂਰਣ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡਪੂਰਣ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਗਤੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜਨਮ ਠਹਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

"ਹਉਮੈ ਭਗਤਿ ਕਰੈ ਸਭ ਕੋਇ ਨ ਮਨੁ ਭੀਜੈ ਕਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥
ਕਹਿ ਕਹਿ ਕਹਣੁ ਅਪੁ ਜਾਣੀਐ ਵਿਚਹੀ ਭਗਤਿ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਵਿਗੋਇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥ ੫

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਸ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਵਾਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਬਣ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਬੀਰ ਦਾ 'ਕਬੀਰ ਪੰਥ' ਆਦਿ, ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਜਾਇ 'ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ' ਜਾਂ "ਗੁਰਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ" (ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਬਾਣੀ) ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੋਲਤ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਮੇਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਹਸਮਈਪਨ ਸੀ।

---

(੩)ਪਰ ਪ੍ਰਸਾਰਥ ਸੰਚਿਆ ਝਾਈ---- ਸਭ ਹੋਰ ਕਿਰਤ ਕਰਸੀ॥
(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਃ ੧, ਪੰਨਾ-੪੭੦)

(੪) ਪਾਖੰਡ ਭਗਤਿ ਕਰ ਹੋਵਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਾ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥
(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਵਿਡਾਣਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮਃ ੩, ਪੰਨਾ-੮੪੯)

(੫) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮਲਾਰ ਮਃ ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਕਥਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ — 'ਭਿਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮੀ' — ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਅੰਧਵਾ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਬਜਾਇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ।

ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਭਗਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਬੜੇ ਠੋਸ, ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁਆਵਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਏਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜੋ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ। ਮੂਲਵਿਸ਼ਨ (ਸਾਂ ਪਰਾਭਕਤਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰੇ— (ਹੇ (ਭਗਤ) ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਤਮ ਪਿਆਰ ਹੈ) ਅਤੇ ਨਾਰਦ ਨੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਤਮ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤੀ ਜਿਸ ਪਾਸੇਹ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਹਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਪਾਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।—

> *ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਕਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਸੇ ਕੁਰਮੁਖਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ॥
> ਪਾਖੰਡਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਦੁਖਾਲੁ॥
>
> (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-੯੮੮)

ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਖੇਤਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਭਗਤ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਪੁ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ

---

(੬) ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਦਾ ਪਿਆਰੰਮਿ ਤੇ ਜਨਿ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰਿਆ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ-੧੫੧)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਉਣ ਨੂੰ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉਹ ਭਗਤੀ ਦਰਜਿਤ ਲਈ ਭਾਉਂਦੀ ਜੋ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮਾਰ ਰੋਕ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਗਤੇ ਵਵਹਿਆਂ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਵਵਾ ਦੀ ਸਾਵਧਾ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਜਾਣੇ। ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਦਰਤਵਾਨੀਆਂ ਲਾਲ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਮਾਣਾਪਣ ਅਤੇ ਦਰਤਵਾਨੀਆਂ ਲਾਲ ਕਾਲੇ ਭਗਤਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਝੇ ਹਨ। ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਹਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ, ਮੋਨ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਆਦਿ ਜੋਗ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਸਭ ਬੁਧਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅੰਦਰ, ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।—

ਏਹ ਜਿਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਤਿਤ ਸਤਗੁਰੁ ਕੈ ਉਪਦੇਸ॥

(ਸ੍ਰੀ ਵਾਰ ਮਃ ੩, ਪੰਨਾ-੯੭)

---

(੭) ਜਿਸ ਮੰਦਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀ ਸੋ ਪਰਹਰਿਆ॥ ਦਿਦੁਰੀਆ ਕਰਿ ਨਾਚ ਬਹਿਤਾ ਮੁਹਰਤ॥
ਕੁਲ ਕੇ ਸਰਧ ਸਦਾ ਹਰਿ ਨਿਆਰੇ ਏਹਾ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਜਾਤਹਿਆ॥
(ਮਾਰੂ ਮਃ ੩, ਅਨੁਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ-੧੦੮੮)

(੮) ਭਗਤਿ ਜਥਾਇ ਪ੍ਰਭਖ ਆਪ ਜਗਜੀਤ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦਖਹਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਦੁਖ ਪਾਵਹਿ॥
(ਗੂਜਰੀ ਮਃ ੩, ਪੰਨਾ-੧੫੯)

(੯) ਕੁਲ ਕੀ ਮਤਿ ਤੂੰ ਜੋਇ ਦਿਖਾਨੈ ਭਗਤਿ ਜਿਨਾ ਹਰੁ ਤੁਠੇ ਨਿਆਨੈ॥
ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਮਨ ਮੀਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇ ਤੁਮਰੀ ਬੀਤੁ॥
(ਗੂਜਰੀ ਸੁਹਾਗਣ ਮਃ ੫, ਪੰਨਾ-੫੧੮)

(੧੦) ਪਾਇ ਪਰਿ ਪੰਡਿਤ ਮੋਨੀ ਥਾਕੇ, ਭੇਖ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਈ॥
ਕਾਰਣ ਇਕੁ ਭਗਤੀ ਸਚੁ ਬੁਹਿਆ ਸਭਿ ਸਗਲੇ ਮਿਲਾਈ॥
(ਆਸਾ ਮਃ ੩, ਛੰਤ, ਪੰਨਾ-੪੪੦)

(੧੧) ਕਵਿਯੇ ਦਖਿਖੈ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ਸਕਦਿ ਐਂ ਭਗਤਿ ਪਾਈ ਸਤ ਸੋਇ॥
(ਗੂਜਰੀ ਮਃ ੩, ਪੰਨਾ-੧੫੯)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਣਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕਈ ਆ ਸਕਦੇ, ਪਿਤਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਦੂਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤੀ ਕਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ:-

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕਰਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਾਝ, ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੬੮)

ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਭਗਤੀ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਦਾ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਆਸ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਦਾਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁਖਾਂਦਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ?

ਜਾਪੈ ਜੇ ਭਗਤਿ ਹੀਣੁ ਕਰਿ ਜਨਮਿ ਮਰਹਿਆਂ॥
ਪੂਰੈ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵ ਨ ਤੋਲਾ ਜਿਗਰਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਹਿਆਂ॥
(ਸ੍ਰੀ ਗਉੜ ਮਾਝ, ਪੰਨਾ-੯੬)

ਭਗਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵਿਦੇਚਕ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨਾਦਨਾਂ ਨੇ ਤਿਆਨ ਮਾਰਗ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ, ਭੋਗ ਮਾਰਗ ਆਦਿ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉਤਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਗਾਂ, ਕਰਮ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਭੋਗ ਮਾਰਗ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹਨ।[12]

---

(੧੨) ਬਾਝਹਿ ਪਿਆਰ ਭੋਗੀ ਸਭ ਫਿਰੈ ਜਿਉ ਬੈਰਹਿ ਮਿਲਾਈ॥
ਜਿਨ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭੁ ਭਗਤੀ ਲਾਵਹੁ ਸਭੁ ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਪਈ ਸਾਚੁ॥
(ਮਾਰੂ ਮਹਲ ੪, ਪੰਨਾ-੧੦੪)

(੧੩) ਸਚੁ ਕੇ ਵਸਤੁ ਹਰਿ ਹੈ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਾਹੂ ਸੋਭ ਕਾਹੂ ਤੋਭ ਕਾਹੂ ਜਿਮਰਤ ਕਾਹੂ ਮਾਨ ਕਾਹੂ ਹੈ ਰਾਜ ਧਰਿ ਹੈ॥
ਕਾਹੂ ਜਪ ਕਾਹੂ ਤਪ ਕਾਹੂ ਪੂਜਾ ਹੋਮ ਨੇਮ ਕਾਹੂ ਹੈ ਕਾਹੂ ਕਰਿ ਹੈ॥
ਕਾਹੂ ਜੀਵ ਕਾਹੂ ਕੀਵ ਕਾਹੂ ਭੇਦ ਧੀਰਾਵ ਕਾਹੂਕਾ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਿਅ ਹੈ॥
(ਗਉੜੀ ਮਹਲ ੪, ਪੰਨਾ ੧੮੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਭਗਤੀ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਾ ਮਾਰਗ ਬੜਾ ਬਿਖੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੜੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਤਾਂ ਇਹ ਕੌਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਗਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਾਰਗ ਇਹ ਤਾਂ ਕਰੜੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਦੇ ਜਾਵਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾ ਹੀ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹਨ ਹੀ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਗਤ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਦਾ ਰਾਹ ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ, ਸੁਹਣਾ ਅਤੇ ਲਭਾਉਣਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੰਨਾ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਚਿਰ ਟੁੱਕ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨਾਂ ਦਾ ਲਾਂ ਟੁਟਦਾ।

---

(੧੩) ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਨਾਰਦ ਸੁਖ ਪਾਈਆ॥

(ਆਸਾ ਮਃ੪, ਪੰਨਾ-ਗਰੰਥ)

(੧੪) ਭਗਤੀ ਵਦਹੀ ਅਰਜੁ ਜਿਥੈ ਪੁਰਖੁ ਨ ਪੁਛੈ ਸਥੁ॥
ਕਾਲਰ ਧਰਿ ਜਾ ਤਖਤਾ ਮੰਗੈ ਨੈ ਅਰਜੁ ਓਇਥ ਵਿਚੁ ਮੰਗੈ ਕਥੁ ਨਿਹਚੁ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਃ੩, ਪੰਨਾ-੯੫੭)

(੧੬) ਅਠਸੁਧਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ॥

(ਸੂਹੀ ਮਃ੩, ਅਸਟਪਦੀ ਪੰ. ੫੦੬)

(੧੭) ਸਾਜਨ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮਹੁ ਤੁਮ ਸਹ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰੇਹੁ॥
ਤੁਧੁ ਸੇਵਹੁ ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤੁ ਲੇਹੁ॥
ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਤੁਮ ਸਹੀ ਕੇਰੀ ਨੈ ਅਹੰ ਪਿਆਰੇ ਤਜਹੁ॥
ਆਪਣਾ ਭਾਣਾ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਤਾ ਜਿਤਿ ਸਭ ਪੁਸੀ ਨ ਆਵਹੁ॥
ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਵਿਚੁ ਮਾਰਗੁ ਨਿਬਾਣ ਗੁਰਦੁਆਰੀ ਨੈ ਪਾਵਹੁ॥

(ਆਸਾ ਮਃ੩, ਪੈਤੀ, ਪੰਨਾ-੪੩੦)

(੧੮) ਸੁ ਕਾਲਰ ਸਿਰੁ ਪਾਤਿ ਚਲੀ॥ ਰਹਾਉ॥
ਓਹਾ ਨ ਤੁਟੈ ਓਹਾ ਨ ਤੁਟੈ ਸੋਸਾ ਮਾਹੇ ਵਿਚ ਤਲੀ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਃ੪, ਪੰਨਾ-੮੬੭)

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਪਾਸ ਸਮਾਂ ਕੱਢਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਲਈ ਹਰ ਸਮਾਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਨਾ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਦੇਖਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਭੇ ਭਰਮ, ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ, ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਕਾਮੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸਦਾ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾ ਖੰਡ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਸਾਰਕ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਗਤ ਨਾ ਤਾਂ ਧਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਵਰਗ ਦੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਚਦਾ ਹੈ:-

ਧਨੁ ਨਹੀਂ ਬਾਛਉ ਸੁਰਗ ਨ ਬਾਛਉ॥ ਮਤਿ ਪਿਖ ਪੂਰਿ ਸਾਧ ਰਜ ਬਾਛਉ॥੪॥
(ਗੂਜਰੀ ਚਉਥੇ ਮਹਲਾ ੫ਵਾਂ, ਪੰਨਾ-੪੯੧)

ਉਹ (ਭਗਤ) ਨਾ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮੁਕਤੀ। ਉਹਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:-

ਰਾਜ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਣ ਕਮਲੇਹਿ॥
(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੫ਵਾਂ, ਪੰਨਾ-੫੩੫)

(ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਐਸਾ ਚਾਹੀਐ ਜੈਸਾ ਮੀਨੁ ਨੀਰੁ॥
ਸਾਗਰ ਪੂਰਿ ਨ ਤੁਲਹਾ ਅਵਹਿ ਖੋਇ ਤਿਲੁ ਦੇਹਿ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ਵਾਂ, ਪੰਨਾ-੪੮)

ਜਿਤੁ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨ ਤੁਟੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਕਾ ਕਿਤਾਕ ਕੀਤਿ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ਵਾਂ, ਪੰਨਾ ੬੯੬)

ਜਾਮਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲੰਘੈ ਅਧਿਕ ਤੁਟਤ ਨਹੀ ਜੋਰੁ॥
(ਗਉੜਾ ਮਹਲਾ ੫ਵਾਂ, ਪੰਨਾ-੧੭੦੭)

(੧੯) ਸੋ ਜੋਗਾ ਵਖਤ ਚੀਹਾਨੀਐ ਤਾ ਜਿਤੁ ਜੋਗਾ ਭਗਤਿ ਹੋਇ॥
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ਰਾ, ਪੰ-੭੫)

(੨੦) ਸਭੇ ਵਖਤ ਸਭੇ ਥਭ ਜੋਗਾ ਪ੍ਰਭਤਾ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਮਹਿ ਮਹਿਤਾ॥
(ਜਪੁ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰ-੧੦੮)

(ਬਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਸ ਭਗਤ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਗਤ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਅਲਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਰੰਮੁਹੇ ਦੇ ਚਿਹਨ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਹੀ ਲਾਲਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ, ਜਥਰਾ, ਹੰਠਣਾ, ਖੈਣਾ ਅਤੇ ਹਾਸਾ ਆਦਿ ਸਭ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਭਾਵ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਖਾਤਰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਲੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਉਸ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਭਗਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮੁਸ਼ਕਿ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਹ ਤਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਭੋਗ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹਿਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਭਰਮ, ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰੋੜਾਂ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਸੰਚਿਤ ਪਾਪ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧ ਪਲ ਭਰ ਵਿਚ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਜਿਗਿਆਸੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਾਖਾ ਰੂਪ ਲਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਲੇਖ ਆਦਿ ਦਾਸਾਂ ਵਾਲੇ ਚਕਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਅਡਿੱਗ ਨਿਸ਼ਚਲ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਉਸ ਦਾ ਭੋਗਣਾ ਵੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਫਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਲੀਨਤਾ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਬੀਰਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਜਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਜਲ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੀ/ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਜੋਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ

ਵਜਤ ਸੁਹਾਵਾ ਸਦਾ ਤੇਰਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ॥
(ਵਡਹੰਸ ਮਃ ੧, ਛੰਤ, ਪੰ. ੫੬੯)

(੨੧) ਕਾਰਦ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰ ੪-੫

(੨੨) ਸਾ ਕਸੈ ਪਰਮ ਨਾਮ ਰਿਕਤਾ॥----------

ਕਹੁ ਕਾਗਲ ਜਿਨ ਸਗਲੁ ਤਜਾਰਾ ਸੁ ਮਾਇਆ ਹਰਿ ਜਨ ਠਾਕੀ॥੨॥੪੬॥੬੭॥
(ਸਾਰੰਗ ਮਃ ੫, ਪੰ. ੧੨੭੭)

(੨੩) ਅਬ ਮੋਹੀ ਸਗਲਾ ਦੁਖੁ ਗਇਆ॥----------
ਆਦਿ ਨ ਜਾਦੇ ਨ ਕਰਤੀ ਹੋਨੇ ਪਿਰੁ ਕਰਣ ਵਾਲਿਆ॥
(ਸਾਰੰਗ ਮਃ ੫, ਪੰ- ੧੨੭੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਬਦ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਸ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਏਕ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਠਾਕੁਰ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਏਵੇਂ ਮਿਲ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤਦਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਫੇਨ ਜਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਵਿਛੜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਸੰਤ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਪਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕਾਕਾਰ ਅਤੇ ਅਦਵੈਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਜਿਉਂ ਜਲ ਤਰੰਗ ਫੇਨ ਜਲ ਹੋਵੈ ਤੈ ਸੇਵਕ ਠਾਕੁਰ ਭਏ ਏਕਾ॥
ਜਹ ਤੇ ਉਪਜਿਓ ਤਹ ਹੀ ਸਮਾਨਿਓ ਅਤ ਹੀ ਹੋਏ ਏਕਾ॥੨॥੬॥੨੭॥
(ਸਾਰੰਗ ਮ:੫, ਪੰ-੧੨੦੯)

ਮੀਤ ਵਿੱਚ ਤਰ ਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਹਜ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:-

"ਲਾਲਨ ਤਰ ਤਰ ਮਿਲੇ ਮਿਲਿਆ ਪੁਨਰਪਿ ਜਨਮਿ ਨ ਆਈ॥੪॥੧॥੧੫॥੭੫॥
(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ:੫, ਪੰ-੧੭੬੨)

ਪ੍ਰਭਜਸ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਜਲ ਕਾ ਜਲੁ ਹੁਆ ਰਾਮਾ॥
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨੁ ਥੀਆ ਰਾਮਾ॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ:੫, ਪੰ-੮੪੯)

ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਵ ਰਸ ਭਗਤਾਂ ਸੰਤੋਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢਿਗ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਵਲਾ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੈਲੀ-ਦੰਡ ਤਹਾਂ ਤਾਂਤੀ। ਕੀਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ- ਅਰਥਾਰਥੀ, ਆਰਤ, ਜਿਗਿਆਸੂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਤ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਰੇ ਭਗਤ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਸੋ ਭਗਤ ਸੋ ਭਗਤ ਜਨੁ ਜਨ ਲਾਲਨ ਜੋ
ਸੋ ਜਾਚਹਿ ਮੋਹੇ ਹਰਿ ਭਗਵੰਤਾ॥"
(ਆਸਾ ਮ:੪, ਪੰ- ੧੧)

ਚੌਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਖਵਟੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਖਵ, ਭੋਜ ਜਾਂ ਭਗਤ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ੀ ਤੋਂ ਹਰ ਪਲਾਂ ਨਹੀਂ ਰਖ[1] ਹਨ। ਕੀਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ

---

(੧੬) ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਿਉਂ ਜਲਹਿ ਸਮਾਇਆ॥ _____
ਸਹਜਿ x x x

ਪਾਸ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਤੁਹੇ ਭਗਤ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਸਮਰੱਥ ਨੇ ਜਾਣ ਹੋਰ ਬੁਧੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰ, ਇਕ ਜਾਣੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਐਸਾ ਭਗਤ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਮਤੁ ਹਰਿ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪ ਹਰਿ ਰਾਤਾ॥
(ਵਡਹੰਸ ਮਃ੪ ਛੰਤ, ਪੰ-੫੭੫)

ਭਗਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕੁਲਮੁਖ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸਾਫ਼ ਕੋ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜੋ ਵਿਚ ਰਾਤ ਪੂਰ ਦਾ ਸਚੀ ਭਗਤੀ ਕਰੇ, ਜੋ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹੇ, ਜੋ ਕੂੜਾ ਅਤੇ ਅਪਵਿਤਰਾਂ ਦੀ ਪਰਛਾਂ ਵਾਂਗਰ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

---

(੨੬) ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਰੀਤਿ ਨੀਕੀ ਚਾਰਿ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਵਾਪਰਦਾ ਆਇਆ ਚਲਾ॥
ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਸੋ ਕੁਲਮੁਖਿ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਇਆ ਚਲਾ॥
ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਇਆ ਐਸੇ ਹਰਿ ਜਾਪਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸਚੀ ਭਗਤੀ॥
ਸਚੀ ਭਗਤਿ ਰਹਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਕੁਲਮੁਖਿ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ॥
ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਸਚੀ ਅਤਿ ਨਿਰਾਲੀ ਕਠਨ ਸਗਾ ਮੰਨਿ ਭਾਇਆ॥
ਲਾਲਨ ਭਗਤ ਐਹਹਿ ਵਡਿ ਸਾਚੇ ਜਿਨੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ॥
ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕੀ ਸਭਿ ਪਰਿ ਹੈ, ਭਗਤ ਹਰਿ ਕੇ ਕਰਮ ਸਮਾਣੇ ਚਲਾ॥
ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਰਹਹਿ ਦਿਵਸੁ ਅਪੁ ਰਜਾਵਹਿ ਜਿਨ ਗੁਰ ਅਵਰਹ ਪਛਾਣੇ ਚਲਾ॥
ਗੁਰ ਅਵਰ ਪਛਾਣੇ ਬਹਿਨਸੁ ਜਾਪਨੇ ਤੇ ਭਗਤਿ ਮੀਠੀ ਲਾਗੀ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਭਗਤਿ ਰਹਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਘਰ ਹੀ ਮਹਿ ਤਿਨਾਗੀ॥
ਭਗਤਾ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹਰਿ ਨੀਲੁ ਵੇਮੁਹਿ ਸਦਾ ਲਾਲੇ॥
ਲਾਲਨ ਐ ਭਗਤ ਹਰਿ ਕੇ ਵਡਿ ਸਾਚੇ ਅਨਦਿਨੁ ਲਾਹੁ ਸਮਾਲੇ॥
(ਸੂਹੀ ਮਃ੪ ਛੰਤ, ਪੰ-੭੭੮)

(੨੭) ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ॥
ਚਲਾ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤਹ ਕੇਹੀ ਬਿਖਮ ਮਾਰਗਿ ਚਲਣਾ॥
ਲਬੁ ਦੋਹੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਤੁਤ ਨਾਹੀ ਹੋਲਣਾ॥
ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਚਾਰਹੁ ਨਿਕੀ ਏਤੁ ਮਾਰਗਿ ਜਾਣਾ॥
(ਵਾਰ ਮਲਾ ਮਃ੧, ਪੰ-੧੪੧੮)

(੨੮) ਭਗਤਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਸੇਤ ਕਬੈ ਨ ਖਹਿਆ॥
(ਵਾਰ ਮਲਾ ਮਃ੧, ਪੰ. ੧੪੧੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਜਿਹੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਰਣ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਵੀ ਭਗਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦੱਖਿਆ ਕਰਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਹੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਸ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਸ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ ਦੀ ਸਿਸ਼ ਤੋਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿਦਾਤਾ ਨਹੀਂ ਹਾ ਸਕਿਆ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:—

"ਮਹਿਮਾ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰ-੨੪੧)

ਸਤਿਗੁਰ ਸਭਤੇ

ਸਤਿਗੁਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਭਗਤੀ ਸ਼ੁਧਤਾ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਾਦਸੇਵਨ, ਅਰਚਨ ਅਤੇ ਵੰਦਨ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇ ਸਾਧਿਆਤਮ ਸਰੂਪ, ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਹੈ, ਦਾਸ, ਸਖਾ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨਿਵੇਦਨ ਇਹ ਤਿੰਨ ਭਗਤੀ ਦੇ ਭਾਵ ਰੂਪ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਗੁਣ ਭਾਵ ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਦ ਸੇਵਨ, ਅਰਚਨ ਅਤੇ ਵੰਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਗੁਣ ਭਗਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੇ ਪਾਦਸੇਵਨ ਦੇ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ, ਸਾਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸੇ ਅਰਚਨ(ਅਰਚਾ, ਪੂਜਾ) ਦੇ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਸਾਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਹੀਂ, ਸੇ ਵੰਦਨ (ਝੁਕਣਾ ਵੰਦਨ ਆਦਿ) ਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪੂਜਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ। ਕੀਤੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਾਦਸੇਵਨ, ਅਰਚਨ ਅਤੇ ਵੰਦਨ ਆਦਿ ਭਗਤੀਆਂ ਦੀ ਸਗੁਣਤਾ ਅਤੇ ਸਗੁਣਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣਤਾ ਅਤੇ ਸੂਖਮਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ

---

(੨੯) ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਰਖਦਾ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰ॥
ਵਰਤ ਪਤਤ ਮੁਖ ਤੇਜਲੇ ਸਾਚੇ ਕੇ ਦਰਬਾਰ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰ-੭੬੬)

(੩੦) ਭਗਤ ਵਛਲ ਹਰਿ ਬਿਰਦ ਤੇ ਹਰਿ ਲਾਜ ਰਖਾਹਿਆ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ-੩੭੯)

(੩੧) ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਬੁਹਤ ਖਿਡਾਵਦੇ॥ ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਖੇਹ ਪਵਾਵਦੇ॥
ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਮੰਦਰ ਲਾਇਦੇ॥ ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਜਗਤੀ ਪਾਇਦੇ॥
ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਰਿਤੇ ਸਿਆਪੇ॥ ਲਾ ਤੂ ਆਵਹਿ ਚਸਿ ਤੁਟਾ ਦਾਨ ਦੇਇ॥
ਸਭ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਸਿ ਅਕਥ ਅਥੋਹਦਾ॥ ਤੂ ਭਗਤਾਂ ਕੇ ਵਸਿ ਭਗਤ ਤਜ ਤੇਰਾ॥
(ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ-੯੬੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਦ ਵਿਚ ਤਰਜ਼ਾ ਭਗਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ।

ਸ਼ੂਦਰ ਭਗਤੀ

ਸ਼ੂਦਰ ਭਗਤੀ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ, ਮੁੰਡਨ, ਕੰਨਾ ਅਦਿ ਦੇ ਸੁਸਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਸਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹੀਂ ਸੂਤ ਕੋ ਸੀਠਣ ਨੂੰ ਵੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ੂਦਰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਕਿਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ ਅਦਿ ਦੇ ਸ਼ੂਦਰ ਕਰਮ ਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚਿੰਤਾਂ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਤ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨੇ ਸੂਤ ਕੋ ਸੀਂਨਿਆ ਹੋਏ, ਕਾਮ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ ਹੋਏ, ਚਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਮਾਇਆ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਾਮਨ ਤਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਤ ਕੋ ਸੀਠਣ ਕਰਕ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ ਅਦਿ ਦਾ ਸ਼ੂਦਰ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਕਰਕ ਵਿੱਚਤ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਭਗਤੀ

ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ, ਮੁੰਡਨ ਅਦਿ ਦੀ ਰਾਤ ਮੁਖਾਰਾ ਕੀਰਤਨੀ ਕਰਨ, ਸੱਸ ਕਾਣ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਭਗਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲੀ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਇਕ ਸਿਰਮੋਰਕ ਕਰਮ ਹੈ। ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ੁਧੀ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਵਧੀਆ

(ਸ਼ਲੋ) ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ॥ ਸੁਣਿਐ ਦਾਤੀ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ॥ ——— ——
ਸੁਣਿਐ ਈਤ ਪਾਵਹਿ ਦਾਨੁ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸ॥
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸ॥
(ਜਪੁਜੀ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ-੩)

(ਸ਼ਲੋ) ਜਿਨੀ ਸੁਣਿਐ ਸੀਖਿਆ ਤਿਨਾ ਤਿਸ ਘਰ ਵਾਸ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ:੩, ਪੰ-੨੭)

(ਸ਼ਲੋ) ਕੁਰ ਰਸਨਾ ਕੀਰਤਿ ਕੋਲਸੰ ਧਰਿ ਕਰਮ ਸੁਹਾਵੀ॥
ਜਿਨ ਸੁਣ ਸਿਖਾ ਗੁਰੂ ਸੀਂਨਿਆ ਤਿਨਾ ਦੁਖ ਸਭ ਜਾਵੀ॥ (ਤਿਲੰਗ ਮ:੪, ਪੰ-੭੨੬)

(ਸ਼ਲੋ) ਸੁਨ ਪ੍ਰੇਮਿਸ ਚਿਰਦੇ ਬਸਾਵਹੁ ਮਨ ਚਿੰਦੇ ਸਗਲ ਫਲ ਪਾਵਹੁ॥
(ਗੂਜਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੪੯੭)

(ਸ਼ਲੋ) ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਰਹੀਰਾ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੫, ਪੰ-੯੮੬)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਧਕ ਹੈ। ਸਭ ਗੁਰਮੰਤ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਗੁਰਮ ਸਮੱਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੋ ਸ਼ਿਖ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੁਕਾਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਪੰਚ ਪਾਠ ਪਾਠ, ਦੇਵ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਸੁਖੈਆਸ ਸਾਧਣ ਕਰ ਸਕੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨ ਲਈ ਹੀ ਸੰਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਪੁਕਾਰਨੇ ਤੇ ਔਖ ਦਾ ਸੁਹਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਛ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਨਾਂਵੇ, ਗੁਰਮੁਖ ਗੁੱਝਾ ਨਾਂਵੇ। ਦਰਅਸਲ ਇੱਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸੇ ਪੁੱਛ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਭਗਤੀ

ਪੁੱਛ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਭਗਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਗਤੀ ਨੇ ਸਭ ਦਿਆ ਉੱਤੇ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਭਗਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੁਝ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਨਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਤਾਬੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁੱਛ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ, ਪਰਵੀਂ,

---

(੩੭) ਧਰਿ ਕਿਰਪਤਿ ਸਾਧ ਸੈਲਤਿ ਮੈ ਸਿਖ ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ ਗੁਰਮੰ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੫ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ-੬੫੨)

(੩੮) ਪਾਠ ਪਰਿਓ ਅਰ ਹੋਮ ਜਗਿਓਹੈ ਨਿਤਨੇਮ ਸਨੀ॥

--*-* *-*-*-*

ਕਹਿਓ ਸਿਮਾਸਤ ਚੀਨ ਦੁਖ ਜੈਸਨ ਚਰਿਓਹਿ ਗੁਰਮਤਿਓਹਿ ਮਨ ਰਾਜੰ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ:੫, ਅਸਟਪਦ-ਪੰ, ੬੫੧)-੬੪੨)

(੩੯) ਕਾਰਜ ਕਰੀ ਸੁਨਿ ਹੋ ਮਨਾ ਕਲ ਕਲੇਸਨ ਹੋਇ ਹੈ ਪਾਰਬ॥ (ਗੂਜਰੀ ਮ:੫, ਪੰ-੫੦੭)

(੪੦) ਜਨਾਂ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਕਾਪੜੀ ਜਾਮਾਂਹਿ ਰੂਤ ਰਲੇ॥

ਸਾਸ ਸਾਸ ਸਿਮਰਤ ਰਹਾਂ ਨਾਨਕ ਦਾਨ ਪਲੇ॥

(ਸੂਹੀ ਮ:੫, ਪੰ-੭੪੫)

(੪੧) ਤਹਾਂ ਬੈਠਿਓ ਸਦ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇਰਾ॥ (ਸੂਹੀ ਮ:੫, ਪੰ:੭੬੦) ੭੪੮)

(੪੨) ਪੁਰਬ ਕੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤ ਨ ਬਨੀ॥ ਪੁਰਬ ਦੀ ਸਿਮਰਨ ਦੁਖ ਸਮ ਕਨੀ॥

* * * * * * * * * * * * *

ਪੁਰਬ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਮਨ ਕੀ ਮਲ ਜਾਇ॥ ਕੀਰਤਿ ਕਰਮ ਵਿਚ ਮਨਿ ਸਮਾਇ॥

(ਗੂਜਰੀ ਸੁਹਾਗਣਿ ਮ:੫, ਪੰ-੫੨੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਾਲੇ, ਸਭਨਾ ਤੇ ਵਾਲੇ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਾ ਕਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਮੀਏ, ਦੁਖਾ, ਨਿਰਧਨ, ਭਿਖਾਰਿਓ, ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ, ਰੋਗੀ, ਬੁਧਿਮਤੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਉਸ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੀਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਹੀ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਲੰਮੇ ਘਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਲੱਭਦਾ ਨਾਹੀ। ਅਜਿਹੀ ਘਾਲ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਡਿਗਦਾ ਪੈਂਡੇ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੈ। ਕਿਤਾ ਸਿਮਰਨ ਜੋ ਮਨੁਖ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹਿਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਦਾ ਸਿਮਰਨ-ਧਾਰ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਚਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇਮਯਾਮੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੁਲ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਂਹ ਹੈ।

(ਬਤ) ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਧਨਵੰਤੇ॥ ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਸਿ ਸਭਾ ਤੇ ਵਾਲੇ॥

* * * * *

ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਕੁਲਵੰਤੇ॥ ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਸਿ ਸਭਾ ਤੇ ਵਾਲੇ॥

* * * * *

ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਪਰਵਾਣੇ॥ ਪੂਰਾ ਕਹੈ ਸਿਮਰਹਿ ਤਿਨ ਸਦ ਕੁਰਬਾਣੀ॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੧੮੬)

(ਬਬ) ਸੋ ਕੇ ਹੋਰ ਦੁਖਾ ਕੀ ਦੂਜਾ ਸੁਖ ਕਾ ਪੀਰ॥ ਦਾਸਰ ਪਨੈ ਕਾ ਪਰਿ ਨਾ ਕੇ ਦੋਵੇ ਫੀਰ॥

* * * * *

ਜਿਤੁ ਆਵੈ ਨਾਮੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਤੁ ਸਾਚੁ ਸੋਹਿਲਾ ਹੋਇ॥

(ਸਿਧੀ ਵਾਰ ਮ:੫, ਪੰ.੭੦)

(ਬਮ) ਕਿਤ ਸਿਮਰਨ ਸੇਵੇ ਸਭਾ ਅਰਜਨਾਂ ਤਿਨੂ ਸੰਜਮਿ ਸਾਹਤ ਕਾਮੁ ਸਿਮਾਰੀ॥

ਏਕ ਨਿਮਖ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਮਹਿ ਜੀਆ ਫੋਰਿ ਦਿਖਾ ਸਭਾ ਸਹਾ ਬਿਸ ਬੀਆਂ॥ ਰਹਾਊ॥

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਭ ਕਰਮ ਕਰਾਸ ਕਾਰ ਸਰਤ ਸਿਮਰਾ ਮਹਿ ਫਾਸ॥ - - —

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੋਸੇ ਸੰਗ ਸਹਾਰ ਬੋਲਹਿ ਫੁਧੁ ਸਾਹਤ ਮੁਖ ਕਾਰ॥

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਕਰਧਾ ਲੀ ਤਿਆਰੀ ਸਾਹਤ ਬਾਲ ਪਰਿਸਾ ਬਿਹਾਰੀ॥

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਫੁਕਰ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿਆ ਸਾਹਤ ਕੈਸ ਪੈਧੁ ਨ ਪਾਇਆ॥

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੋ ਆਤਮਯਾਮੀ ਸਾਹਤ ਕੀਚ ਤਿਸ ਕੁਨੁ ਕਹਾ ਜਾਤੀ॥

(ਗਉੜੀ ਮ:੫, ਸਲਹਪਦੀ, ਪੰ-੨੨੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਾਣਿਗ੍ਰਹਣ ਕਰਜ਼ਾ

ਸੋ ਸੇਵਕ ਜਿਸ ਮੁਸਲਮਾਨ-ਕਰਤ ਸੇਵਕ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮੁਰਦਾ ਪੁਰਖ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇ ਵਰਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਨ ਲਗਾ ਕੇ, ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਦੀ ਉਹੀ ਸੇਵਾ ਪਾਣ ਸੇਵਾ ਜਾਂ ਪਾਣਿਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਤੇ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਕਰੀਮਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚਾਹਤੀ ਜਾਂ ਪੂਜਯ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹਰਿਆ ਹੈ। ਫਾਰ ਜਿਸੇ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪਾਣਿਗ੍ਰਹਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਪਾਣਿਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਜਿਸੇ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਵਰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਾਨਾਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਵਰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਵਰਤ-ਪੂਜ ਸੇਵਾ ਨੇ ਸੋ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਰਮ ਆਪ ਸਹਦਾ ਨੇ ਅਤੇ ਤਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆ ਹੈ। ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਪਿਛ ਨੇਹ ਦੀ ਬਾਨਾਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਪਿਛਾਂ ਨੂੰ ਨੇ ਨੇ ਹੋਣਾ ਕਰਤਾਰ ਪੂਰਨ ਧੀਰ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ।

ਅਨਰਥ ਕਰਤੀ

ਮੁਰਦਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹ ਪੂਜਯ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਜਿਸੇ ਅਕਤਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ, ਪੁਸਤ, ਅਖਰਾ ਆਦਿ ਅਖਰਾ ਕਰਤੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਖਰਾ ਕਰਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀਤੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਦੇਖੀ ਦੇਖਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇਖਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੋਰ ਧੰਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਚੋਪ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਨਤੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਜਿਸੇ ਕਰਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਨਤੀਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਭੋ ਦੀ ਸਭੀ ਅਨਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਚਰੀ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੀਤੀ ਹੋਈ ਪੋਚ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਪਾਖੰਡ ਹੈ, ਕਰਤੀ ਕਰੀਂ।

---

(੪੬) ਜੋ ਵਸਿ ਗੁਰੂ ਸਿਮਰਦਾ ਤਿਸ ਜਿਹ ਜਿਹ ਲਗਹਿ ਪਾਏ ਸਭਿ॥

(ਸੁਹੀ ਮਃ੪, ਛਕਤਮ ਪੰ-੭੬੭)

(੪੭) ਸਭ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮੰਝੈ ਤਿਸ ਕੁਰਬਾਨਿ ਜੀ॥
ਜੋ ਆਪ ਸਚੋ ਅਰਥਾ ਕਰਮ ਜਾਪਦਿ॥

(ਆਸਾ ਕੜੀ ਮਃ੪, ਪੰ-੩੦੬)

(੪੮) ਮੈ ਕਥੀ ਸਭ ਹਰਮਾਲਾ ਹੈ ਕੁਰਬਿਆ ਕਰਦਾ ਤਾਲਿ ਹੈ॥
ਪਿਛ ਪੈਰ ਪਾਪ ਫੋਰਦਾ ਤਿਸ ਜਿਹਿ ਜਿਹਿ ਲਗਾ ਪਾਇ ਸਭਿ॥

(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮਃ੪, ਪੰ-੭੩)

(੪੯) ਅਜਰ ਜੋ ਬਾਲੂ ਬਹਿ ਪੈਰੂ ਦੋਪਦ ਛਡੇ ਤਾਰਿਹਾ ਸੰਗਲ ਨਿਤਰ ਜੋਗੀ॥
ਧੁਰ ਮਲਮਾਨ ਹੈ ਪਰਤੂ ਵਰਦੇ ਕਹੈ ਸਰਤ ਬਲਾਵਿਹ ਭੁਲੰਤ ਜੋਗੀ॥

(ਰਤਾਸਰੀ ਮਃ੧, ਪੰ:੧੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਯਾਦਾ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਯਾ ਵਿਗੜਿਆ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਕਹਦੇ ਹਨ ਸਿਰਫ਼ ਨੂੰ ਵਰ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸਹਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਿਤਾ ਕਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਦਾ ਸੋਚੇ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਕੋਹਾ ਕਹੀਂ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਆਸਲੇ ਪੁਰਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਜਿਹੇ ਦੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਸੰਤੋਹ ਆਤਮੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾਣ ਦੁਰਬਲ ਹੈ, ਦੁਰਬਲ ਦੁਆਰਾ ਅਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰਨ ਦੁਖੀ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਗਲਤ ਪੈਂਦੇ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤਾਂ ਦੁੱਖੀ ਪਤਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਾਰੇ ਨੂੰ ਸੰਤੋਹ ਵਿੱਚ ਦੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਾਮ ਤੋਂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣ ਕਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।

ਦੈਵਤ ਭਗਤੀ

ਦੈਵਤ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਰਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਤਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੱਖੜਿਤ ਦੈਵਤਾ ਕਹਣੀ ਜਿਸੇ ਵਿੱਚ ਹੁਸਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ 'ਅਨਿਕ ਸਾਲ' ਲੀਤੇ ਕਈ 'ਸਮਸਕਾਰ' ਅਤੇ 'ਝੱਖੜਿਤ ਦੈਵਤਾ' ਜਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦੇ ਪੂਰਕਿ ਕਹੀਂ ਪੁਰੂ ਅਤੇ ਤੋਂ ਦੇ ਜਿਹਾਰੂ ਸਰੂਪ ਦੇ ਪੂਰਕਿ ਹੀ ਹੈ।

ਦਾਸ ਭਗਤੀ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਸ, ਜਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ ਅਤੇ ਦਾਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਦਾਸ ਭਗਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਸ ਭਗਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਮਾਣਕ

---

(੫੦) ਅਤ ਪੈਗਾਂਬਰ ਐਹਿਆ ਮੋਕਲਾ ਕਹਾਇ ਲਸਾਹਿ॥
ਤੁਸੇ ਛਾਹਿ ਅਗਿਆਤੀ ਪੁਜਸੀ ਕਹਣਿ ਤਿਨੈ ਜਾਸਾਹਿ॥
ਆਪ ਤਾਰਾ ਦੇਹੀ ਪੁਜਾਵੈ ਤਿਸ ਸਿਰਾਹਾ ਕੁਝ ਨ ਪਾਹਿ॥

(ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਭਗੌ ਮਃ ੩, ਪੰ-੮੮)

(੫੧) ਜਰਿ ਤਿਥਾ ਵਾਸੁ ਜਾਸਾਸੀ ਤਿਤੁ ਸੁਣੈ ਪਤੁ ਸਭੇ ਗੋਤਰੋ॥
ਕੁਲਿ ਕਹਿਆ ਛਾਵਤੁ ਕਥਾ ਦੂਜਾ ਤਿਤੁ ਕਥੁ ਦੇਖਿ ਕਰੂੰ ਅਤ ਪੁਜਾ॥

(ਵਾਰ ਮਃ ੧ ਆਸਾਵਰੀ, ਪੰ-੪੬੬)

(੫੨) ਪੁਜ ਕਰਿ ਕਥ ਤਿਆਗਸਿ ਤਿਤ ਕਥੈ ਪੁਜ ਨ ਹੋਇ॥

(ਜੁਜਾਰੀ ਮਃ ੧, ਪੰ-੪੮੯)

(੫੩) "ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੁਜਾ ਦੁਲੰਭ ਹੈ ਸੰਤਹੁ ਕਹਦਾ ਕਹੁ ਨ ਜਾਸੀ॥ - - - —
ਹਰਿ ਤਿਨੁ ਸਹੁ ਤਿਨੁ ਮੇਲਾ ਸੰਤਹੁ ਤਿਸਾ ਹੋਹੁ ਪੁਜ ਚਾਹੀ॥

(ਕਲਜਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਹਯਿਆਂ ਗੁਰ ਸਾਖਯਾਤ ਜਾਂ ਜਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਿੱਖਯ, ਸਿਮਰਕ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦਾਤਾ ਹੈਂ। ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਮੰਗਿਆ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਭੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਮ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੰਭ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲੀਨਯਾ ਰਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਅਵਸਥਾ ਦੇਹ ਸਾ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਾਤਾ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਹੋ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਖਸਮ ਹੋ।

ਸ਼ਬਦ ਸਤਕਾਰ

ਸਾਖ ਸਾਂ ਸਿੱਖਯ ਗੁਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਾਖ ਭਗਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਮਾਨ ਨੇ ਸਾਖਯਾ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਾਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਾ ਕਿਆ ਹੈ। ਸਾਖਯਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਖਯ(ਪ੍ਰਭੂ) ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕੁਝ ਅਵਸਥਾ ਦੇਹ ਸਾ ਲੋੜੀਦਾ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਿੱਧਾ ਸਾਖ ਬਨਾਉਣ ਕਾਰਨਾਂ ਹੈ। ਮੁਹਾਰਾ ਦੀ ਤਾਂ "ਸੋਸਾਰੀ" ਹੀ "ਵਿਰਸੇ" ਕਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਖ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ:-

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸਾਖ ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮੀਤੁ॥ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਤੁਮ ਸੰਗਿ ਚੀਤੁ॥
ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤਿ ਤੂ ਮੇ ਮੇਰਾ ਗਹਣਾ॥ ਤੁਝ ਵਿਣੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਸਹੀ ਸਹਣਾ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ਚੌਥਾ ਮਃ੪, ਪੰ-੫੮੧)

(ਸਭਨੀ ਮਨੀ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਪੰਚਮੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਬਾਣੀ॥
ਵਿਚੁ ਸਭਿ ਓਹ ਪੁਨ ਨ ਹੋਵਨੀ ਕਲਿ ਕੁਲਖੀ ਲੋਕਾਣੀ॥
ਪੁਰਾ ਲਭਹਿ ਪਭੁ ਖਿਨਹਿ ਨਹੀਂ ਜਾਲਹਿ ਦੁਸੀ ਜਗਹਿ ਮਨੁ ਜਾਣੀ॥
ਕੁਲਮੁਖਿ ਓਹੇ ਨ ਪੁਜਨਾ ਜਾਣੈ ਅਲਹ ਖਾਣੀ॥

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਮਃ੩, ਅਸਟਪਦੀ-ਪੰ-੯੧੦)

(੫੭) ਦਮ ਗੁਰਮੁਖ ਕੇਹਾ ਹੋਰੀ ਤੂੰ ਕਿਰਪਾਲਿ ਹੋ ਦਾਤਾ॥
ਹੋਹੁ ਦੈਆਲ ਨਾਮ ਦੇਹੁ ਸੰਗਤ ਜਨ ਹੰਉ ਸਦਾ ਚਰਣੀ ਚੀਤ ਹਾਤਾ॥

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਮਃ੩, ਪੰ.੬੬੬)

(੫੫) ਤੁਮ ਦਾਤੇ ਠਾਕੁਰ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਚਿਕ ਜਾਚਹਿ ਨਾਮ ਹਰਾਮੇ॥

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਮਃ੪, ਪੰ-੬੨੪)

(੫੬) ਸਾ ਜਨੁ ਮੰਨੁ ਸਾਖ ਕਰਿ ਦੇਹੁ॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਃ੪, ਪੰ-੫੦੨)

(੫੭) ਕਰ ਬਿਨਸੇ ਕਾਲ ਮੈ ਓਸਤਰੀ॥ ਹਰ ਮਿਲਿਓ ਸਾਲ ਮੈ ਸੰਤੁ॥

(ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ਮਃ੪, ਪੰ:੯੫੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ:—

ਹਰਿ ਜਾ ਮਹਿ ਕਰਤਾ ਮੈ ਹੋਦਾ॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਃ ੧, ਪੰ-)

ਆਤਮ ਨਿਰੀਖਣ ਜ਼ਰੂਰੀ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਣ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰੀਖਣ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਭਾਵ ਕਹਿਣ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਸਭ ਦਾ ਅਰਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਸੁਆਮੀ! ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਸਭ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਨਿਮਰਚਿਤ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ, ਤਿਵੇਂ ਰੱਖੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਪਹਿਨਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਨੇਹ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਹਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਫ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਅਭਰਮ, ਅਭੇਦ, ਅਲਖ, ਅਪਾਰ ਆਪ ਹੀ ਸਭਤ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚਲੀ ਅਨੰਨਤਾ ਇਹਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ:—

"ਐਸਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਧਾ ਛੋਡਿ ਕਿਤ ਪਹਿ ਜਾਈਐ"॥

(ਗਉੜੀ ਮਃ ੪, ਪੰ- ੧੭੮੧)

(ਪਾਦ) ਮਨ ਤਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਤੁਮਰਾ ਸੁਆਮੀ ਅਨਿ ਠ ਦੂਰਿ ਜਾਇ॥
ਜਿਤੁ ਤੂ ਲਾਵਹਿ ਤਿਤ ਹੀ ਲਗਹਿ ਤੁਮਰਾ ਦਿਤਾ ਖਾਇ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਃ ੪, ਪੰ- ੧੨੮੭)

(ਪਾਦ) ਸੋਧੁ ਸਮਝਿ ਰਾਖਹੁ ਜਿਤੁ ਕਥਾ ਪੂਰਾ ਵਾਪਰੈ ਸਭਿ ਪਵੈ॥

(ਟੋਡੀ ਮਃ ੫, ਪੰ- ੭੧੬)

(ਦੰ) ਹਮ ਕਥਾ ਚਿੰਤ ਪਰਾਈ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਭਰਮ ਅਭੇਦ ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਚਿੰਤ ਕਰਹੁ ਹਮਾਰੀ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਃ ੧, ਪੰ- ੮੮੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਰੁ ਪੂਜੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ। ਪੁਰੁ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਲਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੇਵਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰੁ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਮਸਤ ਸੁੰਸਿਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਹਿਜ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹਣਾ ਕੋਈ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਪੁਰੁ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਹਿ ਕਰਕੇ ਪੁਰੁ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ।

ਸਤਜੁਗ ਦੇ ਸਾਧਨ

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਤਜੁਗ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚੋਂ "ਗੁਰੂ" ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ "ਸਾਧੂ ਸੰਗ" ਨੂੰ "ਸਤਿਸੰਗ" ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ)

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪੁਰੁ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਸਤਜੁਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

---

(੬੧) ਪੂਰਾ ਭੋਗਿ ਰਹੁ ਜਿਸ ਕੀ ਦਿਤਾ ਤਿਸਹਿ ਮਾਨਿ ਹੋਵੈ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੈ॥
(ਗਉੜੀ ਮਃ ੫, ਪੰ-੧੭੧)

(੬੨) ਸੋ ਸਰਧਾ ਸਾਚੀ ਭਗਤ ਤਿਜਾਕ ਪਾਛੈ ਸੋ ਬਹੁਰਿ ਜਨਮ ਨ ਮਰਤਾ॥
(ਬਸੰਤ ਮਃ ੫, ਪੰ-੧੭੮)

(੬੩) ਠਾਕੁਰ ਤੁਮ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ॥
ਪ੍ਰਭਿ ਕਰਿਓ ਮੋਹੇ ਮਤ ਲਾ ਲੀਆ ਸਭ ਤੇ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਨਹੋਤੋ ਮੇਰਾ ਚਿਤਵਤਾ ਜਾਨੀ ਅਪਨਾ ਕਾਮੁ ਸਵਾਰਿਆ॥
ਦੁਖ ਲਾਥੇ ਸੁਖ ਸਹਜਿ ਸਮਾਏ ਅਨਦ ਅਨਦ ਗੁਣ ਗਾਇਆ॥ ੧॥
ਜਾਹ ਪਕਰਿ ਕਢਿ ਲੀਨੇ ਅਪੁਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ਕ੍ਰਿਪ ਤੇ ਮਾਇਆ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕੁਮਿ ਬੰਧਨ ਕਾਟੇ ਬਿਮੁਚਤ ਆਪਿ ਮਿਲਾਇਆ॥ ੨॥ ੫੧॥ ੭੪॥
(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ-੧੨੧੮)

(੬੪) ਸਦੁ ਸੁਖ ਕਹੁ ਕਾਹੇ ਸਦਾ ਸਗਤਿ ਰਾਮ ਕੀ ਲੇਹ॥
(ਸਲੋਕ ਮਃ ੯, ਪੰ-੧੪੨੭)

(੬੫) ਜੋਬੇ ਜਜਮਾਂ ਦਾ ਪੁਰੁ ਸੰਤੋਖ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਮਹੱਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਅਪਰੰਪਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲੋ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਖ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚਲੀ ਅਭਿੰਨਤਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਅਪਨਾ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਆਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਸਾਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:-

ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਏਕੋ ਜਾਣੁ॥

(ਗੌਂਡ ਮ:੫, ਪੰ-੮੬੬)

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਪੁਰਖ ਅਬਿਨਾਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

ਸਤਿਪੁਰਖ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤਿਸ ਦਾ ਨਾਉ॥
ਤਿਸ ਦੈ ਸੰਗਿ ਸਿਖੁ ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ:੫, ਪੰ-੨੮੬)

---

(੭੭) ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਪਰੰਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਮਨੁ ਸਾਂਤਿਆਇਆ॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ:੫, ਪੰ-੧੦੭੮)

(੭੭) ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਰਾ ਸਦਾ ਪੂਜਿਆਲੇ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਰਾ ਮਾਣਿ ਨੀਆਲੇ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਰਖਿਆਹੈ॥ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਸਭਨੀ ਥਾਈ॥

(ਭੈਰਉ ਮ:੫, ਪੰ-੧੧੪੮)

(੭੮) ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਹਰਿ ਆਖੀ ਰਾਮਦਾਸਹੁ॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੪, ਪੰ-੩੦੮)

(੭੯) ਸਾਹੁ ਪਿਛ ਸਭ ਪ੍ਰਭਿ ਥੈ ਪਾਈ॥

(ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮ:੩) ਪੰ. ੭੫੩)

(੭੦) ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰੁ ਤਾ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹਰਿ ਅਮ ਖਿਆਲੁ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ:੫, ਪੰ-੮੨੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੂਹਮ ਪਿੰਦੇ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਰਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ॥

(ਮਲਾਰ ਮਃ੪, ਪੰ-੧੨੬੬)

ਸੁਖਮਣੀ ਦੀ ੧੮ਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਵਰਨਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਦੇ ਉਪਰ ਸਭਾ ਕਿਰਪਾਲ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਰਮਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਿਖਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਪੂਜਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਆਨ ਰੂਪੀ ਧਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਪ੍ਰਭ ਹੀ ਸਭੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਅਤਿਅੰਤ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਰਹਿਮਤ ਵਰਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੁਹਾਵਦਾ ਹੈ। ਕੌਲ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।[੨੧]

ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਦੁੱਤਵ ਦਰਸਾਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।-

"ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕਰਤੇ ਮੋਖੁ ਨ ਪਾਇਹਿ॥ ਲਖ ਕਰਣੀ ਨਿ ਕਰਮ ਕਮਾਇਹਿ॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਃ੩, ਪੰ-੧੦੫੭)

ਕੋਈ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਤਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ਪਰ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।[੨੨] ਸੰਤਰੇ ਚੰਦਰਮਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਅੰਧਕਾਰ ਹੀ ਹੈ।-

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ॥
ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਃ੧, ਪੰ-ਖਖਜ)

---

(੨੧) ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਕਰੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ॥ _____
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕਉ ਨਾਮ ਨਿਧਿ ਸਮ੍ਰਥੁ॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮਃ੫, ਚੌਥਾ ਵਾਰ)

(੨੨) ਕੋਟਿ ਸਤਨਾ ਅਰਿ ਕਰੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਭਰਮੁ ਨ ਜੋਇ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਃ੫, ਚੌਥਾ ੫੧)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾ ਪੁਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾ ਰਸ ਵਿੱਚ ਡੁਬਦਾ ਹੈ[23]। ਜਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭੈਰ ਅਤੇਵ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਮੁਕਤਾ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਮੁਕਤਾ ਦਾ ਗੀਤਾ, ਵਿਮੁਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭੈਰ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰ ਖਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ[24]। ਜਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਗਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ[25]।

ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਤਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਅਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਭੈਰ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਹੇ— ਝੂਠੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਭਰਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਨੇ ਦੇਖਣ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਗਵਾਨਤਾ ਦੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ[26]।

ਗੁਰੂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਭੈਰ ਜਾ ਨੇ ਦੂਰੇ, ਭੈਰ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਲੀ ਸਮਰਥ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰਾਮ ਦਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਆਚਰਣ ਹਨ ਪਰ ਭੈਰ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ[27]। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜੂ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਝੂਠੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਦਿਲਾਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ[28]। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦਾਨ-ਦਿਲੇਸਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤਾਂ ਅਲਭ

---

(੨੩) ਝੂਠੁ ਗੁਰੂ ਕੈ ਮੋਹਿ ਕੁਚਜਾਰ ਜਿਚਿ ਜਿਚਿ ਡੁੱਬੈ ਵਾਰੋ ਵਾਰ॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੬੮)

(੨੪) ਝਾਰ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬੰਧ ਕੁਚਜਾਰ॥ ਅਭਿਆਸੀ ਸੰਤ ਬੰਧੁ ਬੰਧਕਾਰ॥
ਬਿਸਟਾ ਕੈ ਕੀੜੇ ਬਿਸਟਾ ਕਮਾਵਹਿ ਜਿਚਿ ਬਿਸਟਾ ਮਾਹਿ ਪਚਾਵਣਿਆ॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੬੮)

(੨੫) ਜਿਚ ਗੁਰ ਅਗਲੁ ਨ ਪਾਈਐ ਕਾਮੁ ਨ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ-੩੯)

(੨੬) ਬਿਧੇ ਗੁਰੂ ਕੈ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਨਾ॥ ਮੁਕਤ ਭਾਇ ਤਨਿ ਦੁਨਿ ਜਾਨਾ॥
ਬਿਖੁ ਕਾ ਮਾਤਾ ਬਿਖੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ॥ (ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਕੁਮਾਰੀਕੋ ਮ: ੩, ਪੰ-੨੨੬੮)

(੨੭) ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮੁਸਦਾਰੁ ਖਾਇਆ॥ ਅਵਰਾ ਨੋ ਸਮਝਾਵਣਿ ਜਾਇ॥
ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ ਸਾਥੀ॥ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਬਾਜੁ ਜਗੁ ਜਾਤੀ॥ (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ-੧੪੯)

(੨੮) ਗੁਰੂ ਜਿਤਾ ਕਾ ਬੰਧੁਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਠਾਉ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧ ਪੰ-੭੮)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਸ਼ੈਲੀਧਰੀ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ਰਧਾਨ ਜੀ ਸਭੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮੰਨੇ ਹਨ,[੮੦] ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਂ ਸੰਨੇ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਚਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਤ ਕੁਤ ਖੇਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਦਾ ਕੁਠ ਅਤੇ ਅਸੱਤ ਕਮਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਂ ਦਾ ਨਿੰਦਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਨਿੰਦਕ ਆਪ ਤਾਂ ਡੁਬਦੇ ਹੀ ਹਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡੁਬੋ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਅਪਰਾਧ ਹੈ? ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਰਾਹ ਤੇ ਲੰਮ ਤੋਰ,[੮੧] ਉਹਨੇ ਰਾਹੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੂਰਨੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ:—

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਰਹਿ ਜੋ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਬਖਸ ਕਰੇਇ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੩)

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇ॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ:੩, ਪੰ-੧੦੫੪)

ਆਪੇ ਵਖਿਆ ਕਰੇ ਪੂਰਾ ਵਾਜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਲੇਪੁ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮ:੪, ਪੰ-੯੨੩)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਨੀ ਸਭਨੀ ਥਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਤਿਸੰਗ (ਸਾਧ ਸੰਗ)

ਭਜਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਭਜਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਧਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ੈਲੀਧਰੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਨ ਲੈਣੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

---

(੭੯) ਬੰਦਾ ਅਜੂ ਨੇ ਬਾਝੋ ਕਿਤੈ ਪਾਰਜੁ ਨਾਹਿ॥

(ਸੂਹੀ ਮ:੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

(੮੦) ਗੁਰੂ ਜਿਸਾ ਹਰਿ ਮੇਲਾਇਸੀ ਤਿਸ ਜੀ ਅੰਦਰਿ ਹਰਮ ਕਰੇਇ॥ _____

ਸਾਕਤ ਸਿਰੁ ਓਹਿ ਲਾਇ ਤਿਤੁ ਲਗੈ ਓਹਿ ਬਧੀਐ ਜਿਥਾ ਕਰੇਇ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੩, ਪੰ-੯੫੧)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਦੀ ਛੂਹ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਕੰਚਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀ ਮੋਕ ਵੀ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਲੋਹਾ ਵੀ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗ ਨਾਲ ਪਾਪੀ ਵੀ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

ਜਿਉ ਛੁਹਿ ਪਾਰਸ ਮਹਤ ਭਏ ਲੋਹਤ ਤਿਉ ਪਰਤ ਜਨ
ਮਿਲਿ ਸੰਗਤੀ ਸੁਧ ਹੋਵਤ ਗੁਰਮਤੀ ਸੁਧ ਹਾਥਿ॥
ਜਿਉ ਕਾਸਟ ਸੰਗਿ ਲੋਹਾ ਬਹੁ ਤਰਤਾ ਤਿਉ ਪਾਪੀ ਸੰਗਿ
ਤਰੈ ਸਾਧ ਸਾ ਧ ਸੰਗਤੀ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੁਲ ਸਾਥਿ॥
(ਕਾਨੜਾ ਮਃ੪, ਪੰ-੧੨੮੯)

ਸਤਿਸੰਗ ਉਹ ਥਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਜਾਣ, ਨਾਂ ਜਪੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਨਾਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸਤਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਮਣ, ਖਤਰੀ, ਵੈਸ਼, ਸ਼ੂਦਰ, ਚੰਡਾਲ ਅਤੇ ਨਰਕ ਜਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਉਧਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਮਦੇਵ, ਸੋਦੇਵ, ਨਰਸੰਘ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਰਵਿਦਾਸ, ਧਨਾ, ਜੱਟ, ਸੈਨ ਨਾਈ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਸੈਂਤਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਧ ਸੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮਲਾਂ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਜਿਗਯਾਸੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਚੌਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮਰੂਪੀ ਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ

---

(੮੧) ਸਤਿਸੰਗਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰ ਲੋਗਾ ਰਾਤ ਦਾਸੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਕੇ॥ (ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਮਃ੧, ਪੰ-੧੧੧੯)

(੮੨) ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਕੈਸਾ ਜਾਣੀਐ॥ ਜਿਥੈ ਏਕੋ ਨਾਮ ਵਖਾਣੀਐ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਃ੧, ਪੰ-੭੫)

(੮੩) ਸਾਧੂ ਸਬਦਿ ਪਵੈ ਮੈ ਪੂਰੈ ਮਨੂ ਚੂਹਮਤੁ ਸੂਦੁ ਚੋਹਾ ਓਹਾਹੁ ਓਹਣੀਆ॥
ਕਾਮ ਸਿਵੈਹੁ ਕਛੇਸੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਰਵਿਦਾਸੁ ਧਨਿਆਲੁ ਧਨਾਈਆ॥
ਜੈ ਜੈ ਨਿਕੀ ਸਾਧੂ ਜਨ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦੁ ਮੈਤੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਦਰੀਆ॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਃ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹੇ ਕਵਲ ਕਾਲ ਅਦਿ ਕਥ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ-ਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਮੰਤ ਤਿੰਮੂਰਤ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਕਾਲ ਮਾਇਆ ਦੀਆਂ ਵਿੱਚਾਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਰਮ ਦੀ ਭੇਤ-ਭੰਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਦਾਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਰਕਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਹਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਕਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਕਾਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੰਖਿਆ ਸੋਲਹ ਅਤੇ ਅਰਿਮਾਕਾਲੀ ਛਟਿਮਾ ਦਾ ਮਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਕ ਕਿ ਸਾਧੂ ਸੰਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਤੁੰ ਵੇਦ ਵੀ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕੌਣ ਕੀ ਸਾਧੂ ਵਿਚਲਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਭੇਦ

ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਕਰਕੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਭਗਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਰੋਕਾ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਉਮੈ, ਕਾਮ, ਵੈਰ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਮੋਹ ਆਦਿ। ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਭਾਵੇਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ।

ਹਉਮੈ(ਅਹੰਕਾਰ)

ਕਾਰਣ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਰਮ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਰਮ ਸਮਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ:-

ਹਉਮੈ ਤਾਰਿ ਕਰਮ ਵਿਰੋਧ ਹੈ ਦੁਹਿ ਨ ਬੂਝਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥

(ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ)-ਪੰ.੫੬੦

ਹਉਮੈ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਮੰਤਰਿ ਅਲਖ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ਜਿਚਿ ਪਰਦਾ ਹਉਮੈ ਪਾਈ॥

(ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-੧੦੫)

---

(੫੭) ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤਾਂ ਸਾਧੂਪਦੀ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ (ਜੀਵਾਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦਾ ਵਿਛੜਾ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ। ਪਰ ਏਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਵੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਵਿਥ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਈ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਚਰਮ ਦੀ ਕਠਨ ਦੀਵਾਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।—

ਕਹ ਪੈਖੈ ਗਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਗਿ ਬਾਸਾ ਨਿਵਿ ਹੰਮੈ ਜੀਤਿ ਕਰਾਵੀ॥

(ਮਲਾਰ ਮਃ੪)-ਪੰ.੧੨੬੩)

ਇਥੇ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਅਕਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:—

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਅਕਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੁਝਿਆ ਜਾਈ॥

(ਗਉੜੀ ਮਃ੩)-ਪੰ.੫੬੦)

ਜੋ ਹਉਮੈ ਅਕਲ ਆਉਣ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪੂਰਨੇ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਆਦਿ

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਆਦਿ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਜਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਜਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।—

ਤਜਿ ਕਾਮੁ ਕਾਮਣੀ ਮੋਹੁ ਤਜਿ ਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਹਿ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਸੁ ਪਾਹਿ॥

(ਗਉੜ ਮਃ੫, ਪੰਨਾ-੧੭੬)

ਸਾਧੋ ਮਨ ਕਾ ਮਾਨੁ ਤਿਆਗੋ॥ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਸੰਗਤ ਦੁਰਜਨ ਕੀ ਤਾਤੇ ਅਹਿਨਿਸ ਭਾਗੋ॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਃ੯, ਪੰਨਾ-੫੨੮)

ਮੋਹ ਅਰ ਭਰਮ ਤਜਹੁ ਤੁਮ ਦੋਊ॥ ਸਾਕਤ ਨਿੰਦ ਨਿਵਰਿ ਰਹੁ ਸੋਊ॥

ਏਤੁ ਮੋਹਿ ਫੂਲਹ ਮੂੜ ਅਗਿਆਨੀ ਓਹੀ ਪਾਹਿ ਜੋ ਬੀਜੈ॥

(ਆਸਾ ਮਃ੫, ਪੰਨਾ-੩੮੬)

---

(੮੫) ਕਾਮਣ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਾਏ ਹਉਮੈ ਗਈ ਤਾ ਸਚੁ ਪੂਜਸਿਆ ਮਤਿ ਅਗਦਿ॥
ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ ਸਚਿ ਰਚੈ, ਸਚੈ ਮੋਹਿ ਸਮਾਇ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਃ੩, ਪੰਨਾ-੫੭੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾ ਮ, ਵੈਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਜਣ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਕਲ ਦੀ ਪਾਲ ਪ੍ਰਤਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਗਤਜਨ ਤੋਂ ਅਧਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:-

ਕੋਜਨੁ ਕਲਾ ਵੈਦੁ ਪੁਸਿਆਨੀ ਦਾਰੂ ਪੀਤੁ ਲੋਭਤੁ ਲੋਪਣਾ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਅਗਿ ਪਰਤੁ ਜਾ ਮੋਖਤੁ ਦਿਤੁ ਤਰੀਐ ਭਗਤਾਨੁ ਜਾਣੀ ਹੈ॥
(ਮਾਝੁ ਮ:੧ ਸੋਰਠੀ, ਪੰ-੧੦੯੬)

ਭਾਈ, ਵੈਦਾਂ, ਹੋਰਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਸੰਗਤ ਦੀ ਨਹੀਂ ਭਗਤੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕੋਈ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਾਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਦਸ-ਦਾਰੂ ਕੁਹਰਾਂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੰਡ-ਮੰਦ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ "ਰਖ" "ਅਲਖ" ਜਿਹੇ ਕੋਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੁਝਦੇ। ਕੋਰੇ ਤੇ ਜਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਗਤ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨੂੰ ਅਸਿਧੇ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸੇ ਜਿਸੇ ਦਾ ਸਵਾਦਿਜਾ ਵੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ।

ਸਮੁਚੇ ਪੇਸ਼ ਤੇ ਉਪੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਆਸਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰਿਭਾ ਸ਼ਾ, ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਰੋੜੇ ਆਦਿ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪੁਖ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀਕਾਂ ਢੰਗ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

**
***

---

(੮੬) ਜਿਨੀ ਕੁਰਬ ਬਹਮਾਦਿਕਾ ਪਾਵਿ ਬਿਰਥਿਨਾ ਜਾਇ॥
ਨੋਭੀ ਜਿਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਭਲ ਅਭਲ ਸਭ ਪਾਇ॥
(ਸਿਧੀ ਗਾਂਤੁ ਮ:੫, ਪੰ-੯੪੯)

(੮੭) ਸਾ ਕਲ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਰੀਅਹਿ ਜੁ ਨੋਤੀ ਚਹੁ ਕੁਲਮੰਤਿ ਮੈਲ ਭਰੀਜਿ॥
ਅਪਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿ ਕਰਹਿ ਚਹੁ ਭਾਤੀ ਤਿਨਾ ਕਾ ਨਿਸਚਉ ਨਿਸਾ ਕੀਜਿ॥
(ਕਬਿਯਨ ਮ:੪ ਆਸਾ ਪਟੀ, ਪੰਨ-੧੩੯੯)

(੮੮) ਨੋਭੀ ਕਾ ਉਸਾਰੁ ਨ ਹੋਨਿ ਜੋਭਾ ਪਾਰਿ ਪਵਾਇ॥
ਮੰਤਰਾਲਿ ਜਿਵੇ ਹੁਹੇ ਜਿਸੇ ਚਲੁ ਨ ਪਾਇ॥
(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ:੩, ਪੰਨ-੧੪੧੭)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਤਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ

ਸੂਰਜ ਮਤ ਇਕ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮਤ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੂਰਜਮਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਮਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਆਧੰਤ ਸਾਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਇਣ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ (ਲੱਭ ੬੯੭੧ ਈ.), ਲਵ (ਲੱਭ ੭੦੦ ਈ.ਪੂ.), ਕੁਸ਼ (ਲੱਭ ੭੨੮ ਈਸਵੀ) ਅਤੇ ਅਤੀ (ਲੱਭ ੭੬੭ ਈਸਵੀ) ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜੀਵਨ ਸੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਆਏ ਮੁਲਾਂਕਿਆਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੁਲਾਂਕਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਲੋਪ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੁਲਾਂਕਿਆਂ ਦੇ ਥਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ "ਮੁਲਾਂਕਾਲ" ਦਾ ਰਾਜ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਮੇਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਹਾਨੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਸਾਫ਼ ਹੈ।

ਸੂਰਜਮਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਕਿ ਸੂਰਜਮਤ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀਨਰਾਇਣ-ਚਿਤਵਤੀ ਪੂਜਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਲ ਸੈਘਣ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਲ ਜੁੜਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੇਤਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅੱਯਰਾ ਸਿਧਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਦੂਜੀ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੂਰਜਮਤ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੈਘਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਜ ਪੁਛਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖਣ ਦਿੱਤੀ। ਸੂਰਜਮਤ ਦੇ ਇਸ ਦੂਜੇ ਦੁਖਦਾਈ ਸਾਲ ਲਗਭਗ ਨਰਤਾ ਦੀ ਪੰਦਰਾਂ ਦਾ ਮੁਢੀ ਵਿਚ ਲਗ ਸੂਰਜਮਤ ਦਾ ਹਰ ਸਕੀ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਰਜ ਮਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਫ਼ੀ ਹਦ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਮਤ ਦਾ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਿਆਂ ਕਾਲ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਰਾਜ ਕਨਿਸ਼ਕ ਸਾਲਿਵਾਹਨ ਅਤੇ ਚਾਲੁਕਿਆ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸੂਰਜ ਮੰਦਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਪਰਸਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜਮਤ ਦਾ ਸੰਗਠਨ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾਜ-ਵਰਣਨ, ਧਰਮ-ਸੰਘ ਅਤੇ ਸਤ-ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦੋ ਕਿਸਮ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਬਹੁਤੇ ਮੁਢਲੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਸਨ। ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਹੋਰਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦ ਸਿੱਕਾ ਦੇ ਕਾਲ ਹੀ ਸਾਰ ਭੋਜਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ। ਦਰਅਸਲ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਕਿ ਵਿਜੈਨਗਰ ਰਾਜ ਰਾਜ-ਸੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਹਾਰ ਵਰਚੋਨ੍ਹ ਨੂੰ ਵਿਜੈਨਗਰ ਦੀ ਮਦਦ ਰਾਜ- ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ ਸੀ ਹੋਈ ਪਰ ਉਥੇ ਵੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਪੁਰਾਣ ਨੇ ਵਿਜੈਨਗਰ ਨੂੰ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਸਿਵਾਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਦਰਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਜੈਨਗਰ-ਧਰਮ-ਸੰਘ ਜਾਂ ਰਾਜ-ਸੰਘ ਕਲ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸਾ ਸਕੇ ਬਹੁਤੇ ਮੰਦਿਰ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਸਿਧ ਹੋਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਾਲ ਮੁਢਲੇ ਮਤ ਦਾ ਪੁਰਾਵ ਕਾਲ ਸੀ। ਕਾਲ ਦੀ ਇਸੇ ਸਮਾਂ ਨੇ ਸਦੇ ਕਿ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸੂਫੀ ਮਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੂਫੀਆਨਾ ਕੋਮਲ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੇ-ਬੁਨਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿਆ।

ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ (ਸੋਤ ੧੧੮੦ ਹੀਜਰੀ), ਸਲਾਰੀ (ਸੋਤ ੧੧੮੮ ਹੀਜਰੀ), ਹਿਸਾਮੁੱਦੀ(ਸੋਤ ੧੨੬ੰ ਹੀਜਰੀ)ਬੰਦਾਰ (ਸੋਤ ੧੨੮੭ ਹੀਜਰੀ), ਦੂਮੰ(ਸੋਤ ੧੩੩੦), ਸਾਂਈ (ਸੋਤ ੧੧੬੮ ਹੀਜਰੀ), ਸਬਾਸਰੀ (ਸੋਤ ੧੩੩੭ ਹੀਜਰੀ), ਹਾਸਿਮ (ਸੋਤ ੧੩੬੭ ਹੀਜਰੀ) ਅਤੇ ਜਾਨੇਮੀ(ਸੋਤ ੧੫੮੮ ਹੀਜਰੀ) ਨੇ ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਸਨਵੀਆਂ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੂਫੀਮਤ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਇਸੀ ਕਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾ ਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੂਫੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰੀਦ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸੂਫੀਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀ ਕਾਫੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੂਫੀਮਤ ਨਿਰੋਏ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਪੂਜਾਵਿਧ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਆਖਿਆ ਜਦੋਂ ਸੂਫੀਮਤ ਅਲੋਪ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਲ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਨਿਰਖਿਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੂਫੀਮਤ ਦਾ ਪਤਨ ਕਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਾਵਤੇ ਅੰਦਿਲਠ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਰਚੀਆਂ ਦੀ ਦੋਹ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਆਸੀਂ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ— ਵਿਚਾਰ ਪੱਖ ਅਤੇ ਕਲਾ ਪੱਖ— ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।—

ਵਿਚਾਰ ਪੱਖ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਰਚਿਆ ਭਾਵਤੇ ਅੰਦਿਲਠ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਅੰਗ ਹੈ। ਭਾਵਤੇ ਅੰਦਿਲਠ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਨ ਦਿਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਕੀ ਹੈ ਦੁਪਤ ਪਾ ਲੀ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੂਰੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਭਾਵਤੇ ਅੰਦਿਲਠ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੇ ਭਾਵਤੇ ਅੰਦਿਲਠ ਪੂਰੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਦੇਹ ਸੰਦਰਭ ਹੇਠ ਆਪਾਂ ਵਿਸ਼ਾਵਸਤੂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧਾਰ ਵਿਚਾਰਦੇ।

ਭਾਵਤੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਭਾਵਤੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ। ਪੂਰਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰ-ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ਼ਕ ਅੱਲਾ ਦੀ ਜ਼ਾਤ[1] ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਰਾਹ ਬੇਹਦ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ[2], ਇਹ ਤਾਂ ਸੂਲੀ ਦੇ ਸੇਜੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਤੜਪਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਹੈ, ਖਿਮਖਾ ਪੈਂਡਾ[3] ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਾਰ ਉਹੋ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ਼ਕ ਘਾਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ[4] ਹੋਵੇ। ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਸਿਰੋਂਧਰ ਪੁੱਤ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੁੱਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ "ਅਗਨਿ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ[5] ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਜਿਹੜੇ ਨਿੱਤ ਦੀ ਸੂਰੀ ਹਸਦੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਪਵਣੀ ਤਲ ਹੀ ਮੌਤ ਸਾਂਦਾ[6] ਹੈ।

ਵਿਛੜਾ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤਿਅੰਤਰਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਵਿਛੜਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੂਫ਼ੀਆਂ

---

(੧) ਵਿਸ਼ੇ ਮੱਲਾ ਦੀ ਪੂਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ। (ਪੂਰਨ)
(੨) ਰਾਹ ਵਿਸ਼ੇ ਸੂਖੀ ਦਾ ਔਖਾ, ਪਾਰਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜਾਣੇ। (ਮੂਲ ਚੁਸ਼ੇਨ)
(੩) ਅੱਮੀ ਘਾਟੀ ਜਿਖਮ ਪੈਂਡਾ ਰਾਹ ਕਰੋਰਾਂ ਦਾ ਲੰਮਾ। (ਮੂਲ ਚੁਸ਼ੇਨ)
(੪) ਇਸ਼ਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਜੋ ਚੜਿਆ ਸੋ ਜਾਣੇ। (ਪੂਰਨ ਮੂਲ)
(੫) ਆ ਜਿਨ੍ਹ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਛੜਿਆ ਤੋਰੇ ਦਾ, ਪਲ ਜਿੰਦ ਸਕਾ ਨਿਆਰਾਂਆਂ।
ਓਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਾਰੀ ਲੋਏਂ, ਜਹ ਜਿੰਦ ਨਿਮਾਂ ਦੁਹਾਰਾਂਆਂ।
ਸਿਸ ਤਨ ਲਗੇ ਸੋਈ ਜਾਣੇ, ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਨ ਜਾਣੇ।
ਵਿਸ਼ੇ ਅਗਨ ਲਾਲ ਹੋਈ ਗਾਜੇ, ਓਹ ਮਰੇਂਦੇ ਜਾਹਨੇ। (ਪੂਰਨ ਮੂਲ ਹ)
(੬) ਵਿਸ਼ੇ ਕਸਾਈ ਨੇ ਸੋਹਾ ਗਾਜੇ, ਹਰਿਦਾ ਖਾਣ ਨ ਕਾਈ। (ਪੂਰਨ ਮੂਲ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਅਵਧਿ ਆ ਨੇੜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ [illegible] ਨਿੱਤਿ ਨੇ ਧਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਦ, ਨੇਹੁ ਤੇ ਤਪ ਵਿਚ ਹੈ ਹੋਰ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਸਾਂ ਕਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਚਿਤਾ ਪੈਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਆ ਹਾਲ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ। ਦੁਖ ਤੇ ਉਜਵਲਾ, ਨੇਹੁ ਤੇ ਤਪ ਹੀ ਹੋਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਇਹੋ ਪਿਛੇ ਸਾਰੂਪ ਨੇ ਪੂਰ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹੈ। ਸਿਰ ਤਾਂ ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰੀਖਾ ਦਸੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸਮੁਖਿਤਾ ਨਾਲ ਮੁਹੀ ਹੈ ਚੁਕਦੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹੋਰਦਾ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ ਇਕਾਂਤ ਨਾਲ ਹੈ। ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁਸੇ ਲਗੀ ਸਿਰ ਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਿਲਾਪ ਹੈ ਹੀ ਹੋਣਾ ਅਵਲਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦੀ[10] ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਤੀ ਅਲਬਾਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੁਣੀ ਹਰਿ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੋੜ ਹੈ। ਸਮਾਣ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੁਣੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰਾਈਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰਦਾ ਵਿਚ ਹੀ ਤਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸਤਾਰ, ਮਾਰ ਦੇ ਡਰ ਜਾਣ ਤਕ ਫੈਲਾ ਪਿਸਤ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ[11] ਹੈ। ਹੁਸੇਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਮਿੱਤੀ ਹੁਣ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਨੇਹੁ ਹੈ, ਇਹ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ:-

---

(੭) ਇਕ ਤੁੰਦਰ ਖਿਤਾ ਦੇ ਹਾਂ, ਤਨ ਹਰਜਿਤ ਹੁਣ ਤੇ ਲਖਾਰੇ।
ਨੇਹੁ ਕਿਸੇ ਮਨੁ ਅਗਾਰਿਆ, ਜਾਰੇ ਜਾਂ ਜਾਂ ਸਤਾਰੇ। (ਅਵਦੀ)

(੮) ਪਿੰਡਦ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਹਾਰੇ ਕਿਤ ਸਿਕਿਆਂ ਹੁਸ ਤਾਰੀਂ।
ਨੇਹੁ ਨਿਕਲ ਸਾਂ ਤਹੀਂ ਹੁੰ, ਨਿਕਾ ਹੁਸ ਗਵੇਂਚੀਆਂ ਮਾਰੀਂ।
ਸਿੱਠ ਸਿਰਾਜੇ ਦਰ ਦਿਸ ਧ ਦਾ, ਸਿੱਠ ਰਹੇ ਘਟ ਮਾਰੀਂ।
ਸਾਰੂਪ ਨੇ ਸਿਰ ਮੋਰਤ ਸਿਰਾਏ, ਸਾਰੋਦਮ ਸੀ ਸਾਰੀਂ।
(ਸਾਰੂਪ)

(੯) ਸਿਕਲ ਪੈਂਤੀ ਨੇਹ ਪੁਰਾਣੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਰ ਸਵਾਰੀ ਸਿਰੇ। (ਸਾਰੂਪ)

(੧੦) ਸਿਰ ਵਿਸਾਰੇ ਦਰ ਦਿਲਦਰ ਦਾ, ਸਿਰ ਸਿਰ ਲੱਖ ਜੁਦਾਂ।
ਸਿਕਦ ਵਸਤ ਦਿਸੇਯੋ ਸਾਰੂਪ, ਨੇ ਰਹੇ ਪੁਰਾਕਲ ਦੁੰਦਾਂ। (ਸਾਰੂਪ)

(੧੧) ਸਮਾਣ ਸਿਰ ਰਾਣੀਂ ਹੋਰਾਂਵਾਂ ਜਾਂਵਾਂ
ਮਾਰ ਛਡੇ ਡਰ ਪਿੰਜਰ ਹੋਰਿਆ, ਰਹਾ ਕਰ ਹੋਰਾਂਵਾਂ ਹਰਾਂਵਾਂ।
ਵਿਸ਼ਰ ਕਪਾਰਿਆ ਕਪਦਾ ਸਾਰੀਂ ਸਿਕਦੇ ਤੁਹਾਰਾ ਗੋਰਾਂਵਾਂ।
ਰਾਂਡਾ ਸੋਗਾ ਸੀਂ ਸੁਰਿਆਰਾ, ਰਮਾਰੀ ਹਰ ਕਰ ਸਵਾਰਾਂ।
ਕਹੈ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਸਾਂਈ ਦਾ ਦਾਸਨ ਤੈਂਡੇ ਲੈਂਗਾਰਾਂ। (ਮੁਸ਼ਾ ਹੁਸੈਨ)
(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਰਦ ਨਿਮੋਣੇ ਦਾ ਦਾਰੂ, ਤਾਂ ਪੈਂ ਕੰਤੂ ਆਖਾਂ।
ਸੂਲਾਂ ਮਾਰ ਦੀਵਾਨੀ ਕੀਤਾ,
ਕਿਥਹੋਂ ਪਿਆ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ, ਤਾਂ ਪੈਂ ਕੰਤੂ ਆਖਾਂ।
ਨੀਂਦ ਨੈਣਾਂ ਨਿਹਾਂ ਦੂਰੋਂ ਦੀ
ਅਸੈ ਨਾ ਆਇਆ ਮਹਾਂਰਾਜ, ਤਾਂ ਪੈਂ ਕੰਤੂ ਆ ਖਾਂ।
ਪੁਖਣ ਪੁੰਨਿਆਂ ਚੰਦਾਂ ਵਾਂਗੂ ਸਭ ਚੋਜਾਂ ਤੇ ਲਾਲ, ਤਾਂ ਪੈਂ ਕੰਤੂ ਆ ਖਾਂ।
ਕਵੀ ਤੁਸੈਨ ਛਲੀਏ ਛਲੀਵ ਸਈਆਂ ਦਾ
ਭੈਰਮ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਦਾਰੂ, ਤਾਂ ਪੈਂ ਕੰਤੂ ਆਖਾਂ।

ਦਾਰੂ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਮੈਂ ਤੇ ਮਰਣ ਅਰਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਹੈ।
ਨਿਦਾਂ ਬੈਰੀ ਗਲੇ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਮੈਂ ਵਿਛੋੜਾ ਗਲ ਆਪਿ ਲੀ ।
ਨੀਂਦਾਂ ਨੈਣੋ ਨਿਹਾਂ ਦੂਰੋਂ ਦੀ ਦੂਰ ਨ ਹੋਵਾਂ ਮਾਰੀ ਨਾਲ ਦੀ ।
ਕਵੀ ਤੁਸੈਨ ਛਲੀਏ ਸਈਆਂ ਦਾ, ਦਾਰੂ ਦਿਹੋਂ ਮੈਂ ਮਾਰਗ ਦੀ ।

ਮੈਂ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭੂ ਏਕ ਜਿਵੇ ਤਾਂ ਕੀਤਾ
ਕਿਥਹੋਂ ਆਗਿਆ ਆਈ ਤਨ ਮੀਰਜ ਮੈਂ ਆਪੇ ਹੋਤਾ ਆਈ।

ਵਿਛੜੂ ਦਾਰੂ ਦਾ ਮੈਨੂ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਵਿਛੋੜਾ ਦੀ ਤਾਰੀ।
ਕਵੀ ਤੁਸੈਨ ਛਲੀਵ ਸੁਹਾਂ ਵਾਲੀ ਸਈਆਂ ਵਿਛੋਹੋਂ ਸਾਡਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲ ਪਤ ਤੁਹੋਂਚੇ ਵਾਲਾਂ, ਭੈਰ ਸਾਡੀ ਦੀਵਾਨੀ
ਕਹਿਨਾ ਭੈਰ ਨ ਹਾਲ ਦਾ ਮਹਰਮ ਵਿਛੋਹੋਂ ਸਮਾਨੀ ਕਾਰੀ।

ਵਿਸ਼ਨ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਲੀਏ ਹਰ ਦਮ ਪੈਂਦੂ ਤਾ ਪੈ।
ਤੁਨੂੰ ਸਾਹ ਦੇ ਵਿਛੋਹੋਂ ਦੇ ਵਿਹਣ ਦੀ ਤੂੰ ਤੇਰੇ ਤੁਸੈਨੇ ਦੁਖ।

ਵਿਸ਼ਨ ਕਸਾਣੀ ਕੈ ਸੋਹਾ ਲਾਤਾ, ਹਰਿਜਨ ਮਾਰ ਨ ਕਾ ਦੀ।
ਵਿਸ਼ਨ ਚਕਾਤੀ ਕਾਰੀ ਨਾ ਤੀ, ਭੈਰ ਤਾ ਛਾਤੀ ਪਾਈ।
ਮਾਪਿਆਂ ਕੈਲੇ ਦੁਖ ਕੁੱਖ ਭੈਰਾਂ, ਕਦ ਕਰਨ ਦਖ ਸੁਹਾਤੇ।
ਵਿਸ਼ਨ ਆਪਾਂ ਨਕ ਭੈਰਾ ਲਾਤਾ, ਭੈਰ ਵਾਂਦੇ ਕਾਰਤੇ।

ਛਰੀਦਾ ਤਨੁ ਸੁਟਾ ਪਿਨਤੁ ਬੀਬਾ ਤਲੀਆ ਦੁਸਤਿ ਕਾ ਭ।
ਅਸੀ ਸੂ ਦਬੁ ਨ ਬਹੁਤਿ ਦੇਖੁ ਛੋਟੇ ਕੇ ਤਾ ਭ।੯੦। (ਮਾ ਮਾ ਕੁਰੀਦ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਸੀ ਹੋਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਸੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀ ਵਿਦੁਰ ਦਾ ਵਿਰਮ ਅਨੋਖਾ ਹੈ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਘਾਤੀ ਕਾਰਨ ਨਿਰਦਾ ਦਾ ਘਾਤ ਅਨੋਖਾ ਹੈ:-

ਬੈਠ ਵਿਲਮ ਦਾ ਪਰਸਾ ਖੋਹ ਲਈ, ਪਰ ਵਿਦੁਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਅਨੋਖਾ ਹੈ।
ਓਸ ਦੇ ਭੁਲਾਨ ਦੀ ਪੈਰੂਤੀ ਖੁੰਝ ਗਈ, ਪਰ ਸਾਖ ਦੀ ਰਾਹ ਅਨੋਖੀ ਹੈ।
ਮੁਖ ਕਵਚ ਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਛੁੱਟ ਗਈ, ਪਰ ਵਾਸਨ ਦਾ ਚਾਹ ਅਨੋਖਾ ਹੈ।
ਮੁਸ਼ਕਲ ਘਾਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੋ ਹੋਚਲਾ! ਪਰ ਵਿਦੁਰ ਦੀ ਰਾਹ ਅਨੋਖੀ ਹੈ।

ਪੂਰਾ ਸਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਪੁਰਾਣਕਾਰ ਨੇ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣਕਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਧਿਐਨਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਵ ਵਿੱਤੀ ਦੇ ਸੋ ਮਜ਼ਹਬੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਿਸ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਜਿਸੇ ਸਾਰੇ ਹੋਏ ਅਹੀਮੁਖੀ ਪੁਰਖੀ ਭੇਜਣਾ ਨੇ ਕਿ ਜੇਤੂ ਆ ਕੇ ਵਰਨ ਵਿੱਚ।

ਪੁਰਾਣਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਜਿਸਤਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾ ਨੇ ਹੋਏ ਪੂਰਾ ਕਲ ਗਿਨਤੀ ਦਾ ਵਰਨ ਕੀ ਮੌਜੂਦ ਨੇ। ਜਜਾਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਦੱਸਣ ਅਵਤਾਰ ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਨੇ ਪਰ ਸਿਖਰ ਜਾਂ ਕੀਤਮ ਅਵਸਥਾ ਅਵਤੀਰਤ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਨੇ। ਜਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿ ਜਜਤੀ ਦੀ ਅਧਿਕਤਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਦੇ ਭਰਤ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੁਕਾਉਂਦਾ ਨੇ ਅਤੇ ਹੀ "ਦੇਵੀ" "ਕਿਸੇ" ਦੀ ਜਜਤੀ ਕਵ ਸਰਵਣ ਨੇ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ਿਕ ਹੋਣਾ ਮੁਕਾਉਂਦਾ ਨੇ। ਜਜਾਤੀ ਦੀ ਇਸੇ ਸਿਖਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਾਡੂੰ ਪੂਰੇ ਗਰਿਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ:-

"ਜਰਿਆ ਰਾਜਿਆ ਜਗਤੀ ਤਾ ਮੈਂ ਆਸੀ ਰਾਜਿਆ ਹੋਤਾ।
ਸੰਦੇ ਤਖ ਪ੍ਰਿਥੂ ਕੀਏ ਰਾਜਿਆ ਚੰਦ ਤਾ ਆਸੇ ਹੋਤਾ।
ਰਾਜਿਆ ਮੈਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਮਿਚ, ਹੋਰ ਮਿਆਲ ਨਾ ਹੋਤਾ।

(ਮੁਆਂ)

• ਮੈਂ ਜਾਂ ਜਰਿਆ ਜਿਹੇ ਮੁਆ ਹੋਰਾਂ ਮੈਂ ਆਮਾਰਾ।

(ਮੁਆਂ)

(ਵਵ) ਵਲੇ ਜਾਂ ਵਰਨ ਵਿਆਲ ਪਿਆਲੀ ਮੁਖਤ ਪਤੀ ਚਿਰਾਤੀਆਂ ਦੇ।
ਤੂੰ ਮਾਰਹੁ ਮੈਂ ਦੇਵੇ ਤਰਾਂ, ਜਿਹੇ ਮ ਲੀ ਜਿਤ ਪਾਤੀਆਂ ਦੇ। (ਮੁਆਂ ਦਖੀਚ)
ਜਿਤਦਾ ਤੁਸਾਡੇ ਮੋਰਿਆ, ਹਤਾ ਦੇਤ ਜਾ ਤਤ ਤੇ ਹੋਰਿਆ
ਜਿਹੂ ਜਜ ਜਿਹੂ ਮੀਤਾ ਜਵਾਰਦੇ। (ਮੁਆਂ ਦਖੀਚ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਥਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੁਰਖੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ, ਮੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।—

•ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲ ਦਾ ਮਹਿਰਮ ਤੂੰ।
ਮੰਦਰ ਤੂੰ ਹੈ ਬਾਹਰ ਤੂੰ ਵੇਮ ਵੇਮ ਵਿਚ ਤੂੰ।
ਤੂੰ ਹੈਂ ਤਾਰਾ ਤੂੰ ਹੈ ਚੰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂਦਾ ਤੂੰ।
ਕਵੀ ਚੁਮੀਨ ਕਲੀਰ ਨਿਮਾਣਾ ਮੈਂ ਨਾਥੀ ਸਭ ਤੂੰ।

(ਚੁਮੀਨ)

•ਅੱਵਲ ਹੋ ਕੇ ਲਾ ਮਹਾਰਾਜੀ ਦੁਨਿਹਰ ਆਤਨ ਵਿਸਰਦਾ ਨਾਹੀਂ।
ਚਰਨੀ ਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕਰਮ ਨਿਮਾਣੀ, ਮਿਟ ਗਿਆ ਛਡਾਣਾ ਮੈਰ।
ਸਾਥੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਲ ਸੁਹਾਗਣਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੈਰ।
ਜਿਤ ਵਲ ਵੇਖਾਂ ਦਿਸਦਾ ਤੈਨੂੰ ਕਰਮ ਤੇਰੇ ਦਾ ਹੈਰ ਨ ਲੈਰਾ।
ਕਵੀ ਮੈਹਰਮ ਜਿਸ ਕਰੀ ਤਰੀਕੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵਾਲਾ।
ਤੂੰ ਸਾਹੀਂ ਮੈਂ ਕਰੀ ਗੁਲਾਮੀ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਮੁਖ ਨਾਲਾ।
ਜਾਂ ਮੈਂ ਰਮਜ਼ ਵਿਚੂਕ ਦੀ ਪਾਈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰਹੀ ਮਾਰ ਗਵਾਈ।
ਮੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹੋਣੋਂ ਸਰਵਾਈ ਜਿਤ ਵਲ ਵੇਖਾਂ ਤਿਤ ਵਲ ਮਾਰ
ਵਿਚੂਕ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।
ਹੀਰ ਰਾਂਝਣ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਮੇਲੇ, ਭੁਲੀ ਹੀਰ ਢੁੰਢੇਦਾ ਬੇਲੇ।
ਰਾਂਝਣ ਜਾਗ ਬਗਲ ਵਿੱਚ ਬੇਲੇ, ਮਿਠੂ ਸੁਪ ਪੁਰ ਹਰੀ ਦਾ ਸਾਥ,
ਵਿਚੂਕ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ।

(ਭੁਨਾ)

•ਸਭ ਕਾਲ ਦਾਲ ਬਹਾਦਰਿਆ। ਤਰ ਤੁਰੀ ਦਾ ਪੁਰ ਪਾਰਦਿਆ।
ਜਿਸ ਪੈਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਾਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਸੁਪ ਪੁਰ ਹਰੀ ਦਾ ਜਾਪਾ।

(ਭੁਨਾ)

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸੰਗਿਤਾ ਅਤੇ ਅਗੇਰ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਭੁਨੀ ਪੁਸਤਾ ਦੇ ਗਾਇਕ ਵਿੱਚ ਗਾਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੁਸਤ ਚੁਮੀਨ ਦੀ ਰਚਿਤਾ ਵਿਚ ਸੰਗਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਸੰਗਿਤੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਰਾਂਝਣ ਰਾਂਝਣ ਮਿਠੂ ਸਭ ਕੋਈ ਆਖੇ, ਹੀਰ ਨਾ ਆਖੇ ਕੋਈ।
ਜਿਸ ਮੁਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਢੁੰਢੇਦੀ ਫਰਾਂ ਉਹ ਮਹਾ ਮੁਹ ਮੇਰਾ।

(ਚੁਮੀਨ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੁਣਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਮੈਂ ਪਾਇਆ ਹੈ।
ਵਿਹਲਾ ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਆ ਸੁਣਾਵਣਾ, ਮਾਰੀ ਕੁਝ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ।

(ਤੁਲੈਨ)

ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਜੋਗ ਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਮੋਂ ਬਆਦ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਘਣੇ ਘਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਭ ਅਭਿਲਾਖੀ ਅਭਿਲਾਖ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੋ ਅਭਿਲਾਖੀ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਕੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਕ ਲਖੇ ਅਭਿਲਾਖ ਦਸਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਾਰ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਅਭਿਲਾਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੋ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਵਾਰਤ ਨਾ ਪੁੱਛੇ।—

• ਘਣੀ ਘਣੀ ਅਭਿਲਾਖ ਬਣਾਈ, ਓਹ ਕਾਮਲ ਨਾ ਮਿਤ੍ਰ ਅਖਾਵੈ ।
ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸੋ ਪਾਵੈ, ਹਉਂ ਵਾ ਸੁਣੇ ਅਭਿਲਾਖ।
ਅਭਿਲਾਖੀ ਓਹੋ ਨਿਕਲਾ।
ਕੁਝ ਮੁਖ ਦਾ ਐਸ ਪਿਆਲੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਚੁਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੀ।
ਜਿਹੋ ਜਿਹੋ ਹੁਣ ਆਖੀ ਭਾਲੀ, ਹੁਣ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਲੀ ਲੈ
ਅਭਿਲਾਖੀ ਓਹੋ ਨਿਕਲਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਮੁਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੇ ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਰੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਮੁਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰਖੀਲੀ ਦਾ ਆਪਾ ਵਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰਖੀਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਘਣੇ ਘਟ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਕਦ ਹੀ ਕੋਈ ਵਾਹਗੋਂ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਫ਼ੀ ਪਾਂਦਾ ਠੀਕ ਕਹਾਂ ਹੈ।—

• ਨਹੀਂ ਰਖੀਲਤ ਪਿਤ ਮਨਾਵਣੀ ਏਵੇਂ ਗਲਾਂ ਸੂਫ਼ ਨਾ ਪਚੁ ਵੇ।

(ਤੁਲੈਨ)

ਪਰ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਰਖੀਲਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਇੱਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਾਂ ਮਾਨੁਖ ਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਕਾਮ-ਕਾਜਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਾਣਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਹਾਦ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਉੱਸ ਦੀ ਬਣਾ ਤਿਆਰ ਦਾ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ-ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੁਸਾਫ਼ਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਢੋਂ ਅਖ਼ਿਤਾਰ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦਾ ਕਰੀ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਲਾ-ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਤਿਰਸਕਿਤ ਰਖਦਾ ਹੈ।—

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

"ਚਾਰੇ ਸੋਗੀਆ ਚੁਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਮਾਰ ਗਏ ਸੋਗੀਆ ਚੁਣ ਆਇਆ ਸੀ।
ਇਸ ਸੋਗੀ ਦੇ ਨੈਣ ਕਟੋਰੇ ਖਸਮਾਂ ਦਾ ਕੁੰ ਲੈਂਦੇ ਰੋਵੇ।
ਮੁਖ ਵੇਖਿਆਂ ਦੁਖ ਜਾਵਣ ਓਹੋ, ਵਿਹੜਾ ਅੰਮੀਆਂ ਨੇ ਕਾਲ ਲਖਾਇਆ ਸੀ।
ਚਾਂਦਾ ਸੋਗੀਆ ਚੁਣ ਆਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਸੋਗੀ ਦੀ ਲੀ ਵਿਹੂਣੀ, ਹੰਝ ਵਿੱਚ ਪੀਵਦਾਂ ਜਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ।
ਸੂਰਜ ਪੁੱਤ ਦੀ ਪਿਆਰ ਨਾ ਤੱਕੀ, ਪੁੱਤ ਅਗਲੇ ਅੰਦਰ ਬਹਾਇਆ ਸੀ।
ਜਾਂਦਾ ਸੋਗੀਆ ਚੁਣ ਆਇਆ ਸੀ।

ਦਸਣ ਰੱਬਣ ਚਾਚੀ ਚੁਗੀਆਂ ਗਲ ਨੈਣੀਂ ਚੋਲਾ।
ਤਾਂਹਦ ਮਿਠੂ ਕਲ ਗਿਆ ਹੋਰਾ ਚਾਚਾ ਬੋਲਾ।
ਹੁਣ ਮਿਠੂ ਦੁਖ ਪੈ ਗਏ, ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਜੋਗਾ।
ਮੈਂ ਪੁਛਾਂ ਕਲ ਰਹੀ ਕਹਾਂ ਆ ਪਾ ਹੋਰਾ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ "ਵਿਰਹਣ" ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਪੁਖ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਗਲਤੀ ਕੰਦਿਲਨ ਦੇ ਅਹਸਾਸ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਥੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਹਾਗਾਂ ਦੇ ਵਿਰਹਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੂਖਮ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਠਿੰਮ੍ਹਣ ਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਿਰਹੇ ਦੀ ਥੋੜ ਹੈ ਪਰ ਸੁਹਾਗਾਂ ਦਾ ਵਿਰਹ ਤਨ ਸਾਡੂ ਹੈ, ਉਹ ਅਗਨੀ ਹੈ, ਆਤਿਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਹਾਂ ਤੇ ਤੋੜ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵਿਰਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਜਗਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਵਾਲਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਲਈ ਹਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਿਹਰ ਲਈ ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਲ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਆਖਦਾ ਬਹਦਾ ਹੈ, ਰਬ ਨੂੰ ਆਖਣ ਬਣਾ ਕੇ ਰਬ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਪੁਠ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:-

ਕਲ ਕਲੋਨਾ ਚੋਰਮੁ ਚੋਵੇ। ਸੋ ਤਾਂ ਲਾ ਇਕ ਨਾਂਹੀ ਤੋਵੇ।
ਚੋਰ ਨਾਂਹੀਕ ਨਾਂਹੀ ਜਿਨੁ ਮੋਵੇ। ਪੰਨੂ ਕਟੋਰਾ ਪਾਣੀ ਦਾ।

(ਫ਼ਰੀਦ ਤੁਸੈਨ)

"ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਮਿੱਤ ਸਾਹੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੋ, ਰਬ ਸੁਹਣਾ ਕਾਮ ਪਾਂਦੇ ਹੋ।
ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਮੋਹੜੇ ਦਲਾਲ ਹੋਰ ਵਿਸਾਹਦਾ
ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਆਪ ਲੁਕਾਂਦਾ।

(ਮੁਹੰ ਮੁਸ਼ਾਂਦ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੁਕਤੇ ਤਾਰਨਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪ੍ਰੇਦਾ ਹੈ:-

• ਬੁੱਸ ਕਵਿ ਜੀ ਦੂਰ ਬੁੱਸ ਲਵਿ ਜੀ, ਕਾਹਦੀ ਔਲ ਆਸਾਂ ਨਾਲ ਧਸ ਕਰ ਜੀ।
ਤੂੰ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਨ ਮੁਕਦਾ ਮੈਂ, ਗਲ ਪਿੱਛੇ ਕਾਂ ਤੂੰ ਪੁਟਦਾ ਮੈਂ।
ਲੋਕ ਕਵਦੇ ਸਾਂ ਕਵਿ ਪੁਟਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਜੀਵ ਦਾ ਦਿਓ ਦੀ ਕਸ ਕਰ ਜੀ।

ਤੁਸੀਂ ਚੁਪਦੇ ਮੈਂ ਆਸਾਂ ਪਹਲੇ ਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਕਪਣ ਨੂੰ ਤਰਸੇ ਦੇ।
ਆਸਾਂ ਦਿਲਦੇ ਅੰਦਰਿ ਜਲਦੇ ਦੇ, ਦੂਰ ਲਿਹਰ ਜਾਂਦੇ ਕਸ ਕਰ ਜੀ।
ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਆਸਾਂ ਖਲਦੇ ਸਾਂ, ਤੇਰਾ ਮੁਖ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਲਦੇ ਸਾਂ।
ਤੇਰਾਖਾਂ ਅਰਜੁਨ ਪਿੰਡਤਾਂ ਰਲਦੇ ਸਾਂ, ਦੂਰ ਛਿਤ ਪਿੰਜਰ ਕਿਧਾ ਕਸ ਕਰ ਜੀ।

(ਮੁਕਤਾ ਮਾਲ)

ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਮੁਕਤਾ ਮੈਨੂ ਆਸਾਂ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਹਾਂ, ਮੁਖ ਦੇਖਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹਾਂ।
ਦੂਤ ਆਸਾਂ ਜੀ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਂ ਲੋਕ ਮਾਮਾਰੇ ਹਾਂ ?

ਓਦ ਤਾਂ ਓਦ ਮੁਕਤੀ ਰਾਹਿ ਵਿੱਚ ਮਾਯਾ ਮੁਕਤਾ ਮੁਕਤੀ ਜਾ ਦੇ ਜਦਾ ਦੇ ਕਿਉਂਕਿ :-

ਮਨਮੁਖ ਤੁਸਾਂ ਵਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਤੁਸਾਂ ਮੁਲਾਂ ਪਰਤ ਵਹਾਇਆ ਸੀ।
ਓਹ ਮੇਲਾ ਜਾਂ ਹੀ ਟਾਲਿ ਨਾ ਦਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਮੁੱਢ ਮੋਹੇ ਤਾਹੀ ਦਾ।

(ਮੁਕਤਾ ਮਾਲ)

ਪਰ ਮੁਕਤਾ ਜੀਲਾਸੀ ਵਰ ਨੂੰ ਮਿਹੀ ਆ ਰਹਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਹੀਂ' ਕਾ ਦੇ। ਆ ਮੁਕਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਮੋਹ ਲਏ ਆ ਮੁਖ ਮੋਹਨ ਆਸਾਂ ਦਰ ਕਰ ਕਰ ਨਾਮ ਜਪੇਂਦੇ।
ਵਾਹਦਾ ਦਿਲਬਰ ਨਮੁਖੀ ਕਾ ਦੇ ਦਰ ਕਰ ਕਰ ਨਾਮ ਪੁਸਤੀ।
ਦਿਖਣ ਤੇਰੇ ਦੇ ਦਿਲ ਮੋਹੇ ਨੂੰ ਨੇਰ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਮਸਤੀ।

ਭਗਤੀ ਅੰਦਿਲਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪਿਛੇ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਦੇ ਜਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਸੀ। ਇਸ ਲਹੀ ਭਗਤੀ ਅੰਦਿਲਨ ਦੇ ਅਚਾਰਜਾਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣਿਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ

---

(੧੫) ਮੁਕ ਰਚਨਾਵਲੀ ਦਾ ਬਚਨ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਰਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਮਾਰਗ ਨੇ ਲੈਖ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਾਰਗ ਦੀ ਵਿਚਿਤਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੀ ਅੰਤਰ ਹੋਇਆ। ਸਰਤੀ ਮਾਰਗ ਕਰਮਠ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਰਗ ਬੁਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਰਗੀ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਸ ਲਈ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰਾਹਵੇ ਤੇ ਬੁਧੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਹਿਰਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਲ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕੁਝ ਤੁਛ ਜਾਪਦਾ ਹੈ:-

• ਕਿਥਹੁ ਲਭਾਂ ਮੈਂ ਅਕਲ ਦਾ ਦਾਰੂ, ਜਿਹੜੇ ਹਰੇਕਾ ਦੁਖੜਾ ਹੋਏ।

(ਮੁਹਾਰ ਹੁਸੈਨ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅਕਲ ਕਿੰਜ ਮੈਂਡਾ ਹੋਵਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦਾ:-

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਮੈਂਡਾ ਹੋਵਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੁ।

(ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ)

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਨੇ ਬੁਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਅੰਗ ਸਹਿਤ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿਰਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਬ ਦਾ ਆਪੂਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵੇਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਕਲ ਲਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਭ ਸਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਵਿਦਿਆ ਬਸ ਕਰਾਂ ਓ ਯਾਰ, ਇਕੋ ਅਖਰ ਤੇਰਾ ਦਰਕਾਰ।

(ਬੁਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ)

ਸੋ ਲੋਕ ਹਨੂਜ਼ਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਬੋਝੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹਰਫ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਦੇਹਾਂ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:-

ਪੋ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਇਲਮ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਲਮ ਹੋਏ ਸਭੇ ਹੁ
ਇਕ ਹਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਹੁ।
ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਸੋ ਆਲਮ ਵੇਖੇ, ਲਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਣੇ ਹੁ।
ਲਖ ਕਿਤਾਬ ਸੋ ਆਲਮ ਵੇਖੇ, ਨਾ ਰੱਤੀ ਜਾਣੇ ਹੁ।
ਵਿਦਿਆ ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਮੈਂਡਾ ਹੋਵਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੁ।
ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਸਿਫਤਾਂ ਖਲੀਫਿਆ ਬਾਹੂ, ਜੇ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਮਾਣੇ ਹੁ।

(ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਰਾਤਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਧ ਇਲਮ ਦੇ ਕੁਝ ਕਲਾ ਦੀ ਕਹਾਂ ਸਕੇ ਸੁਰੂ ਹਲਾ ਜਾ ਹੈ। ਕਵਤਾ ਨੂੰ ਤਰਮਾਮ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਿਰਮ ਕਹਾਂ ਕਾ ਹੁੰਦੇ। ਪੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਤੀ ਦੇ ਰਾਹਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੁਛ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੁਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲੇ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਆਦ ਕਾ ਹੈ, ਹੋਰ, ਮਾਸਨਿਦ ਹੋ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਾ :—

"ਮੈਂ ਸਬਜ਼ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਪੰਜੂਆ, ਜੋ ਹੋਰ ਮਾਸਨਿਦ ਹੋਣੋਂ ਅਹਿਆਰ।

(ਭੁਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ)

ਪੁਰਾਖਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਕੀਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੇ ਹਨ, ਮੰਹੀ ਸਾ ਸਾ ਹੈ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਮੰਹੀ ਕੀਤ ਪਿਆ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੰਗੀ ਅਸਰਦ ਚੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਸੁਹੀ ਵਿਹਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਵਿਹਾਰ ਮੋਸਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਖਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਪੁਰਾ-ਪੁਰਾਣ- ਦੇ ਹੁਸੀਨ ਪੁਖੜੀ ਨੂੰ ਮੁਨਾ ਕਾਬਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਹਸਦ ਅਸ਼ਬਦ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਪੁਰੀ ਚੁੰਮਦਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਪੁਰਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁਰੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।—

"ਹੋਰ ਪੁੰਨ ਮੁਖ ਦੇ ਸੁਰਤ ਕਾਲਾਰ, ਹੋਰਿਆਂ ਹੋਰ ਪਾਰੀਆਂ ਮੈਂ।
ਮੁਲ ਸਿਆਹ ਹਸਦ ਅਸਰਦ ਹੋਣ, ਹੋਰੀ ਦੇ ਦੇ ਆਰੀਆਂ ਮੈਂ।

(ਅਲੀ ਹੈਦਰ)

ਜਦੋਂ ਸੁਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰੀਮਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਰਾਖਤ ਦੀ ਹਦ ਟਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਚੌਦਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਭੁਲ੍ਹਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕੇ ਲੱਭ ਉਹਨਾ ਅਤੇ ਗਵਾਚਿਆ ਹੈ।—

ਹਾਜ ਲੋਕ ਮੰਹੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ, ਅਸਾਂ ਜਾਣਾ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ।
ਜਿਥੇ ਰਾਂਝਾ ਸਾਡਾ ਯਾਰ ਵਸਦਾ, ਕੋਈ ਲੈ ਦੱਸੇ ਉਹਨੂੰ ਜਾਵੇ।

(ਭੁਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੁਹਾਗ ਨੇ ਹਰ ਹਰ ਦੇ ਵੈਰਾਗਮਈ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵੈਰਾਗਮਈ ਦਾ ਚੰਗਾ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਸੁਹਾਗ ਨੇ ਇਸ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕਰਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪੂਰੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਦਿਖਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਾਇਆ। ਸੰਤੋ ਅਰਜਨ ਵੱਲ ਹੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇਮਚਾਰ ਨੂੰ ਹਸ ਕੇ ਆਖਦੇ ਤੇ ਚਿਤੋਂ ਲੀਤੀ ਕਿਆਰੇ ਦਾ ਪਖ ਪੁਰਿਆ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੁੰਦ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਹੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸਮਦੀ ਨੇਤਰ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।—

ਤੁਖੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੋਗਾਂ ਵਿਚ ਤੁਨੇਆ ਸਾਹ ਮਸੀਤੀ।
ਵਿਚ ਮਸੀਤਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਦੱਸ, ਸੋ ਚਿਤੋਂ ਕਿਆਰੇ ਦਾ ਲੀਤੀ।
ਬਾਹਰੋਂ ਪਖ ਲੀਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਲੇ ਨ ਪਤੀਤੀ।
ਵਿਤਾ ਮੁਰਖੁਦੇ ਕਾਲਖ ਤੁਨੇਆ; ਤੇਹਾ ਸੋਏ ਕਾਲਾ ਵਿਚਾਰਤ ਲੀਤੀ।

(ਤੁਖੀ ਮਹਲਾ)

ਮਾਰੂ ਤੁਸੀਨ ਨੇ ਵੀ ਵਿਤਾ ਹੈ ਕਿ "ਸਿਮਰਨ" ਅਤੇ "ਸਾਹ" ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।—

ਕਾਲਾ ਮੁਲਾਂ ਮਾਰੇ ਦੇਂਦੇ, ਮਹੀ ਸਿਮਰੇ ਸਾਹ ਵਸੇਂਦੇ।
ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਕੀ ਲਖੀ ਸਾਹ ਦੇ ਕਲ।

(ਮਾਰੂ ਤੁਸੀਨ)

ਸੁਖੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਓਹਨੂੰ ਕਿਆਰੇ ਅਤੇ ਕਲਮ ਆਦਿ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।—

ਤੁੰਹ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹੋਨੂੰ, ਕਲਮੇ ਨੇ ਚਿਤ ਕਾਹੀ ਖਿਚਾਈ।
ਮੁਲਾਂ ਪੜਾ ਹੁਣ ਕੀਦੇਂ ਪਿਤਿਆ, ਮੁਲਾ ਵਿਚੇ ਹੁਣਾਹੀ।

(ਮੁਲਾਂ ਮਹਲਾ)

ਹੋਰ ਬੁਜ਼ਾਰੇ ਕਲਮ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚਿਤ ਦਾ ਕਲਮ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।—

ਨੇ ਬੁਜ਼ਾਰੇ ਕਲਮ ਦਰ ਕੋਹਾ ਪਾਰੇ, ਚਿਤ ਦਾ ਪੜ੍ਹ ਕੋਹਾ ਹੁ।
ਚਿਤ ਦਾ ਕਲਮ ਅਲੂਣ ਪਾਰੇ, ਕੀ ਸਾਹਿਬ ਸਾਥ ਗਲੋਹਾ ਹੁ।

(ਮੁਲਤਾਨ ਮਹੁ)

ਇਸ ਵਸਤੂ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਕੁਰਾਨਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ, ਤਸਬੀਹਾਂ ਤੇ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਲਬਤਾ ਨਾਪਣ ਲਗਦੇ ਹੋ।—

ਵੇਦ ਕੁਰਾਨਾਂ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਥਕੇ, ਸਾਸਤ ਸਿਮਰਤਿਆਂ ਆਸ ਰਹੇ ਮੰਗੇ।
ਨ ਚਸ ਜੀਰਬ ਨ ਚਸ ਸੋਟੀ, ਜਿਨ ਪਾਇਆ ਤਿਨ ਕੁਝ ਅਨਵਾਲ।

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸੇ ਲਾਯਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਲਸੀ ਰਚਿਤਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੇ ਹੈ:-

ਹੋਅ ਤਲਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹੀ, ਕੀਤਾ ਕਵਿਆ ਨਾਲ ਪਸਾਤੇ।
ਨਵੇਂ ਕਮਾਨ ਦਰਜਨ ਨਾਂ ਤੇ, ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਤਰਤਾ ਦੇ ਮਾਲੀ ਗਾਤਾ।
ਵਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਭਤੋਂ ਨਮਾਂ ਰਹਾਵੇ।

(ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ)

ਦਰਅਸਲ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਰਾਮ ਕਥਾ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਵਿਛੋੜ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੁਲਾਂ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਸਨ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ, ਸੋਹਣਾ, ਤਸਲੀ, ਸੋਹਣਾ ਆਦਿ ਸੋਹਣੇ ਅਰਥ ਰਖਦੇ:-

ਭੂਰ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਲ ਸੁਣ ਸੋਹਣਾ, ਨਾ ਕਰ ਤਸਲੀ ਦਾ ਨਾ ਸੋਹਣਾ।
ਅਗਿਆਨ ਔਧਰਾ ਦੇ ਦੇ ਦੋਹਣਾ, ਤਰਤ ਹਰਾਲੀ ਮਾਹ ਪੁਰਸ਼ਾਰ।
ਵਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਭਤੋਂ ਨਮਾਂ ਰਹਾਵੇ।

(ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ)

ਬੋਹਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾ, ਪੁੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤਰਤਾਂ ਦਾ, ਵਾਸ ਹੀ ਦੱਖਣਾ ਹੈ। ਨਾ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਤਰਮਸਾਲਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕੁਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਰਨ ਅਦਿਤ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਤੁਲਸੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ 'ਪੜਜਾਦੀ', 'ਠੱਗ' ਅਤੇ 'ਕਮਾਈ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

ਤਰਮਸਾਲ ਤੜਜਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਠਾਕੁਰਦੁਆਰੇ ਠਗ।
ਜਿੰਦ ਮਾਰਨ ਦਰਿਦ ਕਮਾਈ, ਤੁਲਸੀਆ ਆਖਿਓ ਕਹਿਨ ਅਲਗ।

(ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ)

ਵਿਸ਼ਨ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੋਰ ਦਿਓਤਿਆਂ ਸਮਤਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਸਾਹਿਬਜ਼:-

ਸ਼ਿਵ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਹਰਿ ਪਾਸ ਪੁਣਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਅਵਾਮ ਨਮੂੰ।
ਵਿਸ਼ਨ ਕਹੈ ਜਿਸ ਰਹਨ ਸ਼ਰੀਰਾ ਤਹ ਰਮ ਹੋਰ ਜਿਹਾਨਾਂ ਨੂੰ।
ਸ਼ਿਵ ਕਹੈ ਚਲ ਮਾਸਨਿਤ ਮੰਦਰ, ਹਰ ਕਮਾਨ ਅਵਾ ਕਰ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਵਲ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾਂ, ਪਰ ਹੈ ਸੁਰਾਖ ਕਾਫਲਾ ਪਰ ਹੈ।
ਸੁਖ਼ਾ ਕਵੀ ਕਲ ਬਦਨਾਮੀ ਕਰੀਏ, ਦਰਿਯਾਵਾਂ ਦੇ ਮੋਰੇ ਮਾਰੀਏ।
ਇਹਨਾਂ ਕਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਰਾ ਨਾਂ ਕਰ ਅਪ ਰਬਾਂ ਵਰਤਾਵੀਏ।

(ਸੁਰਾਂ ਸ਼ਾਹ)

ਕਵਾਤੀ ਅਦਿਲਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਿਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕਾ ਰਸਮਿਕ ਪੁਨੂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕਵਾਦਵਾਦੀ ਦਾ ਦਾਰਾਵਲਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਫ਼ਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵੀਹਵੀਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤੋੜੀ। ਇਹ ਕਵਾਤੀ ਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲਯੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਕਵਾਤੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:—

ਨਾ ਮੈਂ ਦਿੱਤੂ ਨਾ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮ, ਨਾ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹਾਨੀ ਹਾਂ।
ਨਾ ਕਿਸ ਦੋਸਤੀ ਮੈਂ ਮੇਰਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਦਰਿਯਾ ਹਾਨੀ ਹਾਂ।
ਸਾਰੇ ਵਤਨ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਂ ਕੁਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਨੀ ਹਾਂ।

(ਸੁਰਜਾਨ ਸਾਨੂ)

ਤੁਲੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਾਰੇ ਦੁਸਰਾਂ ਵਿਚ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਵੀ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕ ਛੋਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ:—

"ਮੈਂ ਨੋਵੇਲ, ਮੈਂ ਨੋਵੇਲ ਨ ਦੋਸਤੋ ਮਾ ਨੋਵੇਲ।
ਨਾ ਮੈਂ ਮਸਿਨ ਨਾ ਮੈਂ ਨਾਵਿਲ ਨ ਸਾਵੇ ਨਾ ਨੋਵੇਲ।

(ਸੁਰਾਂ ਸ਼ਾਹ)

ਨਤੀਜਨ ਇਹ ਨਿਰਣਾਇਆ ਕਿ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫਲ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਜਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਵੀ ਨਾਂ ਨੇ ਕੌਣਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰਥਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿਣ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਾਫਲ ਬਣਦਾ ਹੀ ਔਕਾ ਹੈ:—

ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲਿਖੇ ਪਾਣੀ ? ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਲਿਖਾਰਥ, ਕੈਸੀ ਤੇਜ਼ਾ ਹੈ?
ਸੁਨਿਆ ਹੈਨੂੰ ਕਾਫਲ ਕਾਲਜ ਬਾਬਦੇ, ਤੂੰ ਆਹੋ ਆ ਹੈ ਅਪਾ।

(ਸੁਰਾਂ ਸ਼ਾਹ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹੁਰਾ ਦੇ ਕੁਹੇ ਵਰਗਾਉਂ ਕਰਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਧਾ-ਦੱਸਣ ਮੇਲਾ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਾ ਭੋਪੇ ਦੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਛਤਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੀਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਧਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਜਿਹੇ ਮੇਂ ਮੇਲਾ ਦੇ ਬੁਨੇਰੇ ਕਾ ਹੈਰ:-

"ਮੇਮ ਮਹੁਰਾ ਦੇ ਵਰਗਾ ਹੈ ਹੈ, ਰਾਧਾ ਦੱਸਣ ਮੇਲਾ ਹੈ।
ਪੰਛਤਾਂ ਤੇ ਅਲਗਾਜਿਆਂ ਹੋਣੇ, ਹਰ ਥਾਂ ਲੱਖਦੇ ਚੇਲਾ ਹੈ।
ਅਡਾਖਾਂ ਮਾਰਕ ਦੇ ਹਰਨ ਬਣੇਂ, ਦਰਦ ਮੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਹਾ ਹੈ।
ਅਹੁ ਕਰ ਹੈਰਾਨ ਹਰਦੇ ਜਿਹੇ ਦਾਸ਼ਰਥਾ ਦਾ ਜਿਹੇ ਚੇਲਾ ਹੈ।

(ਪੁਲਤਾਲ ਬਾਹੁ)

ਮਹੁਰੀ ਛਰਾਵਲੀ ਦਾ ਪੁਲਾਣਾ ਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਜਿਹਾ ਚੇਰ ਮੇਲਾ ਕਰਨਾ ਜਾ ਗੱਲਾ ਹੈ। ਹੈਰਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮੂਹ ਵਿਸ਼ੁਧਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਜਿਹੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿੱਚ ਗਹੁਆਂ ਚਰਾਂਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੇ ਲੰਡਾ ਸਾਲ ਹੈ ਕਾਫ਼ ਦਾਸ਼ਰਥ ਅਤੇ ਜਿਹੇ ਮਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਹਰ ਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ:-

ਸਭਾਨੂੰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਮਾਨ ਪਾਇਨੂੰ, ਹਰ ਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਇਨੂੰ।
ਤਿਵਰਾਬਰ ਮੈਂ ਗੁੰ ਚਰਾਂਦੀ, ਲੰਡਾ ਸਾਲ ਹੈ ਕਾਫ਼ ਦਾਸ਼ਰਥ।
ਮੈਨੂੰ ਦਾ ਖਾ ਹਾਸਾ ਆਵੇ, ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ ਹੀਰ ਛਰਾਵਲੀ ਦਾ,
ਹੁਣ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਾ।

(ਪੁਰਾਣ ਮੁਹਾਰ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੇ ਹੈਰ ਚਾਲਾਕ ਦੇ ਮਲੇ ਜਿਹੇ ਛਰਾਵਲੀ ਪੁਰੀਮਲ:-

ਸਾਰੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੁਕ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਲਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਜਿਹੇ ਚੇਰ ਲੀ।
ਜਿਹੇ ਚਾਲਾਕ ਜਿਹੇ ਛਰਾਵਲੀ ਪੁਰੀਮਲ ਜਿਹੇ ਲਗਾਮ ਮੈਂਦਾ ਲੱ।

(ਪੁਰਾਣ ਮੁਹਾਰ)

ਖਿਮੁਦਾ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਜੋ ਮੁਹਾਰ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਾਂਦ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾਦੇਹ ਮਹੁਰਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

"ਸਾਨੂ ਮੇਲਾ ਹੈਰਾਂਦਾ, ਤੇਰਾ ਮੁਲਾ ਤਿਵਰਾਬਰ ਮੁਹਾਂਦਾ
ਛਾਣਾ ਜਿਹੜੇ ਰਾਧਾ।

(ਪੁਰਾਣ ਪੁਸ਼ੋਤਮ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਰੈ ਪ੍ਰਾਣ ਨੈ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪੰ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਇਹ ਸੋ ਪ੍ਰਥਮੀ ਕਾ ਦਨ ਕਹਾ ।, ਔਰੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੈਨਰ ਲਾਧੀ।
ਆਹੀਂ ਨੂੰ ਹੋ ਨਵਦੀ ਆਖੀ, ਪੰ ਚੋਂ ਨਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣ।

(ਤੁਲਾ ਪ੍ਰਾਣ)

ਮੁਲੀ ਰਾਵਿ ਵਿੱਚ ਸਭਤੇ ਅੰਦਿਲਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧੋਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਰਤੀ ਦੇ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕਲਾ ਸੈਲੀ ਤਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿਥਤੀਹ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਿਤ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਅੰਦਿਲਨ ਦਾ ਮੀਲ ਸਿਲਾ ਕਰਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਭਰਤੀ ਦੇ ਅਰਾਧਨਾ ਤੇ ਭਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੈਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੁਲੀ ਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਤੀ ਅੰਦਿਲਨ ਕਲਾ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਭਾਂ ਭਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕਥਾ ਟੀਚਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਪੰਚਮੁਖ ਆਦਿਕ ਮੁਦਰਾਂ ਦੇ ਰਚਏ ਹਨ। ਮੁਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਜਾਂ ਰਹਿਸ਼ਯ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਰਿਚਨਾਂ ਨੇਹਾ ਕਿਹੇ ਦਾ ਪਤੈ, ਹੁਰਾਨ ਦੇ ਕਿਨੇ ਦਾ ਪਾਠ ਕਿਹੇ ਦਾ ਰਹੇ, ਸਭ ਅਰਥਹੀਨ ਹਨ[੧੩]। ਕਿਉਂਕ ਸਿਖਦਿਤ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰੀਮ ਕੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕਾ ਕੋਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨੇਹਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਰਫ਼ ਮੰਤ੍ਰ ਹੀ ਪਾਠ ਲਭਾ ਸਕਦਾ[੧੪]। ਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੂਰਤ ਪੂਰਤ ਕੀਤਾਂ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਤ ਕਲਾਤਮਕ, ਸਿਮਨਦੇ ਆਦਿ ਦੂਰ ਹਨ[੧੫]। ਮੁਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਟੀਚਰਾਂ ਦਾ ਦੈਨ ਦੀਆਂਤ ਅਤੇ ਸਭ ਦੁਖ ਹੈ[੧੬]। ਟੀਚਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜਿਹਾ ਨੇਹਾ ਦਾ ਕਿਤੇ ਕਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਟੀਚਰਾਂ ਦਾ ਸੋਚਣਾ ਟੀਚਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਟੀਚਰਾਂ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ-ਗੁਰੂ ਚਰਿਤਰ ਹੈ। ਨੇਹਾ ਮੰਦੇ ਜਾਦੇ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਥਾਨ ਲਭਦਾ ਹੈਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਥਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪ੍ਰਸਾਤੀ

---

(੧੩) ਪਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰ ਵਿਲਮ ਭਰਮੈ ਲੋਕ। ਕੁਦਾਨ ਕਰੋਚੇ ਚਾਰ ਲੋਕ।
ਕਿਰਦੈ ਚਾਨਣ ਜਿੰਦ ਅਨੇਰ। ਜਾਂ ਚਰਿਤਰ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਸਾਰ।

(ਤੁਲਾ ਪ੍ਰਾਣ)

(੧੪) ਜਥ ਮੈਂ ਅਸਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਪੰ ਮੁਆ ਚਰਿਤਰ ਲੋਕ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਤਰਿਆ।
ਮੁਖ ਲੋਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਮੂਲ ਮਿਲਾਪਤ ਚਰਿਤਰ ਪਾਤ।

(ਤੁਲਾ)

(੧੫) ਜਿਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਚਾਮਿਲ ਦੇ ਤੁਰਿਆ, ਕਥਾ ਕੀਤੇ ਨਿਰਮਾਤ ਕੀਤੀ। (ਤੁਲਾ)

(੧੬) ਮੂਲ ਸਿਮਨਦਿਤ ਦੀਨ ਅਸਰਾ, ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਅਬਧੂਲ ਅਸਰਾ। (ਤੁਲਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਸੁਣੇ ਮੁਖ ਦੀ ਲਯਤਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੌਤਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀ ਮੁਲਾ ਦੇ ਗਾਇਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਮੀਤਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰ-ਚਿਟਚਲਤਾ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾ ਲਈ ਮੁਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਤੁਤ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੁਲਾ ਚੰਗ ਚੰਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਲਾ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਮਤਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੋਲ ਕੀ ਤਰਤ ਰਖੀਆਂ ਵਾਲ ਮੁਰਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀ ਆਪ ਹਥ ਲਾ ਕੇ ਹੋਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਾ ਦੇ ਸਤੁਤ ਜੋਗ ਕਿਤਾ ਹੈ।

---

(੧੮) ਕਿਤੇ ਰਬ ਜਾਗੀ ਤਾਰੇ ਹੁੰ,ਦਿਲ ਲੋਚੇ ਤਪਤ ਹਰਾਰੀ ਹੁੰ।
ਨੈਨ ਸੁ ਸਾਵਣ ਮੀਂ ਹੁੰ ਵਰਦੇ, ਐਸਾ ਅਗ ਪਿਆਸੀ ਹੁੰ।
ਮੋਹਨ ਮੈਂ ਦਾ ਮੁਲ ਮੀਆਂ ਵਾਂਗਾ,ਪਾਵ ਕਹਾਂ ਮੈਂ ਹਾਰੀ ਹੁੰ।
ਮੈਂ ਅਨ ਜਾਣੂ ਹਰਨ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਕੁਦਮ ਪਹੀ ਪੁਰ ਤਾਰੀ ਹੁੰ।
ਸਾਂਵੀ ਮੋਰ ਲੋਹਾ ਦਾ ਪਿੰਜਿਆ, ਮੁਲਾ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸਚ ਸਾਰੀ ਹੁੰ।

(ਮੁਲਾ)

(੧੯) ਮੈਂ ਸੁ ਤੇਰੀ ਅਖਿਆ ਕੋਲੋ ਘਨ ਮੁਲੇਹੜਾ।
ਚਮਕਾ ਮੋਜ ਜਿਹਾਨੀਆਂ ਦਿਲ ਲੀਤਾ ਚੋਰਾ।
ਲਟਕ ਚਲੰਦਾ ਅਖਿਦਾ, ਮੁਲਾ ਖਿਲਖਿਲ ਮੋਰਾ।
ਮੈਂ ਪੁਜਾਰਾਂ ਕਰ ਚਰਾਂ ਨਲੋ ਆ ਹਰ ਚੋਰਾ।
ਉੱਡ ਮੁਲਿਆ ਸਭ ਜਾਣਿਆ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹਿਹਰਾ ?
ਚਤੁਰਾਈ ਭੋਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਦਿਲ ਲੀਤੇ ਮੋਰਾ।
ਆ ਖਿਲਖਿਲ ਹਾਵਲੀ ਸਾ ਹਾਰੇ ਮੋਰਾ
ਮੈਂ ਪੁਜਾਰਾਂ ਕਰ ਚਰਾਂ ਨਲੋ ਆ ਹਰ ਚੋਰਾ।

(ਮੁਲਾ)

(੨੦) *ਚਤੁਰਾਂ ਦੇ ਸਰਤਾਜ ਮੋਰਾ ਸਿੰਦ ਕਹੀ ਆ।
ਭੋਲੇ ਵਿਚੁਕ ਠਹਾਇਆ ਕਰ ਚਤੀਆ ਚਤਰਾਈ।
ਹੋਰਾਂ ਮੈਂ ਚਲੇ ਸੋ ਪੁਰ ਭੋਲੇ ਵਿਚਾਲੀ।
ਮੈਂ ਮੁਲ ਕਾ ਮਾ ਮੋਰੇ ਮਾਲ ਦਾ ਚੋਰਾ।
ਮੁਲੇ ਵਿਚੁਕ ਠਹਾਇਆ ਕਰ ਚਾਤਿਆ ਚਤਰਾਈ। (ਮੁਲਾ)

(੨੧) ਆਪਾ ਮੀਰਦ ਚਾਹਣ ਮਾਲ ਹੈ, ਆਪਾ ਪ੍ਰਭੂਦ ਕਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। (ਤੁਸੀਨ)
*ਕਹੇ ਤੁਸੀਨ ਰਚੀਦ ਸਿਮਰਣ ਪ੍ਰਭੂਦ ਵੈਸਤ ਸਿਲਾਇਆ ਦਾ। (ਤੁਸੀਨ)

(ਚਾਨਣ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਲ ਕਾਲ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਤਥਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਦੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਨੂੰ ਸੰਤਸੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹਸ ਕਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਵੀ ਸਾਧ ਸੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦੁਖ ਭਰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਹੀ ਕਿਸ ਰਾਹ ਦੇ ਪਾਸ ਕੌਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਿੰਮੂਣਾ ਅਤੇ ਹਲੀਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਤੁਲਸੀ ਨੇ ਨਿੰਮੂਣਾ ਤੇ ਨਿਰੂਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਭਗਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਤੇ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾ ਕਰੇ। ਮਹਿਜਾ ਭਗਤ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।—

"ਮਤਿ ਹੋਤ ਮੋਹਿ ਨਿਮਾਨਾ॥ ਮਨ ਹੋਵੈ ਮੋਹਿ ਨਿਮਾਨਾ॥
ਮਨ ਹੋਵੈ ਆਪੁ ਪੰਜਾ ਦੇ॥ ਤੇਹਾ ਕੋਸ ਭਗਤੁ ਸਦਾਵੈ॥ ੧੮੮॥

(ਸਲੋਕ ਭਾਈ ਗਲਦਾਸ)

ਤੁਲਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁਲਾਂ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਤੇ ਕੌਤੁਕੀ ਕਹਿਆ ਹੈ, ਪਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਤੇ ਕਰੀਬ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੰਦਰ ਦੀ ਨਿੰਮੂਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।—

ਤੁਲਸੀਨੂੰ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਕਾਨ੍ਹ ਦਾ ਪੁਤਾ, ਕਾਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਭੁਲ ਅਸਾਦਿਆ
ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਕੌਤੁਕੀ"। (ਤੁਲਸੀ)

ਪਾਇਆ ਦੇ ਕੁਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਲਪ ਤਮਾਇਆ ਹੈ।
(ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

(੨੨) ਕਹੈ ਤੁਲਸਿ ਛਤੀਸ ਕਿਸਕਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਂ ਛਕ ਨਾਹੀ।
(ਤੁਲਸੀ)

(੨੩) ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾਲਾ, ਪੀਵਤ ਹੀ ਮਿੱਠ ਭੁਲਾਇਆ। (ਤੁਲਸੀ)

(੨੪) ਮਾਸਾਹਰ ਜਿਹਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰਾ ਕਲੀਲਾ, ਜਾਲ ਚਿੜਾਂ ਦੇ ਲੀਤੇ।
ਸੁਦਾ ਦਾ ਪੁਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਲਾਲੇ, ਪੈਦਾ ਲਈ ਸਤਸੰਗੀ। (ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

(੨੫) ਸਾਧਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਕੋਲਾ ਹੋਵਾਂ, ਕੋਲਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਆਂ।
ਚਰਨੀਂ ਵਹਾਂ, ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਜਾਵਾਂ, ਜੁਠੇ ਖਾਸਣ ਜੋਗਾ। (ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

(੨੬) ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਾਦੇ, ਮਤ ਰਿੰਨਾਂ ਦਾ ਪੁਤਾ। (ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

(੨੭) ਤੁਲੀ ਸਾਕਤ ਨਿਮਰਤਾ ਅੰਤ ਭਾਲੀ, ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਰੁਹੇ। (ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਕ ਪ੍ਰਾਹ ਚੁਸ਼ਿਨ ਰਲੀਚ ਪੈ।
ਤੁਸੀ ਲਾ ਬੈਠੀ ਆ ਬੈ ਪੀਰ ਪੈ।
ਸਭ ਚਲਤਾ ਦੇਖ ਦਯੀਚ ਪੈ।

(ਚੁਸ਼ਿਨ)

ਜਿਥੇ ਤਿੰਮੂਤ ਘਰੇ ਹਕੀਮੀ ਰਹਤ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਉਥੇ ਹੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਰੁਕਤ ਅਾਦਤ ਵਿਚ ਇਕ ਚੁਹਤ ਵਰਤ ਛਾਡ ਜਾਂ ਦੁਰਤ ਕਰ ਦੇ। ਜਿਸੇ ਕਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਰਤਤ ਦੇ ਅਕਾਦਜਾਂ ਕਾਰੰਡ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਥੇਤਾ ਕਾਰਤ ਹੈ:-

•ਕਰੋ ਚੁਸ਼ਿਨ ਰਲੀਚ ਜਿਸਦਾ ਤਰ ਦੇ ਪੂਰੀ ਕੁਸਾਰ।
•ਜਿਸਾ ਲੈ ਅਸਦਿਆਂ ਜਿਸਾ ਲੈ ਜਾਂਸੀਂ ਕਾਰਤੇ ਹੁਤ ਸਹਾਰ।
ਕਾਰ ਦਿਹਾਂਦੇ ਰੋਦਿਲ ਕਾਰਸ, ਦਿਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਿਸਾ ਕਰਕਾਸ।
ਨਾ ਕਰ ਦਿਤਰਾ ਮਾਰ, ਆਖਰ ਰੋਰ ਸਮਾਰ।

• ਰੇ ਰੀ ਅਰਿਸ ਆਰਾ ਚਲਾ, ਮਾਦਿ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਰਿਤ ਪੁਸ਼ਾਰਾਂ
ਸਮ ਦਾ ਚਕਰਾ ਪਲਾਰ।

•ਸਿਸ ਸੇਸ਼ਨ ਦਾ ਤੂੰ ਮਾਰ ਰਰੋਂਦੀ, ਸੈ ਸਲ ਬਲ ਬੀਸਾਂ ਰੈਹਾਰ।

•ਸਾਰੇ ਤਿੰਨ ਚਬ ਸਿਲਖ ਤੁਸਾਰਾ, ਦੋਹੀ ਜਾਨ ਕਾ ਤਾਰ।

•ਸੀਸ ਸਵਾਰੇ ਧਾਰ ਦਿਤ ਮਤ ਹੋਈ ਅਧੂਰ।

(ਕਰਤ ਰਲੀਚ)

ਹੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

•ਜੋਤਿ ਅਕਾਰ ਚਿਰਨਾ ਨੂੰ ਤਦਾਂ ਦੇਖਨਾ ਲਗੀਦੀ।
ਜੋਤਿ ਰਹੁ ਕਮਲੀ ਛਾਵਨਾ, ਜੀ ਨਾਹੁ ਸੁਹਾਗੀ।

(ਪ੍ਰਾਣ ਰਲੀਚ)

ਜਿਸੀ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਪੁਰ ਲਯਾ, ਮੈਂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਿਟ ਗੰਜਿ।
ਮੈਂ ਮੈਂ ਅਗਨੀ ਨਕਲੀ ਦੁਲਾ ਪੁਰਾ ਖਲ ਜਗਾਜਿ।

(ਮੁਕਤੀ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਗਤ ਮਾਲਕ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਹ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ— ਸਾਧੋ ਦੀ ਪਾਰਦ। ਸਾਧੋ ਦੀ ਪਾਰਦ ਕਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਕਦਾ ਹੈ:—

ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਾਰਦ ਦੀਏ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਾਰਤੇ
ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਖਤ ਹੈਂਦੇ।

(ਕੁਮੈਨ)

•ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਾਰਦੇ ਕਾਰਾਂ ਅਗਰ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਤੋਲਾ

(ਕੁਮੈਨ)

ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਰਾਧਨਾ ਨੂੰ ਪਸਰਾਤਮ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਪਸਰਾਤਮ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਨੇ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕਬੀਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਮਰਨੀ ਸੁਮਰਨੇ ਪਸਰਾਤਮ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਸਰਾਤਮ ਜਾਂ ਸੁਮਰੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਾਂ ਦਿਲੋਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:—

•ਸੁਮਰੇ ਤੇਰਾ ਦਿਲੋਂ ਨਾ ਤੇਰਾ, ਲੋਗੀ ਬੋਲ ਪੁਰਾ ਦਾ ਕਰਦਾ।
ਇਸ ਤੇਰਾ ਭੀ ਤੇਰਾ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਸਮੂਹੇ ਪੁਰਾਣ, ਵੇਖ ਤੇਰਾ ਹੈ।

(ਪੁਰਾ ਪਾਠ)

ਪ੍ਰਭੂਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਾਧੂ, ਸੁਰਤ, ਹੋਰਤਤ, ਸਿਮਰਨ, ਦਾਸ, ਸਮਾ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰੋਚਨ ਸਭਤੋਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਲਣਾਂ ਜਰੂਰੀ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:—

•ਹਰਦਮ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ਸਾਈਂ ਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਦਿਸਹਿਤ ਥੀਵੈਂ।
ਚਰਖਾ ਚੋਲੇ ਸਾਂਈਂ ਸਾਈਂ, ਸਾਹਿਬ ਚੋਲੇ ਤੂੰ
ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਕਬੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ, ਮੈਂ ਕਾਹੀ ਸਭ ਤੂੰ।

•ਕਾਹੇ ਰੂਏ ਤੇ ਵਣ ਖੰਡੀ, ਰਾਮ ਜਸਤ ਜਿਹ ਬਾਸੀ ਹਾਂਡੀ•।

•ਤਨ ਤੇਰਾ ਦਰਸ਼ਾ ਦੇਖਾਂ ਤਾਰਾਂ, ਮੈਂ ਜਪਤੇ ਦਾ ਸਾਈਂ ਮਿਲਾਂ•।

•ਦਿਹੋ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦਿਹੋ ਚਾਨ ਗਲਾ ਹਵੈਂ ਤਾਂ ਜਾ ਤੇ ਕਾਂ•।

•ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਹੁ ਦਿਖਾ ਕਰ ਪੋਥੀ, ਨਿਸਦਿਨ ਮੈਂ ਸਾਸ ਤਿਹਾਸਾ ਦੇ•।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਮੀਰੇ ਗਈ ਵਿਹਾਇਦਿ ਕੋਹੇ ਦਮ ਸਾਵ ਕਾ ਗੀਤ।

• ਨੀ ਤੈਨੂੰ ਰਬ ਕਾ ਤੁਲੀ ਦੁਆਇ ਛਲੀਆਂ ਦੀ ਵੇਹਾ।
ਰਬ ਕਾ ਤੁਲੀ ਪੈਰ ਸਾਹ ਤੁਲੀ, ਧੌਣ ਕ ਤੂੰ ਕੁਲਨ ਜੇਹਾ।

•ਚਾਮ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਲਾਟੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਧੰਜ ਦੇ ਅਜਿਆ।"

•ਆਸਾਂ ਤੁਲਸ ਸਾਹੀਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ"।

(ਨਾਥ ਤੁਸੈਨ)

ਦਰਅਸਲ ਤੁਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਦਾ ਪੈਰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜਾਂ ਨਾਮ ਜਪ ਹੈ।—

•ਚੰਦਾ ਬਦਾਂਜਆ ਜਾਪ ਹੈ"

(ਨਾਥ ਤੁਸੈਨ)

ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ, ਜਿਸਦੇ ਕਿ ਪਿਛੇ ਆਸਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਸੈਲੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਵੀ। ਜਿਥੇ ਤਕ ਸਮੁਚੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸੈਲੀਯ ਹੈ ਆਸਾਂ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ ਕਾਰਜ-ਰੀਤ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਰਾਜਕੀਆਂ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮ— ਕਰਾਰ ਮਿਲਦਾ, ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਪਿਛੇ

(ਦਰ) ਇਕਨਾ ਆਦਾ ਅਗਲਾ ਇਕਨਾ ਨਾਹੀ ਭੇਟ।
ਅਗੈ ਗਏ ਸੰਦਾਸਨਿ ਓਹਾ ਮਾਸੀ ਨਹੀਂ। (ਤੁਖਾਰ)

•ਇਕਨਾ ਖੀਸੇ ਨੂੰ ਤਰਸਾਈਂ, ਇਕ ਭੋਜ ਦਿੰਦੇ ਲੱਖ ਸਾਥਾਂ ਦੇ• (ਤੁਸੈਨ)

•ਇਕਨਾ ਮੰਦਰ ਮੋਹਾ ਦੇ ਸੰਤਰ ਮਾਣਾਂ,
ਇਕਨਾ ਝੋਨੂ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਹ ਨਹੀਂ ਇਕ ਮਾਂ ਥਾਂ।
ਇਕਨਾ ਚੋਰ ਮੁਚੇ ਦਿਲ ਮੁਹਦੇ ਵਹ ਖਦਰ। (ਧਨਾਸ)

•ਇਕਨਾ ਨੂੰ ਘਿਉ ਖੰਡ ਨ ਮਿਲਦਾ ਭਾਵਦਾ।
ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ ਮਾਹਿਆ ਚਲੇ ਆਵਦੀ।
ਇਕਨਾ ਕਾਹੀ ਸਾਰ ਅਨੁਸਾ ਪੈਰ ਜਰ। (ਧਨਾਸ)

(ਦਰ) (ਛਲਦ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੁਰਾਣੀ ਮਾਂਤਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਨੁਸ਼ਬਦਸਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾ ਸੰਤ ਕੁਵਾ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਿਹਲਾ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਉਸ ਪੁਰਾਤਨ ਠਰਾਵਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਨ, ਪੁਨੀਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ

---

(੨੯੮) ਮੈਂਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਤੋਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਾ, ਤੁਹੀ ਪਿਆਰਾ ਮਾਰ ਜਗਾਵੈ।
ਅਗਲੇ ਜਾਰ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦਰਦ ਵਿਛਾਵੈ।
ਕੁਰਬਾਨਾਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਵੈ, ਮੁਕਤਾ ਜੁਹਰ ਪਿਆਰੇ ਪਾਵੈ।
ਕੁਦਰਤ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਆਵੈ, ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਹਲਾਵੈ।
ਅਸਾਂ ਤੇਰਾ ਸਮਰਥ ਦੇ ਪਾਵੈ, ਤੇਰੀ ਉਚ ਦੁਆਰੇ ਆਵੈ।

(ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਾਣ)

ਪੁਰਾ ਪ੍ਰਾਣ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਤਰਾਹਿਤ ਤੇ ਹਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।-

ਤੇਰੀਆਂ ਸਭੇ ਨੇ ਪੁੰਨ ਪਰਾਇਆ, ਸਾਨੂੰ ਆ ਮਿਲ ਵਿਛੜਿਆ।
ਦਰ ਪੁਰਾ ਹਾਲ ਅਸਾਡਾ ਦਾ, ਪੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਦਾ।
ਸਭ ਹਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਮਾਰਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਆ ਮਿਲ ਮਾਰ ਵਿਛਾਇਆ।

ਪੁਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਛਿੰਦਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਰ ਸਾਰ ਤੇ ਹੀ ਕਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛੋ ਕਿਸੇ ਕੁਰਬਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਮਹੀਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਕਾਲ ਸਮਾਜਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਜਿਵਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਹੈ।-

ਜਿਵੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚਰਿਆ ਵਰਤੀ, ਕਵੀ ਲੋਕਾਂ ਬਹੁ ਬਹੁ ਨੀਤੀ।
ਹਰ ਤੋਰੇ ਨੂੰ ਰੰਗੀ ਮੰਗੇ, ਜਹ ਦੇਖੀ ਤੁਮਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(੩੦) ਹਾਕਮ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿਰ ਦਸਾਵੈ, ਮੁਹਤਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾਵੈ।
ਮਿਹਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੈ ਆਖੇ, ਮੁਫ਼ਤ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਖਾਵੈ।
ਜਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੇ ਨੇ ਜਾਣਦਾ, ਮੁੰਹ ਤੇ ਮੁਦਰ ਲਗਾਵੈ।
ਕੁਦਰਤ ਤਕਦਾ ਦਰਦ ਮੰਦਾਂ ਦੀਆਂ, ਦਿਲ ਦਿਲ ਪੈਸਣ ਆਵੈ। (ਰਹਰ ਰਕਾਵ)

(੩੧) ਸਾਹਵੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਜਾ ਆਵੈ, ਅੰਤ ਨੇ ਹਥ ਹੋਰਾਂ ਤਕਦੇ ਜਾ ਪਾਵੈ
ਮੇਹਰ ਵਾਰ ਕੁਝ ਨਾ ਚਲਦੇ। (ਧੁਨੀਤ)

(੩੨ (ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਲੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕੋਵਰਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਵਾਸ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੁਰਖਸ਼ਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਰ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੇ ਵਰਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਵਕਾਂ ਕਰਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਹ ਚਿਸਮਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਲੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾ ਮਲਾ ਹੋਰਾਨੁਰਾ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਮੇ ਸੀ। ਪਰ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਦਗਾਰੀ ਮਲ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਲ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਹੋਰ ਮੰਗਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੁਸ਼ਤਾਮਾਨ ਜਾਨੀਆਂ ਦਾ ਛੋਟਾਂਗੀ ਵਲ ਦੀ ਇਨਾਂ ਦਾ ਲੀਤਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਖਾਦਰ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜੀ ਨਿਮਦਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸੁਖਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜ ਨੇ ਕੁਝ ਆਸਰਾ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਜਾਲਮ ਪਾਸ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬੁਰਖ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਸਮਾਂ ਹੋਰ ਝੇਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਜਾ ਹੋਰਦ ਕਰਨਿਆਂ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਹੋਣਤਰ ਦਾ ਸਤੁਲਾ ਵਿਗਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵਿਦਰਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਣਥਕ ਹੋਰ ਹੈ, ਕਾਰਵਾਹੀ ਹਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਵੇਖ ਵਿਚ ਹੋਈ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿੰਗਾ ਅਧਿਆਨ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਹੈ :—

ਏ ਚਿਖ ਤੁਰਿਹ ਨਹੀਂ ਨੇ ਪਾ ਅਰਨ, ਹੁਣ ਸੁਲਾਮ ਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।
ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਲਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।
ਜੋ ਜਦ ਕਰ ਦੇਣ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰੀ, ਹਾਰਤੀਆਂ ਪੁਰਾਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।
ਵਿਚ ਕੁਟੀਆਂ ਦੇ ਪਾ ਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਜੋ ਲਹਿਰਾ ਨਾ ਵਹਿਰਾਂ ਪਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।
ਜਿਹੇ ਜਾਂ ਮਾ ਹਾਰਤੀਆਂ ਆਏ, ਜੋ ਸਹਣ ਨਾ ਮਾਰ ਸੰਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।
ਵਾਨੂੰਆਂ ਚਾ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਮਾ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਜੋ ਜਿਹਰਾਂ ਪੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ।

---

(੩੯) ਏ ਹਾ ਆਰਜ਼ ਅਰਨ ਹਾਰਨ,
ਅਸਿ ਪੁਰਾਨਾਂ ਹੋ ਅਹਿ ਪੁਰਾ ਹਾਂ, ਹੀ ਸਾਰ ਹਾ ਹਹਰਾ ਖਲਕ। (ਹੁਸ਼ਾ ਸਾਹ)

(੪੦) ਅਹਰਾ ਆਰਾ ਹੁ ਜਿਥ ਜਿਥ ਹੋਈ ਵੀ, ਹਹਾਂ ਹੁਸਾਂ ਹਾ ਹਾਰਾ। (ਹੁਸ਼ਾਨ)

(੪੧) ਹਾਹੁੰ ਜਾ ਹੋ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਯ ਜਾ ਹੈ, ਸਾਹੀ ਹਾਰਤਾਂ ਹੋਰਾਹ ਹੀ। (ਹੁਸ਼ਾਨ)

(੪੫) ਅਸ ਜਾਣੇ ਅਹ ਮਹਿਆ ਜਾਂ, ਮੈਂ ਜਹਿਸ ਹਹਾਂ ਅਹਾਰਾ ਹੀ। (ਹੁਸ਼ਾਨ)

(੪੬) ਸਾਂਤੀ ਨੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਾਰਾ ਹੈ, ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਹੀ ਜਾਹੀ।
ਇਹ ਪੁਸ਼ਤਾਮਾਰੇ ਜਿਹੀਂ ਪਾਰਾ ਇਹ ਹੁਰਾਰਾ ਹਿਰਾਰਾ,
ਹੈਸਾ ਤੈਰਾ ਹੈ, ਤੈਰਾ ਸ ਹਹ ਸਾਹ। (ਹੁਸ਼ਾ ਸਾਹ)

(੪੭) (ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੂਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਈ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਿਆ, ਭਗਤੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਰਖਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਰੂਪ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਰੂਪ ਪੱਖ

ਜਿਥੇ ਕਲਾ ਕਲਾ ਲਈ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਲਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਕਲਾ ਪਖ ਜਾਂ ਰੂਪ ਪਖ ਵਲੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੀ ਉਹ ਵਸਤੂ ਪੂਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਲਈ ਤਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਥੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸੀ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਲੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੀ ਸੀ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਦੇਣ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ, ਕਿੱਸਾ, ਬੈਂਤ, ਦੋਹੜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਪਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ।

---

(੩੭) 'ਸਾਹੁ ਹਰ ਕਰੁਮੀਲ ਦਾ, ਲੇਪੈ ਆਇਆ ਹਥੁਮਾ ਧੀਰਦਾ। (ਹੁਸੈਨ)
ਸਾਹੁ ਹਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ------ (ਹੁਸੈਨ)
ਆਇਆ ਗਾਹਕ ' ਮੁਲ ਨਾ ਮੋਏ, ਦਰਾ ਪੰਜਾਹ ਘਟ ਲੈ। (ਹੁਸੈਨ)

(੩੮) ਸਭੇ ਸਾਜੀ ਗਜਾਂ, ਵਿਚ ਚਰਾਂਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂ। (ਹੁਸੈਨ)

ਆਪਣਾ ਪਿਆ ਹੋਰ ਵਿਹੂਣਾ, ਕਿਆ ਸੂਹੀ ਕਿਆ ਚੀਜਾਂ। (ਹੁਸੈਨ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਇਕ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਕੋਈ ਦੇ ਪ੍ਰਚੀਲਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸਾਰ ਅਤੇ ਸਤੁਤ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤੁਤ ਭਗਤੀ ਦੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋਹੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ— ਇਕ ਰਾਮ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਵਿਚ। ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਤੀਜੀ ਧਾਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਰਗੀ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਤਿੰਨਾਂ ਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ— ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤੀ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਖੀ ਦੀ ਅਸਿਧਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚਲੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਦਰਾ ਅਤੇ ਚੌਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਲੋਕਾਂਦਾ ਹੈ ਲਿਖਾ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਹਿਰ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਹਿਰ ਸੌਖੀ ਤੋਂ ਸੌਖੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ, ਸੌਖੀ ਤੋਂ ਸੌਖੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ, ਸੌਖੀ ਤੋਂ ਸੌਖੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸਿਧੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ— ਕਵਿਤ, ਸਾਖੀ ਆਦਿ— ਨੇ, ਸਤੁਤ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ— ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਆਦਿ ਨੇ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ—ਕਤਬਨ, ਪਦਮਨ ਅਤੇ ਮੁਲਾ ਦਾਊਦ ਆਦਿ— ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾ ਲਈ। ਲੋਕ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਤੇ ਦੋਹਾ, ਸਲੋਕ, ਗਾਥਾ, ਦੋਹਰੇ, ਸੋਹਰਤੇ, ਵਣਜੇ, ਬੋਪਤੇ, ਸਤਕਾਦੇ, ਅਠਾਰੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਛੰਦਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਿਖੀ ਭਗਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਹੈ, ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸ਼ੈਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚਲੇ ਅਧਿਆਤਮ ਰੂਪ 'ਸ਼ਲੋਕ' ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲੋਕ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਲੋਕ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਅ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਥਾਂ ਤੋਂ ਹਿਆਰਨ ਬੋਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਸਨ, ਸਿਧਿਆਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਂਤੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸਿਖੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ—'ਸ਼ਲੋਕ'— ਵਿਚੋਲ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਰਾਨ ਅਰਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਭਾ ਦੀ ਸੁਗੰਧਤ ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਤ ਹਨ, ਉਥੇ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ, ਮੁਲਾ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਕੁਤਬਨ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ— 'ਕਾਫ਼ੀ', 'ਸੋਹਰਤੇ' ਆਦਿ— ਵੀਹੋ ਅਰਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੀ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਪੱਖ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ' ਦੀ ਮੋਹਰ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਚਦਾ ਇਕ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾ ਸੀ: ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੜਾ ਮਾਪ ਕੀਤਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਲਾਮ ਕਰਮ ਦਾ ਵਿਹਨਾਂ ਸਾਡੇਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਪੂਰਾ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਰਚਦਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਲਾਮੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪੂਰਾਤਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਕਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦਿ ਰੂਪ ਅਨੇਕਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਲਾਮੀ ਕਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜੋਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਸ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਲਾਮੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਸ ਦੇਹ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਥਾ ਰੂਪ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਿੱਸ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁੱਢ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮੁੱਢੀ ਮੁੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੀਤੀ। ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਕਾਰਨ ਵਿਚਾਰ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਉਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਸਨੋਂ ਇਹ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਲੋਕ ਮਨਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਕੁਤੁ ਨਾਨਕ, ਕੁਤੁ ਅਮਰਦਾਸ, ਕੁਤੁ ਰਾਮਦਾਸ, ਕੁਤੁ ਅਰਜਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੁਤੁ ਹੋਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਨੇ ਕਾਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਿ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਾਰਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖੀ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ-ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਢੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਕਾਰਿ ਰੂਪ ਜਿਹਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਢੀ ਕਾਰਿ ਅਭਿਆਤਮਿਕ ਕਾਰਿ ਹੈ, ਆਦਰਸ਼ਮੁਕਤੀ ਕਾਰਿ ਹੈ, ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਕਾਰਿ ਹੈ। ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਵਲੀਨਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖ ਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਥੂਲ ਸਾਧਾਰਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਢੀ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸਵਾਭਾਵਿਕ ਜਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਢੀ ਕਾਰਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹੱਸਮਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਦਾ ਸਾਧਨ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਦਿ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਢੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਦੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਤੁ ਅਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਗਲਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਆਮ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਮੁਖਮ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੂਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਸਮੂਹ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸਮਾਜ ਜੀਵਨ ਚਾਲਾਕ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਪੁਰਾਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਰੂਚਿਤ ਰਹਤ ਦੇਖ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਹੇ ਰਾਸੇ, ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੀਤ ਕਾਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਲਾ, ਚਿੰਤਨ, ਘਰ, ਰੰਗ, ਆਦਿ ਚਿੰਨ੍ਹਮਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਨੇ ਸੁਹਜ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤਣ ਦੀ ਪੂਛਾ ਚਲਾਈ। ਇਸੇ ਪੂਛਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੂਫ਼ ਅਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ। ਸੂਫ਼ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਚੀਰ ਹਾਰ, ਕੁਆਰੀ ਕੁੜੀ, ਸਹੁਰਾ ਪੇਕਾ, ਮਹੀਂਵਾਲ, ਵਿਛੋੜਾ, ਕੁੜੀ, ਹਵਣ, ਧਰਮਸ਼ਾਲ, ਆਸਣ, ਭੇਖੀ, ਰੁਗ, ਸਾਧੂ, ਪੀਘ, ਤੰਦੂਰ, ਕਸਾਈ, ਚੰਨ, ਫਕੜਾ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਰੂਪ ਸੀ। ਮਨਸੂਰ, ਮੰਸੂਰ, ਰਾਮ ਆਦਿ ਦੇ ਵਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਲਾ ਪਖ ਦਾ ਮੰਤਰ ਰੂਪ ਇਸ ਪਾਸੇ ਚੀਰ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਮਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਚੀਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਰਾਂਝਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ। ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੰਧਤ ਕਲਾਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਹੈ ਜੋ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਲਈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਾ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਪਈ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਰਬੀ ਦੀ ਸੁਰਤੀਲਾ ਚੰਗਾ ਮਰਦ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਵਰ ਭਲਾ ਜਨਣੇ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪਏ।

"ਲਾਜੋ" ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਲਾ-ਰੂਪ ਹੈ। ਕਾ ਦੀ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਨਾਲ ਚੁਨਰੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਦਾ ਪਲਾ ਹੋਣਾ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ, ਮਲਾ ਹੋਣਾ, ਮੱਲਾਂ ਨੇਹੁੰ ਆਦਿ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਸਾਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨ, ਚਿੜਨ ਸਿੱਖ ਆਦਿ, ਦਇਆ ਸਿੱਖ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੁਹਾਵਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀਆਂ ਚਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਇਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰਚੀ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਕਥਾ ਦੇ ਰਚਣ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਚੀਆਂ ਹਨ ਸਿਰੀ ਆਸਾ, ਸੂਹੀ, ਤਿਲੰਗ ਤੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਆਦਿ। ਇਹ ਰਾਗ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਸੂਹੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇਖਣ ਪੱਖ ਵਲੋਂ ਆਗੂ ਸਿਰਜੋਂ ਸੂਹੀ ਮਤ ਦੇ ਰਚਣ ਲੋਕ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਸੂਹੀ ਰਚਨਾ ਚੌਥਾ ਮਹਲਾ ਦੀ ਸਮਝਣ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰੀ ਇਹ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰਚਣ ਤੇ ਰਚਣ, ਮਸਤੀ, ਤਰੰਗ ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹਾਰੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਿ ਸਾਧਨ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧਾਭਾਸੀ ਹਨ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵਿਆਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸੋਚ ਹੋਰ ਤਰੰਗ, ਹੋਰ ਤਰੰਗਾਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਨਹੀਂ ਅਪਣੀ ਸਕੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮੁੱਲੀ ਮੁੱਲੀ ਦਾ, ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਪਖ ਦੀ ਨਿਜ ਦੇਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੀਤ ਦੀ ਸਹੁਰਤ ਦੇ ਦੇ ਲਾਲਟ ਨੇ ਸਹਾਰੇ ਹਨ— ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਿ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿ ਅੰਤ ਦਰਸ਼ੀ ਦਾ ਸੰਤਰਾਤਮਕ ਕਵਿ ਹੈ। ਸੂਫ਼ੀ ਕਵੀ ਸੰਤਰਮੁਖੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵਿ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਲੋਕ ਪੁੱਜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਲਾ ਰਾਹੀ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵਰਤਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ— ਇਸ ਵਸਤਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਜੋ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਨਿਵਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਲਿਖਾਰੀਦ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀ ਲਗਭਗ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈਰ ਕਰਨ ਲੋਕਾ ਸੁਣਨੀ ਚਲੀ ਆਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਮਾਨਸਕ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾ ਸੀ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਟੇਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਾਨਸਕ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਇਕ ਹੈਰ ਹੈ ਤੇ ਕਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਟੇਕ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕੀਸੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕੁਰੰਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਵਿਚ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੈਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਥਾ ਦੇ ਮੁਕਦੇ ਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਲੋਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਵਲੋਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਵਿ ਨੇ ਲੋਕ ਮਨਾ ਨੂੰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾਪਰੀਦ ਕੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲੀਤੀ ਹੈ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਵਿ ਕਹਾਣੀ ਕਾਵਿ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਗੀਤਬਧ ਅਤੇ ਰਚਨਬਧ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਲੋਕਾਂ, ਛਾਂਗਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਉਪਰੋਕਾਂ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਤੰਤਰਾਨਾ ਤੇ ਬੇਫਜ਼ਲ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਤੋਂ ਵਧ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਚਿਤਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵਧ ਹੱਕ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਥਾਹ ਦੀ ਚਰਚਾ ਆ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਵੀ ਮੁਲੀ ਕਰਕੇ ਕਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਕਦਾਰ, ਪ੍ਰੇਮ, ਤੇ ਤਾਂ ਤੇ ਤਾਂਤਰ ਨੂੰ ਅਲਖ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਾਵ ਚੰਗੇਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਸਿਕਦਾਰਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਾਰਥਾਂ ਮਹਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰਹ ਚਿਤਰਿਆ ਵਿਚਾ ਹੈ। ਮੁਲੀ ਦੇ ਵਿਰਹ ਵਿਚ ਲੋਹਨੀ ਦਾ ਚਿਤਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਬਣ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਪਰਮਾਤਮ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਰਹਾ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾਵਲੀ, ਪਲ ਪਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੀ ਮੁਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਾਰਥਾਹ ਦੀ ਝਲਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਥਾਹ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ, ਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅ ਹਾਰਿ ਰੂਪ ਸੀ।

ਮੁਲੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਅ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਾਤਾ ਕਰਦੀ। ਸਾਰਾ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੇ ਦੋਹਰਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੋਰਠਾ ਦੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਦੋਹਰੇ ਨੂੰ ਦੋਹਰਾ ਕਰਕੇ ਬੁਝਾਰਤ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾ ਮੁਲੀ ਕਾਫ਼ਿ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਰ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅਲੋਕਾਂ ਦੇਵ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ-ਕਾਦੰਤ, ਵਲੋਕ, ਚੋਪਈ ਆਦਿ। ਅਜੀ ਹੋਰਦ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਿਤਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਿਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ ਮੁਲੀ ਰਚਾ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਛੋਟੇ ਹੀ ਵਰਤੇਵੇ ਹਨ। ਕੁਲਮ ਸੀਲਾਵਤੀ ਪੋਥੀਆਂ ਅਤੇ ਚੌਕਡੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਹੁਤ ਅਜੀ ਹੋਰਦ ਕਵੀ ਹੀ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰ ਸਿਖ ਦੀ ਛੰਦਾਂ ਤੇ ਸਿਰੋਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੁਰਅਸਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਚੰਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣਾ ਇਹ ਲੋੜ ਨਾ ਅਗਰਾ ਹੈ —

•ਓ ਰਹਿਮਤ ਚੀਜ਼ਾ
ਸੇ ਦੇਹੋ ਸਿਕ ਸਹਾਇ, ਮੁਲ ਨਾ ਰਹਾਇਹੋ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮੂਰਖ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਧੂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਧੂ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਜਾਪਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਹੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੇਵਲ ਦੰਤ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਤੱਥ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਝੁਠਲਾ ਦਿੰਦੀ

ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸਹਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਪਹਾੜੀ ਲੋਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪਹਾੜੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਲਾਗਲ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿਹੜੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਰਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਪਰ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ

ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪਸ਼ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਜੇ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪਈ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਇਸ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੀਤਰ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੋਤੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਬਾਹਮਣ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚੁਰੇਸ਼ਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੁਹੇ ਕੋਈ ਕਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਹਜ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਜਿੰਨਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਵਤਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੋਤੇ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋਏ ਹੈ ਲੇਕਨ ਭਾਸ਼ਾ ਕੋਈ ਲਿਖਿਤ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੁਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗਲਾ ਹਰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੁਰਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਹਰਜਾ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਸਕੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਗਲਾ ਮੁਕੰਮਲ ਸਨ ਸਿਹਨਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਰਿ ਸੁਧਾਰ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੀ ਕਹਾਂ ਸੀਤਾ ਸਕੇ ਅਦਾਲਤ ਅੰਦਰਲਾ ਸੰਵੈਧਾਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਜਿਹੜਾ "ਵਲਾ ਵਲਾ ਕਰਾਂ" ਦਾ ਕਾਅਰਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਾਡੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ "ਵਲਾ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਂ" ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਾ ਕਵਿ ਦੇ ਵਲਾ ਪੱਖ ਤੋਂ ਘਟਵਾਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਵਧਾਰਤ ਕਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕਵਿ ਕੁਝ ਅਪਣਾਈ ਸਾਰਾ ਤੋਂ ਮੁਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਪਣਾਈ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਹ ਮੁਸਲਾ ਕਵਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਆਣਾ ਅਰਥਾਤ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚਲਾ ਨੂੰ ਾਂਤ ਪਖੀ ਬਣਾ ਿਤਾ, ਭੈਰਾਂ ਦੇ ਸਮਤਤ ਾਂਤ, ਅਧਾਰ ਿਤ ਾਂਤ ਤੇ ਭੈਰਾਂ ਨਹਾ ਪਿਆ। ਅਕਤਾ ਅਸਿਲਠ ਦਾ ਇਹਾਂ ਮੁਖ ਿਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੀ ਪੁਰਾ ਨਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਿਵਸੇਸ ਸਤਕ ਲੀਤੇ ਅਤੇ ਅਕਲਤਾ ਦੀ ਪੂਾਪਤ ਲੋਤੀ। ਿਜਸ ਕਰਕੇ ਅਸਿਲਠ ਪੂਰੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਵੇਦ ਗੁਰੂ ਵਰਨੁਲਾ ਿ।

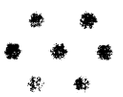

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅੰਤਿਕਾ—ਈ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ ਸਿਸ਼ਯ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਭੇਦ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਚਲੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਕਿ ਕਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਕਰਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਣਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਹੀ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ, ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਨ। ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਜਾਲ ਭੇਖ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਥ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਰੂਪ ਭੇਖ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਘੜੀ— ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਆਪਣੀ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅਨੁਕੂਲ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੇਖ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਣ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੀਰੀਪੁਰ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰੂਪ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਿ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਸਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਸਿਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿਰਜਤ ਭਗਤੀ ਕਥਿ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਕਥਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਸਵੀਂ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਾਡੀ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪਛਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ।

ਜਿਹਨਾਂ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

(੧) ਮਾਧੂ ਦਾਸ, (੨) ਮਨਮੱਥ ਦਾਸ ਜਾਂ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ, (੩) ਭਗਵਨ ਦਾਸ, (੪) ਸਾਧੂ ਸਨ (੫) ਭਗਵਾਨ ਕਾਰਾਮਿਟ, (੬) ਚੰਦ ਸਖੀ, (੭) ਕੇਵਲ ਦਾਸ, (੮) ਭੋਲੂ ਜੀ, (੯) ਭਲਮਨ ਦਾਸ, (੧੦) ਗੁਲੀਲਦਾਸ, (੧੧) ਦਰਬਨ, (੧੨) ਵਿਸ਼ਨੂ ਸੰਵਰ, (੧੩) ਸੇਖੀ, (੧੪) ਭਗਵਾਨ ਚਾਂਦ, (੧੫) ਸ਼ਲ ਵਿਸ਼ਨੂ, (੧੬) ਅਨੰਤ ਦਾਸ, (੧੭) ਪੋਮਭਟ,

(੧)ਡਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਵਰ" ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਸ਼ਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

(੧੮) ਰਤਨਾਲ ਜੀ, (੧੯) ਕੁਸ਼ਲ ਦਾਸ, (੨੦) ਲਖਮੀ ਚੰਦ, (੨੧) ਰਸਜ਼ ਲਾਲ, (੨੨) ਕਮਲ ਜੀ, (੨੩) ਕਰਮੇ ਭਗਤ, (੨੪) ਮਸਤ ਰਾਮ, (੨੫) ਕਲਾ ਸੈਦ, (੨੬) ਅਲਾ ਯਾਰ।

ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਕਥਨਾਂ ਲਈ ਦੀ ਵਰਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸੁਭਾਵੀ ਰਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਿਹੁ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਛਟਾ ਸਥਾਨਾਂ ਠਹਿਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਂ, ਬੰਦਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ, ਤੋਹੇ ਦਾ ਕੁਝ ਵਰਤੇ ਲੈਕ, ਹਸਣ ਲਾਲ ਮੈਰੇਖਾਂ ਵਰਗੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਜਾਂ ਚਿਹਰਾ, ਅੱਖੀਆਂ ਚਾਲ, ਮੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕਟ ਦਾ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਜਿਸ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।—

• ਮਾਈ ਲੀ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੋ ਚਿਟਾ ਚਾਲ ਸੁਰੰਗ ਤਿਮਾਲੇ॥
ਅਖਨੀਆਂ ਦੋਇ ਕਮੋਲ ਟਹਕਨ ਤੁਰਿਆ ਤੁਰਿਆ ਸਭਾਲੇ॥
ਕੰਨੀ ਮੋਤਿਨ ਲੁਕੰਠਨ ਸੋਹਨ ਮਾਨੋ ਸੂ ਸ ਬਾਲੇ॥
ਦੰਮਾ ਸਾਡੂ ਮੈ ਮੁਲ ਵਿਕਾਣੀ ਸੁਦਿ ਸੁਦਿ ਮਿਠਲੀ ਗਾਲ॥ ੧॥
ਮਾਈ ਲੀ ਲਗਾਂ॥ ਲੀ ਕਰਾਂ ਲੀ ਮੈ ਲੀ ਲਗਾਂ॥
ਮਨ ਲਜਬਾ ਸੂ ਹਸਿ ਜੀ ਦੇ ਲਾਲਿ॥
ਮਹੁ ਤਿਸਾਲੀ ਦਾ ਤੂੰ ਧਨੀ ਮੈ ਜਾਂ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ॥
ਜੀਉ ਧਰਾਂ ਲੀ ਮੈਂ ਜੀਉ ਕਰਾਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਠੰਡ ਸਿਤਲਾਂ ਦਾ ਤੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਠ ਤੁਸਾ ਰੰਗ ਰਤੇ॥
ਸੋਭੇ ਚੁੰਕ ਬਤੀਸਾਂ ਸੋਹੇ ਹੱਸੇ ਤ ਚਿੰਨੁਲਿ ਲਸੰਗੇ॥
ਬੰਸੀ ਕੁਕਲ ਪੰਤ ਪਾਤੰਬਰ ਲਾਲਿ ਚਾਂਦਨਾ ਵਾਲੇ॥
ਮਾਈ ਲੀ ਮੈਨੂੰ ਪਾਤਾ ਠਹੋਨਾ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਨ ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ॥ ੨॥
ਮਾਲੀ ਪੁਖਰਿ ਪ੍ਰਕਟ ਜਿਹਾਸੇ ਚੰਨੀ ਤ ਬੰਨ ਹਲਾਏ॥
ਜਾਨ ਬਦਾਂ ਚਿਚਿਲਾਵੇ ਪਰਬਤ ਮੋਰਾਂ ਪਾਇਲੁ ਪਾਏ॥
ਦਿਖੇ ਭੁਖ ਨ ਰਾਤੇ ਸੌਮਣ ਪੀ ਲੀ ਬਿਰਹੁ ਗਵਾਲੇ॥
ਦਾਸ ਉਦਾ ਦਾ ਨਾਹੀ ਹੈ ਮਾਹੂੰ ਨਲੀ ਵੇਤਾਂ ਨਾਲਿ॥ ੩॥ ੧॥ ੮॥

(ਮਾਹੂੰ ਦਾਸ)

ਰਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਮਨੀਯ ਵਰਣਨ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਘਟ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

---

(੮) ਮਾਹੂੰ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ, ਮੁਖਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੮-੮੦.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਜਿਸੇ ਜਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਲਖਿਕ ਲਖਿਕਾਵਾਂ ਦਾ ਕਥਣੇ ਹਹੈ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਕਿਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਾਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਖਿਕ ਲਖਿਕਾਵਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ ਦੀ ਇਕ ਝਲ ਨਿਮਨਲਿਖ ਅਸੀਂ ਸਾਧੂ ਜਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।—

• ਸੋਭ ਪ੍ਰਗਟ ਮਾਲੀ ਪਰ ਸੋਹੀ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਸਵਾਰੀ॥
ਲੋਚਨ ਲਲਤ ਕਵਲ ਦਲ ਹੀ ਮੱਤ ਲਟੂਰਾ ਪ੍ਰੀਅਵਿਆਰੀ॥
ਕੁੰਕਮ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟ ਬਿਰਾਜਿ ਸੀਤਨ ਕਾ ਹਿਤਕਾਰੀ॥ ੪॥
ਕੋਚਨ ਕੁੰਚਲ ਸਰਵਰ ਸੋਹਣੇ ਲਖੇ ਕਰ ਕਿਰਮੋਲੇ॥
ਸੋਭਤ ਸਿਆਮੁ ਕਪੋਲਨ ਹੈ ਤਰ ਕੀਚਲ ਜਾਨ ਮਿਮੋਲੇ॥
ਸਿਸੋ ਹਰਿ ਲਾਵੇ ਤਿਨੋਂ ਤਿਨੋਂ ਤੋਰੇ ਟੂਵੇ ਜਾਨ ਤਿਤੋਲੇ॥ ੫॥
ਕੀਮਤਿ ਅਧਰ ਅਨੂਪ ਅਵਤਾਰ ਸੋਭ ਮੁੰਦ ਮੁਸਕਾਵੈ॥
ਮਾਨੋ ਦਾਮਨੀ ਸਘਨ ਘਟਾ ਮਾ ਦੁਰ ਦੁਰ ਚਾਵ ਦਿਖਾਵੈ॥
ਨਬਰੀ ਹੈ ਮਨ ਮੋਹਤ ਚਾਮੁ ਵਿਸ਼ਵਰ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ॥ ੬॥
ਸਿਆਮੁ ਸੰਤੁ ਪਰ ਪੀਤ ਪਟੋਲਾ ਕੰਠ ਮੁਕਤਾਹਲ ਮਾਲਾ॥
ਕਾਂਤੀ ਦੇਖ ਲਾਇ ਥਹਾ ਰਹਿ ਜਾਮਾ ਜਨਮਾ ਭੁਲ ਮਾਲਾ॥
ਲਟੂ ਕਰਤਾ ਆਤੁਦਰ ਪੀਹਰਾ ਚੰਨ ਬੇਸ ਬਸਾਲਾ॥ ੭॥
ਕਾਰਤੁ ਕਮੋਲੇ ਪ੍ਰੀਅਤੁ ਆਮੋਲੇ ਤਲ ਪਖਾਵਨ ਤੰਮੇ॥
ਲਟਕਾ ਭੇਖ ਕੀਆ ਸਿੰਦੂਰਿਠ ਵਿਸ਼ਵਰ ਨਾਥ ਬਿਰਾਜੇ॥
ਤੁਖਾਲ ਸੋਭਲ ਸਿਧੂ ਮਿਲ ਖੋਲੇ ਅਤਿਤੁਤ ਲੀਲਾ ਸਾਜੇ॥ ੮॥
ਬੋਲਾ ਤਮੋਲੀ ਤਾ ਤਮੋਲੀ ਤਾ ਬੋਲਾ ਲਾਲ ਵਿਤੋਲੇ ਲਾਲੇ॥
ਸੋ ਬੋਲੀ ਤਿਆਨ ਧਰੀ ਜਿਹਾਰ ਕਾ ਵਿਸ਼ੁ ਤਿਖਿਆ ਤੇ ਮਾਲੇ॥
ਸਾਧੂ ਸਤਿ ਬਲਿਆ ਤੁਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਹਰਿਜਸ ਕੇ ਸਤੁ ਸਾਲੇ॥ ੯॥ (ਸਾਧੂ ਸਤ)

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਅਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਦੀ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਰਣਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋ ਸੁਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਹਾ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਦਿਖਾਈ ਨੇ

(ਬ) ਸਾਧੂ ਸਤ, ਰਾਗ ਬਹੁਲੀ, ਪੰਨਾ ੨੫-੨੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਿਪ੍ਰਦਾਸ-ਸੇਵਕ ਕਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬੋਲਣਾਂ ਕੌਲਾਂ ਤੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਭੁਮਲਦਾਸ, ਭਗਵਾਨ ਬਾਣੀ, ਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਅਤੇ ਭਾਈਵਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:-

• ਹਰਿ ਦੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ ਲਾਲ।। ਮੈਂ ਦੁਖਹਾਰ ਐਸਾ ਹਾਂ।।
ਓਨੇ ਛੋਟੇ ਐਸਾ ਹਾਂ।। ਮੈਂ ਸਵਤਰੇ ਲੈਸੇ ਹਾਂ।।
ਹਰਿ ਦੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ ਲਾਲ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਸੋ ਤੂੰ ਚਲਿਓ ਮਥੁਰਾ ਨਗਰਾਂ।। ਸਾਥੀ ਵਿਛੜ ਗਿਓ ਹੋਰਾਂਆਂ ਮਗਨਾਂ।।
ਮੈਂ ਭੀ ਚਲਸਾਂ ਨਾਲਿ।। ੧।।
ਐਥੁ ਪੁਛਣੁ ਪੰਡਾਰੁ ਸੋਈ ਤੁਹ ਮਿਲੀਐ ਮਾਲ।। ੨।।
ਮਾਖਣ ਮਾਣਿ ਮਹਲਾਂਆ ਛੋਰੇ ਹਰਿ ਦਾ ਦਿਹ ਖਿਆਲੁ।। ੩।।
ਦਾਸ ਭੁਮਲ ਤੇਰਾ ਜਸ ਗਾਵੈ ਮੈਨੂੰ ਰਖ ਬਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲਿ।।੪।। ੩।।੪।।
(ਭੁਮਲ ਦਾਸ)

• ਲੰਦਨ ਕੇ ਲੰਦਨ ਮੋਹਾਂਆ ਤੇ ਮੈਂ ਆਵਦਾ ਚਿਠਾ ਟੁੰਨ ਕਲਾ ਵਿਚਿ।।
ਤੁਨ ਸੋ ਚਿਠਾ ਮੈਂ ਚਲਿ ਤਾ ਮਿਤਾ ਲੇਤਾਸੁ ਚਿਤੁ ਚੁਰਾਇ।।੧।। ਰਹਾਉ।।
ਤਿਨਾਂ ਮਿਲਾ ਸੁਖ ਰਾਜੁ ਸੋਹਿ।। ਸਾਕਤਾ ਦੁਰਤਿ ਮੁਰਤਿ ਮੋਹਿ।।
ਅਵਿਦਿਆ ਮਾਇਆ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰ ਪੰਛਾਂ ਤੇਨ ਖੁਦਾਇ।। ੧।।
ਕਾਲਾ ਚਿਹਨਾ ਦਾ ਨਿਸਾਨ ਅਸਾਨੂੰ।। ਹੋਰ ਨ ਕਾਲੀਆਂ ਲਗਣ ਤੀ ਮਾਇ।।
ਤੁਹ ਗੋਵਿੰਦ ਹੈ ਕਾਰਣੇ ਤਾ ਸਹੀਓ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਨ ਦੂਜ ਸੁਹਾਇ।। ੨।।
ਕਹੈ ਭਗਵਾਨ ਚਿਤ ਚਰਣਿ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ ਬੁਧ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਗਰ।।
ਸਲੋਇਆ ਓਦ ਓਦ ਮੈਲੋ ਓਹਾ ਮੈਂਡੇ ਮੀਤ ਮੀਤ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ।।੩।। ੧।।੨।।
(ਭਗਵਾਨ ਬਾਣੀ)

• ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਏ ਅਲੇਖਿਆ ਮੇਰਾ ਐਹਾ ਕਲ ਸੁਣਿ ਏ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਸਾਧੂ ਚੰਚ ਮਨਾਈਐ ਤਾ ਵਾਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਚੰਚੁ ਤੁਣਿ ਏ।। ੧।।
ਮੋਹਣ ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ਪ੍ਰੀਖਹਾਂ ਬੁਣਿ ਬੁਣਿ ਏ।। ੨।।
ਵਿਦਾਰਥ ਸੰਬੰਧ ਨਿਰਿ ਤੂੰ ਹਰਾਂਏ ਸੰਗਿ ਰਾਖੇ ਸਾ ਬੁਣਿ ਏ।।੩।।
ਭੋਲਾ ਬਾਬਾ ਵਿਦਾਰਥ ਜੀਵਨ ਮੋਹਾਂਆ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਤੁੰਹਿ ਏ।।੪।।੨।।੬।।
(ਭੋਲਾ ਬਾਬਾ)

---

(੪) ਭੁਮਲ ਦਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ, ਪੋਥੀ (੫) ਭਗਵਾਨ ਬਾਣੀ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਣਦੇਤ, ਕਾਲਾ, ਪੋਥੀ, ਪੰ- ੧੦੫-੬
(੬) ਭੋਲਾ ਬਾਬਾ, ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ, ਪੋਥੀ ਪੰਨਾ ੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਪ੍ਰਥਮੇ ਮਜਨ ਦਾਨਹਿ ਉਸਾ ਤਲਾ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਪੋ॥
ਅਪਤਾ ਵਰਸਿ ਲਿਖਾਇਹਿ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਤੋਹੇ ਛਤਿ ਸੋਤੇਖਨਿ ਕੀ ਮਾਲ॥ ਤੋਹੇ ਗਲ ਤੁਲਸੀ ਦਲਾਂ ਕੀ ਮਾਲ॥
ਤੋਹੇ ਮਾਥੇ ਮੁਕਟ ਸੁਹਾਇਹਿ॥ ੧॥
ਛੇਵਟ ਦਾਮ ਤਿਲੋਚਨ ਜੀਤੁ ਚਰਨ ਕਮਲ ਚਿਤ ਲਾਇਹਿ॥ ੨॥ ੧॥
(ਛੇਵਟ ਦਾਮ)

• ਸੋਹਨ ਮਜਦਾ ਦਾ ਚਰਨਾ ਦੇ ਅਟਾ ਚਿਤ ਜਾਦੇ ਨੂਮਾ ਸੋਹਿ ਲਖੀਆ ਚਿਤ ਸਾਰੀ॥
ਸਿਰ ਮੁਕਟ ਚਿਤਰੰਸੇ ਦੇ ਅਟਾ ਚਿਤ ਜਾਦੇ ਨੂਮਾ ਕੁੰਡਲ ਕੀ ਜੋਤਿ ਨਿਆਰੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਚਰਨ ਪੋਨ ਚਰਾਦੇ ਦੇ ਅਟਾ ਚਿਤ ਜਾਦੇ ਨੂਮਾ ਉਸਾ ਮਾਰਤ ਹਾਰੀ॥ ੨॥
ਤੁਲਸਾਂ ਕਾਸ ਕਰਿ ਲਿਖਾ ਦੇ ਅਟਾ ਚਿਤ ਜਾਦੇ ਨੂਮਾ ਪਾਦਿ ਤੁਲਾ ਕਲਿ ਹਾਰੀ॥ ੩॥
ਤਾਦਨ ਸਤਤੀ ਆਦਿਖਾ ਦੇ ਅਟਾ ਚਿਤ ਜਾਦੇ ਨੂਮਾ ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਤਾਰੀ॥ ੪॥ ੭॥
(ਤਾਦਨ ਦਾਸ)

ਸਿਖੀ ਸਿਖੇ ਤੋਂ ਹੇ ਸਤੁਰ ਤਰਤ ਗਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਸਾ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਪਰਿਭ ਪਹਿਰਾਵੇ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸਤਰ ਲਾਤਾ ਦੇ ਪੁਥੇ ਤਰਤ ਗਰਮਤ ਸਾ ਨੇ ਦਿਤ ਨਰਾਂ ਅਤੇ ਬਸਤਰ ਵੇਸਤ ਅਪਣਾਇਆ ਦੇ। ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਸਾ ਦੇ ਸੋਤੇ(ਬਸਤਰ) ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹਤ ਦੇ। ਸੋਹਣਾ ਸੋਹਣਾ ਸੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਨੇ ਪਹਿਨਿਆ ਦੇ ਸੋਹਣਾ ਸਿਰੋਂ ਖੁੰਖਿਆ, ਦਿਹਠੂੰ ਚਰਾਦ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੇ ਹਥ ਲਗੇ, ਕਿਹੜਾ ਕਿਹੜਾ ਪੁੰਖਿਸਿਆ ਸਿਰੋਂ ਦਾ ਭੇਖ ਦੇ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਅਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਦਿਖਆ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਪੁਰਾਂ ਨੇ ਲਗੇ ਉੱਚਤਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸੈਲ ਰਾਹੀ ਦੱਸਿਆ ਦੇ।—

• ਪ੍ਰਥਮ ਸਿਸਾਪ ਦਾ ਸੋਹਣ॥ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਦਾ ਸੋਹਣਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਧੋਤੇ ਲਲਾਮ ਸੁਸੋਭਿਆ ਸਾਮਨ ਲਿਲਾਰੇ ਆਇਹੇ॥
ਸਾਮਨਾ ਸਭ ਸਿਖੰ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੋ ਚਿਤ ਚਾਇਹੇ॥ ੧॥
ਪੁਰਿ ਲਿਖਾਇਆਂ ਸਭ ਭੇਪੀਆਂ ਪੁਨਾਂ ਭੋਲਿਆ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇਹੇ॥
ਜਿਥਿ ਦਾਦੂ ਧਿਆਨੀ ਨੂੰ ਸੋਪਿਆ ਪੁਸ ਲਾਜਾ ਵਸਤ੍ਰ ਚਰਾਇਹੇ॥ ੨॥
ਪੁਸ ਜਿਹਾ ਕਰਿ ਕੇ ਸੋਪਿਆ ਸਰਕਾਰ ਤਾਰੂ ਲਗਾਇਹੇ॥
ਏਹੋ ਕੁਲ ਕੁਲਾਰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰਿਆ ਹਥੀ ਬਨਾਇਹੇ॥ ੩॥
ਬਾਹੀ ਕੁਰਮਤਿ ਆ ਛੋਖਾਂ ਸਭ ਸਾਖੀਆਂ ਲਖੀਆਂ ਪੁਰਾਇਹੇ॥

---

(੭) ਛੇਵਟ ਦਾਮ, ਦਾਸ ਤਿਲੋਚਨ, ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੯੮੨
(੮) ਤਾਦਨ ਦਾ ਸ, ਦਾਸ ਚਰਾਦ, ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੧,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀਰ ਕੀਰ ਲਹਾਸਾਂ ਹੈਨਾਂ ਪੁਲੀਆਂ ਹੈਨਾ ਲਹੀਆਂ ਪਿਛੋਟੇ ਪਾਇਦਾ॥੪॥
ਹੈਨਾਂ ਸਿਰਾ ਕਰਿ ਕਤਿਆ ਹਸਿ ਹਸਿ ਜੀਦ ਟੁਭਨਿ॥
ਕਿਰਿ ਦਾਸ ਕੰਚੜੀ ਨੂੰ ਖਟਿਆ ਜਿਤਾਂਤੇ ਨਲੀ ਵਹਾਨਿ॥੫॥
ਕਮਾਲੇ ਲਹੀਆਂ ਵਟੀਆਂ ਪੁਤ ਕਮਾਨੂ ਪੀਅਨਿ॥
ਤਹਿਆ ਕੈਦੀ ਭਰਤਰਾ ਤੁਹਿਆਂ ਮੀਂਹੇ ਰਾਂਹਿ॥੬॥
ਕਿਰਿ ਕਾਮੇ ਛੀਪੀ ਨੂੰ ਖਟਿਆ ਬਹਿ ਚਾਹਿ ਪੁੰਛ ਚੜਾਇਦਾ॥
ਹੈਨਾ ਕੀਤਾ ਨਲ ਸਿੰਨੂ ਹੈਲਿਆ ਲੈ ਅਹਿਆ ਭਹਿ ਬਣਾਇਦਾ॥੭॥
ਭਲਾ ਮਹੁਰਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸੋਜਾ ਲਹਿਆ ਵੁਤਾਨਿ॥
ਤੁਹਾਂ ਅਦਲੇ ਸਾਥਣੀ ਪਹੁ ਫਟੀ ਰੋਸਮ ਲਾਇਦਾ॥੮॥
ਹਥਾ ਸੋਜਾ ਛੰਟਿ ਬਹਿਆ ਹਰਖ ਸਜੋਏ ਮਾਇਦਾ॥
ਪਰੋਵਣਹਿਆ ਪਰਭੂ ਪੁਤਿ ਸੋ ਜਨ ਰਹਤੇ ਭਰਮਾਲ ਰਾਇਦਾ॥੯॥੧॥ ਕਯ॥

(ਭਰਮਾਲ ਜੀ)

ਜਿਸ ਵਿਸ਼ਨੂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਰਤਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਰਤਾ ਰਹੀ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਲਖਮਨ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

•ਸ੍ਰੀਸ਼ ਰਾਮੋ ਦੀ ਚਲ ਸਭੋਲੀ ਦੇ॥ ਅਪੁਨੇ ਸੇਵਕ ਲਹੁ ਧਰਿ ਦੇ ਰਾਖੀ
ਭਲਾ ਠ ਤੋਸੇ ਅਭੋਲੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਭਰਤਿ ਦੇਹ ਅਵਤਾਰ ਲਏ ਪੂਰਾ ਦੁਸਟੁ ਮਾਰੀ ਅਨਾਥਲੀ॥ ੧॥
ਲਖਮਨ ਦਾਸ ਤੇਹਾ ਨਾਮੁ ਜਾਪੈ ਸਫਲ ਕਰੀ ਦਰਸੋਲੀ॥੨॥ ੧॥ ਪੰਦ॥

(ਲਖਮਨ ਦਾਸ)

ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਜੋ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾਸ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਾਇਣ ਦਾ ਮੰਗ-ਚਾਂਹਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੇ 'ਸੰਖਣ-ਚੋਰ' ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਵੀਰਾਂ 'ਸੰਖਣ-ਚੋਰਾਂ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਰੇਪੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਦੱਸੀ ਦੁਧ ਸੰਖਣ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਓਖਲੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਗਦੇ ਹੀ ਉਸ ਉਪਰ ਬਹੁ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰੇਪੜੀਆਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਮਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਜਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰੇਪੜੀਆਂ ਉਸ ਆ ਕੇ ਜਨੇਤ ਅਗੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ:-

---

(੯) ਭਰਮਾਲ ਜੀ, ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਕ, ਪੰਨਾ ੬, (੧੦) ਲਖਮਨ ਦਾਸ, ਵਾਕ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ ੩੭੫,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਚਰਨਿ ਲਾ ਸਤਿਧੈ ਅਰੋਗਤਾ ਲੱ ਫਲ॥
ਚਰਿ ਚਰਿ ਦੇਖਿ ਸਾਈ ਘਿਰ ਦਾ ਦਾਲ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਸ ਛਲਸੀ ਧੁਨਿ ਮੈ ਚਿਤਵਤਾ ਲੱ ਪਾਇਆ॥
ਚਾਰਿ ਧੰਸ ਚਲਹੁ ਸੰਗਿ ਲੈ ਦੁੱਖ ਦੇ ਲੱ ਅਖਿਆ॥
ਅਤੇ ਚਿਤਰਿਆ ਲੱ ਲਹਾ ਮਖਠ ਸੰਚਦਾ ਲੱ ਹਾਲੁ॥ ੧॥
ਦੁੱਧ ਦੁਹਾਇਣੇ ਮੈ ਚਿਤੈ ਤੇ ਲੱ ਲੱਖਿਆ॥
ਚਮਦਿਆਂ ਲੱ ਕਾਂਨ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਦੁੱ ਲੱ ਲੱਖਿਆ॥
ਚੁਪ ਚੁਪਾਤਾ ਮੇਰੇ ਮੰਦਰਿ ਚਰਿਆ॥
ਪੁੱਤ ਘਿਤ ਪੁੱਛੇਲੇ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤੇ ਛੱ ਚਰਿਆ॥
ਪੁੱਤ ਸਤੇ ਸਤੇ ਪੰਤਾ ਮੈ ਗਾਤਾ ਲਾ ਖਿਆਲ॥ ੨॥
ਚੰਤੇ ਕਟੇ ਤੋਰਿ ਬੋਲਾ ਗਾਤਾਂ ਨੂੰ ਲਹੋਂਦਾ॥
ਚੁਬਾਖਾਂ ਛਰਿ ਪੁਤੇ ਚਲ ਲੱ ਸਹੋਂਦਾ॥
ਮੈਂਤੇ ਮੰਦਰਿ ਚੰਦ ਚਰਿ ਬੋਲਤਾ ਲੱ ਦੇਂਦਾ॥
ਜਾਂ ਲਰਿ ਪਲਾਣਾਂ ਤਾਂ ਪੁਸਰਿ ਪੁਸਰਿ ਦੋਂਦਾ॥
ਚਰਨਿਆ ਨ ਰਹੈ ਮਾਣੁ ਚਰ ਚਲ॥ ੩॥ ੨॥ ੪॥ [11]

(ਮਾਣੁ ਦਾਸ)

ਭੋਪਿਆਂ ਪਾਤੀ ਭਰਨ ਸਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਮਝ ਦੇ ਕੱਚੇ। ਕਿਸੇ ਪੰਹਤਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਬੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰ ਭਰ ਪੰਹਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰੋੜਾਂਆਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਹਤਾਂ ਚੀਆਂ ਮਟਕੀਆਂ ਭੰਨ ਸੁਟਦਾ ਹੈ, ਮਖਣ ਖੋਹ ਖੋਹ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਲਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਦੇ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਲਾਲੇ ਹਾਸੇ ਹਸਦਾ ਹੈ। ਭੋਪੀਆਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਚਾਵੇ ਸਹੇੜਾ ਅਤੇ ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਹਨ। ਭਾਰਥ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

•ਹਮਲੀ ਸਸਮਤ ਚਾਨੀ ਖਤੀ ਆ ਨਿਮਾਨੀ
ਤੇਰਾ ਸਾਰੰਗਪਾਨੀ ਚਿਸਨ ਅਸਾਂ ਲਾਲ ਤੋਰੇ ਚਿਤੈ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਅਸੀ ਸਮਝਾ ਸਾਰੀਏ ਸਲ ਗਰਿ ਲਿਆਈਏ
ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਪੁਤ ਬੋਹੇ ਚਿਤੈ॥ ੧॥

---

(੧੧) ਮਾਣੁ ਦਾਸ, ਵਾਰ ਚਿਤਾਵਲ, ਪੋਥੀ, ਪੰਨਾ ੧੬੫-੬੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੇਰੀ ਬਧਾਈ ਮੇਰੋ ਮਨਮੋਹਨ ਹੋਵੈ
ਮੰਦਰ ਮਾਹਰੁ ਖਸ ਪੈਸੇ ਜਿਉ॥੨॥
ਧਨਿ ਗੋਵਿਦ ਮਾਧੋ ਕਾਰਜ ਹੋਵੈ ਦ੍ਰਿਸਨ ਅਸਾਡੁ ਵੇਖੈ ਜਿਉ॥੩॥
ਬੁਧਟਰਿ ਜਸੋਧੇ ਨੰਦ ਲਾਲੇ ਮਦਨ ਗੋਪਾਲੇ ਦ੍ਰਿਸਨ ਅਸਾਡੇ ਵੇਖੈ ਜਿਉ॥੪॥ ੧੮

(ਜਗਜੀਤ ਦਾਸ)

ਫਕੀ ਚਸਮਾ ਲਾਲ ਜੀ ਗੋਪੀ ਦੇ ਹੁਣ ਵਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਭਾਵ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਂਦਾ ਹੈ:-

• ਪਰਾਪਤ ਸਮੇ ਮੈ ਜਿਤ ਚਿਤ ਵੇਲੇ ਸਾਵਾਂ ਸਮਰਾ ਪਾਰੀ॥
ਤੇਰਾ ਧਨਿ ਮੋਹਨ ਗੋਵਿਦ ਮਾਧੋ ਕਾਰਜਿ ਰਚੈ ਸਿਸਾਰੀ॥
ਨੰਦ ਅਹੀਰ ਗਵੀਨ ਸਨੇਹੀ ਛਾਨ ਪਿਤਾ ਗੋਦਾ ਹੋਹੁ॥੧॥
ਲੀ ਮੈ ਗੋਠੁ ਆਪਾਂ ਅਤੀ ਸਮਝਾਇ ਜਸੋਦਾ ਤੂੰ ਨਿਧਾਨ ਦੀ ਚਾਰੀ॥
ਤੂੰ ਮਗੀ ਸਿਆਣੀ ਕਾਂਨ ਹਵੈਂਦਾ ਤੇਰਾ ਸੋਚ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਘੰਦਰਿ ਛਾਂ ਤੂੰ ਮੰਦਰਿ ਮੋਹਨ ਮੈਨੂੰ ਸਾਹਰ ਮੋਹਨ ਦਿਸੈ॥
ਸਾਵਲਾ ਰੰਗਿ ਨਵੇਲੜਾ ਆਪਾਂ ਮੋਹਿ ਲਇਆ ਮਨ ਰਿਸੈ॥
ਚਿਠੇ ਚਾਰੁ ਚੋਲ ਨ ਆਵੈ ਨੈਸੇ ਚੰਦ ਚਕੋਰ॥੨॥
ਸਾਂ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਭਜਨ ਖਲੀ ਹੋਤ ਕਹਾ ਦੀ ਮਾਈ॥
ਇਕ ਚਿਤ ਹੋਨੈ ਲਗਿ ਖਲੋਤੀ ਆ ਏ ਕੁਦਿਆ ਕਨਾਈ॥
ਮੈਂ ਲਜਿ ਗਇਆ ਮੁਸ ਦਿਲ ਗਇਆ ਦਿਹ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਚੋਰੁ॥ ੩॥
ਇਕ ਦਿਹਾੜੇ ਕੁਆਰ ਸੰਗਾ ਪੂਰ ਮੰਦਰ ਮੋਰੇ ਆਇਆ॥
ਸਤਸ ਸਤਸ ਦਾ ਸੋਵਰ ਤੇਰਾ ਚਸਮ ਲਾਲ ਸਸੁ ਗਾਇਆ॥
ਤੁਹੀ ਮੋਰਾ ਸੋਵਾ ਤੁਹੀ ਮੋਰਾ ਪੂਜਾ ਦੀਨ ਦਰਸ ਤਿਸ ਹੋਰੁ॥ ੪॥੨॥ ੧੯॥

(ਚਸਮ ਲਾਲ)

ਪਰ ਗੋਪੀਆਂ ਦਿਹਨਾਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਸ੍ਰੀਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਚੁਰਾ ਲਈਂ ਸਮਝਦੀਆਂ। ਇਹ ਗੋਪੀ ਤਾਂ ਸਨੇਹਾ ਅਗੇ ਦਿਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਕਾਰਣ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਓਹ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਤ ਹੈ:-

---

(੧੮) ਜਗਜੀਤ ਦਾਸ, ਰਾਸ ਤਿਲੰਗ, ਤੁਕਾਂ, ਪੰਨਾ ੧੮੫
(੧੯) ਚਸਮ ਲਾਲ, ਰਾਸ ਤਿਲਾਵਲ, ਤੁਕਾਂ, ਪੰਨਾ ੬੬੫-੬੬੫,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਮਾਈ ਮੈਂਡਾ ਮੈਲਠ ਮਿਲਿਆ ਦੁਖ ਗਇਆ ਸਭ ਤਨ ਦਾ ਰੋਗ
ਮੈਡਾ ਕੁਆਰਠਿ ਹੈ ਸੰਗਿ ਪੈਲਤ ਜਾਤਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਹਉ ਢੰਢਿ ਮੈਲਠ ਜਗਤ ਤਲਥ ਮੈਂ ਮਾਈ ਮੈਡਾ ਮਾਲਹਿ ਘਲਿਆ॥ ੧॥
ਪਿਛਾਖਠ ਕੀ ਫੂਸ ਕਲੰਠ ਮੈਂ ਮਾਈ ਮੈਡਾ ਜੀਵਨ ਧਲਿਆ॥ ੨॥
ਏਖਿ ਸਰੂਪ ਅਨੂਪ ਮਨਾਂ ਰੰਗਿ ਮਾਈ ਮੈਡਾ ਮਨ ਤਨ ਰੰਗਿਆ॥ ੩॥
ਓਦ ਸਮੀ ਪੂਰ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਧਿਤ ਇਹ ਸੰਜਿਆਣਾ ਕੁਆਰਠਿ ਘਲਿਆ॥ ੪॥ ੧੫॥
(ਓਦ ਸਮੀ)

ਧਿਆਨ ਸੋਹਾਂ ਦੇ ਮੋਨ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾਂ ਲਹਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਕੁਆਰਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦੁਧ ਅਤੇ ਮਲਾਈਆਂ ਉਹਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਧ ਫਿਜ਼ਕਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤੇ ਫਿਜ਼ਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਫ਼ਟ ਖੋਹ ਖੋਹ ਲਸਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

• ਕੋਈ ਦਸੈ ਮੈਂ ਮੈਲਠ ਦਿਸਦਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਲਖੈ ਨ ਕੋਈ ਅਜਬੁ ਤਮਾਸਾ ਦਿਸਦਾ॥
ਕੁਆਰਠਿ ਸੰਗਿ ਵਿਚੈ ਚੰਗਿ ਰਹਤਲ ਆਖੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਿ ਰਸਦਾ॥ ੧॥
ਦੁਧ ਮਲਾਈਆਂ ਭਾਵਦਾ ਨਾਹੀਂ ਲੋਭੀ ਲੋਇਣੁ ਹਸ ਦਾ॥
ਖੀਰ ਖਿਜੋਵਨ ਦੋਵੇ ਨਾਹੀ ਮਾਖਣੁ ਹੈ ਨੈ ਨਸਦਾ॥ ੨॥
ਸੋਹੀ ਨਜ਼ਰੀ ਤਪੈ ਸੰਤੋਖਾਸੇ ਪੂਰਿ ਰਹਯੋ ਸੋਇ ਨ ਫਸਦਾ॥
ਬਾਲ ਧਿਆਨ ਪੂਰਨ ਅਭਿਲਾਖੀ ਭੇਖ ਭੇਖ ਵਿਚ ਹਸਦਾ॥ ੩॥ ੧੫॥ ੫੭॥
(ਬਾਲ ਧਿਆਨ)

ਭੇਖੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋ ਧਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫਿਜ਼ਕਿਆ ਸਿੰਘਣ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਬੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੇਖੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਧਿਆਣੇ ਨਹੀਂ। ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਭੇਖ ਤੇ ਚੁਪ ਦਿੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਆਪਣੇ ਚਿਤ ਪਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਿਆਨ ਮਾਤਾ ਅਗੇ ਪ੍ਰਗਟਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੇਖੀਆਂ ਨੇ ਮੈਲਾ ਕਮਲੇ ਚੁਕਾ ਲਈ ਹੈ, ਪੁਜਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਗੇ ਭੇਡਾਂ, ਮਨੁਖਨੀਆਂ ਤੇ ਟਿਚਕਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਤਰਦੀ ਵੇਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਮੈਲਾ

---

(੧੫) ਓਦ ਸਮੀ, ਰਾਮ ਪਰਸ, ਪ੍ਰੀਤੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੭.
(੧੫) ਬਾਲ ਧਿਆਨ, ਰਾਮ ਤਿਲੰਗ, ਪ੍ਰੀਤੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੬-੮੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੋਈ ਕਵਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਤੁਕ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤੁਕ ਅਤ ਤੁਕ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਚਤਰਾ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਮਲੀ ਬਣਾਕੇ ਵਿਖਾਉਂਗਾ ਜੋ ਤੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਹ ਤੇ ਵਿਖਾਵੇਂ ਤਾਂ। ਭਾਵਕ ਦਾਸ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕੁਆਲੀ ਚੰਸਰੀ ਦੀ ਕਥਾ ਇਸੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

• ਏ ਪੁਤੇ ਮੇਰੀ ਬਿਰਹਾਂ ਚੰਸਰੀ ਖੰਸੇ ਮਤੀ ਮਨਹੋਣਾਂਆਂ
ਪ੍ਰਾਣ ਪਖੇਰੂਆਂ ਗਲਾਮਾਂ ਦੇਂਦਾਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਦੁਧ ਦਹੀਂ ਦੀਆਂ ਰਤੀਆਂ ਮੈਜੀਆਂ ਸੋਜਨਿ ਮਾਤੁ ਹਥੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੧॥
ਇਤ ਪੁਤੇ ਜਿਤੇ ਸਾਡ ਨ ਹੋਵਣ ਮਾਰਤੁ ਰੋਕ ਨਹੋਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੨॥
ਕਹੁ ਲਾਲਾ ਚੰਸਰੀ ਤਿਥੇ ਦੇਂਦਾਂਹੀਆਂ ਮਰਤੀਆਂ ਹੋਇ ਪੁਤੇਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੩॥
ਮੈਂ ਸੰਗਰ ਪੁਤ ਦੋਵੇਂ ਲਧੇ ਮਿਠਤੇ ਵੇਂਦੂ ਮਲੇਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੪॥
ਭਾਵਕ ਦਾਸ ਤੇਰਾ ਸਤੁ ਰਾਖਿ ਸਭ ਪੁਤੇ ਬੋਲੂ ਪੁਨੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਦੇ॥ ੫॥ ੨॥ ਵਲ॥
(ਭਾਵਕ ਦਾਸ)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਚੰਸਰੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਿਮਾ ਵਿਆਕੁਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਧਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਹੈ, •ਚੰਸਰੀ ਮਹਾਰਾਸ ਦੀ• ਵਿਚ:-

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਕਤ ਰਾਧੇ ਕਤ ਪਿਆਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਬਨ ਮਹਿ ਰਾਸ ਰਚਾਈ।
ਸਖੀਆਂ ਆਣਿ ਬਹੁ ਹਰਖਾਈ(ਮੈਂ)ਮੁਖ ਤਬ ਚੰਸਰੀ ਆਨ ਬਜਾਈ।
ਬੁਆਲ ਚਾਲ ਹਾਸੀ ਸੀਖ ਸਾਜੇ ਖੇਲਤ ਤਾਲ ਮਿਰਦੰਗੀ ਬਾਜੇ।
ਵਿਚ ਚੰਸਰੀ ਸਬਦਾਵ ਸੀ॥
ਸੁਰਹੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰੀ ਤੀ ਰਾਧੇ ਤਾ ਪਿਆਰੀ
ਸੁਰ ਲਯ ਮੂਰਿਸਨ ਵਾਦਤ ਸਾਥੀ ਵਿੰਦਰ ਆਦਿ ਤਿਤੀਕਨ ਪਿਆਰੀ
ਚੰਸਰੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ ਸੀ॥
ਕਹਿ ਚੰਸਰੀ ਮੁਖ ਭਾਨ ਕੰਦਰੇ ਤੁਮ ਪਰ ਹਮ ਬਲਿਹਾਰ ਸੀ
ਏ ਰਾਧੇ ਰਾਣੀ ਚੰਸਰੀ ਜਿਨ ਦੀ ਕਰਿਆ ਮੈ ਲਰਾਰ ਸੀ।

ਰਾਧਾ ਨੇ ਚੰਸਰੀ ਖੋਹ ਲਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਚੰਸਰੀ ਕੋਣ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਤੁਕ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂਤ ਲਗਾਕੇ ਦੇਂ ਕਿ ਅਸਾਂ ਤੇਰੀ ਚੰਸਰੀ ਕੁਆਰੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਤੁਕ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ:-

---

(੧੬) ਭਾਵਕ ਦਾਸ, ਰਚਯ ਸੁਹਾ, ਪੰਨਾ ੧੭੯, (੧੭) ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਡਾ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ•ਜਤਿੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਵਰ•ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਉਥੋਂ ਹੀ ਲਈ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭੈਣ ਜੀਤੋ

"ਵੇ ਲਾਹੜਾ ਵੇ ਤੂੰ ਕਾਸ ਵਿਸਾ ਹੈ ਚੋਰ ਪੁਰਾਵੇ ਤੁਲ ਕਿਆ ਕਹਾਂ ਚੋਰ ਦੁਆਵੇ।
ਦਮ ਸਿਰ ਦੁਰਤੇ ਲਾਤ ਲਾ ਕਾਵੇ। ਮੈਂ ਸਹੀਆਂ ਸੰਗ ਦੁਆਵੇ ਆਵਾਂ
ਤੈਂਨੇ ਦੁਰਤੇ ਤੁਰਮਤ ਲਾਈ ਲੋਤੀ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ ਸਾਂ।।
ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਹਾਂ ਮੈਂ ਕੈਦ ਹਾਂ।—

"ਮੈਂ ਹਾਂ ਵੇ ਕਾਸ ਮੈਂ ਵਿਖਰਾਨ ਦੁਲਾਈ
ਕਾਹਨਾਂ ਤੈਨੇ ਲੋਤਾ ਮਕਰ ਚਾਤਾ।
ਤੂੰ ਤੈਂ ਕਰ ਛਤਰਾਸੀ ਵਿਚ ਕੈਸੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਂ।
ਕੈਸੇ ਲੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ ਸਾਂ ਤੁਮ ਪਰ ਹਮ ਬਲਿਹਾਰ ਸਾਂ।

ਕਿਸਨ ਕਵਿਦਾ ਹੈ।—

"ਕੈਸੇ ਜਿਨ ਹੈ ਕਿਆ ਮੈਂ ਕਾਰਜ ਸਾਂ
ਕਲੈ ਘਰਾਂ ਦਾਸਾਂ ਬਹੁਆ ਕੋਟੀ ਦਿਤੇ ਕਰ ਲਈ ਤੁਲਸ ਤੁਲਾਰਸਾਂ।

ਪਰ ਫਾਰਾ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੈਸੀ ਕੈਦ ਨੇ ਕਿਆ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਲ ਸਾਂ।—

ਫਾਰਾ

"ਤਾ ਫੇਰੀ ਫਾਸ, ਕੈਸੀ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮੁਦਦ ਸਾਂ"।

ਕਿਸਨ ਕਵਿਦਾ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਕੈਸੀ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਇਸੇ ਨਾਲ ਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।—

"ਕੀ ਫਾਰੇ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਇਸ ਕੈਸੀ ਵਿਚ ਸਿਫਤ ਸੁਨਾਵਾਂ
ਇਸ ਕੈਸੀ ਵਿਚ ਤੈਨੇ ਕਾਰਜ ਆਸਾ ਤੈਨੂੰ ਕਾਦੇ ਸੁਨਾਵਾਂ
ਏਹੀ ਸੋਹਲ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨ ਲੀਜੇ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਤੈਨੇਗਾ ਤੀਜੇ ਬਲਾਵੇ ਨਾਲ ਮਹੁਾਬ ਸਾਂ।
ਪੰਥੇ ਲੀ ਪਿਆਰੀ ਪੰਥੇ, ਤਕਾਸਰੀ ਕਾਦੇ ਸੁਨਾਵਾਂ ਸੰਗ ਸਮੈਂ ਕਵਿਆਨ ਸਭਾਵਾਂ
ਕਾਨਸ਼ਾ ਕਾਰਜ ਸੁਰ ਤਾਲ ਸਾਂ।
ਸੋਹਲ ਸੋਭ ਵਿਹਾਰ ਸੁਨਾਂ ਤੁਹੇ ਕਿਆ ਕੈਸੀ ਕੀ ਸਾਰ ਸੀ
ਲੀ ਫਾਰੇ ਫਾਰੀ ਕੈਸੀ ਜਿਨ ਹੈ ਕਵਿਆ ਮੈਂ ਲਫਾਰ ਸਾਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਾਹਣ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਾਹਲੀਆਂ ਕਰਿਆਹੀਆਂ ਸਾਹਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚਰਖਾ ਹੀ ਨਾ ਲਾ। ਤੇ ਮੈਂ, ਮੈਂ ਕੀ ਕੋਯਲਾ ਦਾ ਹਾਂ ਹਾਂ, ਕਾਲਿਮਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ। ਤੂੰ ਤੁਧੇ ਅਗ ਦਾ ਬੁਲਬਾ:-

ਕਾਫ਼ਰ ਬੋਲ

• ਏ ਕਾਹਨਾਂ ਏ ਕਾਮਾਂ ਚਰਖਾ ਲੈਹ ਦਾ ਤੂੰ ਚਰਖਲਾ
ਚਾਹਾ ਸਾਮਾਂ ਦੇ ਚਹਿਣਵਾਂ ਤੁਸਾਡਾਂ ਕਾਲ ਕੀਤਾ ਤੋਲਾ
ਕੋਰਮ ਕੇ ਸੰਗ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਏ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਤੇ ਸੰਗ ਤੁਸ ਮਰਾਏ
ਹੀ ਚਹਿਆਣੀ ਮਾਰ ਸਾਂ।
• ਤੁਧ ਦੇ ਕਾਮਾਂ ਤੁਸਾ ਸੋਹ ਪੋਹ ਦੋਹਸ ਮਾਰੇ
ਨਿਤ ਤੁਸੀਮੇ ਆਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਹਾ ਮਾਰ ਜਨੇਤਾ ਮਾਰ ਸਾਂ।
ਦੁਲ ਗਈ ਤੁਸ ਕੀਤੇ ਮਾਰਾ ਜਿਸ ਪੁਰ ਕਰਤਾ ਗੁਮਾਨ ਸਾਂ।
ਤਾ ਦੇਖੀ ਕਾਮਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੈਂ ਤੋਹਾ ਸੁੰਦਰ ਸਾਰ ਸਾਂ।

ਵਾਹਣ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸੇਠਨ ਨੇ ਆਵਸਾਂ ਲਾਹ ਲਈਆਂ। ਪਿਹਲੂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨੇ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਵਾਹਣ ਨੂੰ ਆਵਸਾਂ। ਪਿਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਹ ਆਵਸਾਂ ਨਾ ਛਡੇ:-

ਧੁਮਸੁਮ ਲੀਤੀ ਲੀਖਾ ਪਿਹਿਆਰ ਕਰ ਸੇਠਨ ਚੁਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ
ਸੇਠਨ ਅਟਲੇ ਸੀਸ ਸ-ਹਾਰੀ ਲਹੇ ਆਵਸਾਂ
ਬਹੁਤ ਖਿਜਾਈ, ਦੇ ਨੈਨਾਂ ਕਾ ਤੁਹਮਾਂ ਸਾਰ ਸਾਂ
ਚਮਕ ਛਮਕ ਪੈਂਚ ਨੈਵਲ ਚਾਨੀ ਚੋਲੀ ਤੁਸਤੀਆਂ ਕਰ ਦਾਮਨੀ
ਪੈਂਚ ਨੈਵਦ ਜੋਹਾਰ ਸਾਂ।

ਪਰ ਜੋਤੀ ਹੀ ਵਾਹਣ ਆਪਣੇ ਆਵਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਿਹਨ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਗਿਆ ਤੇ:-

ਕਾਫ਼ਰ

ਲੋਕ ਮੰਦਰਾ ਸਾਰ ਦੇ ਹਾ ਲੁਟੇ। ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਚਿਹਟੇ ਮਾਰ ਸਾਂ।
ਕੰਦਨ ਦੇ ਕੰਦਾ ਨੈ ਨੈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇ ਆਵਸਾਂ।

ਚਿਹਨ ਦੀ ਇਸ ਚੰਜਤਾ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗਾਈ ਹੈ। ਜਿਸ

---

(੧੮) *ਚਿਰਹਤ ਗਾਹਕੇ। ਹੈ ਮੈਂਹੇ ਪਾਸ ਲਗਾਹਕੇ। ਪਰਮ ਸੁਖ ਪਾਹਕੇ।।
ਲੈਦ ਲੈ ਲੈਹਨ।। ਸਕਲ ਦੁਖ ਭੰਜਨ।। ਮਾਧਨ ਗਾਰੀਆ ।।ਕੋਮਲ ਬਾਰੀਆ ।।
(ਚਰਣਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੰਸਰੀ ਵਿਚ ਕਾਮਲ ਦਾ ਜਾਦੂ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਦੂ ਦਾ ਅਸਰ ਜਿਸ ਉਤੇ ਹੈ ਲਿਖਾ ਹੈਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਭੁਲ ਗਏ। ਹੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਸੰਸਾ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੁਰਲੀ ਵੀ ਐਸ ਹੈਦਾ ਮਨ ਮੁਗ਼ਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੈਸੀ ਪਈ ਹਾਲ, ਹੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਬੈਸ ਲਯਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਓਹੋ ਕਮਲੇ ਦੇ ਕਾਮਲੀ ਕੀਤੇ ਇਸ ਬੰਸਰੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਓਨਿ ਦਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਤ ਨ ਆਵੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁਹਿ ਕਾਰਜ ਵਿਸਾਰਨਾ॥ ੧॥
ਏਕ ਕਹੈ ਏਹੋ ਲਾਖ ਕਹੈ ਮੈ ਤਾਂ ਏਕ ਲਾਜ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ॥ ੨॥
ਮੈਨੂੰ ਸੁਰਤ ਸੋਹਨਿ ਵਾਲੀ ਮੈਰਾ ਦਿਚ ਜੀਆ ਦੇਖਿ ਲੁਭਾਨਾ॥ ੩॥
ਬਿਸ੍ਰ ਭਯਨਿ ਮਤ ਸੋਹਨਿ ਕੀਤਾ ਮੈਨੂੰ ਹਾਸਾ ਲੈਨੂ ਵਿਚਾਰਨਾ॥ ੪॥ ੧॥ ੧੯॥ (੧੯)

ਚਾਰਾ-ਵਿਸ਼ਨੂ, ਭੋਪੈ-ਵਿਸ਼ਨੂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੋਪੀ ਗੋਪ ਆਦਿ ਤੇ ਸਤੁਟ ਭਗਤ ਗਵੈਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਾਰਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਨੇ ਮੋਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਵਿਸ਼ਨੂ ਤੇ ਅਧੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੁਛਦਾ, ਉਹ ਅਧੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਚਾਰਾ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਬਹਾਨੇ ਲਭਦੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦਾਰੂ ਬਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ

ਕੀਜ ਬਿਹਾਗੀ ਹੈ। ਪਿਰਹਰ ਰਾਗੀ ਹੈ।। ਸਬਦਿ ਤਿਹਾਗੀ ਹੈ।। ਰਵਣ ਪਰਬਾਗੀ ਹੈ।।ਰਹਾਉ॥
ਐਸ ਕਹੈ ਕਹਿੰਦਾਸੀ ਹੈ ਤਹ ਕਾਮੁਨੀ ਬਿਆਪੈ ਬਸਾਦੇ॥
ਤਾਯੈ ਮਾਇਆ ਅਲਾਪੁ ਸਾਤ ਸੁਰ ਵਾਜੁ ਅਨਹਦ ਵੁਠ ਗਾਦੇ॥
ਧੁਨ ਸੁਨ ਧਰੁ ਧੀਰੀ ਮਿਰਗ ਮੋਹੇ ਮੋਹੇ ਮੁਨ ਬੈਰਾਗੀ॥
ਮਹਾ ਮਗਨੁ ਅਵਧੂਤ ਮਹਾਦੇ ਤਿਨ ਭੀ ਤਾਰੇ ਤਿਆਗੀ॥
ਸੁਨ ਸੁਨ ਅਚਲੁ ਗਇਓ ਸਚੁਨਾ ਜਲ ਪੁਰਲੇ ਸਿਧੁ ਲਿਵਲਾਗੀ॥ ੨॥
ਧੁਨ ਸੁਨ ਦੇਵ ਇਦਰ ਅਚਲ ਹੋਏ ਪਵਨ ਗਗਨ ਤੇ॥
ਧੁਨ ਸੁਨ ਧਰਿ ਸਸਿ ਰਹਸ ਮਹਸ ਹੋਏ ਚਲ ਨ ਸਕੇ ਰਥ ਤਜੇ॥
ਐਸਾ ਬੰਸਰੀ ਕੇ ਧੁਨ ਸੁਨ ਕੈ ਜੋਧਨ ਰਹੇ ਸੁਹਾਗੇ॥ ੩॥

ਸਾਧੂ ਨਾਥ, ਦਾਸ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਲੋਕ ਭਗਤਾਂ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੫।

(੧੯) ਬੈਸ ਲਯਕ, ਕਾਵ ਸੁਰਾਂ, ਉਤੇ, ਪੰਨਾ ੧੫੦.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਾਂਦੇ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਮਾਤਾ ਜਿਓਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਏ ਹੋਏ ਦੁਖਦਾ ਅਤੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਚੰਦ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਫੇਰ ਜਿਓਂ ਅਗ ਦੇ ਸੇਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਾਲ ਮੋਜਣ ਲਗਾ, ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਲੋਕੜੇ ਵਾਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।—

•ਮੋਹਾ ਹੈ ਕਹਿਆ ਚਿਤਿ ਚੁਰਾਇ ਲੈਦ ਮਹਹ ਦਾ ਸਾਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਮਨ ਮੋਹਿ ਕਹਿਆ ਲੋਕ ਵਜਾਇ ਗਲਾ ਅਸਾਰਤੀ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੇ ਰਾਧਿ ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਖਾਨ ਪੁਤਾ ਨਾ ਲਾਜੋ ਗਲਾਈਂ Cਹੁ ਸਾਧੀਦ ਕਹਾਂਦਰਾ॥
ਦਿਨੁਕ ਨਾ ਪੁਗਦਾ ਸਾਤਿ ਤੂੰ ਜੋਗਾਹੇ ਮਾਈ ਅਸਕਤਿ ਚਿਤਿ ਨ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਅਸ਼ ਤੋਹੀ ਲੋਕ ਕਰੇਜਾ ਚਰਹਾ ਨਾ ਲੋਜੋ ਗਲਾਈਂ ਤੇਰੂ ਤਾਂ ਸਬਮੁ ਨ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਚਿਰਹੋਂ ਪੁਰਾ ਚਲਾਂਦਿ ਨਾ ਜੋਗਾ ਮਾਈ ਲੋਕੂ ਪਰਲੋਕੂ ਗਵਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਰਾਧੇ ਸੈਮਲਿ ਸੈਮਲਿ ਲੋਕੂ ਨਾ ਲੋਜੋ ਗਲਾਈਂ ਤੋਹਾ ਤੁਹੇ ਪਿਤਾ ਘਰਿ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਮਾਈ ਤੁਸੇ ਸਤਾ ਪਤੀਆ ਪਿਤਾ ਮਹਤੇ ਤਾਂ ਚਹਨੁ ਨ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਰਾਧੇ ਵੇਦਨੁ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੀਸ ਪੈਨੂ ਹੋਰਾ ਤਾ ਚਿਹਾਰੋਂ ਸੰਜਾਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਮਾਈ ਲੋਕਾ ਲੋਕ ਮਹਿਦ ਘਰਿ ਜਾਂਦਿ ਮੋਹਾ ਸੰਦੂ ਘਤਾਈਏ ਨੂੰ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਤੁਧੇ ਕਾਸੀ ਰਾਧੇ ਦੇ ਮਾਂਦਿ ਜਸੋਮੇ ਰਾਣੀ ਤੋਹਾ ਸੰਦੂ ਘਤਾਇਆ ਤੋਹਾ ਜਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਤੁਸੀ ਲਾਮਣਿਆਰੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ ਮੋਹਾ ਮੋਹਨੁ ਛੋਹੁਸੀਨੂ ਸੰਨੂਨੀਨੂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੀ ਜਸੋਮੇ ਰਾਣੀ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿ ਦਿਨ ਤਾਂ ਥੀਨਿ ਲੋਕ ਚੋਰਨੁ ਲੋਦੀ ਪੁਪਾਂਦਰਾ॥
ਅਤੇ ਤਰਿ ਗਲਾ ਘਤਾਇਦੇ ਚੋਂ ਮਾਂਦਿ ਕੈ ਜਾਨੂੰ ਤੋਹਾਂ ਅਪੁ ਦੇਖਿ ਬਾਲਕ ਮਾਂਦਰਾ॥
ਪੁਤ ਦੇ ਉਘਾਹਿਆਲੇ ਵਾਲ ਮਾਂਚੇ ਤੇ ਮੁਖਦ ਸੁਹਾਂਦਰਾ॥
ਸੀਕ ਲੈ ਚਲੇ ਰਾਧੇ ਦੀ ਮਾਂਦਿ ਪੁਤ ਖਾਂਦਿਆ ਤ ਬੋਲੇ ਚਲਾਂਦਰਾ॥
ਲੋਕ ਸ਼ਿਨੂ ਲੋਕ ਸਿਲਾਂਦਿ ਪੁਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਤਿ ਸਮਾਂਦਰਾ॥
ਚੁਟਿ ਰਾਧੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੁਰਾ ਹੋਇਆ ਤੋਹਾ ਮਨ ਚਹਿ ਚਹਿ ਸਭ ਗਾਂਦਰਾ॥੧॥ ਚਵੰ॥

ਜੋਪੀਆਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਰਣਨ[੨੧] ਅਨੇਕਾਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋਪੀਆਂ

---

(੨੦) ਮਲੋਕੜੇ ਦਾਸ, ਵਾਰ ਦੂਜੀ, ਪਉੜੀ, ਪੰਨਾ ੧੫੦,

(੨੧) ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ ਨੀ ਮੋਹਾ ਦਧੀ ਸਾਂਵਰੋ ਲੁਟਾ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਿਹ ਦੇਖਾਂ ਤਿਹ ਮੋਹਨ ਵਿਗਾਦਾ ਅੰਨ ਦੇਖਿਨ ਤੇ ਲੁਟਾ॥ ੧॥
ਸੁਲਤੇ ਦੇਖਿ ਮੋਹਿ ਸੁਖ ਲੁਟਾ ਲੈਕ ਲਾਜੁ ਸਭ ਟੁਟਾ॥ ੨॥
ਚੰਦ ਸਖੀ ਪੂਰ ਬਲੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਿਤ ਆਪੁ ਆਪਿ ਤੇ ਲੁਟਾ॥ ੩॥ ੧॥ ੧੫॥
ਚੰਦ ਸਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਾਸ ਪੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੭,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਕਥ ਦੇ ਮਥਰਾ ਦਲੇ ਜਾਦਿ ਹਨ, ਕੁਪਾਲ ਕਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਥਾਦਿ ਹਨ। ਧਿਯੋਂ ਗੋਪਿਆਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸ ਤਰਹਾਂ ਹਨ, ਕਾਲ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।—

"ਅਸੀਂ ਕੁਲੀਆਂ ਨ ਕਥੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਦਲੇ ਸਾਡੇ ਮਥਰਾ ਜਾਇ ਬਸੀਦੇ ਗੋਕਲ ਗਾਂਉ॥
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗੇ ਦਾਸੀ ਕਹਾਂਗੇ ਤਾਂਉ॥ ੧॥
ਮਾਤ ਕਹੇ ਇਕ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਿਸਦਾ ਸਿਆਮ॥
ਨਾਮ ਸੁਦਾਮਾ ਕਿਹਨ ਜਾਇਆ ਤਰਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਾਮ॥ ੨॥
ਪੁਤ ਮਥਰ ਕਾਹਾਂ ਦੇ ਦੇ ਪਾਲਿਆ ਦੋਹ ਤਾਂ ਮਰਤ ਜਸੋਦਾ ਦਾ ਲਾਲ॥
ਕੰਸ ਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਜਾਣਦਾ ਦੋਹ ਤਾਂ ਪਰੀਤ ਹੀ ਨਾਹੀ ਪਾਲ॥ ੩॥
ਕੰਦ ਮਹਲ ਦਾ ਦਾਸਤਾ ਸਿਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜਾ ਦਾ ਤਾਂਉ॥
ਭਗਤ ਪਿਆਰਣ ਆਖਿਆ ਤਾਂਹਿਆ ਸੁ ਗੋਕਲ ਗਾਂਉ॥ ੪॥
ਤੂੰਹੇ ਇਹ ਸੰਦੇਸਣਾ ਜਾਹਿ ਕਹਾਂਗੇ ਕਰਿਸ਼ਨ ਸੁਜਾਣ॥
ਗੋਪਿਆਂ ਸਭ ਜੋਗਨ ਹੋਣਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਯੋਗ ਲਗਾਇ॥ ੫॥
ਮੋਹਨ ਤੁਮਸੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੁ ਤੂੰਹੇ ਸਕਲ ਸਰੀਰ॥
ਪਾਪੀ ਨੈਨ ਕਾ ਮੂਰਖੇ ਦਰ ਤਰ ਲਿਆਂਦੇ ਨੀਰ॥ ੬॥
ਸੁਰ ਸੁਰ ਗੋਪੀਆਂ ਪਿੰਜਰਾ ਹਲ ਤੇ ਗੋਪਿਆਂ ਗੋਪਾਲ॥
ਗੋਪਿਆਂ ਸਭ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਿਨ ਸਭ ਲਈ ਦਾਸ ਕਮਾਲ॥ ੭॥ ੧॥ ੨੦॥ ੨੪

ਗੋਪਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵੇਦਨ ਕਥਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਲਹਮੀ ਚੰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।—

"ਤੂੰਹੇ ਮੋਹਨ ਲਲ ਲਛਨ ਪ੍ਰਿਤ ਮਾਹਾਂ"
ਮੋਹਾ ਵਿਛਰੋਂ ਅਰਨਿ ਹੀ ਤਾਹਿ ਸੁ ਕਰਨ ਕੁਰਾਹਾਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਤੁੰਹੇ ਚਾਰਮਾਹ ਦਿਵੇਂ ਕੁਰਲਾਂਦਿਆਂ॥ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਪਤੀਆਂ ਤਿਤ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇਂਦਿਆਂ॥ ੧॥
ਮਥਰਾ ਕਰਨ ਤਿਸੁ ਮਥਰ ਸਕਲ ਤਿਸ ਨਾਹਾਂ॥
ਕੋਸੇ ਹੈ ਚਾਂਦ ਪੂਰਨ ਸੁ ਕਲ ਵਿਸਾਰੀਆਂ॥ ੨॥
ਕੋਕ ਕੁਲੀਲ ਚਕੋਰ ਨਲਨਿ ਵਿਹਾਲੀਆਂ॥
ਜਮਨਾਂ ਜਲ ਹੈ ਚਰਾਂ ਤਿਸ ਵਿਹਾਲੀਆਂ॥ ੩॥
ਕਹਿਕ ਨੈਨ ਹੈ ਨਿਸ਼ਦੁ ਤਪਤ ਹੈ ਜਾਲੀਆਂ॥

---

(੨੪) ਕਮਲ ਜੀ, ਕਹਿਤੀ ਪੁਸਤੀ, ਪੰਨਾ ੨੯-੨੩.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿਤ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹਰਿ ਲਗੈ ਲਿਖੀਤਾ ਹਰਿ ਪਾਈਐ॥ ੩॥
ਪ੍ਰਭੁ ਇਕੁ ਸਰੇਹਾ ਰਚਾਇ ਸਾਜਦੇ। ਤੁਮ ਜਾਣੁ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁ ਜਈ ਤੇ ਢਾਕਵੇ॥ ੪॥
ਵਿਣੁ ਬਲ ਛੁਟਣ ਮਾਇ ਸੁ ਬਹਨਿ ਨ ਆਵਹੀ॥
ਤਰਵਰ ਸਾਖੀ ਬੈਠ ਸੁ ਮੋਹਿ ਵਿਡਾਵਹੀ॥ ੬॥
ਸੁਨਿ ਬੇਪਹਿਚਨ ਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਭੂ ਜਹਿਆ ਚਾਹਦਾ॥
ਜਿਵਿਓ ਪਰਹਿ ਪ੍ਰਭੁਰਦਾਇ ਕਰੀ ਪੀਆ ਸਾਹਿਬਾ॥ ੭॥
ਵਿਣੁ ਵਿਸਹੁ ਬਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇਹੀ ਸਚ ਪਾਵਹੀ॥
ਰਾਧੇ ਲਾਲ ਸਰੇਹੁ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਗਾਵਹੀ॥ ੮॥ ੧॥ ੩੦॥ ੨੨

ਜਿਹਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਕਾਰਨ ਬੇਪ੍ਰਹਿਚਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਿਸੇ ਲੈਮ ਵਿਚ ਲਹਾਂ ਲਗਦਾ, ਉਹ ਕੰਜਰ, ਕੁੰਮਣ ਸਭ ਭੁਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਦੀ ਤਾਰ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੁਧ ਵਲ ਜੁੜੀ ਪਈ ਹੈ। ਕੁਸ਼ਲ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

•ਛਡਣ ਸਾਰੇ ਰਚਿ ਰਹਿਆ ਮਾਏ ਮੈਨੂੰ ਪਰਲੀ ਪਿਠੁ ਨ ਸਮਾਲਿ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਿਤੁ ਖੇਹਾਂ ਵਿਤੁ ਖੇਡਣ ਨ ਦੇਂਦਾ ਪਾਇਆ ਸੁ ਵਿਛੁੜੀ ਦਾ ਸਾਲਿ॥ ੧॥
ਅਜਟਿ ਰਹਯਾ ਤੇ ਪਿਰ ਪੁਤਾਂਹਾਂ ਜੁਦਨੀ ਥਹਾਂ ਸੁ ਤਲੈ ਦੇ ਤਾਲਿ॥ ੨॥
ਅਤੇ ਪਰਿਚ ਮਿਠੂ ਵਿਸਾਰਨ ਮੋਹਨ ਦਾ ਹੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤਿ ਖਿਆਲਿ॥ ੩॥
ਦਾਸ ਕੁਸ਼ਾਲ ਤੇਰਾ ਸਦਾ ਜਾਚੈ ਮਿਠੂ ਰਖ ਚਰਨਾ ਦੇ ਨਾਲਿ॥ ੪॥ ੨॥ ੧੩॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਾਨੂੰ ਭਾਗ ਹੋਰੁ, ਚੰਦ ਸਾਖੀ ਅਤੇ

---

(੨੨) ਲਖਮੀ ਚੰਦ, ਵਾਰ ਮਾਰੂ, ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੪.
(੨੩) ਕੁਸ਼ਲ ਦਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਰ, ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੩-੪.
(੨੪) ਅਤੀ ਮੇਰਾ ਕੰਤ ਕੈਂਦੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਭੁਜੀਆਂ।
ਸੁਧ ਜਿਸਦੀ ਮੇਰੀ ਕਰਿ ਚੁਹਿਤਰੀ ਸਾਰਦ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ੍ਰਮੁਖੀਆਂ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਹੋਰਾ ਸੁਖਿ ਭੁਲੀ ਸਹੁ ਖਾਹਿਹੁ ਗਲਾਂ ਮੈਂਹੀਆਂ॥੧॥
ਹੋਰੁ ਜੀਵਦਿਆਂ ਨੇਹੁ ਨ ਕਿਸੈ ਜੀ ਮੁਇਆਂ ਜੀ ਦੂਤ ਚੁਹਿਤੀਆਂ॥ ੧॥੧॥ ਪਦੇ॥
ਹੋਰੁ ਜੀ, ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ, ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੩੦੬.
(੨੫) •ਸੋਹਨ ਬੇਪਰਵਾਹ ਮੇਰਾ ਪਿਰ ਲਾ ਜਾਨੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੋ ਟੂਕ ਗਲਾ ਅਸਾਡੀ ਮਾਏ ਜਿਨੂੰ ਗਲਾਂ ਕੁਦਰਤੀ॥ ੧॥
ਵਿਣੁ ਪਲੁ ਵਿਸਾਰਾ ਤਨਦਿ ਲਾ ਮਾਏ ਮੀਨ ਜਲਹੇ ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ॥ ੨॥
ਵੰਞਸਾਂ ਪ੍ਰਭ ਚਲ ਵਿਸੂਲ ਵਿਚ ਤਰਵਰ ਹੈਨਿ ਵਿਡਾਣੀ॥ ੩॥ ੨॥ ੧੯॥
ਚੰਦ ਸਾਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ, ਪੰਨਾ ੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਾਵਨ ਦਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਵਿਛੜਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਗੋਪੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਤੜਪੇ। ਇਹਨਾਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਨੀ ਆਜਜ਼ੀ ਹੈ, ਕਿਤਨੇ ਤਰਲੇ ਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ:-

ਬੀਸਰੀ ਵਾਲੜਾ ਮੋਹਿ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲੁ ਗੋਪੀਆਂ ਦਰਸਿ ਪਿਆਸੀਆਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਬੀਸਰੈ ਮੀਂਡੜੇ ਨਾਲ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲ ਝਾਂਝਰੁ ਪੈਦਰ ਸਾਵਲੇ॥
ਬੈਠਦੁ ਮਖਦੁ ਵਿਸਾਰਿ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲੁ ਕੁਝਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਿ ਰਚਿ ਰਹਿਓ॥
ਵਿਛੜ ਵਾਰੀ ਵਿਰਲ ਆਂ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲੁ ਦਾਸ ਕੁਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ॥ਭ॥ ੧॥ ੧੦॥

---

(੨੭) ਪਾਤੀ ਮੈਨੂੰ ਏਹ ਤਾ ਲੋਚਾ ਸੁਲਾਂਹੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਂਹੇ॥
ਕਦੋ ਸਖੀ ਚੋਰਿਆਨੀ ਮੈ ਗਲ ਦੁਰ ਮੋਹਣ ਆਪਿ ਮਿਲਾਵਹੇ॥ ੧॥
ਜੀਵਹੇ ਜਾਨੀ ਜੀਹੇ ਮਰੀਂਡਾ ਮੋਹਾ ਜਾਂਨ ਜਾਨੀ ਚਿਰਿ ਪਾਵਹੇ॥ਨ॥
ਦਾਰੂ ਲਾਇਆ ਲਗਦਾ ਨਾਹੀ ਤੁਸੇ ਆਹੀ ਘੜਿ ਘੜਿ ਲਾਵਹੇ॥ਭ॥
ਭਾਵਨ ਜੋਏ ਮੈਂ ਬਿਰਹੁ ਵਿਕਾਲੇ ਦੂਰ ਦਾਤ ਅਸਾ ਕਰਾਵਹੇ॥ਖ॥ ੧॥ ੨੭॥

ਭਾਵਨ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਮਾਝ, ਪੰਨਾ ੧੭.

ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵੇਖੋ:-

(ਸ਼ਟ)

ਬੀਸਰੀ ਵਾਲੜਾ ਮੋਹਿ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲੁ ਗੋਪੀਆਂ ਦਰਸਿ ਪਿਆਸੀਆਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਬੀਸਰੈ ਮੀਂਡੜੇ ਨਾਲ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲ ਝਾਂਝਰੁ ਪੈਦਰ ਸਾਵਲੇ॥
ਬੈਠਦੁ ਮਖਦੁ ਵਿਸਾਰਿ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲੁ ਕੁਝਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਿ ਰਚਿ ਰਹਿਓ॥
ਵਿਛੜ ਵਾਰੀ ਵਿਰਲ ਆਂ ਸਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲ ਦਾਸ ਕੁਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ॥ਭ॥ ੧॥ ੧੦॥

(੨੮) ———— ਕੁਸ਼ਾਲ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਤਿੱਲੰਗ, ਪੰਨਾ ਬਣਦਾ.

ਤੂੰ ਸਾਜਾ ਕਲੀ ਕਲਾਂ ਆਂਹੀ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਈ ਗੋਵਿੰਦਾ ਤੁਮਾਸੀ॥
ਤੁਧੁ ਬਿਨ ਪੰਤਮ ਅੰਤ ਬਿਆਕੁਲ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਮਛੀ ਬਿਨੁ ਪਾਣੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਮੋਹੁ ਪ੍ਰਗਟ ਪੰਤੰਚਰ ਸੋਹੇ ਦਰਸਨ ਦੇਖਿ ਤੁਮਾਸੀ॥ ੧॥
ਚੰਦਸਖੀ ਪ੍ਰਭ ਚਲ ਬਿਸ੍ਰਮ ਚਿਤ ਦੇਹਿ ਦਰਸ ਦਰਿ ਦਾਸੀ॥ ੧॥ ੧॥ ੨੭॥

ਚੰਦ ਸਖੀ, ਰਾਗ ਪਹਾੜ, ਪੰਨਾ ਬਦਲ.

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਤਿਆਂ ਨੇਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤਹਲੇ ਕਰਨ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਗੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਰਿਹਾ-ਮਿਲਾਪ ਕਰੀ ਹੋਏ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਲੋਹਰ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

---

•ਸੁਫਲ ਤੇਰਾ ਦਾਸਾ ਹੈ ਸੋਹਣਾ ਮੈ ਦੇਖਣ ਦਾ ਦੇਵ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਕੋਈ ਮੈ ਚੋਟਕ ਲਾਇਹੁ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋਹਣਾ ਜਿਸਰਿਆ ਤਨ ਰੋਹ।। ੧।।
ਸਭੁ ਸਭ ਅਧਿ ਕਮਲੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋਹਣਾ ਨੇਤਰੀ ਨ ਜਾਨੈ ਭੇਦ।। ੨।।
ਆਖਿਆ ਸੀ ਦਿਹਨਾਂ ਲੋਵਿਹਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋਹਣਾ ਕਰੀਐ ਸਮਾਨ ਸਭੇਹ।। ੩।।
ਭਾਵਨ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸੋਹਣਾ ਪਲਿਪਲਿ ਦਰਸਨ ਦੇਹ।। ੪।। ੨।। ੧੧।।

ਭਾਵਨ ਦਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੬.

•ਮੁਨਮਾ ਤਿਸੁ ਲਟਕੰਦਿਆਂ ਆਵਾਂ ਮੈਂਡੇ ਆਵਾਂ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਦੁਹੁ ਨੈਣਾ ਵਿਚਿ ਬੈਠਕ ਪੈਂਦੀ ਹਰਦੀ ਪਲਕ ਨ ਲਾਵਾਂ।। ੧।।
ਕੁਹਿ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਪੂਰ ਤੈਂ ਵਿਚਿ ਸਾਹਿ ਕਰੀਂਦੇ ਜਾਵਾਂ।। ੨।।
ਸੋਰਾਂ ਦੇ ਚਿਤ ਸਤਮੁ ਲੀਹੋਦਾ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਵਾਰੀਐ ਜਾਵਾਂ।। ੩।।
ਮੈ ਵਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੀਤ ਤੋਹੈਂ ਭਾਵਨ ਸਾਵੀਂ।। ੪।। ੨।। ੬।।

ਭਾਵਨ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ, ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੮੧.

•ਬੈਸਣੀ ਵਾਲਾ ਮੈਂ ਮਿਲੈ।। ਮੈਂ ਮਿਲੈ ਕੀ ਸੁਆਮਿ ਮੈ ਮਿਲੈ।।
ਕੀ ਮੈਂ ਜਾਲੀਆਂ ਸਦਕੜੇ ਘੋਟੁ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਵਾਜਾ ਵੇਲੇ ਪਿਛਲੇ ਮੈਂ ਵਿਛੜਾ ਪਾਂਠੀਆਂ।। ਮਖਣ ਤੇ ਜਾਣੀ ਮੈਂ ਕਾਹਲ ਕਲੇਜੀਆਂ।।
ਬੋਲਾ ਚੰਡੀਰੁ ਮੁਖਾਰ ਬੋਟੁ।। ੧।।
ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਭੇਜਾਂ ਪੁਰੇ ਚੇਰਾਂਆਂ।। ਲਿਖਾਂ ਆਸਜਾ ਤੇ ਜਹੀਰੀਆਂ।।
ਭੋਲ ਆਇ ਬਹੁ ਮੈਂਡੇ ਕੋਟੁ।। ੧।।
ਇਹ ਅਨੰਤ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੈਨੂੰ ਰਖ ਲੈ ਚਰਨਾ ਦੇ ਲੋਲ।। ੩।। ੧।। ੧੬।।

ਅਨੰਤ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਮਿਹਲਾ, ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੫੭.

• ਕੰਦ ਮਹਿਰ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਵਾਲਾ ਤੈਂਡੇ ਮਾਰੀ ਤੇ ਮਾਰਿਹੁ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਬੋਲਿ ਲਹੇ ਸੋਸਿ ਪਤਾ ਕੰਦ ਦਿਖਾ ਲਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚਿ ਇਕ
ਪਾਰਿਹ ਸਾਹਨੂ ਵਿਚਿ ਨਈਂ ਵਹੇ ਮਿਤਾ ਲਹਦੀ ਦੇ ਵਿਚਿ ਚਿਤ।। ੧।।
ਸੋ ਰਬ ਦੇਵਨੂ ਚੰਗੜੇ ਕੰਦ ਦਿਖਾ ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਆਵਾਂ ਨਿਤ।।
ਦਾਸ ਕੇਵਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੰਦ ਦਿਖਾ ਮੈਂਡਾ ਰਖ ਚਰਨਾ ਵਿਚਿ ਚਿਤਾਰਿ।। ੧।। ੧੪।।

ਕੇਵਲ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੪੩੭-੪੩੮.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਲਿਖ ਭੇਜਾਂ ਪੋਥੇ ਤਾਂਹੇ॥ ਸਾਡੂ ਸੋਹਨਿ ਆਨਿ ਮਿਲਾਹੀਂ॥
ਕਹਾਂ ਸਿਖਦੀ ਮਹਿ ਭੇਸਾਂ ਦੀ॥ ਦਿਲੋਜਾ ਜਹਿ ਪਿਆ॥ ੧॥
ਧਰਿ ਧਰਿ ਭੇਪੀਅਨ ਵਿਚਹੁੰ ਨਿਆਰੂਲ ਸੋਹਨ ਸੋਇ ਕਹਿਆ ਸੋਈ ਰਾਮਾ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਚਹਿ ਮਖਤ ਦੇ ਦੇ ਪਾਲਿਆ॥ ਅਸਾਂ ਤਰ ਮਨ ਤੇਂ ਪਰਿ ਕਾਲਿਆ॥
ਚੁਰਿ ਖਾਧੀਂ ਭਲੀ ਲੰਦਿ ਭਲਿਆ ਸਿੰਘਣ ਜਾਇ ਜਹਿਆ॥ ੨॥

ਪੰਥੀ ਭੇਪੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਹ ਜੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੋਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੋਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਚਾਹੀਦਾ :—

ਸੋਹਨ ਆਨਿ ਮਿਲਾਇ ਹੈ ਪੰਥੀ ਭੇਪੀ ਜਨ ਨੂੰ ਸੋਹ ਜੀ ਦਸਨੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੋ ਨੂੰ ਚਲਿਓਂ ਮਗਹਰ ਨਗਰੀ॥ ਸਾਰੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੈਰੋਆ ਚਾਹਦੀ ਮੈਂ ਵੀ ਚਲਸਾਂ ਲਗਿ॥ ੧॥
ਚਾਤੀਂ ਦਰਦ ਦਿਦੈਂ ਦਰ ਮੰਦੇ॥ ਦੁੱਖ ਅਪਾਰ ਚਲਿ ਨਹੀਂ ਲੰਘੈ॥ ਤਰਫਤ ਫੈਰਿ ਜਿਹਾਇ॥ ੨॥
ਹੁਸਨਾਂ ਦੇ ਖਿਡਿ ਚਹਿਓਂ ਚਾਤੇ॥ ਸਾਡੂ ਲਿਖ ਕਰਿ ਭੇਜਨਿ ਪਾਤੇ॥ ਜਿਹਹੁ ਬਹੁਤ ਸੰਤਾਇ॥ ੩॥
ਭਾਵਣ ਦਾਸ ਭੇਰਾ ਜਸ ਗਾਵੇ॥ ਦੇਹਿ ਦਰਸ ਸਕਲਾ ਦੁਖ ਛੁਟੇ॥ ਮਿਠੂ ਰਖ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਲਾਲ॥
॥ ੪॥ ੧॥ਘਟ॥

ਦੇ ਨੁਸ਼ਹਿਆ ਪੁਨਮ ਸਸੀ ਜਾਨਦੇ॥ ਦੇ ਚਾਹਦਿਆਂ ਪੁਨਮ ਸਸੀ ਸਾਡੂ ਦੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਹਮਰੇ ਸੰਗਿ ਕੀ ਦੂਰਿ ਕਿਤਸ ਹਤੀ ਮੋਸੋ ਤਾ ਪੂਤ ਵਾਨ ਭੇ॥ ੧॥
ਹਉਂ ਤੁਹੀ ਦਾਸੀ ਸਰਮ ਸਰਮ ਕੀ ਮੋਹਾ ਅਬਸ ਪੂਤ ਮਨ ਭੇ॥ ੨॥
ਓਦ ਸਖੀ ਪੂਤ ਭਲ ਵਿਮੁਨ ਚਿਤ ਸੀਚਤ ਜਲ ਲਾ ਨਿਆਰ ਦੇ॥ ੩॥ ੨। ੮॥
ਓਦ ਸਖੀ, ਰਾਗ ਧਿਨਿਤੁ, ਤੋਂ, ਪੰਨਾ ੨੮੧-੮੨।

ਬਸਿਕ ਲਲ ਮੋਹਾ ਦਰ ਲੀਜਿ॥ ਸ੍ਰੀ ਭੇਪਨ ਮੋਹਾ ਦੀਜ ਲੀਜੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਲਲਿ ਲੀ ਭੇਹਲੀ ਮੈ ਸਬੁ ਪਾਇਓ ਆਜ ਆਵੀ ਹੈ ਤੁਮ ਜਾਨ॥ ੧॥
ਮੋਹਾ ਦਰਿ ਲੀਜੇ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥ ਦੂਜਾ॥
ਲਾਲ ਜਾ ਕੇ ਮਾਰੀ ਪਰਿ ਹਾਰਿ ਕਹਤੀ ਹੈ ਮੋਹੇ ਭੇਹਲ ਮੈ ਲਾਇ ਪਾਂਹਾ॥ ੧॥
ਲਾਇ ਦੇ ਬਹੀਆਂ ਨ ਕਰਿ ਲਬ ਬਹੀਆ ਲਾਲ ਜਿਹਾਰੀ ਕੂੰਟ ਬਾਲ॥ ੨॥
ਲਾਇ ਦੇ ਬਹੀਆਂ ਨ ਕਰਿ ਲਬ ਬਹੀਆ ਲਾਲ ਜਿਹਾਰੀ ਕੂੰਟ ਬਾਲ॥ ੩॥
ਓਦ ਸਖੀ ਚਿਤ ਭਲ ਵਿਮੁਨ ਸੀਚ ਲਾਇਓ ਹੀ ਸਾਡੂ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਲ॥ ੪॥ ੧॥ ੧੧॥
ਓਦ ਸਖੀ, ਰਾਗ ਬਡਹੰਸ, ਤੋਂ, ਪੰਨਾ ੫੭੦-੭੧।

(੨੮) ਮਰੋਹਰ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਪਰਜ, ਤੋਂ, ਪੰਨਾ ੨੩੫
(੨੯) ਭਾਵਣ ਦਾਸ, ਰਾਗ ਜਿਜਾਵਤੀ, ਤੋਂ, ਪੰਨਾ ੭੬੯,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੈਰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਿਟੂ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਮੈਂਹੋ, ਹਉਮੈ, ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ:-

• ਏਕੋ ਭਗਤਿ ਨ ਦੇਹਿ ਤੂੰ ਮੋ ਸਿਉ ਕਹਾ ਲੈ।।
ਹੋਰ ਸੋ ਮਾਗੈ ਸੋ ਦੇਹਿ ਤੂੰ ਮੈ ਤਜਿ ਜੋ ਲੈ।। ੧।। ਰਹਾਉ।।
ਦੇਹਿ ਕੂਖਤ ਬੀਰਹ ਨਾਲਾ।। ਦੇਹਿ ਹਸਤੀ ਮਾਲ ਖਜਾਨਾ।।
ਦੇਹਿ ਰਾਜੁ ਭੂਮਿ ਧਿਨੁ ਸਮਾਨਾ।। ਏਕੋ ਭਗਤਿ ਨ ਦੇਹਿ ਤੂੰ ਮੈ ਅਵਰਾ ਕਾਜਾ।।੧।।
ਦੇਹਿ ਰੰਭ ਰੂਪ ਕੁਟ ਅਧਕਾ।। ਦੇਹਿ ਰਸ ਕਸਿ ਬਹੁਤੇ ਭੋਗਾ।।
ਪਰ ਸਿਉ ਪੂਸ ਕਰਹਿ ਤਿਨੁ ਸਭਕਾ।। ਏਕੋ ਭਗਤਿ ਨ ਦੇਹਿ ਤੂੰ ਮੈਂ ਅਵਰਾ ਸੋਗਾਨਿ।।
ਦੇਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਰੁ ਜੁਗਤੀ।। ਚਾਰ ਜੰਤ ਕੀ ਦੇਹਿ ਮੁਕਤੀ।।
ਦੇਹਿ ਗਾਨ ਮਾਲ ਪਾਰਜਾਥਾ।। ਏਕੋ ਭਗਤਿ ਨ ਦੇਹਿ ਤੂੰ ਮੈਂ ਅਵਰਾ ਜਾਚੀ।। ੨।।
ਭਗਤ ਵਛਲ ਆਦਿ ਬਿਰਦ ਤੁਮਾਰਾ।। ਭਗਤਿ ਅਧੀਨ ਰਹੈ ਨੁਕਵਾਰਾ।।
ਭਗਤਿ ਮੈ ਤੁਝਹੀ ਦੇਹਿ ਸੋ ਸੋਹਿ ਅਵਧੈ ਆਪਾ।।
ਭਗਤਾਨ ਕਰਾਇਣ ਸੈਤਨ ਕੋ ਹਰਿ ਮਾਹੀ ਜਾਪਾ।।੩।।੧੦।। ੩੧

ਭੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕਣ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਖੀ ਦੂਜੀ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਖੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਦਿਲਾਂ-ਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:-

•ਸੁਨਿ ਜੀ ਸਖੀਏ ਕਲਿ ਹੋਛੀ ਜਿਵੇਹਾ ਮੇਰਾ ਕੇਸਵ ਦਾ ਵੇਸ ਕੁਝ ਮੈਨੂ ਕਰਿ ਦੇਸੀ ਹਾਂ। ੧।ਰਹਾਉ
ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨ ਲਾਗੀਆਂ ਬਾਕਤੀਆਂ ਲੀ ਵਾਲੇ ਜਾਗੀ ਤੋਹੇ ਕਾਰਣਿ ਰਾਜੇ ਦਿਹੇ ਮਿੰਨਤ ਕਰੇਲੀ ਹਾਂ।੧।
ਵੇਖੋ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਸਿਆਣੀ ਗੱਤਾ ਲੈਨੇ ਮਨ ਦੇ ਛਾਣੇ ਮਾਣਾ ਨੂੰ ਮਟੇਤੇ ਵਿਚ ਤਾਣਾਂ ਮੈਂ ਤਣੇਂਦੀ ਹਾਂ।
ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਵਾਲੀ ਲਈ ਕੁਲ ਸੋਚਣ ਕੁਮਾਨ ਭਗਿਓ ਜਿਸਨ ਦਾ ਕਾਹੀ ਕਿਹੇ ਭਾਂਤੇ ਲਗਿ ਭੇਤੀ ਹਾਂ।।
ਭਾ।।੧।। ੪੯।। ੩੨

ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੂਰਾ ਸਮਰਪਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭੋਪੀਆਂ ਉਸ ਕਾਲ ਇੱਛਾਵਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ:-

---

(੩੧) ਭਗਤਾਨ ਕਰਾਇਣ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੭੦-੭੧
(੩੨) ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੬੯੮

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

• ਸਾਤ ਦੀ ਕਮਾਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹਦੀ ਤੇ ਪੁਰਿ ਰਹੀ
ਮਨ ਵਿਚਿ ਹੋਰਨ ਵਿਸ਼ਾਸ ਨੂੰ ਸੰਮਲਦੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਸੰਜਦ ਪੁਹਾਰੇ ਪੁੱਤੋ ਤਤ ਮਨ ਵਿਚਿ ਜਾਪੁ
ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਸਹਣਾ ਤਿਆਗਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਦੀ॥ ੧॥
ਓਦਨ ਲਟੇਰਾ ਹੁੰਦੂ ਹਾਰ ਪੁਤਾਂ ਸੰਦਾ ਮੈਂਦੇ
ਮਿਲੀ ਸਾਂਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਦਾ ਹਾਰੂ ਭਲਦੀ॥ ੨॥
ਤਾਰੀ ਹੁੰਜ਼ੀ ਸਿਹੀ ਪੁਰਸਾਂ ਅਰਾਧਿਤ
ਸਾਦੀ ਪਰੀਤਿ ਸੋਲੀਆ ਪ੍ਰਿਤੀਤੀ ਨੈਂਦ ਨਾਲ ਛੀ॥ ੩॥ ੧॥ ੬੦॥ ੭੪

ਲੁਬਸਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਵਲ ਪੁਰਾ ਲੁਭਾ ਛਿਹਾ ਹੀ ਜਿਸਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਹੋਰੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।—

ਤੈਨੂੰ ਲੁਬਸਾਂ ਜਾਮਨ ਪਾਏ॥ ਤੁਸੀ ਜਿਹਿ ਮਨੋਹੋ ਆਏ॥
ਤੂੰ ਹੋਇਓਂ ਲੁਬਸਾਂ ਦਾ ਸਾਂਈ॥ ਸਾਂਈਆ ਤੁਸਾਂ ਮਹਿ ਜਾਈ॥
ਤਾਂ ਸਦਾ ਨਿਆਂਓ ਕਰਿਆ॥ ੨॥
ਲੈ ਟਿਕੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਚਰਾਂਦੈਂ॥ ਚੰਦ ਮਾਮਾ ਚੋਰ ਕਰਾਂਦੈਂ॥
ਪਰਲੋਂਦੀ ਨੂੰ ਸਾਮ ਨ ਆਂਦੇ॥ ਤੁਹਿ ਮ ਵਸੀਸ ਕਰਿਆ॥ ੩॥
ਸਾਨੂੰ ਲਾਈਆ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ॥ ਤੇਰੀ ਸੋਭਾ ਅਸਮਿਹਾਣੀ॥
ਸਾਡੀ ਸਾਂਹੁ ਭਲੀ ਪਰਿ ਥੀ॥ ਲੁਬਸਾਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਿਆ॥ ੪॥
ਸਤ ਸੋਚਿ ਦਾਸ ਪੁਹਾਰੇ॥ ਪੁਤ ਲੋਪੀ ਕੁਆਲ ਹੋਵੇ॥
ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾਜ ਸਵਾਰੇ॥ ਤੁਸੀਮਿਲ ਮੋਹਿ ਕਰਿਆ॥ ੫॥ ੧॥ ੬੮॥ ੭੨

ਪਰ ਛਬੀਲ ਦਾਸ ਤਾਂ ਲੁਬਸਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪੈਰ ਪੈਰ ਕਰਿ ਹੀ ਖਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।—

•ਅਨੰਤੀਲੇ ਪੈਰਿ ਪੈਰਿ ਲੁਬਸਾਂ॥ ਤੇਪਾਲ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਪੁਰਸਾਂ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਲੁਬਸਾਂ ਸਾਂਤਿ ਅਰਾਧਿਤੁ॥ ਨਿਤਿ ਨਾਹੀ ਵੁਲ ਸਰਾਧਿਤੁ॥
ਪਰਵਾਨੀ ਕਰੀ ਨਿਰਾਧਿਤ॥ ੧॥
ਧੰਨ ਓਦਨ ਲੁਬਸਾਂ ਜਿਆਰੀ॥ ਮੋਹੇ ਗੋਂਦ ਤੇ ਮਨ ਭਾਰੀ॥
ਪੁਤ ਮਕਰਾ ਮਹਿ ਲਭਾਰੀ॥ ੨॥

---

(੭੨) ਜਿਸ, ਵਾਰ ਭਾਮਕਲੀ, ਪੌੜੀ, ਪੰਜ ੧੯੬.
(੭੪) ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ, ਵਾਰ ਪਰਮ, ਪੌੜੀ, ਪੰਜ ੨੭੬.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਕ ਦੂਜਾ ਦੇਹਾਂ ਕੀਤਾ॥ ਐਸਾ ਭੇਦੁ ਕਿਸ ਕਹਿ ਦੀਤਾ॥
ਸਿਖ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਨ ਚੀਤਾ॥ ੩॥
ਸੋ ਕਥਿ ਕਾ ਸਭ ਸੁਨੈ ਸੁਣਾਵੈ॥ ਸੋ ਗੁਰਸਿਖ ਮੋਖ ਨਰਾ ਆਵੈ॥
ਤੇਹਾ ਦਾਸ ਭਖੀਲਾ ਸਤੁ ਭਾਵੈ॥ ੪॥ ੧॥ ੯॥ [34]

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨਿਕੀ ਇਕ ਹਥ-ਲਿਖਤ "ਸੰਪਰਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੋਪੀਆਂ, ਲਿਖਤ ਕਥੀ ਮਸਤ ਦਾ ਮ— ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਮੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਨੰ. ੫੮੫, ਪਤਿਤ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਗੋਪੀਆਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਤਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਾ ਕਹਾਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਕਹਾਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਮਥਰਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਖਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਤ ਰਾਮ ਕਵਿੰਦਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਘਾਉ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਖ ਦਾ ਕੰਦ ਕਿਵੇਂ ਸਹੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:—

"ਕਾਨ੍ਹਾ ਚਾਲ ਚਾਲੀ ਲਖ ਗਾਲੀਆ ਲੀ ਮਤਸੋਹਨ ਜੋ ਸਭ ਗਾਲੀਆ ਲੀ॥ ੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਆਹੋ ਸਖੀਏ ਮਾਲਤਿ ਗੋਜੀਏ ਤਾ ਜਿਤ ਮੋਹਨ ਮਥਰਾ ਨਾ ਜਾਂਦਿ॥
ਸਭ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤਿਨਾਵਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਗਾ ਦੁਖ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਨਾ ਪਾਂਦਿ॥
ਇਕ ਚੰਤਰ ਪੰਦ ਤਰੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਹੋਇ ਸਾ ਮੋਹ ਚਰਾਇ ਆਂਦਿ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਉਹ ਸੁਖ ਨ ਸਾਂਦੀਆਂ ਲੀ ਜਿਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਲੇਜੜੇ ਘਾਉ ਲਾਂਦਿ॥ ੧॥ [35]

ਬ੍ਰਿਜਵਾ ਦੇ ਤਪ ਨਲ ਤਾਂ ਮਾ ਨੇ ਉਹ ਮਥਰਾ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਓਥੇ ਆ ਕੇ ਕਵਿੰਦਾਂ ਹਨ ਕਿ ਕਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦਰਦਾ ਤਪ ਚਲੇ। ਇੰਜ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਸੰਤੁਣ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਮਥਰਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਮੋਤ ਬਰਾਬਰ ਹੈ:—

"ਕਾਨ੍ਹਾ ਮਥਰ ਮੋਹੇ ਛੋਹਰਾ ਪਿਛ ਦਾ ਲੀ, ਮੋਹਨ ਆਪ ਹੀ ਆਸਾਂ ਛੋਲ ਚਲੇ॥
ਚਲਾਵਨ ਨ ਹੋਵਾ ਤੁਹਦਾ ਜੀ ਅਹਤੂਰ ਨੂੰ ਸਾਂਦਿ ਲੈ ਦੇਵ ਕਲੇ॥
ਸਭ ਪੂਣ ਅਸਾਡੜੇ ਨੈਣ ਅਖਿਆ ਸਾਹੀਆਂ ਤਿਸ ਲੀ ਵਿਛਾ ਤਪ ਚਲੇ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਸੰਚਰ ਲੀ ਮਥਰ ਮੋਹਾ ਜਿਨਾ ਤਿਨ ਵਿਛੋ ਚੀਆਂ ਚਰਦੇ॥ ੩॥

ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਅਵਾਰੀ ਲਗੀ ਹੋਈ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਮਥਰ ਸਿਧਾ ਹੈ

---

(੩੫) ਭਖੀਲਦਾਸ, ਹਥ ਲਿਖਿਤ, ਪੰਨਾ ਕਦਰ,
(੩੬) ਮਸਤ ਰਾਮ, ਸੰਪ੍ਰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੋਪੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੧,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਅਗਨੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਲ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਸਹੀਤ ਚਿਖਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ਰੂਹ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲਾ ਮਾਨੋ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ-ਪਿਆਲਾ ਸਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਹੁੰ ਕੁਲ ਕਿਆ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮੁਤਾਬਕ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਇਸ ਰੰਗ ਹੈ।—

•ਸੀਚਰ ਮਰਣ ਸੋਹਾ ਕਿਥੇ ਹਵਾਈਏ ਤਾਂ ਪੁਛਿਆ ਦੁਖ ਨ ਕੋਈ ਵਿਸਰਦਾ ਸੀ॥
ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਚਿਖਾ ਚਲਾ ਹੋਂਦੀ ਸੀ ਤਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਨਾ ਵਿਸਰਦਾ ਸੀ॥
ਖਾਣ ਪੀਣ ਨਹੀਂ ਕਿਛ ਭਾਵਦਾ ਸੀ ਵਿਚ ਸੋਹ ਪਿਆਲਾ ਵਿਸ਼ ਦਾ ਸੀ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਜਿਸਾ ਵਿਚ ਖਾਈਆਂ ਸੀ ਕਿਤ ਲੇਖੈ ਜੀਵਣ ਤਿਸਦਾ ਸੀ॥੬॥ ਕਬਿੱਤ

ਅਜਿਹੀ ਨੇਹੁ ਵਿਚ ਮੰਜਿਆ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਐਸਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਲੱਸ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਨੇਹੁ ਨੂੰ ਲੱਸ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਕਾਬ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੁਝਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੂ ਨੂੰ ਲਗ ਚੁੱਕੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੁਝਾਣਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੈ।—

•ਨੇਹੁ ਲਗਿਐ ਲਸ ਨ ਭਜਾਈਏ ਤਾਂ ਵਿਸ ਲਸ ਭੀ ਨੇਹ ਜਨਾਈਏ ਸੀ॥
ਜਿਵੇ ਅਨ ਭਜਾ ਤਨ ਧਨ ਭਜਾ ਕੈਸੇ ਦੂਜਾ ਜਾਇ ਬੁਝਾਈਏ ਸੀ॥ ਕਬਿੱਤ

ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਦੁਖ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੇ। ਸੁਖ ਤਾਂ ਹਨ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਛੁੜਿਆਂ ਦੇ ਲਈ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗਮਈ ਦਾ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਘਾਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਰ ਗਏ ਹਨ।—

•ਜਿਨਾ ਨੇਹ ਲਗਾ ਤਿਨਾ ਸੁਖ ਕੇਹਾ, ਸੁਖ ਭੁਲਾ ਨੇਹ ਵਿਛੁੜੇਆਂ ਲੀ।
ਦਸ ਕਲ ਨ ਕਾਈ ਮਿਲਦੇ ਲੀ ਨੇਹਾ ਕੀਹ ਤੇ ਮਿਠੁੜੇਆਂ ਲੀ।
ਕਿਰਮ ਅਗਿ ਦੇ ਜਿਉ ਸਦਾ ਅਗਿ ਜਾਲਣ ਵਿਚ ਅਗ ਹੀ ਦੇ ਨਿਤ ਦੁਖੀਆਂ ਲੀ।
ਮਸਤ ਰਾਮ ਤਿਨਾ ਸਭ ਭੁਲ ਗਏ ਪੰਜੀ ਦਰਖ ਤੇ ਨਲੇ ਪੁਤੀਆਂ ਲੀ॥੭॥ ਕਬਿੱਤ

ਸੋਹਣੀਆਂ ਸਹਾਰਾ ਹਵਾਈਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ, ਤਬਲੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਠਣੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਵਿਛੁੜ ਨੇ ਰਬ ਦੀ ਦਿਲ ਦਿਆ ਅਤੇ ਭੁਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਦਲ ਪਿਆ, ਮਰਣਾ ਭਲ, ਭੁਲ ਦੇ ਹੈ ਨੇਹਾ ਨੂੰ ਵਿਸਰੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਹੈ ਜੋ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਾਂ ਸਾਰੇ ਦੀ ਸਾਰੇ ਭੁਲ ਸਕਦੇ

(ਛਟ) ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੮੨-੮੩, (ਛਟੰ) ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੮੩, (੬੦) ਹੋਰੀ, ਪੰਨਾ ੮੩-੮੪,
(੬੧) ਹੋਰ ਲਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸਭਾਸ਼ ਬੋਲਿਆ ਅਜੂਹ ਨੇ ਰਬ ਚਲਾਇ ਦੀਆਂ॥
ਅਜੂਹ ਰਹੀ ਬੇਦੀ ਕੁਲ ਦੇ ਸਭ ਸਾਕਾ ਮੇਲ ਹੁ ਤੇ ਰਹੇਰ ਧੀਆਂ॥
(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਮਸਤ ਰਾਮ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਖਿਡੌਣਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਖਿਡੌਣਾ ਮਸਤਾ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭੋਪੀਆਂ ਤੇ ਸੋਗ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ— ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿਚ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਕਲੀ ਦੀ ਤਪਾ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ, ਖੇਡਣਾ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਸਤ ਰਾਮ ਪੁਲਾਂ ਦੀ ਬੇਹਸੀ ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

• ਕਹੇ ਸਖੀਓ ਅਬ ਕਿਆ ਕੀਜੈ ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਨਤੀ ਹੋ ਤੁਮ ਬੋਲੋ ਕਹਿਆ॥
ਹਮ ਖੇਲਨ ਹੋ ਤੁਮ ਸੈਰਨ ਜੋ ਸਭ ਤੁਮ ਸਰੂਪ ਹੋ ਸਾਥ ਰਹਿਆ॥
ਅਬ ਹਾਥ ਸੀਨਾਰਥ ਕੀ ਤੁਮ ਜਾਨੋ ਹੈਮ ਹੈਮ ਸਭੇ ਆਏ ਨਿਬਾਹ ਕਹਾ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਕਿਆ ਕਰਨ ਪਿਚਾਰੀਆਂ ਜੋ ਜਿਉਂ ਆਖਿ ਖਿਡੌਣਾ ਦਾ ਸਾਥ ਪਹਿਆ॥ ੧੭॥

ਖਿਡੌਣਾ ਟੁਟਣਾ ਹੈ ਭੋਪੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਨਾਂ ਇਸ ਆਪੇ ਟੁਟਣਾ ਹੈ ਖਿਡੌਣਾ ਨੂੰ ਸੋਗ ਲਿਆ। ਭੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਿਆਸੂਲ ਹੋ ਟੁਰੀਆਂ। ਪੁਲਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਤਾਂ ਨਿਆਸ ਹੈ, ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਲ ਖਿਡੌਣਾ ਦੇ ਲਹਾ ਵੀ ਜਿਆਦ ਹਨ:—

ਸੁਣਿ ਭੋਪੀਆਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈਆਂ ਜੋ ਕਹੇ ਸਖੀਓ ਕੀ ਅਬ ਕਿਆ ਕੀਜੈ॥
ਅਬ ਸਿਆਮ ਤੁਹੈ ਟੁਹਨਾ ਧਰਿ ਹੀਆ ਤਿਸ ਕੁਹਨੀ ਹੈ ਕਿਹ ਕਿਹ ਲੀਜੈ॥
ਹਮਰੀ ਪੂਰ ਆਸਕ ਤੁਹੈ ਕਿਆਮ ਹੈ ਸੋ ਕਿਤਹ ਦਰਸ ਭੋਪਾਲ ਹੈਸੇ ਜੀਜੈ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਭਲਾ ਹਰਿ ਦਰਸ ਦੇਵੈ ਲਹਾ ਪੂਰ ਸਿਆਮ ਹੁਹੈ ਅਬ ਦੀਜੈ॥ ੧੮॥

ਖਿਡੌਣਾ ਭੋਲ ਖਿਡੌਣੇ ਦੇ ਵਸ ਪਰਤੋ ਹੀ ਫੋਰ ਕਰੋ ਹਾਹਿ ਹਾਹਿ ਦਯਾਲਾ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਖਿਡੌਣੇ ਨੂੰ ਤੁਹੈ ਫਾਲਾ ਲਹਾ ਟੁਕ ਰਹਾ ਕੁਹਿ ਫੋਰ ਭਜੀਆਂ॥ ੭॥

ਮਸਤ ਰਾਮ, ਪੁਹਾ, ਪੰਨਾ ੪.

(੪੨) •ਹਾਹਿ ਹਾਹਿ ਪੁਕਾਰੈ ਸਭਿ ਲੋਕਾ ਹਾਹਿ ਖਿਡੌਣਾ ਕਿਆ ਕੀਆ॥
ਹਮ ਲੋਕਨ ਦੇਖ ਅਖਾਹਿ ਲੀ ਤਾਤਹਾਲ ਹੀ ਤੇ ਖਿਡੌਣ ਚੋਆ।
ਵਪਾਰਨ ਕਹੈ ਸਭੇ ਲੋਕ ਤੁਹੈ ਘਰ ਟੁਕ ਪਹਾ ਹਮੇ ਕੁਹਿ ਸੀਆ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਕਹੈ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦਾਸਿ ਦਾ ਤੇ ਖੇਲ ਖੇਲਤ ਹੈ ਆਪ ਪੀਆ॥ ੮॥

ਮਸਤ ਰਾਮ, ਪੁਹਾ, ਪੰਨਾ ੫.

(੪੩) ਪੁਹਾ, ਪੰਨਾ ੬

(੪੪) ਪੁਹਾ, ਪੰਨਾ ੯-੧੦.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੁਧੁ ਅਤੇ ਤੋਪੜਿਆਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਤੋਪੜਿਆਂ ਤੁਧੁ ਨੂੰ ਪੇਮ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮਹਿੰਮਾ ਅਤੇ ਅਰੂਪ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ੀ ਤੇ ਸਰੂਪ ਤਕ ਅਪੜਣ ਮੋਹ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੇਮ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ:—

ਪ ਕਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੋਭ ਵਿਸੇਖ ? ਜੀ ਸੋ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ ਤਿਆਗ ਹੈ ਸੋਭ ਤਜੀਸੇ॥
ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਲ ਹੈ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਜੀ ਕਹੈ ਪੂਰਣ ਤਿਨ ਹੈਸੇ ਸਭਤ ਜੀਸੇ॥
ਜਿਥਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹੈ ਤਿਤ ਪਾਇਦੇ ਹੈ ਕੋਹ ਪੁਰਾਣ ਕਹੈ ਸਾਖ ਦੀਸੇ॥
ਮਸਤ ਰਾਮ ਅਭਿਆਸ ਬੜਾਂਦੇ ਹੈ ਰੂਪ ਤਿਆਗ ਅਰੂਪ ਹੈ ਤਿਆਗ ਕੀਸੇ॥੪੫॥

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹਥ ਲਿਖੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰਪਰ ਅਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਕੋਨੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੁਧ ਭਗਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਮੁਲਾ ਰਤਨ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਹੈ "ਮਿਠੜੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਰਾਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ"। ਇਸ ਦੇ ਕੀਰਤ ਸੰਮਤ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ਪਰ ਮੰਤਲੋਮਾਂ ਦੇ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸੰਮਤ ਲਭ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਤਰਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

"ਵਿਸ਼ੁਧ ਦੇ ਸੁਤਵੇ ਸਸ ਦੁਧ ਸਾਰੇ ਜਦੇ ਨਸ
ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੋਇ ਵਸ ਸੋਹਣ ਆਖ ਦੇ ਸੁਹਾਵਦਾ।

ਇੰਜ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ "ਸੋਹਣ" ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੋਹਰਿਆਂ, ਸੋਰਠਿਆਂ ਅਤੇ ਚੌਪਈ ਛੰਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸੁਧ, ਬੁਧ, ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੁਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੇਮ ਕੋਈ ਹਸੀ ਮਖ਼ੌਲ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪੂੰਜ ਦੀ ਥਾਂ ਬੜੀ ਕਠਨ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤੰਦ ਕਈ ਯਗੀ ਵਾਂਗ ਹੈ— ਹੰਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਨੇ ਮੁੰਹੋਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੁੰਹ ਲੈ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਸੌਂਦਰਯ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰ ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਫਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੋਹਦੇ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਵਿਸ਼ੁਧ

---

(੪੫) ਤੁਹਾ।

(੪੬) ਮਿਠੜੇ ਵਿਸ਼ੁਧ ਰਾਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ, ਹਥ ਲਿਖਤ ਨੰ.੯੮੭, ਸੋਭੀ ਬਾਬੂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਨਤੀਜਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਵਿਯੋਗ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪਈਆਂ।

ਵਾਹ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਵਾਹ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ ਜੋ ਲਿਖੇ, ਭਾਵਨੇ, ਮਿਹਣੇ ਦਿੱਤੇ ਓਹ ਸਭ ਮਿਠਾਸਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਾ ਸੋਭਾ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

---

(੬੭) ਦੋਹਰਾ:

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤ ਸ਼ੁਭ ਵਾਸ ਕੀ ਸਭ ਤੇ ਉਤਮ ਜਾਨ॥
ਸਿਵਪਾ ਕਰਹੈ ਦੇਹ ਹਰਿ ਜਨ ਅਪਨੈ ਕੋ ਦਾਨੁ॥
ਪ੍ਰੇਮ ਢਾਨ ਜਾ ਕੋ ਲਹੈ ਸੋ ਜੀਵਤ ਮਰ ਜਾਇ॥
ਜਾ ਕੇ ਘਟ ਮੈ ਸੰਚਰੈ ਦੂਧ ਸੁਧਾ ਦੇਹ ਭੁਲਾਇ॥
ਏਹੋ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਸੇ ਮੀਤ॥
ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਹਾਸੀ ਖੇਲ ਹੈ ਲਹਤ ਪ੍ਰੀਤ ਕੀ ਰੀਤ॥
ਕਰਾ ਤੈਨੂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਮਾਨ ਐਨੂ ਸਭ ਕੋਇ॥
ਅਲਖ ਨ ਲੀਚਹ ਪ੍ਰੀਤ ਮਹ ਦੂਟ ਨ ਜਾਵੈ ਸੋਇ॥
ਦੂਪਨ ਸੇ ਮੁਖ ਦੇਖ ਕੈ ਰਾਨੀ ਕੀਆ ਬੁਮਾਨ॥
ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਨਿਹਾਲ ਕੈ ਕੀਤੋ ਮਨ ਅਭਮਾਨੁ॥
ਐਸੋ ਸੋਸਾ ਜਗਤ ਮੈ ਕੋਇ ਨ ਦੂਜੀ ਨਾਰ॥
ਐਸ ਲੀਆ ਮੈ ਵਿਸ਼ਨੂ ਕੋ ਕਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਡਾਰ॥
ਜਬ ਵਿਤਤਾ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹਯੋ ਗਈ ਵਿਸਨ ਚਿਤ ਚਿਆਇ॥
ਪਛੋ ਵਿਯਗ ਤਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਲਾਗੀ ਬਹੁਤ ਬਿਲਾਇ॥

(੬੮) ਸੋਰਠਾ:

ਜਾ ਮੈ ਲਾਗੈ ਪ੍ਰੇਮ ਰਗਤ ਨ ਕੀਜੈ ਤਾਹ ਮੈ॥
ਏ ਥੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਨੇਮੁ ਤਾਕੇ ਉਤਮ ਜਾਨੀਐ॥
ਸੋ ਬਿਰਾਜ ਚਾਹੈ ਕੀਆ ਸੋਭਾ ਕਹਤੋ ਠਾ ਜਾਇ॥
ਪਾਰਿਠ ਚਿਤ ਕਠੋਰ ਹੋਇ ਸੋ ਸਭ ਕਹੈ ਸੁਨਾਇ॥
ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਿਸ਼ਨੂ ਤੇ ਰਾਨੀ ਕਹੈ ਸਮਾਨ॥
ਸੋ ਸਭ ਮਿਠਤੇ ਮੈ ਕਹੈ ਸੁਨਹੁ ਚਤਰ ਧਰ ਧਿਆਨ॥
ਅਬ ਸੋ ਰਾਨੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਕਾ ਦੋ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਨਾਇ।
ਜੋ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ੁਭ ਵਿਸ਼ਨੂ ਕਾ ਸੁਨਹੁ ਸ਼ੁਭ ਮਨ ਲਾਇ॥
ਅਤਕਾਲੀ ਕੀ ਗਾਥ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੁਖੀ ਹੋਇ॥
ਅੰਤ ਪਿਤਾ ਕੁਲ ਰੂਪ ਕੀ ਦੇਹ ਨ ਸੁਮਤਿ ਕਰੋਇ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

•ਸੋਹਣਾ ਨੂੰ ਛਡਣੇ ਕਸੋਹਣੀ ਦੇ ਨਲ ਰਤਾ ਚੁਜੀ ਸਿਹੀ ਕਾਰ ਕਿਤ ਸਾਨੇ ਨਲ ਲਾਉਂਦਾ॥
ਚਿਤ ਸੀਲੀ ਪੁਤਲੀ ਨੇ ਆਪਿਆ ਹੋਤਾ ਚਿਤ ਪਵਿਤ ਕਲੇ ਜਿਹੇ ਕਾਰ ਨੂ ਦਯਾਨੂ ਕਹੀ ਆਉਂਦਾ॥
ਜਗਦਾ ਹੀ ਹਾਸੇ ਕਾਲ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਨਾ ਨੂ ਕਾਲ ਚੀਸ਼ੂ ਰਸਨਾਇ ਕੇ ਹੀ ਨਾਲਾ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਂਦਾ॥
ਚਿਛਲਾ ਨੂੰ ਸਾਲੀ ਦਿੰਦਾ ਚਿਕਨਾ ਚਾਨਆਂ ਕਾਠ ਜਦੋਂ ਕਤੀ ਕਲ ਲੋਹ ਕਾਲੀ ਨੂ ਲਕਾਉਂਦਾ॥

ਚਿਤਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਗ ਪਿਆ ਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਤੋਕ ਲਿਆ ਉਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਠਾ ਪਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਦੇਖ ਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਤਾਂ ਸਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰ ਨੂੰ ਦੇਹੇ ਲਿਖਾ ਬੋਨ ਕਹੀਂ ਆਉਂਦਾ:—

ਮਿਠਾ ਅਖੀ ਚਿਤਾ ਦੰਸ਼ਾ ਰਿਹੀ ਨ ਲਗੇ ਮਿਠਾ ਕਾਲ ਚਿਤੇ ਚਾਹੇ ਕਾਹਾ ਨੂੰ ਅਲਾਮ ਕਹੀ ਆਉਂਦਾ।
ਦੇਖ ਲਿਖਾ ਦੰਸ਼ਾ ਚਿਤ ਸਿਨਾ ਦਾ ਕਾ ਨੇ ਤੰਨਾ ਸਾਰੇ ਜਗ ਚਿਤ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਸਭੇ ਕੋਹਣਾ ਆਉਂਦਾ।
ਚਾਸੇ ਚਾਸ ਛਡਨੇ ਚਿਤ੍ਰਤ ਲਾਇ ਚੋਹੇ ਸਾਨੂੰ ਅਗਦਯੇ ਸਲੋਨਾ ਮੁਖ ਰਿਹੀ ਕਹੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ॥
ਸਿਹਾ ਅਤੇ ਜੋਕ ਸਭੇ ਚਲਾ ਸੀਤਆਸਾ ਮਿਠਾ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮਮਾਰਾ ਚਿਚ ਤੁਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਉਂਦਾ॥

ਪਰ ਚਾਹਾ ਨੂੰ ਪਿਛ ਤਾਂ ਇਸ ਗੋਲ ਚ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕੁਚਜਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਕਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਲਾਟਕ ਰਚਾ ਕੇ ਚਾਹਾ ਦੇ ਛਟਾਂ ਤੇ ਟੁਟ ਪਿਨੂੰ ਪੁਸਦਾ ਹੈ:—

ਪੁਨਾ ਹਾਰੇ ਪੁਨਾ ਲੋਕਾ ਸਾਰਥੀ ਨੇ ਚੁਨੀ ਆਸਿ ਚੁਪੀ ਹੋਣਾ ਕੁਚਜਾ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਮਨਾਉਂਦਾ॥
ਸਾਹੁਰੇ ਤੇ ਮਾਪੇ ਮੈ ਤਾਂ ਛਡ ਆਈ ਆਪੇ ਆਪੁ ਚਾਹਤੇ ਦੇ ਛਟਾ ਉਤੇ ਟੁਟ ਰੋਹਣਾ ਪਾਉਂਦਾ॥
ਚੀਸ਼ੂ ਸਲਾਮਿ ਦੰਸ਼ਾ ਨੈਂਦਾ ਹੈ ਚਿਹਾਸਿ ਚਿਤ ਸਾਰਥਾ ਸਲੋਨਾ ਸਿਮਾਮ ਜਗ ਨੂ ਹਸਾਉਂਦਾ॥
ਰੋਹਾ ਤੇ ਕੁਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੁਜਰਾ ਦਾ ਦੁਧ ਵਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੁਟਾਉਂਦਾ॥
ਸਿਖਨਾ ਕੁਚਟਾਂਆ ਚੁਹ ਛਡ ਕੇ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਖੇ ਸੋਹਾ ਨਾਲ ਮੁਖ ਰੋਣੇ ਦੇ ਚਲਾਉਂਦਾ॥
ਜਗ ਦੀ ਛਲਾਵ ਸੈ ਚਲਾ ਲਹੀ ਤਾਰ ਕਾਲ ਜਗ ਦਾ ਅਹੀਰ ਚਲ ਖੀਰ ਸਾਰ ਖਾਉਂਦਾ॥
ਚਿਚਿਆ ਚਰਾਵੇ ਸੋਹਾ ਸਾਰੇ ਨਲ ਲਾਵੇ ਕੁਜੀ ਜਗ ਨੂੰ ਠ ਤਾਵੇ ਸੋਹਾ ਚਾਰ ਚਿਤੇ ਰਾਉਂਦਾ॥

ਉਹ ਅਸਿਹਾ ਕਲੋਚ ਚਿਤ ਚੋਚ ਹੈ ਕਿ ਅਪਣੀ ਲੋਸਤਾ ਦੀ ਚਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਦੀ ਚੁਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:—

•ਕਾਲ ਸੋਹਾ ਚੋਚ ਨਾਹੀ ਟੁਆਰਾ ਲੋਕੋਚ ਚੋਚ ਚਿਤ ਨੂੰ ਚੁਰਾਇ ਲੋਹੀ ਲੋਸਤਾ ਸਜਾਉਂਦਾ॥
ਜਾਸ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦੇਖੇ ਖੈਂਸਤਾ ਚਲਾਤਾ ਕਾਲ ਚਾਰ ਚਾਰ ਚਾਰ ਚਿਤੇ ਚੋਹਾ ਕਾਲ ਲਾਉਂਦਾ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਏਹਨਾ ਪੁੰਨ ਕੀਤਾ ਓਹਨਾ ਲਾਹਿਓ ਨਾ ਆਪਣੇ ਹੀਰਾ ਮੋਹ ਮੈਂਦਾ ਪੰਜਾਂਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੇ ਤੇ ਬਸਾਉਂਦਾ॥
ਠੋਕਰਾਂ ਖੰ ਖੜਾਈ ਨੇ ਮੁਖ ਦਰਸ਼ ਪਾਣੇ ਨਾਮੇ ਵਿਤ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਸਾਨੂੰ ਮਿਤ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਪੁੰਦਾ॥

ਵਾਰਾ ਨੂੰ ਏਹਾ ਵਿਚੋ ਕੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਣ ਭਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖਮੈ ਵਿਚ ਥੀ ਚੁਪ ਕਰੀਂ ਦਿਖਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਉਹ ਮੁਖ ਮੁਖ ਕਥਦੀ ਹੈ:-

ਜਾਨੀ ਨਹਿ ਜਗਾਇ ਗੁਰਸੇ ਲੀਤੀ ਹਾਂ ਸੰਜਾਈ।
ਮੈ ਤਾਂ ਸੁਤੇ ਨੂੰ ਭੀ ਆਇ ਨਹੈ ਚੁਪ ਨ ਦਿਖਾਂਦਾ॥
ਦੁਣਯਾ ਕਲਾਵੀ ਨਲ ਕਰ ਪਿਆਰ ਲਾਈ
ਦਾਨ ਦਾ ਅਤਜੋਰ ਸਾਨੂੰ ਭਜੀ ਵਿਚੁ ਆਂਦਾ॥
ਨਹੀ ਨਿਤੁ ਖਾਸ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਦਿਹਾਂ ਕਾਸ
ਸਾਡਾ ਚਲਦਾ ਨ ਵਸ ਅਗ ਕਥਾ ਕਿਥ ਪਾਂਦਾ॥
ਆਈ ਹੋਰੁ ਲਾਇਆ ਆਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਦੁਖਾਈ ਚਿਤ-ਚਿਤ
ਚਿਤ ਚੈਨਾ ਦਾ ਬੁਰਾਈ ਨਾਂ ਹਾਰ ਨੀ ਕਰਾਂਦਾ॥
ਹੋਣ ਆਪੇ ਜਾਨ ਕਥ ਹੈਂਦਾ ਵਿਚੋਂ ਜਾਨ ਜ
ਜਾਨੀ ਅਮੀਰ ਦੀ ਪਾਇ ਕਉਂ ਤਿਤਰਾ ਵਸਾਂਦਾ॥

ਵਾਰਾ ਜਿਥੇ ਮਿਲਤਿਆਂ ਦੇ ਚੁਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਿਖੇਰੇ, ਮਿਲਣੇ ਅਤੇ ਜਾਣਨੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਉਥੇ ਕਲ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਗਾਨ ਦੀ ਗਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਸਰੂਪ ਕਥਨ ਭੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਦੇਖੀ ਪਰ, ਦੇਖੇ ਨੈਣ, ਦੇਖੀ ਚਾਲ ਆਦਿ ਉਪਰ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਕਸੇ ਕਹੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਕਲ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮੰਨ ਦੇ ਹਾਰ ਦੀ ਸਮਾਨਾਰਥ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਲਾਪ ਕਥਦੀ ਵਾਰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਏਥੇ ਕਿਵੇਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਹੈ:-

"ਕੀਰਨੇ ਵਿਲਾਪ ਕਸੇ ਚਾਰੇ ਪੈਰਾਂ ਅਪ
ਏਹਿ ਗਾਨ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਤਿਤ ਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਾਂਦਾ॥
ਗੀਤੀ ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਤੇ ਅਤ ਸਾਦਰੇ ਤੁਮਾਤੇ
ਭੁਲਾ ਕਲ ਦੀ ਤਿਸਾਤੇ ਦੇਖ ਚਿਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਂਦਾ॥
ਗਾਨ ਸੋਹੀ ਚਾਲ ਚਲੇ ਹਥੀ ਪੈਰਾ ਪਾਇ ਚਲੇ

(ਬਾਕੀ) ਦੇਖੀ ਦੇਖੀ ਪਰ ਚਲੇ ਦੇਖੇ ਹਾ ਨੈਣ ਕਹੇ
ਕਸੇ ਸਿਰੋ ਸਾਰ ਕਥ ਦੇਖਾ ਦੇਖਿ ਸਰਾਂਦਾ॥ (ਬਾਕੀ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੀਸਗੰਜ ਬਲਾਇਆ ਸਭ ਸਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਓ॥

ਤੁਹਾਡਾ ਦੀ ਕੌਲ ਸਾਹਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ। ਇਹ ਵਿਹੁਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਵੀਲਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਦੇ ਵਾਰਿਹਾਰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ

ਏਹੀ ਏਹੀ ਚਾਲ ਚਲੇ ਮੇਰੇ ਕੰਤ ਪਾਇ ਚਲੀ
ਏਹੀ ਮੈਂਦਾ ਨਾਲ ਮੇਰ ਲਸ ਦੇ ਚਲਾਂਦਾ॥
ਮੰਦ ਮਾਹਣ ਮਾਰਾ ਏਵਾਂ ਧਾਮ ਦੇ ਬੁਲਾਲਾ ਸੀਸੇ।
ਏਹੀ ਆਖੇ ਗਲਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਚਿਤ ਨੂ ਚੁਰਾਂਦਾ।
ਕੀ ਨਵਾਂ ਨੀ ਮਾਇ ਚਿਤ ਰਖਿਆ ਨ ਜਾਇ
ਲਾਮਦੇਨੂ ਦੇ ਸੀਤਾਏ ਚਿਤ ਵਸ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ॥
ਜਦੋ ਨ ਤਰਸਿਆ ਦੁਖ ਦਿੰਦਾ ਦੇ ਸਰਸਿਆ
ਚਿਤ ਭੇਪੀਆਂ ਨੂ ਲੋਭ ਛੋਭ ਮੋਹ ਦੇ ਖੁਹਾਂਦਾ॥
ਸਾਵਦੇ ਸਮਾਨ ਨਾਹੀ ਦੂਸਰਾ ਜਹਾਨ ਵਿਚ
ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਣੇਚ ਚਿਤ ਵਿਚ ਨ ਪਤਾਂਦਾ॥
ਭੇਪੀਆਂ ਜੀ ਸਦਕੇ ਜਾਨ ਚਿਤ ਵਿਚ ਵਸੇ ਕਾਨ
ਸਤੀਆਂ ਦਾ ਦਲਾਲ ਹੈ ਕੁਪਾਲ ਜੀ ਕਹਾਂਦਾ॥
ਆਪ ਦੇ ਅਗਾਲ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਭ ਕਲ ਬਸ
ਸੋਹਣਾ ਸਮਾਜ ਕਾਲ ਸਾਨੂ ਮਸਿ ਜਾਂਦਾ॥
ਓਹੋ ਰੂਪ ਦੇਹੋ ਮਾਇ ਹਾਰ ਦਾ ਨ ਦਿਹ ਜਾਇ
ਭੇਦ ਆਪੇ ਵੇਦਨੀ ਜਨੇਪਾ ਦਾ ਕਹਾਂਦਾ॥
ਸੁੰਦ ਸੀਗਾਰ ਭੇਦਾ ਜਾਤ ਦਾ ਅਗੀਰ ਆਪੇ
ਟੋਲ ਭਲਾ ਹਾਰੇ ਸਾਰੇ ਮੰਤ ਨਹੀਂ ਆਂਦਾ॥
ਭੇਦਾ ਗੀ ਸੁਣਾਏ ਭੇਦਾ ਪਿਤ ਨਾ ਆਖੇ
ਹੋਰ ਹਾਲ ਮੈ ਮਿਠ ਦੇ ਨਾਮ ਚਾਤ ਚਿਤੇ ਆਂਦਾ॥
ਚਲੇ ਸਾਤਵੰਤ ਜਾ ਦੇ ਕੁਵਲੀ ਨ ਮੁੰਜੀ ਦੇ
ਭੇਸੇ ਕੁਲਵੰਤ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਨ ਧਰਾਂਦਾ॥
ਅਵਸਤ ਮੈ ਚਿਸਾਲੀ ਭੇਸ ਸਾਮਦੀ ਨ ਲੀਤੇ ਭੇਸ
ਭਾਂਤੀ ਦੇ ਅਰਾਂ ਪੰਥ ਵੰਥ ਨ ਜਸਾਂਦਾ॥

(ਚਲਦਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੇ ਸਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੋਹਣੇ ਲਈ ਸਿਖਾ ਦੇ :-

ਸੋਹਣ ਤੇ ਸੁਣੀਂ ਲਲਿਤ ਕਲਾ ਨੂੰ ਲਹਿਜਾ ਚਾਹਿਯੇ
ਚੁਸਤੀ ਨੈ ਪਹਿਜਾ ਸਿਤ ਚਿਤ ਮੈ ਭੁਲਾਉਂਦੀ।।
ਐਸਾ ਸਾ ਸੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਖੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਨ ਜੋਰ ਕੋਈ
ਕਲਾ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਖ ਪਾਵਦੀ।।
ਪਿਛੋ ਸਾਰੀ ਨੈਖ ਨੂੰ ਪੋਖਾ ਮੁਠਾਂ ਭੁਸਤੀ
ਦੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਯ ਖਾਸ ਲਾਕੇ ਦੁਹਾਵਦੀ।।
ਲੁਬਸੇ ਦੀ ਸਾਰਦੀ ਪਹਿਚ ਸਾਖਦੇ ਬਮਲੀ ਨਾਲ
ਸਾਡੀ ਖਾਸ ਸਾਖਦੇ ਦੇ ਚਿਤ ਨੂੰ ਖਿਚਾਵੀਦੀ।।
ਸਾਡੇ ਸੰਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੂਰਾਕ ਪਹਿਚਾ ਮਲਤੀ ਨੈ
ਚਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਾਰੇ ਚੋਟ ਚੋਟ ਜਾਵਦੀ।।
ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਚੁਸਾਇ ਚਿਤ ਅਧਾਰ ਸਿਮਰਨ ਸਿਤ
ਚੁਪੇ ਚੁਪੇ ਤੋਰ ਮੁਖੀ ਨੈਣ ਦੇ ਲਾਉਂਦੀ।।
ਚੁਸਾ ਦੀ ਚਤੁਰ ਲੀਲੀ ਬੰਸੀ ਦੀ ਦੇ ਧੀਨੀ
ਨਾਮ ਦੀ ਲਗਾਨੀ ਦੇਖੇ ਚੁੰਮੀ ਚੁੰਮੀ ਆਵਦੀ।।
ਸੋਹਣਾ ਨ ਭਾਵਨਾ ਦੇਖੇ ਕਲਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਦੇਖੇ
ਦੇਵਤੀ ਸਰੋਤਾ ਨੂੰ ਓਹੁ ਲੀਨ ਲੈਣੀ ਲਾਵਦੀ।।
ਲੈਹ ਤੇ ਸਨੇਹ ਸਹੀਏ ਦਿਏ ਸੋਹਾ ਚੰਗਾ ਮਨ
ਕੀਚ ਸਾਰ ਮਾਣੀ ਓਹ ਲੈਸੇ ਕਹਾਵਦੀ।।
ਕਲਾ ਦੀ ਚੁਪਾਈ ਵਿਚਾ ਨ੍ਹਿਸ ਦੇ ਚੁਹਾਈ ਮਨ
ਓਸੇ ਦੀ ਸਿਖਾਈ ਸਾਨੂੰ ਚੁਸਤੀ ਸੈਖਾਵਦੀ।।
ਲਹ ਕੇ ਚੁਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਲਤਾ ਦੇ ਨਲ ਰਤਾ
ਮਲਤੀ ਸੁਸੀਲ ਲਲਿਤ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸੋਹਾਵਦੀ।।

ਸੋਹਣਾ ਨ ਕਲਾ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਨਲ ਸਹੀਏ
ਚਾਈ ਨੂੰ ਚਮਾਏ ਸੁਸ ਰਤਾ ਨਾ ਨ ਆਵਦਾ।।
ਕੀਸ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲੈ ਨ ਪੋਸਣਾ ਚਿਤ ਚਿਚ
ਦੇਖੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਕੋਈ ਮਾਮ ਨੂੰ ਲਚਾਉਂਦਾ।।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੈਣਾ ਦੇ ਕਟਾਰੇ ਦਾ ਚਿਤ ਦੇ ਪੁਰਾ ਦੀ ਦਾ
ਫੁਲਾ ਦਾਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕਲ ਤਰਾਂ ਆਹੀਦਾ॥
ਮੋਰੇ ਬਾਲ ਆਰੇ ਦਾ ਦੇ ਆ ਤੇ ਪੁਤਾਰੇ ਸਹਾਰੇ
ਦੇਵਾ ਨਾਲ ਵਰ ਵਸ ਮਾਲ ਸਾਰੇ ਖਾਵਦੀ॥

ਫੁਫਜਾਂ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਧਾਕਾ ਮਫ਼ੂਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰ ਨਾਲ ਹਾ ਮੰਤ ਇੱਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੁਮਾਰ ਕਾਰਣ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੁਲਜੀ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਖੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।—

ਰੈਨ ਦੀ ਅਚਾਨਚਿਤੀ ਤਮਾਸ਼ਿਤਾ ਦੀ ਦਾਨ ਦੇਖੋ
ਕਾਰ ਨੂੰ ਪੈਕਲ ਸਾਰੇ ਅਪੰ ਦੇ ਕੁਹਾਵਦੀ॥
ਫੁਲਾ ਦਾ ਕੁਤੁ ਮੰਨ ਮੋਹਣੀ ਅਤਸਾਰੇ ਦੰਨ
ਮੰਨ ਪੈਨ ਲਾਮੀ ਦੀ ਤੋਰ ਤਰਾਂ ਆਵਦੀ॥
ਮੁਲਾਂ ਹਾਲੇ ਮੁਹੀ ਲਾਲ ਸਾਰਾ ਮੋਹਾ ਸਾਲ ਕਲ
ਸਾਰਥੇ ਕੁਪਲ ਕਲ ਦਾ ਜਾਲੀਆ ਫੁਸਾਵਦੀ॥
ਜਾਤ ਦੀ ਅਚਾਨਿਤੀ ਤਮਾਸ਼ਿਤਾ ਦੀ ਚਲ ਦੇਖੋ
ਹੀਰਾ ਪੰਨਾ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਰੁਤਨਾਂ ਪੈਦਾਵਦੀ॥
ਸਾਵਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸੰਦੀ ਕਲ ਤਾਂ ਨ ਮਿਲ ਸੰਤੇ
ਪਾਪੀਆਂ ਪੁਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਦੀ ਲੰਘਾਵਦੀ॥
ਕੀਤੀ ਤਹਾਨੀ ਸਾਰ ਜਾਤ ਚੰਡੇ ਨਾਲੀ ਜੋਰ ਚਾਪ ਕੇ ਪੁਲਾਵਦੀ॥
ਮੀਹਾ ਵਾਨੀ ਜਾਨੀ ਸੋਰ ਦੋਪਦੇ ਹੁਦਾਂ
ਕਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤ ਧਰਮ ਨਿਆਮ ਨੂੰ ਭੁਲਾਵਦੀ॥
ਕੁਖੀ ਸਮਾਨ ਨ ਕਸੋਹਾਂ ਜਹਾਨ ਵਿਚ
ਕੁਖ ਸੋਹਾਂ ਠੋਕਦੀ ਸੀ ਜਨ ਨੂੰ ਹਸਾਵਦੀ॥
ਸੋਸੀ ਅਸ ਕੁਖਦੀ ਸੁਰੰਤ ਲਖਿ ਹੋਸਾ
ਕੁਪਲ ਦਾ ਜਿਨਕ ਦੇਖੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾਵਦੀ॥
ਕੀਤਾ ਸੀ ਕੁਮਾਰ ਤਾਹੀ ਤਨੇ ਪੈਰੇ ਕਾਰ
ਕਾਪੇ ਹੋਸੀ ਹੋਸੀ ਸੀ ਅਜਾਨ ਦੋਹੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਹਾਵਦੀ॥
ਸਾਵਲੇ ਸੁਜਾਨ ਬਾਲੇ ਹੋਣਾ ਮੈ ਹਹਾਨ ਅਸ
ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਰੋਵਿ ਰੋਵਿ ਕੀਤ ਦਿਤੇ ਆਵਦੀ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਰਜਾਵੇ ਕਾਰਣ ਹੁਣ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਲੀਮੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਠਿੱਮੂ ਕਾਲ ਵੇਲਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਿਅਮ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੈ, ਤਦੇ ਕਹਦਾ ਹੈ, ਤਿਲਜ਼ੀਆਂ ਖੋਂਦੇ ਹੈ।-

ਆਜੀ ਕਾਲ ਆਣੀ ਸਾਨੂੰ ਵੈਸ ਨੂੰ ਦਾਸਾਂ ਮੁਖ ਆਪਣਾ ਦਿਖਾਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰੀ ਪੁਕਾਵਦੀ॥
ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਵੈਸ ਹੋਇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਤੈਨੂ ਪੂਰੀ ਕੋਮੀਆ ਦੇ ਹੋਸ ਸਭਾ ਲੂਝਾ ਤੁੰਹਾਵਦੀ॥
ਕੋਹੀ ਤੋਹੀ ਕਾਲ ਹੈ ਕੇ ਕੋਮੀਆ ਨੂ ਨਾਲ ਵਿਚ ਜਾਇ ਰਾਸ ਮੰਡਲ ਦੇ ਆਪ ਹੀ ਮਗਾਵਦੀ॥
ਲਾਇ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਓ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੋਹੀ ਏਹੁ ਕੋਹੀ ਗੱਤ ਆਪ ਹਾਇ ਕੇ ਬੁਲਾਵਦੀ॥
ਖੁਸੀ ਨ ਖੁਲਾਈ ਜਿਤ ਹਲਦੀ ਸਕਾਈ ਪਿਤੂ ਜਾਤ ਦਾ ਕਸਾਈ ਪਰ ਮਲ ਦਾ ਦਹ ਸਾਨਾ ਤਾਈਦਾ॥
ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਿਅਮ ਪ੍ਰਿਅਮ ਤੋਹੀ ਦਾ ਹਰ ਕੁਲਾਮ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਹੋਈ ਸਮ ਪ੍ਰਿਅਮ ਮਨੇ ਜੀ ਨ ਆਵਦਾ।
ਕਿਸੇ ਕਹਿਓ ਸਮ ਮੋਹਾ ਹੈ ਜੀਓ ਤੁਮਾਨ ਮਨ ਵਾਰੀ ਕੁਲਾਮ ਨੂ ਤੂ ਕਿਤੇ ਨਹੀ ਪੁਕਾਵਦਾ॥
ਕਿਸਹ ਕਹੀ ਬੁਰਾ ਸਦੇ ਦੁੰਦੀ ਮਾਰੀ ਹਾਰ ਸਾਰੇ ਤੋਹੀ ਤੋਹੀ ਆਇ ਕਾਰਾ ਵੰਞ ਹੈ ਸਜਾਵਦਾ॥
ਏਹੁ ਹਾ ਪਿਆਰੀ ਵਿਖਾਨ ਦੀ ਕੁਲਾਹੀ ਸੋਨੂ ਦੁਖਾ ਦੀ ਜਾਹਾ ਪਿਓ ਕਾਰ ਨੀ ਸੰਤਾਵਦਾ॥
ਆਜੀ ਕਾਲ ਆਣੀ ਮੁਖ ਆਪਣਾ ਦਿਖਾਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨਾਸ ਕਾਰੀ ਹਬ ਆਉਦਾ॥

ਤਪਜਾਵਨ ਤੁਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਭੁਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਜਿਹੇ ਤੁਮਾਨ ਨਿਮਾਣੇ ਹੋ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਠਿੱਮੂ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਲ ਲਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਵਿਯੋਗ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਦੇ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਕਾਹਦੇ ਹਨ, ਉਹਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ਉਹਨੂੰ ਘਬੀਨ ਵਿਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾ ਹਾਂ :-

ਵੇਨਤੀ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਪਿਓ ਤਿਹੇ ਕਾਰਣ ਦੂਰ ਹੈ ਤੁਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀ ਆਵਦਾ॥
ਤਰਾਨਾ ਮਤਾ ਨ ਸਾਮ ਸੋਹਾ ਨ ਪਰਬੀਨ ਹੋਈ ਦੀ ਨਾ ਨੂ ਕਿਤਾਵ ਮੁਖ ਆਪਣਾ ਵਿਖਾਉਦਾ॥
ਲੀਨਤੇ ਵਿਜੋਗੀ ਹੈ ਹੈ ਹਾਹ ਨੇ ਨਿਰਾਸ ਸਾਰੇ ਤਤਕਾਲ ਹਾਰ ਜੀ ਨੂ ਸਾਰੇ ਕਲ ਲਾਵਦਾ॥
ਛਾਤੀ ਕਾਲ ਲਾਇ ਦੁਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੁਮਾਇ ਸਾਰੇ ਹਾਰੇ ਨੂ ਬੁਲਾਇ ਸਾਮ ਪਿਓ ਆ ਮੁਹਾਵਦਾ॥
ਹਾਰੇ ਨੂੰ ਪੁਲਾਇ ਸਾਮ ਪਿਓ ਆ ਬੁਝਾਇ ਦੁਖ ਵੈਰਾ ਹੈ ਕਲਾਇ ਕਹੇ ਤੋਹੇ ਮੈ ਕਹਾਵਦਾ॥
ਤੇਰਾ ਕਾਰੇ ਅਤੇ ਚੀ ਹੈ ਮੋਹਾ ਕਾਰੇ ਪਿਓ ਹੈਵੇ ਹਾਰੇ ਵਿਚੋਨ ਹਾਰੇ ਵਿਚੋਨ ਸਭੇ ਕੋਈ ਜਾਵਦਾ॥
ਹਾਰੇ ਵਿਚੋਨ ਕਾਵੇ ਕੋਈ ਨੂਨ ਮੈ ਨ ਆਵੇ ਸਾਮ ਤੋਨੂਨ ਤਰਾਵੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਲ ਸੋ ਧਿਆਵਦਾ॥

ਵਿਚੋਨ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤੀ ਗੀਤ ਵਿਚ ਆਸੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਕਲੀ- ਅਠਾਰੰਦ[40] ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ

(40) ਅਸਲ ਲੰਦ ਸੰਗੀਤੀ ਕਵੀਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਪਰਸਤੁਤ "ਅਠਾਰੰਦ" ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ, ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਚਾਰਧਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਾਥਾ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿੰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਫ਼ ਪਿਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਠਾਰੰਦ ਦੀ "ਪਦਮਾਵਤੀ" ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

"ਅਸਾਨੂੰ ਓਟਲ ਲਾਇ ਗਿਆ ਦੀ ਅਵਰ ਦੂਜ ਹੋਰ ਨਾ ਦੂਜਾ।
ਸਾਂਵਲਾ ਸੋਹਣ ਸੋਹਣ ਗਭਰੂ ਦਿਤ ਬਾਲ ਆਇ ਗਇਆ।।
ਚਮਕ ਪਈ ਬਲਾਇ ਚਿਹਰਾ ਦੀ ਜਿਵੇ ਚਾਇ ਗਿਆ।।
ਪੁਰਜਾ ਤਾਨ ਸੁਨਾਇ ਆਨੰਦਘਨ ਚਲਾਇ ਗਇਆ।।
(ਪਰਸ ਕਲੰਗੀਧਰ-ਕਵਾਚਰੀ- ਅਠਾਰੰਦ-ਪੰਨਾ ੩੫੦)

"ਸੋਹਣੀ ਸੋ ਕਦ ਲਭ ਇਸਨ ਗਿਆਰਾਂ।।
ਤੁਧੁ ਬਾਝ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਖੀਦਰ ਰਿਤ ਬਲ ਕੁਝ ਮਚਾਰਾਂ।।
ਪੁਰਜੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਮਾਹਿਲ ਕੀਤਾ ਚਾਹੁ ਵਧਾਸਨ ਪਾਰਾਂ।।
ਓਹੋ ਬਾਲੂ ਜਿੰਦ ਨ ਛਹੀਦੀ ਕਿਸ ਵਿਚ ਦਿਸ ਪੁਚਾਰਾਂ।।
ਹੋ ਸੋਹਣਾ ਦੀ ਚਾਹੀਆਂ ਆਨੰਦਘਨ ਕੋਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਰਾਂ।।
(ਸੋਹਣੀ ਪਿਆਰਾ-ਪੁਰਜਾਲ-ਅਠਾ ਕੰਦ-ਪੰਨਾ ੪੩੧-੩੨)

ਰਾਮ ਭਰਤੀ ਸੋਹਣੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹਰਮਨਪਿਆਰੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ। ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਚਰਨਾਮਾ- ਚਾਰਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ- ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ "ਪਦਮ" ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਮਾਲਾ" ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।[੫੪] ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਥੇ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਪਦਮ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ "ਸ਼ਾਹਰ ਮਾਹ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਕਾਲੀ ਪਰਿਮਾ ਸਾਹਿ ਕਰਕੇ ਕਾਲੀ ਅਸ਼ੁਧ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕਲਮ ਕਰਤੀਆਂ ਸੀਤਲੇ ਵੇਹਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਲਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪਾ ਦਿੰਤਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ"।

"ਚਾਹਰ ਮਾਹ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ" ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਤਸੰਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲਣਾਸ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤਕ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਇਕਾਂਤਿਕਾ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਾਲ ਇਕ ਦੋਹਰਾ, ਇਕ ਛੰਦ ਅਤੇ ਇਕ ਪਉੜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ

---

(੫੧) ਵਧੇਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ।
(੫੪) ਦੇਖੋ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਮਾਲਾ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ "ਪਦਮ", ਪੰਨਾ ੭੨-੭੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੀ ਪਿਛੋ ਵੈਲਜੀ ਆਪਾਂ ਪੈਰ੍ਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਤਰਲਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਲਕ ਮਿਲਣ ਤੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਵਿਓਗ ਵਿਚ ਭਰਤ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।—

ਦੋਹਰਾ

ਭਰਤੀ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ, ਮਿਲੇ ਭਰਤ ਸੁਤ
ਰਾਮ ਰਾਮਾਵੇ ਭੁਜ ਭਰੀਂ, ਜਿਮਾਂਹੋਂ ਪੂਤ ਪੁਤੇ।

ਛੰਦ

ਸਾਵਣ ਪੂਨਮ ਘਣਾ ਬਰੂ ਆਨੰਦਾਂ, ਥੋ ਹੋ ਦਿੱਤੀਆਂ ਭਰਥ ਦੁਹਾਈਆਂ
ਸੀਵਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਨਲ ਆਈਆਂ, ਪਰਿਮਾ ਵਿਛੋੜਾ ਸਹਿਆਂ ਭਾਈਆਂ।
ਮੈ ਮੈ ਰਾਮ ਜਿਹੇ ਸੁਖਦਾਈਆਂ, ਹਾਰਿ ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਹੋਂ ?।੧।
ਤਰ ਵਿਚ ਭਾਇ ਉਠੇ ਭਰਜਾਈ, ਲਗਾ ਘਾਟੇ ਹਰੇਜੇ ਆਈ।
ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਰਸਾਂ ਮਾਇ ਕਹਾਈ, ਰਾਮ ਵਿਛੋੜੇ ਭਾਤੇ ਸਾਈ।
ਜਿਨੂੰ ਕੁਲਾਂ ਕੁਮਲਾਨੀ ਵਾਤੇ ਤਿਨੂੰ ਸਭੋ ਅਨੁਕਿਆ।੨।
ਵਰਤੇ ਸਾਵਣ ਪੂਰਾ ਬਰਸਨ, ਮੈਥੋ ਨੈਨ ਰਾਮ ਨੂੰ ਤਰਸਨ
ਜਿਸਨਲਿਆਂ ਕਰਕਨ ਬਦਲ ਬਰਸਨ, ਤਾਂ ਹਮਰਾ ਜੀਵਣਾ।੩।
ਪੂਤ ਬਿਨ ਜੀਵਨ ਹਮਾਰਾ ਨਾਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਰਨਾ ਸੀਤ ਸਿਧਾਈ
ਹੋਰਾਂ ਬਨ ਵਿਚ ਦਹਿਨ ਕਮਾਈ, ਪੂਤ ਕੀ ਸੋਜਾ ਦਾਸ ਵਿਹਾਈ
ਚਾਪੀ ਕਲ ਕਲ ਪੂਤ ਗਵਾਈਆਂ, ਮੈਂ ਮਨ ਚਾਹੁ ਪੇਖ।

ਪਉੜੀ

ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਜਿਨੂੰ ਮੰਨ ਤਰਸਦੇ, ਅੰਧ ਕਾਲ ਦਾ ਖਾਦੀ
ਜਿਨੂੰ ਕਰ ਭਰਥ ਵਿਛੋੜੇ ਪੈਦਿਆਂ, ਰਾਮ ਨ ਨਵਲਾ ਪਾਦੀ
ਲਾਲ ਵਿਕਾਰਾਂ ਸਾਸ ਫੋਰਦਾ, ਹੋ ਹੋ ਨੈਣ ਚੋਆਦੀ
ਸੋ ਲਹੁ ਰਾਮ ਲਾਮ, ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਮ ਅਖੋਹਾ, ਸੋ ਕਰ ਕਰਾਇਦੇ ਭਾਈ।੫।

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਰਾਮ ਭਰਤੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਤਗੁਰ ਭਰਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਾਂ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚਾਰ ਲੀਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਆਪਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਭਰਤੀ ਜੀ ਸਤਗੁਰ ਭਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਭਰਤ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪੁਤੇ ਭਰਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਅੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿੰਨੀ ਬਖੂਬੀ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਾਲ ਕਵਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਚਰਣਨ ਤੋਂ ਜਿਤਨੀ ਪੂਰੀ ਅਨੁਭਵ ਕਵਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਾਧੂ ਜਨ ਚੀਜਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਜਨ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਸਤਗੁਰ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਭਾਂਤ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।—

ਸ੍ਰੀ ਬਲਿਹਾਰ॥

ਸ੍ਰੀ ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਰਥਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹਾ ਪਰਗਟ ਹਰਿ ਲਿਦ ਲਰਗੀ ਤੋਂ॥ ੧॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੇਪੀ ਤੋਂ॥ ਤੇਹਾ ਦੇਪੀ ਹਾਥੀ ਪੈਪੀ ਤੋਂ॥ ੧੦॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾ ਕੋਸ਼ਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਕੋਸ਼ਾ ਸਬੁ ਪਿਪੀਨਾ ਤੋਂ॥ ੧੧॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੰਤੀ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਮਤੀ ਹਰਿ ਵੰਸ ਰਤੇ ਤੋਂ॥ ੧੨॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੋਂ॥ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਾਏ ਸਿਖੇ ਤੋਂ॥ ੧੩॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾ ਅਰਬਦਿਖਾ ਤੋਂ॥ ਅਰਬਦਿਖਾ ਨੂਰ ਪਸਦਿਖਾ ਤੋਂ॥ ੧੪॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਚੀਖਾ ਸੀਖਾ ਤੋਂ॥ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਰਪੁਖ ਰਖੀਆ ਤੋਂ॥ ੧੬॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਲੇ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਨਲੇ ਨੂਰ ਪਕੀਜੇ ਤੋਂ॥ ੧੭॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਚੀਖਾ ਨਾਸਾ ਤੋਂ॥ ਦਸ ਸੀਮਿਰਤ ਤਿਨੀ ਸੁਖਾਸਾ ਤੋਂ॥ ੧੮॥
ਤੇਹਾਖਾ ਮੁਖ ਸੁੰਦਰ ਸੋਹਣੀਆ॥ ਤੇਹੇ ਸੰਤਾ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹਣੀਆ॥ ੧੯॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰਵਣ ਤੋਂ॥ ਤੇਹਿਖਾ ਸਰਵਣ ਹਰਿ ਜਸੁ ਰਵਣ ਤੋਂ॥ ੨੦॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖੜੇ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਮੁਖੜੇ ਹਰਿ ਧੰਨੁ ਸੁਨਾਏ ਤੋਂ॥ ੨੧॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾ ਆਸਣਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਆਸਣਾ ਹਰਿ ਰਸੁ ਮਾਣਨਾ ਤੋਂ॥ ੨੨॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੀ ਰਸਨਾ ਹਰਿਹਰਿ ਬਸਨਾ ਤੋਂ॥ ੨੩॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੀ ਬੋਲੀ ਆਲੀ ਤੇਹੀ ਤੋਂ॥ ੨੪॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾ ਦਸਨਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹਿਖਾ ਦਸਨਾ ਪਾਪੁ ਖਿਨਸਨਾ ਤੋਂ॥ ੨੫॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਹਿਰਦੇ ਸਾਚੀ ਸਿਰਜੇ ਤੋਂ॥ ੨੬॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤੀ ਤੋਂ॥ ਤੇਹਾ ਦਾਤਾ ਰਾਮ ਸਕਾਤਾ ਤੋਂ॥ ੨੭॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲੇਹਾ ਤੋਂ॥ ਸਿਖਿਆ ਸਿਖਿਆ ਪਰਹਰਿ ਲੇਹਾ ਤੋਂ॥ ੨੮॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹੇ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੇ ਸਾਹੇ ਹਰਿਰੰਗ ਗਾਹੇ ਤੋਂ॥ ੨੯॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾ ਪੈਰਿਖਾ ਤੋਂ॥ ਸਿਖੁ ਸਿਖਿਆ ਪਰਿਹਰ ਤੋਰਿਖਾ ਤੋਂ॥ ੩੦॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਖਾ ਛਾਹਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੀਖਾ ਛਾਹਾ ਛੋਪਹ ਵਾਹਾ ਤੋਂ॥ ੩੧॥
ਬਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਖਾ ਅਰਜਾ ਤੋਂ॥ ਤੇਹੀਖਾ ਅਰਜਾ ਭਵਸਲ ਤਰਜਾ ਤੋਂ॥ ੩੨॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਲੀਲਾਂ ਤੇ।। ਹੋਰਾਂਮਾਂ ਗਾਹਾਂਮਾਂ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਛੀਟਾਂਮਾਂ ਤੇ।। ੩੩।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਹਵਾਂ ਤੇ।। ਪੂਤ ਹਰਨ ਗਵਾਨ ਸਮਾਹਵਾਂ ਤੇ।। ੩੪।।
ਚਲਿਹਾਰ ਹਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਤੂਲਾਂਮਾਂ ਤੇ।। ਹੋਰਾਂਮਾਂ ਮੰਤੂਰਾਂਮਾਂ ਹਰਿ ਸਿਮ੍ਰੂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ।। ੩੫।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਨਮਾਂ ਤੇ।। ਹੋਰਿਆਂ ਨਮਾਂ ਸਾਧੂ ਪਰਖਾਂ ਤੇ।। ੩੬।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਜੀਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰਾਂਮਾਂ ਜੀਆਂ ਜੋਗਾਨੁ ਲੈਆਂ ਤੇ।। ੩੭।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਹੋਰਿਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰਿਆਂ ਹੋਰਿਆਂ ਪਰਪੰਚ ਹੋਰਿਆਂ ਤੇ।। ੩੮।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਪਿੰਡੀਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰਾਂਮਾਂ ਪਿੰਡੀਆਂ ਹਰ ਰਸ ਪਿੰਡੀਆਂ ਤੇ।। ੩੯।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਜਿਹਿਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰਿਆਂ ਜਿਹਿਆਂ ਹਰਿ ਰਸ ਜਿਹਿਆਂ ਤੇ।। ੪੦।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ।। ਹੋਰੇ ਪੈਰਾਂ ਸਦਿ ਜਿਹਨੇਰਾਂ ਤੇ।। ੪੧।।
ਚਲਿਹਾਰ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰਾਂਮਾਂ ਤਲੀਆਂ ਹੋਮਨ ਕਲੀਆਂ ਤੇ।। ੪੨।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਤੇ।। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਨਮੁਖ ਰਹੀਆਂ ਤੇ।। ੪੩।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਪੈਨੀਆਂ ਤੇ।। ਹੋਰੀ ਪਤੀਆਂ ਹਾਨੀਆਂ ਖਨੀਆਂ ਤੇ।। ੪੪।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਕਲਯੀ ਤੇ।। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਕੀਨ ਕਮਾਈ ਤੇ।। ੪੫।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜਾਮੇ ਤੇ।। ਹੋਰੇ ਜਾਮੇ ਰਤੇ ਨਾਮੇ ਤੇ।। ੪੬।।
ਚਲਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਟਰੇ ਤੇ।। ਨਰ ਦੇਹੁ ਪਰਸਪਰ ਨਟਰੇ ਤੇ।। ੪੭।।

ਸਮੁਚੇ ਤੋਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਤਵੰ ਤਕਰੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਲੋੜ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਅਜੇ ਤਕ ਅਣਛਪਿਆ, ਅਣਖੋਜਿਆ, ਅਣਖੋਪਿਆ ਅਤੇ ਅਣਜੋਖਿਆ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਸ ਦੀ ਠੋਸ ਥਹਿਰੀ ਖੋਜ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਠੋਸ ਦਾ ਧੁਰਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

* * *
* *

---

(੪੭) ਸਾਧੂ ਸਤ, ਰਾਜ ਰਜੋਗੀ, ਤਮੋਗੁਣ ਸਭੇਤ ਸਭਤਾ ਹੈ, ਪੰਨਾ ਵਾਰ-੨੭.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੋਟ

ਹਵਲੇ ਨੰਬਰ-ਪੁਸਤਕ- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ-ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਐਸੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਉਪਰ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

੧. ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਮਤ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਕ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਕੁਝ ਪਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਸ਼ੁਕਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹੋਈ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਧਾਰਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਨਾ ਤਾਂ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਾ, ਪੁਜਾਰੀਵਾਦ, ਮੂਰਤੀਪੂਜਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਆਲਵਾਰ-ਨਇਨਾਰ ਅਤੇ ਤੇਰ-ਆਜ਼ਿਆਰਾਂ, ਤਾਮਿਲ ਦੇ ਚਾਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ- ਸ੍ਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਪ੍ਰਦਾ, ਰੁਦਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਅਤੇ ਸੰਨਕਾਦਿ ਸੰਪ੍ਰਦਾ — ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ — ਰਾਮਾਨੁਜ, ਮਧਵ, ਨਿੰਮਬਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸੁਆਮੀ— ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਾਰਕਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗਿਆਨੇਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੈ, ਉਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਰਾਮਾਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਸਿਖ ਹਨ। ਇੰਜ ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਦਾ ਆਰੰਭ— ਭਗਤੀ-ਭਾਵਨਾ— ਨਿਰੋਲ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਹੈ, ਮਨੁਖੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਹੀਂ।

੨. ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਤ ਕੁਝ ਨਕਲ ਵੇਖ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਪੁਚਾਣ ਵਾਲੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੇਖ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ-ਰੂਪ ਹਰਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕੁਝ ਗੋਰਖ ਸਿੱਧ ਸਨ। ਇੰਜ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਲਾ ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਸਿੱਧ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਲਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰਾ ਪਰਿਮਾਣ ਅਧਿਆਇ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

੩. ਭਗਤੀ ਲਹਿਲਨ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਿੱਧ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਦੇਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਉਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਵੈਰਭਾ ਅਤੇ ਉਪਰਾਮ ਵਰਗਿਆਂ

ਨੇ ਸਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਿੱਤਾ,.. ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਹੋਈ। ਜਿਥੇ ਵੈਰਾਗ, ਉਪਰਮ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਨਿਹੱਕਾ ਨਾ ਕੋ ਵਿਹਾਰ ਆ ਪਿਆ, ਨਿਰਮਲ-ਰਾ ਮਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਲਖੈਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤਤਾ ਪੂਰੇ ਜ਼ਰ ਤਾਂ ਅਸੀ ਵਿਚ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥ ਸਮਾਜਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੈਰ ਲਭ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਸੰਤ-ਮੁਖ ਦੇ ਗੱਲੀ-ਲਾਲ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਲਾਗਿਮ ਬਣੇ, ਕਾਮ-ਕਾਮਨਾ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦੂਰ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ-ਰਾਹਣ- ਪੂਰਨ ਲਾਗਿ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੰਜਾਬ ਪੂਰੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਏਸੇ ਭਗਤੀ-ਰਾਹਣ ਲਗ ਓਤ ਪ੍ਰੋਤ ਸਾਹਿਤ ਰਚੀਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਹਾਂ, ਇਸ ਲਗ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਗੁਣ ਲਾਗਿ-ਰਾਹਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਠੇਸ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਗੁਣ ਲਾਗਿ ਸਗੁਣ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਯੋਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੇ ਆਈ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇ ਪੁੱਜੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਗੁਣ ਕਾਵਿ ਪੂਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਦੇਖੋਗੇ। ਯੋਜ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਪੁੱਛ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਕੋਈ ਪੁਖਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁੱਜ ਦੇ ਅਧਿਆਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋ ਕੁੱਲ ਹਤੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਜ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਦੇ ਸਗੁਣ-ਰਾਹਿ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਅਸ਼ੁਭੀਆਂ ਦਾ ਕਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ-ਰਾਹਣ- ਪੂਰਨ ਲਾਗਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਰਲਾ ਹੀ ਹੈ।

੪. ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾ ਤੁੱ ਇਹ ਦਾ ਮਾਣਸ ਦੀ "ਲਹਾਮੇ ਨਾ ਰਾਖਿਆ" ਦੀ, ਨਾ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੀ "ਸੀਤਾ ਰਾ ਮਾਮ ਦੀ, ਨਾ ਕੰਬਰ ਦੀ "ਬਲਮੁਮੇ ਨਾਰਾਇਣ" ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੁਲਸੀ ਦੀ "ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ" ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੈਸੇ ਵੈਦਿਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਭਗਤੀ ਵੈਦਿਕ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਚਾਣਚੱਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਪਰਾ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਸਾਧਨ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਸਾਧ ਭਗਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਰਾਵਾਂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਅਨਿਰੁਧ ਭਗਤੀ ਹੈ।

੫. ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਅਚਾਰਜਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ "ਕਰੀਰ ਪੰਥ" ਆਦਿ ਹੈ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਸੰਕੋਚਣ ਲਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਸਾਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੇਹਮਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਥਾਨ "ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ" ਜਾਂ "ਗੁਰਬਾਣੀ-ਗੁਰੂ" (ਭਾਵ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀ) ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

੬. ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੇਵਲ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਮੇਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਸੀ ਜਾਂ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਸੀ, ਇਹ ਜੋਰਦਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੀ, ਤੀਵਰਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬੁਦੌਲਤ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਾਂ ਸ਼ੈਲੀ-ਕਿਸਮ ਸ਼ੈਲੀ- ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਸਮਾਨੰਤਰ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

੭. ਰਚਨਾ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਚਨਾ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕਰਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਰਚ ਦੇ ਪੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਸਮੂਹਕ ਪੇਤਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚਨਾ-ਅੰਦਰਲੇ ਬਹੁਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿੰਨੇ ਹੱਦ-ਸਾਕਤਾ ਉੱਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।

ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸੀ। ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਹਿਰਾਂ ਅਰਥਾਤ— ਚਾਰਣਾਂ, ਮਾਰਫ਼, ਕਿੰਨਰਵਰਤ, ਵਿਦੂਤੰ ਸੁਆਮੀ, ਚਾਮਰਦਾਰ, ਵੈਦਕ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਆਦਿ— ਨੇ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਪੂਰਣਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ, ਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ— ਕਿਸੇ ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਈ ਵਰਣਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਸੀ; ਕੁਝ ਕੁੰਜ ਸਥਿਰ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਜਾਂ ਸੰਪਾਦਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣਤਾ-ਵਿਰੋਧਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

੮. ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਦਾ ਲਿਆ ਨੂੰ ਮੁਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਮੁਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਪੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰਿਤ ਵਿੱਚ ਅਜੂਨੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਰਲਿਆਂ ਹਲਕ ਹਮਦਰਦੀ ਪੂਰਦਾਰੀ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਕ ਪੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨੇਕ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ।

ਦੂਜੇ, ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਨਿਸਤੂ ਦੇ ਯੱਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਾਂ ਅਰਥਜਨ ਨੇ ਇੰਜ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਆਰਥਕ ਕਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਜਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇਰ ਸੀ ਨੇ ਹੋਣੀ। ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਮਾਤਰ-ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪਰੰਪਰਾ-ਮੁਕਤ ਹੀ ਹੈ— ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਕਾਲ ਬਦੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕਰਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਆਸਥਿਤੀਕੋਣ ਅਤੇ ਅਨੁਕਰਣ ਵਿਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਸਤ ਵਿਚਾਰ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਕਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ— ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰਵ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਸਮਾਜਕਤਾ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਪਮਈ, ਕਲਯੁਗੀ ਆਦਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਅਪਮਾਨ-ਸੂਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨਾਂ ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ[1]। ਪਰ ਇਹ ਕੌਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਹੀਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਣੰਦ ਕਾਰਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਥਾਨ ਦਾ ਪੈਦਾ ਪੁਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ।

ਦੂਜੇ, ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਾਜ ਘਾ ਚੁੱਕੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ-ਭੰਜਕ ਕੁਹਾੜਾਵਾਦ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਆਈ ਹੋਈ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਬੋਲੀ, ਪਹਿਰਾਵਾ-ਪਹਿਚਾਣ ਆਦਿ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੌਦਰ ਦੀ ਭੁਲਾਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਫੌਰਨ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ, ਤਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਫੌਰਨ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਲਿਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਪਣਾ ਤਲਵਾਰ-ਬੋਧਲ ਦਾ ਸਾਰਾ-ਪੈਮਾਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦੁਖ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਭਿਲਾਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇਰ ਸੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਭਲੀ ਪੌਰਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮੁਕ ਮੁਕ ਹੋਣਾ ਦੇ ਅਹਸਾਸ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਢਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ

---

(੧) ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ— ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠਭੂਮੀ— ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ— ਪੰਨਾ-੨੭੧.

(੨) "ਛੀਂਹ ਸੀਮਾਂ ਚੀਨ ਤਿੰਮਾਂਚਿ------- ਜੰਮੇ ਚਾਰਾਨ"— ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧.

(੩) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠਭੂਮੀ— ਵਿਸ਼ਵੇਸ਼ਵਰ ਨਾਥ— ਪੰਨਾ ੧੭੯.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਸ ਦੀ ਕੁਲਮੱਤ ਦਾ ਜਵਾਲਾ ਮੁੱਖੀ ਕੌਣ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੌਰਾਨ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਹੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਅਤੇ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਸਤਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਦਾ ਸਤੋਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਗਦ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ-ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ-ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਅਮੁੱਲਵਾਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਪੰਥਾਦਿਤ ਦੇ ਹੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਥਾਦਿਤੀ ਤੋਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦੇਵ ਤਕ ਸਮੁਚ ਤੋਂ ਵਿਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧੦. ਸਿਧਾਂਤ ਤਕ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਗੀਤ ਲਯਾ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਸ ਧੰਦਰ ਸੁਕਤ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ "ਟੁੱਟ ਪਹਾੜੀ" ਅਤੇ "ਗੋਂਦੀ" ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਸਹਿਤਕਾਰ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਅਭਿਨਾਂ ਰਹਿਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁਜਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਲੱਛਣ ਕੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਕਈ ਸੁਹਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਭਤੋਂ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਪੂਰਨ- ਸਭਤੋਂ ਸਾਹਿਤ- ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਣ ਰੋਲ ਦਿੱਤਾ।

* * *
* *

---

(੪) "ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕੀ ਅਸਤੁ ਜਵਾਲਿ---ਭੇਲੇ ਅਬਲ ਤੁਮਾਰੀ"। (ਭਾਈ ਗਿਰਿਹੁ ਮ:੧)
ਮਰਤੁਆ ਤ ਧਰਮੁ ਭੋਜਿਆ ਮਦੀਨ ਜਾਖਿਆ ਗਈ"। (ਵਡਹੰਸ ਮ:੧)
"ਕਲਿ ਮਹਿ ਹੋਦ ਅਵਰਥਹੁ ਦੁਆ---ਤੁਰਕ ਪਠਾਨੀ ਆਮਲ ਕੀਆ"। (ਆ ਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:੧)
(੫) ਦੇਖੋ "ਭਾਸ਼ਕਾਰੀ" ਦੇ ਸੰਬਧ-ਉਪ ਲਕਸ਼ ਦੇਵ ਜੀ)
(੬) "ਰਾਜਾ ਜਥਰ ਦਿਲੇ ਗੁਰ ਕੇ ਧੰਦਾਦਿਰ ਵ ॥ ਮ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੰਕੇਤ

ਇਸ ਸੰਕੇਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਸੀ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੇਣਾਂਗੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਅਨਾਰੰਦ

ਪੁਆਧੀ

੧. * ਮੈਂ ਜਾਨੀ ਮੈਂ ਜਾਨੀ ਜਦਿ ਜਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇ ਦੇ॥
ਅਰਜ ਅਮਾਨੀ ਤੁਮਿ ਬੂਜ ਮੈਨਕ ਮੈਨਕ ਮੁਖ ਵਿਖਨਾਨੀਂ॥
ਤੁਰ ਚਲੂ ਅਸੀਂ ਮਨਾ ਦੇ ਵਿਮਲੀ ਗੋਰਾਂ ਚਿਤ ਮਨਾਨੀਂ॥
ਪੂਰਨ ਪਹੀਏਂ ਦੇ ਆਰੰਦ ਅਨ ਰਿਮਿ ਰਿਮਿ ਰਿਮਿ ਰਿਮਿ ਆਨੀਂ*॥

(ਅਰਜਨਾ ਪੈਰਲ— ਮੂਲ ਤਾਲ—ਅਨਾ ਨੰਦ, ਸੰਪਾਦਕ ਵਿਦੂਰ ਕਾਲ
ਮੂਲ = ਮਿਸ਼ਰ— ਪੰਜਾ ਸ਼ਬਦ)

੨. * ਮੁਰਲੀ ਵਲੀ ਨੇ ਆਵਣਾ ਚਿਤ ਲੀਤਾ ਲੋ॥
ਚਤੋਂ ਵਿਹਾ ਦੇ ਵਿਛਾਨੀਂ ਨਾ ਲਤਦਾ ਲੀ ਨਾਨਾ ਵਿਆ ਲੀਤਾ ਲੋ॥
ਮਾਰਿਲੇ ਮੁਰਤਿ ਗਾਂਹੀ ਘਾਂ ਤੁਮਾਨਾ ਪੈਦਰ ਲੀਤਾ ਲੋ॥
ਆਰੰਦ ਘਨ ਦਲ ਪੈਨਿਆ ਪਪੀਹਾ ਚਿਲਦ ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ ਲੋ*॥

(ਪੰਜਾਬਿਨੀ ਚਿਤਾਵਲੀ, ਭਾਈ, ਪੰਨਾ- ੬੧੬)

੩. *ਸੋਹਣਾ ਮੈਂ ਕਦ ਲਭ ਚਿਮਨ ਚਿਮਾਨਾਂ॥
ਲੁਹੀ ਘਾਲ ਚਿਲਾਂ ਦੇ ਮੀਦਲ ਚਿਤ ਚਲ ਮਲਾਨਾਂ॥
ਮੁਰਲੀ ਵਲੀ ਨੇ ਮਾਚਿਲ ਲੀਤਾ ਦਾਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਨਾਂ॥
ਏਹੋ ਜਾਮੁ ਜਿੰਦ ਨ ਥਹਿਦੇ ਚਿਸ ਚਿਧ ਚਿਸ ਪੁਰਾਨਾਂ॥
ਜੇ ਸੋਹਣਾ ਦਾ ਥਾਹੀਆਂ ਆਰੰਦ ਘਨ ਚੋਨੂੰ ਆਖ ਸੁਨਾਵਾਂ॥

(ਤੋਹਰਾ ਚਿਆਲ ਮੂਲ ਤਾਲ, ਭਾਈ, ਪੰਨਾ-੬੩੧-੩੨)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੪. • ਜਿੱਤੇ ਮਾਲਾ ਮੈਂ ਜੋਤਾ ਰੋਂਦੇ ਸਾਰੂ ਤੇ ਨਿਆਰਿ ਲੈਂਦੀ॥
ਦਰਦ ਵਿਮਾਰੀ ਤਾ ਤਕਲਾਰੀ ਆਵੇ ਘਰ ਪਿਆਰਿਆ
ਪੂਰਨ ਪਹੀਏ ਦੀ ਲੈ ਘਾਰਿ ਜੋਤਾ॥•
(ਹੋਸ਼ਨ ਪਿਆਲੇ ਪੂਰ ਨਾਲ, ਪੰਜ, ਪੰਨਾ-ਫ਼ਟ੧)

੫. •ਸਾਨੂ ਦਰਸੀ ਪੁਰਸੀ ਤਾਰਾ ਪੁੰਨਿਆ ਚਾਰ ਹੈ॥
ਅਸੀਂ ਅਸੀਂ ਆਵਿਆ ਜੁਮਦ ਪਾਂਦਾ ਵਿਸਰ ਵਿਆ ਘਰ ਸਾਰ ਹੈ॥
ਤੁਸ ਛਲ ਹਰਦਾ ਰਹਿ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾ ਦਰਸ ਕਰੇਂਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ॥
ਮਿਲਦ ਨਸਦ ਪੂਰ ਵੈਖਦੇ ਸੋ ਦੇ ਆਵੇਂਦ ਅਤ ਵਿਚਾਰ ਹੈ॥•
(ਵਾਰ ਸਤੀ ਸਿਫ਼ਾਰਨ ਸਿਆਨ ਪੂਰਨ ਨਾਲ, ਪੰਜ, ਪੰਨਾ-ਫ਼ਟ੪੬)

੬. • ਜੋਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵਾਂ ਹੋ ਨਿੱਤ ਨਿਆਰੀ॥
ਜਿਤ ਅਤ ਕੁਤਾਂ ਵੈਖੀ ਨਵੇਂ ਤੁਸਕਰ ਸਾ ਸੀ ਦਰਦ-ਹਤਾਰੀ॥
ਸੋ ਪੂਨ ਵੈਖਾਂ ਤੋਸੇ ਜੀਂਦਾ ਮਾਰ ਨ ਕਦ ਹੀ ਭੁਮਾਰੀ॥
ਆਵੇਂਦ ਅਤ ਹੁੰ ਤੂ ਤਕਾਰੀ ਤਾਰੀ ਤਾਰਾ ਸੋ ਵਿਚਾਰੀ॥•
(ਵਿਸਰਿਹੀ- ਕਾ ਪੂਰਾ, ਪੰਜੀ, ਪੰਨਾ-ਪਟ੪੪)

੭. •ਮਾਂਦਾ ਸੋਹਣਾ ਮਿਲ ਮੋਲਣਾ॥
ਮਹਬਬ ਵਿਲਸਣਾ ਸੋ ਤੁੰਹਾਂ ਤੁੰਹ ਜਿਹਾਂ ਦੀ ਪੁੰਹਾਂ ਬੋਲਣਾ॥
ਸਾਂਵ ਸਾਂਵਾਂ ਦਾ ਗਲਿਦਾ ਜਾਂਦਾ ਘਾਂਦਾ ਸੀ ਲਹਬੇਦਾ ਬੋਲਣਾ॥
ਪੂਰਨ-ਪਹੀਏ ਦਾ ਆਵੇਂਦ ਅਤ ਪੈਰ- ਵਿਛੀਏ, ਵਿਸਾ ਬੋਲਣਾ॥•
(ਪਰਜ, ਤਾਰਨਹਾਰ, ਪੰਜੀ, ਪੰਨਾ- ਪਟ੪੪)

੮. •ਤੋਰਾ ਦੰਡ, ਤਮਾਸਾ ਕਾਰਨ ਮਾਹੀਏ! ਹੋਏ ਸੀ ਤੇਰਾ ਸਾਕਾਰ॥
ਇਸ ਦਾ ਛੀਨਾ ਮੈਨੂੰ ਲਈ ਸੀਖਾਂਆਂ ਦਾ ਸਾਕਾਰ॥
ਮੈਨੂ ਦਰਸ ਕਰੇ ਦਾ ਮੈਂ ਤੁਸ ਜੋਗੀ ਕੈਦੀ ਸਰਕਾਰ॥
ਆਵੇਂਦ ਅਤ ਪੂਰ ਮੀਰਨ ਪਿਆਰਿਆ ਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ਹਤ-ਪਰਵਾਰ॥
(ਪੂਰਨ ਤੀ, ਤਾਰ ਸਾਰੂ, ਪੰਜੀ, ਪੰਨਾ-੫੫੭)

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

੯. •ਬੋਚਤ ਦੀ ਤੁਰ ਭੋਰ ਵਿਚੋਂ ਮਨ ਮੋਹਣਾ॥
ਚਹੇ ਆਸਮੁੰ ਚਾਰ ਕੰਢ ਦੀ ਮੋਹਣਾ॥

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਖਸਾ ਉਸਾਵਤ ਚੰਚ ਸੁਰੰਚ ਅਸੁਚ ਹੈ॥
ਆਵੰਦ ਸੰਚਤ ਸਾਨ ਕਾਨ ਮੰਚਿਸੁਚ ਹੈ॥ ੩੦॥
(ਅਰਲ ਚੰਦ, ਪੰਚੀ, ਪੰਨਾ-੭੯੯)

੧੦. ਚਿਲ ਪਸੰਦ ਦਿਲਦਾਰ ਖਾਨ ਤੂ ਮੁਸਨੂੰ ਕੀ ਤਰਸੰਦਾ ਹੈ॥
ਰਤਿ ਦਿਹਾੜੇ ਤਲਬ ਪਾਸਾ ਅਕਲ ਵਿਲਮ ਪੰਚਦਾ॥
ਮਿਠੂ ਮਿਜਾਨ ਅਤੇ ਸਚਿ ਸਾਥੇ ਤੂ ਘਰ ਦੂਜ ਨਿਸਚਾ ਹੈ॥
ਮਰਦ ਮਰਾਚ ਦਿਸ ਚੰਦ ਰਾਚ ਦਾ ਜਿੰਦ ਅਸਾਰੀ ਜਿਸਾਰਾ ਹੈ॥ ੧੮॥
(ਮਾਰ, ਪੰਚੀ, ਪੰਨਾ-੭੭੨)

ਗੁਰਾਚਦਾਸ

ਗਰੂ

੧. ਨਿਰੁਚਾ ਕੁਲ ਕੇ ਨਿੰਦਸੀ ਮਨੁਖ ਤਾਰ ਪਾਰਨਾ।
ਕੁਚ ਕੀ ਆਗਾ ਜਾ ਨ ਜਿ ਨਿਰੁਚਾ ਨਵੀ ਸਮਾਰਨਾ।੧੮।
(ਸਚਨਮਾਲਾ, ਪੰਨਾ-੩)

੨. ਦੇਖਤ ਕੁਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੇ ਮਨੁਖ ਤੁਸਦਾ ਜਾਇ।
ਫਿਟਕਾਂ ਤੇ ਆ ਛਾਚ ਤਹਿ ਹੋਤਾ ਸਕਲ ਬਨਾਇ।੧੯।
(ਪੰਚੀ, ਪੰਨਾ-੩)

੩. ਆਸੀਂ ਸਾਖੀਂ ਦੂਲੇ ਪਾਇਆ ਸੇ। ਸਾਹੂ ਸਤਿਚੁਰ ਨੇ ਮਿਲਾਇਆ ਸੇ।
ਅਸ ਮੈਂ ਦਿਚੋਂ ਮੁਮਾਰਖ ਸਚੀਂ ਮੈਂ ਘਰ ਵਿਲਖਣ ਆਇਆ ਸੇ।
ਆਰਤ ਦੇਖ ਅਜੂਚ ਦੇ ਸਚੀਂ ਦਚਦਚੰਦ ਦਚਕਾਇਆ ਸੇ।
ਚੰਚ ਚੰਗਾਰੇ ਸਾਸਨ ਮੈਂਦੇ ਸਿਰ ਸਾਹੂ ਚੰਚ ਚਗਾਇਆ ਸੇ।
ਦਾਸ ਕੁਲਾਚ ਪਿਆਰੇ ਪਾਰੇ ਸੇਹਰਾ ਮੈਂ ਦਚਸਾਇਆ ਸੇ।੪੧।
(ਪੰਚੀ, ਪੰਨਾ-੩)

੪. ਨਾਮ ਪਿਆਲਾ ਸੇ ਰੇ ਦੇਵੇ ਮੈਨਾ ਸਤਿਚੁਰ ਪੂਰੇ ਸੇਵ।
ਸੁਧ ਸਚੂਪ ਸਜਲੀ ਸੇਹੀ। ਸਤਿਚੁਰ ਪੂਰਾ ਸਾਨੇ ਸੇਹੀ।੭੮।
(ਪੰਚੀ, ਪੰਨਾ-੪੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੫. ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੈ ਤਿਨੀਂ ਭੇਖ ਕੀਓ ਭੇਖ ਸੁਹਾਈ।
ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਲੈ ਭੇਖ ਸਿਖਪਰ ਸੁਫ ਸੁਖ ਸਿਖ ਲੈ ਤੁਠੀਂ।
ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੈ ਖਤਾ ਸਭ ਕਟਈਂ ਫੀਰਨ ਸਭਤੇ ਜੋਗੇ।
ਕਹੈ ਕੁਲਾਹ ਪਿਆਲੈ ਵਾਲੈਂ ਭੇਟ ਵਿਲਾ ਨੂੰ ਮੋਗੇ।੯੩।

(ਤੁਖੀ, ਪੰਨਾ-੧੬)

੬. ਕੁਰ ਲੀ ਭੇਖ ਸਵਲਾ ਕੁਰ ਦੇ ਸਾਹੀ ਸਾਹਿ।
ਕੁਰ ਬਿਨ ਅਲ ਵਲਲਾ ਹੋਰ ਕਾ ਨੇਹੁ ਪਾਹਿ।੯੪।

(ਕੁਲਾਹ ਬਾਰਾਂ, ਪੰਨਾ-੧੬)

੭. ਸੋਸਾ ਲੀਤਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੈਸਾ ਹਰੀ ਕਾ ਭੇਦ।
ਸੇ ਸੇ ਆਇ ਸਬਠ ਸੇ ਸੇ ਸੇ ਸਿਰਤੀ ਹੋਇ। ੧੦੩।

(ਤੁਖੀ, ਪੰਨਾ -੧੭)

੮. ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਲੈ ਮਬਠ ਗੁਰੋਵਾ ਜਾਂਵਦਾ ਸਿਸੇ ਕਾ ਭੇਖੇ।
ਸਤਿਗੁਰ ਸੋਤਾ ਲਖੀ ਮਰੀਜਾ ਦੇ ਜਨ ਦਾ ਮੁਖ ਦੇਖੇ।
ਕੁਰ ਲੀ ਵਲਾ ਕਾ ਮਿਟੈ ਕਟਾ ਚਿਤ ਸਿਮੈ ਪੰਚਵ ਪਦ ਦੇਖੇ।
ਹਰਿਗੋਵਿੰਦ ਕੁਰ ਵਾਹੀਂ ਮੋਟੇ ਮਾਰ ਦੇਖਾ ਪਰ ਮੋਖੇ।੧੦੦।

(ਅਬਤੁਰ ਭੇਖਾ, ਪੰਨਾ-੭)

ਨਿਰਗੁਣ ਸਬਗੁਣ

੯. ਆਪੀ ਦੇਖੈ ਆਪ ਨਿਰਾਲੀ ਆਪੀ ਵਾਲੈ ਅਖਾਂਹਾ ਦੇਖਨ ਹਾਰਾ।
ਆਪੀ ਨਿਰਗੁਨ ਆਪੀ ਸਰਗੁਨ ਆਪੀ ਰੂਪਾ ਰੰਗਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ।
ਆਪੀ ਰਸੀਆ ਆਪ ਰਸੀਲਾ ਆਪੀ ਹੀ ਰਸ ਮਾਣੈ ਰਵਣ ਰਿਹਾਵੈ।
ਦਾਸ ਕੁਲਾਹ ਸੁ ਆਪ ਵਾਲਿਮ ਆਪੀ ਬਹੁ ਪੂਰਾਵੈ ਸੁਖਨ ਵਿਹਾਵੈ।੫੮।

(ਬਬਤਮਾਲਾ, ਪੰਨਾ-੧੮)

ਸਬਟਾਬਜ਼ੀ

੧੦. ਨਾ ਸੁਖ ਮਾਨੁ ਜਰਿਸਨੇ ਹੋਸੀ ਨਾ ਸੁਖ ਨੋਹ ਜਗਾਇ ਭੋਰ ਗਵਾਇ।
ਨਾ ਸੁਖ ਰੂਪ ਵਾਨ ਮੈ ਹੋਸੀ ਨਾ ਸੁਖ ਵਾਨ ਤਮਾਇ ਜੀਖ ਸੰਜਾਇ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਾ ਸੁਖ ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਹੋਆ ਕਾ ਸੁਖ ਜੋਇ ਬਹਨਿ ਮਾਇ ਕਰਾਇ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਨਾ ਫਲੈ ਸੁਖ ਹੋਆ ਸੰਤਾ ਸਗਲਾ ਦੁਖਨ ਪਾਇ। ੧੦੮।
(ਪੰਨਾ, ਪੰਕਤੀ-੧੯੯)

ਸਲੋਕ

੧੧. ਸਾਧਨ ਸਾਜੀ ਚਾਲੈ ਸਾਹੇ ਸਾਹਾ ਕਰਾਵੈ ਹੋਰ ਸਾ ਪਾਵੈ।
ਚਰਿ ਕਾ ਕਾਮ ਅਗਾਧਹੁ ਸਾਂਹੇ ਤਿਹ ਚਿਤਾ ਤੁਮ ਮਿਤਾਵਹੁ ਚਰਿ ਵਚਸਾਵਹੁ।
ਕਾਮ ਨਿਕਾ ਕਲ ਪੂਰਹੈ ਸਾਮਤ ਹੋਰ ਤਿਸਹੁ ਸਿਰ ਪਾਵਹੁ ਪਰੇ ਹਟਾਵਹੁ।
ਕਹੈ ਕੁਲਾਲ ਪਿਆਰੇ ਚਾਲੈ ਹੋਰਾ ਬਹਹੁ ਕਾ ਪਾਵੈ ਕਿਰੋ ਨਾਵੈ। ੫੫।
(ਪੰਨਾ, ਪੰਕਾ - ੧੯੯)

ਭਗਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਭਗਤੇ-ਭਗਤਾ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਦਾ ਹੀ ਜਿਹਾ ਵਿਭੇਦਨ ਕਰਾਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਂ ਹੈ ਜਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਭਗਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਭਕਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਸਥਿਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।)

ਭਗਤੇ

੧. ਜਿਸ ਭਾਵੈ ਤਿਸ ਭਗਤ ਕਰਾਵੈ ਜਿਸ ਤੁਲਾਵੈ ਸੋ ਤੁਲੈ।
(ਰਾਗ ਮਾਰੂ, ਸਾਧਸਤ, ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸਫਾ ੧੦੩੭)

੨. ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤ ਕੀ ਚਾਲ ਅਟਪਟੀ ਜਟਾ ਮੁਕਟ ਕਛੋਟਾ।
ਚਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਮਾਲ ਗਲ ਪਹੋਰਿ ਕਰਿ ਕਾਟਾ।
(ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ, ਸਾਧਸਤ, ਪੰਨਾ, ਪੰਕਤੀ-੫੫੪)

੩. ਖਾਕ ਬਿਭੂਤਾ ਕਾਪੜਾ ਕਰਤਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਸੰਦ ਜਤੋਤ।
ਸੰਜੋ ਭਗਤ ਵਿਸਾਹ ਦੇ ਦੇ ਸਤ ਕੁਰਾ ਦੇਹ ਪਿਰੰਤ।੮।
(ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ, ਸਾਧਸਤ, ਪੰਨਾ, ਪੰਕਤੀ-੯੫੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੪. ਭਗਤਿ ਪਿਤੇਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਤਾ ਦੀ ਪਾਂਦੇ ਨਹੀ ਮੀਹ ਵਿਚ ਦੇ ਅਸਿਆ। ਭਾ। ੧। ਕਵੰ।
(ਵਾਰ ਆਸਾਵਰੀ, ਗੁਰੂ, ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ -੫੭)

੫. ਪ੍ਰਭਤ ਜਾਨ ਜਾਇ ਮਰਹੀ ਬਰਨਾਸ ਸੋ ਪ੍ਰਭਤ ਸਾਖ ਲੈ ਚੋਲੀ।
ਕਹਿਆ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਚੋਇ ਪੁਤਰਾ ਸੋ ਤਾਹੂ ਭਗਤ ਧਰਿ ਲੋਈ। ਭਾ੧।
(ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ, ਭਗਤਾਨ ਕਬੀਰਜੀ ਕੇ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-ਵਵੰ)

੬. ਭਗਤ ਲਖਾਂ ਤਾਂ ਦਰਾਂ ਮੁਖਾਰਾ।---
ਮੁਲ-ਖਰੀਦੀ ਮਿੰ ਖਵਣਾ ਹੋਇਆ। ਤੂੰ ਆਪਿ ਸੁਹਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ।----
ਏਹਾ ਨੈਵੇਂ ਮਿੰ ਗਾਹੜੀ ਪੋਤਾ, ਆਣ ਲਿਆਵਾਂ ਘਰਿ ਚੰਗੀ ਭੋਰਾ।-----
ਏਵੇਂ ਜਾਣਾਗੀ ਮਿੰ ਧੰਮਾਂ ਕਰਸਾਂ----
ਦਾਸ ਸੁਣੇ ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤ ਕੀ ਦਯਾ ਦੀਜੈ।
(ਗੁਰੂ ਮਾਝ, ਬਾਰਹ ਮਾਹ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-੧੩-੧੪)

੭. ਚਿਤ ਵਸਾ ਭਗਤ ਜੋ ਲਾ ਪਾਂਹਿ। ਭਾ।ਬਹਾਂ।
ਕਾਮ ਭਗਤ ਚਿਤ ਪੋਹਾਂਹਿ ਤਰ ਕੰਚਨ ਕਾਂਹੀ ਕੂੰ ਖੋਹਾਂਹਿ।
ਮਹੁਕਮ ਨਾਲ ਚਖਾਂਹਿ। ਤਿੰ ਦਰਗਹ ਪਤੋਰਾ ਪਾਂਹਿ। ੧।
ਕਾਮ ਭਗਤ ਛੁਹ ਜਨਾਂਹਿ ਕੁਲਦੈਤ ਸਤੇ ਧੀ ਜਨਾਂਹਿ।
(ਵਾਰ ਮਾਝ, ਭਤਮਲ ਜੀ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-੧੬੫)

੮. ਭਗਤਿ ਚਿਤਾ ਤੋਸਨ ਚਿਤਵੈ ਭਲਾ ਭ ਤਿ ਕੂੰ ਭੋਖ।
ਭੋਖ ਮਾਰੈ ਧਰਿ ਧਰਿ ਭੰਜੈ ਤੇ ਭਾਵੈ ਸਗਲੇ ਸ। ੫।
(ਸਲੋਕ ਵਲਸਨ ਜੀ ਕੇ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-੭੫੭)

<u>ਸੁਤ ਸੇਵਕ</u>

੯. ਸੇਤ ਸੇਖ ਤਿਸਕਾ ਕੂੰ ਮਾ ਚੋ।
(ਵਾਰ ਟੋਡੀ, ਸ਼ਬਦਾਰ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-੧੧੮੨)

੧੦. ਸਾਧ ਸੇਵਤ ਜਿਨ ਟਹਿਲ ਕਮਾਈ। ਤਿਨ ਦਰਗਹ ਜਿਚ ਵੋਹੀ ਪਾਈ।
ਸੋਕ ਸਤਿਗੁਰ ਭਇਆ ਸਹਾਈ। ਸੋ ਜਨ ਰਹਤੁ ਨ ਦਾਵਦਾ। ਭਾ।
(ਵਾਰ ਮਾਝ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਪੰਜਾ, ਪੰਨਾ-੧੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੧. ਸਾ ਧ ਮਿਲਿਆ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਸਦਾ ਚੰਡ ਅਬਰਸ ਹੋਇ।੨।
(ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲ, ਦਸਮ ਸਾ, ਪੰਨਾ-੧੫)

੧੨. ਸਾਧਿ ਸੰਗਤ ਮਿਲ ਸੁਖ ਨਿਧਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਰਤੇ ਕਾ ਹੋਇ ਤਮਾਸੇ।੨।
(ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸਾਰੁਜਨ, ਪੰਨਾ-੫੩੯)

੧੩. ਦੋ ਮਨ ਇੱਸੇ ਏਹੁ ਪਦਾਰਥ।
ਸੰਤਹੁਰ ਸੇਵ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹਰਿ ਜਸ ਨੂੰ ਹੋਹਿ ਕਿਰਤਾਰਥ।੧।ਰਹਾ ਨੂੰ।
(ਰਾਗ ਰਾ ਮਕਲੀ, ਦਾਸ ਅਰੋੜ ਸਾ, ਪੰਨਾ-੯੭੫)

ਨਿਮਰਤਾ ਭਰਪੂਰੀ

੧੪. ਹਰਿ ਨਿਮਰਤਾ ਨਿਤ ਸੰਤ ਕਾ ਆਖੈ।
(ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਪੰਨਾ-੯)

੧੫. ਸਾਧੂਜਨ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਕਾ ਕਰਤੂ ਹੋਹਿ ਹੈ।੩।੨।੬੫।
(ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ, ਸਾਰੁਜਨ, ਪੰਨਾ-੧੮੦)

੧੬. ਦਾ ਸ ਸੁਫਲ ਤਸਾਖੀ ਅਬਿਲਾਖੀ,ਨਿਮਰਤ ਨਾਲੇ ਸਮ ਕੀ ਰਾਸੀ।
(ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਤਿਲੰਗ, ਸੂਰਾ ਭਗਤ,ਪੰਨਾ, ਪੰਨਾ - ੭੦੩)

੧੭. ਬਿਨ ਹਰਿ ਭਜਨ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈਐ ਸਾਧਿ ਪੂਰੇ ਭਾਵੈ ਭਰਵਾਸ ਕੀਜੈ।
(ਰਾਗ ਬਿਹਾ ਨਲ, ਚੰਚ ਸਾਖੀ,ਪੰਨਾ, ਪੰਨਾ-੧੭੦)

ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ

੧੮. ਸੋ ਕੋ ਪੂਰ ਲਹੈ ਸਭਹੀ ਪਤਾਰ।ਨਿਸਿਦਿਨ ਸੰਤੋ ਨਾਮ ਲਵਤ।
(ਬਸੰਤ ਅਖਰੀ, ਸਾਰੁਜਨ,ਪੰਨਾ, ਪੰਨਾ-੧੧੮੬)

੧੯. ਧਿਰਮਾਤ ਧਿਰਕ੍ਰਿਤ ਕਾਰਜ ਸਿਆਪਾ ਲਾਲ ਕੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਣੇ।
ਦਰਸਨ ਸੁਨਿਆ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਸੋ ਸੋ ਆਏ ਸਰਣੇ।੩।੧।੧੯।
(ਰਾਗ ਧਿਨਾਸ, ਦਰਸਨ ਸਾ, ਪੰਨਾ-੯੮੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਅਭਿਆਸ

੨੦. ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਚਿਤਕਾਲੀ ਠਾਕੁਰ ਬੋਹਿਥ ਪੁਰਾਣੀਂ ਗਹਿਆ। ੧੪।
(ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ, ਮਾਝ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ-੬੬੪)

੨੧. ਭਗਤਾਂ ਕੈ ਸਦਾ ਸੰਗਿ ਮਨਮੋਹਨ ਪ੍ਰਭੁਸਾਥੀ।
(ਰਾਗ ਧੰਨਾਸਰੀ, ਮਾਝ ਮਹਲਾ, ਪੰਨਾ-੬੭੭)

੨੨. ਭਗਤਨ ਵਸ ਹੈ ਪ੍ਰਭੁ ਉਚਰ ਬੋਲਿ ਨਹੀ ਸਕੀਐ। ੧। ਰਹਾਉ।
(ਰਾਗ ਬਿਹਾ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਪੰਨਾ-੬੫੯)

ਗੁਰੂ

੨੩. ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ ਸੋਈ ਗੁਰ ਜਿਤਾ ਮੈਨੂੰ ਪੁਸਟ ਕਿਤਾਵਾ।
ਗੁਰ ਮਿਲ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹਰਿ ਜਾਤਾ। ਗੁਰ ਸਾਧਿਸ ਸਾ ਸੰਸਾਰ ਦਾ। ੧।
(ਰਾਗ ਮਾਝ, ਗੁਰੂ ਰਵਤ, ਪੰਨਾ-੧੫)

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਸਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

੨੪. ਸੋਈ ਸਾਜੀ ਚੰਗੇਆਂ ਸੋ ਹੋਇ ਤੋਈ ਭਗਤ ਕਹਾਇ। ੩।
(ਰਾਗ ਮਾਝ, ਭਗਤਾਂ ਕਥਾ ਵਿਤ, ਪੰਨਾ-੬੬੬)

ਸਮਾਂ ਭਗਤਾਂ

੨੫. ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇਰਾ ਹਰਿ ਅਮਰਤ ਨਾਮੁ ਮੰਤ। ੧। ਰਹਾਉ।
(ਰਾਗ ਮਾਝ, ਭਗਤ ਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ-੧੭)

**
***
**

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

BIBLIOGRAPHY

ENGLISH

1. A Literary History of India. — R.W.Frazer.
2. A Short History of the Sultanate of Delhi. — Syed Nemul Haq.
3. Adm. of Justice During the Muslim Rule. — Mahed Hussain.
4. Administerative System of Delhi Sultanate. — U.N.Day.
5. An Outline of the Religious Lit. of India. — J.N.Farquhar.
6. Cambridge History of India. Vol.IV. — Richard Burn.
7. Cambridge History of India. Vol.III. — Turks and Chatterjee.
8. Caste in India. — J.H.Hutton.
9. Chaitanya and His Age. — B.B.Dinesh Chandra Sen.
10. Delhi Sultanate. — R.C.Majumdar.
11. Early History of the Vaishnav Sect. — Dr.H.Raychaudhry.
12. Essentials of Indian Philosophy. — M.Hiriyana.
13. Foundations of Muslim Rule in India. — Habibullah.
14. Glimpses of Medieval Indian Culture. — Yusuf Hussain.
15. The Govt.Oriental Series...' The Vedanta' — V.S.Ghate.
16. History of Punjab. — Muhammad Latif.
17. History of India as told by its own Historians.(Muslim period) — Elliot and Dowson.
18. History of Indian Philosophy. Vol.I & II. — Sinha.
19. History and Philosophy of the Sikh Religion. — Khazan Singh.
20. History of the Panjab. — G.S.Chhabra.
21. History of Medieval India. — Ishwari Prasad.
22. India:Old and New. — E.Washburn Hopkins.
23. Influence of Islam on Indian Culture. — Tara Chand.
24. Kabir and Kabir Panth. — G.H.Westcott.
25. Life of Ramanuja. — S.Ramkrishnanand.
26. Life and Condition of the People of Hindustan. — K.M.Sharif.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

27.	Malviya Commemoration Vol.(Article. The Psychology of Navadha Bhakti)	K.M.Sharif.
28.	Medieval India under Mohammedan Rule.	Stanleylane Poole.
29.	Monographs on the Religious Sects in India, among the Hindus.	D.A.Pai.
30.	The Nirguna School of Hindi Poetry.	P.D.Barthwal.
31.	Outlines of Islamic Culture Vol.I.	A.M.A.Shastray.
32.	Origin and Early History of Saivism in South India.	C.V.Narayana Ayyar.
33.	Para sharpresana.	Kapur Singh.
34.	Philosophy of Hindu Sadhna.	Nalinkant Brahm.
35.	Philosophy of Sikhism.	Dr.Sher Singh.
36.	Rajyoga.	S.Vivekanand.
37.	Saiva Upanishads	Adyar Lib.Series.
38.	Sikhism	Teja Singh.
39.	The Sikh Religion.	Macauliffe.
40.	Shakti and Shakta.	John Woodroffe.
41.	Some Aspects of Muslim Administration.	R.P.Tripathi.
42.	Some Studies in Sikhism.	Dr.Bhai Jodh Singh.
43.	State of Religion in Mughal India.	Roy Chaudhry.
44.	Sudras in Ancient India.	R.S.Sharma.
45.	The Gospel of Guru Granth Sahib.	Duncan Greenless.
46.	The Hindu Conception of the Deity (As Culminated in Ramanuja)	Bharatan Kumarappa.
47.	The Post-Chaitanya Sahajia Cult of Bengal.	Manindra Mohan Bose.
48.	The Philosophy of Ramanuja.	K.D.Bhardwaj.
49.	The First Afghan Empire in India.	Awadh Bihari Pandey
50.	An Outline of the Religious Lit.of India.	J.N.Farquhar.
51.	The Philosophy of Visishtadwaita.	P.N.Srinivasachari.
52.	The Philosophy of Vaishnava Religion.	G.N.Mallick.
53.	The Chaitanya Movement.	Melville T.Kennedy.
54.	Theism in Medieval India.	J.E.Carpenter.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

56.	The Indian Christians of St. Thomas.	L. .Brown.
56.	The Vaishnava Lit. of Medieval Bengal.	D.C.Sen.
57.	The History of Medieval Vaishnavism in Orissa.	Prabhat Mukergee.
58.	The Philosophy of Bhedabheda.	P.N.Srinivasachari.
59.	Vaishnavism, Saivism and Minor Religious Syatems.	R.G.Bhanderker.

HINDI

60.	Ashtachhap aur Vallabh Sampradaye.	Din Dayalu Gupta.
61.	Ashtachhap Ka Sanskritik Adhyayan.	Tandon.
62.	Ashtachhap Parichay.	Prabhudayal Mittal.
63.	Gyan Nibandh Sangrah Bhag I.	G.H.Das.
64.	Uttary Bharat Ki Sant Parampara.	P.R.Chaturvedi.
65.	Kabir.	H.P.Dvivedi.
66.	Kabir Ki Vivechan.	Barnam Singh.
67.	Kabir Ka Rahasyavad.	R.K.Verma.
68.	Kabir ki vichardhara.	Govind Trigunayat.
69.	Karmayoga.	Vivekanand.
70.	Gyanyoga.	-do-
71.	Gujarati aur Vrajbhasha ke Krishna - Kavya ka Tulnatmak Adhyayan.	Dr.Jagdish Gupta.
72.	Chaitanya aur Vraj-Sahitya.	P.D.Mittal.
73.	Jain Bhakti Kavya ki Prishthabhumi	Premsagar Jain.
74.	Tamil aur uska Sahitya.	Som-Sundram.
75.	Tasavvuf athva Sufimat.	Chandrabali Panday.
76.	Nath Sampradaye	H.P.Dvivedi.
77.	Narad Bhakti Sutras.	Rameshvar Shastri.
78.	Nirguna Dhara.	Baijnath Vishvanath.
79.	Nirguna Sahitya: Sanskritik Prishthabumi.	Moti singh.
80.	Punjab Prantiya Hindi Sahitya ka Itihas.	Chandrakant Bali.
81.	Prachin Bhartiya Parampara aur Itihas.	Rangeya Raghav.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

82. Prem Darshan: Narad Bhakti Sutra.	Hanuman Prasad.
83. Vrajbhasha aur uska Sahitya ki Prishthabhumi.	Kapildev Singh.
84. Bhagvat Sampradaye.	Baldev Upadhyaye.
85. Bharat ka Sanskritik Itihas.	Haridatt Vedalankar.
86. Bharat men Bhakti Puja.	Sardanand.
87. Bhakti Kavya ke Mul Srot.	Durga Shanker.
88. Bhakti ka vikas.	Munshi Ram Sharma.
89. Bhakti Tarangini.	-do-
90. Bhakti-margi Sadhu Darshan.	Nagendranath Vasu.
91. Bhaktiyog.	Ashvinkumar Dutt.
92. Bhaktiyoga.	Raghunandan B.Singh.
93. Bhaktiyoga.	Vivekanand.
94. Bhakti Rasayan.	Lakshmidhar Shastri.
95. Madhyakalin Dharm Sadhna.	H.P.Dvivedi.
96. Madhyayugin vaishnav Sanskriti-Aur Tulsidas.	Ram Ratan Bhatnagar.
97. Marathi ka Bhakti Sahitya.	B.G.Deshpanday.
98. Radhavallabhiya Sampradaya: Siddhanta aur Sahitya.	Vijayendra Snatak.
99. Ramanuj.	Rangey Raghav.
100. Ramanujacharya: Vishishtadvaitik Bhakti Darshan.	Barman Singh.
101. Ramanand Sampradaya aur Hindi Sahitya par uska Prabhav.	Dr.Badrinarayan.
102. Ram Bhakti men Rasik Sampradaya.	Bhagvatiprasad Singh.
103. Ram Bhakti Sahitya men Madhur Upasana.	Bhuvaneshvar N.Mishra.
104. Rahasyavad aur Hindi Kavita.	Gulabrai.
105. Vaigyanik Abhutivad.	Rahul Sankrityayan.
106. Vaidik Sahitya.	Ramgovind Trivedi.
107. Vaidik Sahitya ki Rooprekha.	Satyanarayan Pandey.
108. Shaivmat..	Dr.Yadhuvanshi.
109. Shri Guru Granth Darshan.	Jairam Mishra.
110. Srimadbhagvadgita: Vivechaniya Tika Sahit	Jaydayal Goyandka.
111. Srimadbhagvadgita Rahasya.	Tilak.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

112.	Radha ka Krem Vikas.	Shashibhushan Gupta.
113.	Shri Shankracharya.	Balsev Upadyaye.
114.	Shri Hitharivansh Goswami:Samayadaye aur Sahityn.	Lalitacharan Goswami.
115.	Sant Kabir.	R.K.Verma.
116.	Sant Kavya.	P.N.Chaturvedi.
117.	Sant Darshan.	Trilokinarayan.
118.	Satsang Sar.	Vishwabandhu.
119.	Santmat ka Parbhang Sampradaye.	Dharmendra Brahmachari.
120.	Santmat men Sadhna ka Swarup.	Pratap singh Chauhan.
121.	Sant Vaishnav Kavya par Tantrik Prabhav.	Vishvambhar N.Upadhyaye.
122.	Sant Sahitya.	S.S.Majithia.
123.	Sanskriti ka char Adhyaye.	Dinkar.
124.	Sanskriti aur Sahitya.	Ramvilas Sharma.
125.	Solhvin Shati ke Hindi aur Bengali Vaishnav Kavi.	Ratna Kumari.
126.	Saptshatat aur Hindi Sahitya.	V.P.Jain.
127.	Saptshatat Sadhna aur Sahitya.	Ramanjan Tiwari.
128.	Sardal aur Bhagvat Bhakti.	Munshiram Sharma.
129.	Hamari Sanskritik Khoj.	Dinkar.
130.	Hindi Kavya men Niryuna Sampradaye.	Barathwal.
131.	Hindi Kavya ki Bhakti kalin Pravrityan aur unke Mul Srot.	Satyadev Chaudhry.
132.	Hindi aur Kanad ke Bhakti Andolan ka Tulnatmak Adhyayan.	Dr.Hiranyamay.
133.	Hindi aur Telgu ka Tulnatmak Adhyayan.	Dr.Sunder reddy.
134.	Hindi aur Marathi ka Niryuna Sant Kavya.	Prabhakar Machwa.
135.	Hindi aur Malayalam men Krishna Bhakti Kavya.	K.Bhaskar Nayyar.
136.	Hindi Krishna Kavya par Puranon ka Prabhav.	Shashi Agraval.
137.	Hindi ke Krishna Bhakti Kalin Sahitya men Sangit.	Usha Gupta.
138.	Hindi ki Niryuna Kavya Dhara aur uski Darshnik Prishthabhumi.	Govind Trigunayat.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com

139.	Hindi Kave men Rahasyatmak Prevrittiya.	Brajmohan Gupat.
140.	Hindi Dashodh: Ramdas Guru.	B.Ramchandra Verma.
141.	Hindi ke Marathi Santon ki Den.	Dr.V.M.Sharma.
142.	Hindi Sahitya ka Itihas.	Ram Chandra Shukla.
143.	Hindi Sahitya ka Alochnatmak Itihas.	R.K.Verma.
144.	Hindi Sahitya.	H.P.Dwivedi.
145.	Hindi Sahitya ki Bhumika.	-do-
146.	Hindi Sahitya ki Darshnik Prishthabhumi.	V.N.Upadhyaye.
147.	Hindi Sufi Kavi aur Kavya.	Sarla Shukla.
148.	Hindustan ki Prachin Sabhyata.	Vani Prasad.

PUNJABI.

149.	Gurmat Nirnay.	Dr.Bakhi Jodh Singh.
150.	Bhagat Ratnakar Arthat Bhagat Vani Steek	Dr.Bhai Jodh Singh.
151.	Gurmat Prabhakar.	Bhai Kahan Singh.
152.	Gurmat Jivan	Gyani Lal Singh.
153.	Gurmat Philosophy	G.Pratap Singh.
154.	Gurmat Lecture.	-do-
155.	Gurmat Gyan ate Bhakha Nirya.	Dr.Mohan Singh.
156.	Gurmat Darshan.	Dr.Ghor Singh.
157.	Bhagat Darshan.	G.Pratap Singh.
158.	Bhagti Prit te Gurmat	Harbhajan Singh
159.	Shabdarth.	Pri.Teja Singh.
160.	Santhya Sri Guru Granth Sahib.	Bhai Vir Singh.
161.	Guru Granth Darpan.	Bhai Sahib Singh.
162.	Punjabi Sahitya da Itihas.	Dr.S.S.Kohli.
163.	Punjabi Sahitya Vastu te Vichar.	-do-
164.	Punjabi Sahitya di Mukhtasr Tarikh.	Dr.Mohan Singh.
165.	Punjabi Sahitya da Itihas.	Dr.Gopal Singh.
166.	Punjabi Sarangha.	Mohan Singh Rehma.
167.	Sufian da Kalam.	Dr.Mohan Singh.
168.	Punjabi Bhakha ate Chhandabandi.	-do-
169.	Gurmat Sudhakar.	Bhai Kahan Singh.

PERIODICALS.

1. Kalyan (Bhakti Visheshank) 2. Kalyan Kalp-taru. 1947-48.
3. Kalyan Kalp-taru. 1950-51-52.
4. Punjabi Duniya-Farid Ank, Shah Hussain Ank, Bulleh Shah Ank, Guru Ramdas Ank, Sufi Kavya Ank, Mahakavi Guru Nank Ank.
5. Sahitya Samachar- Kavita Ank, Sufi Kavya Ank.

PANJAB UNIVERSITY LIBRARY

Sri Satguru Jagjit Singh Ji eLibrary NamdhariElibrary@gmail.com